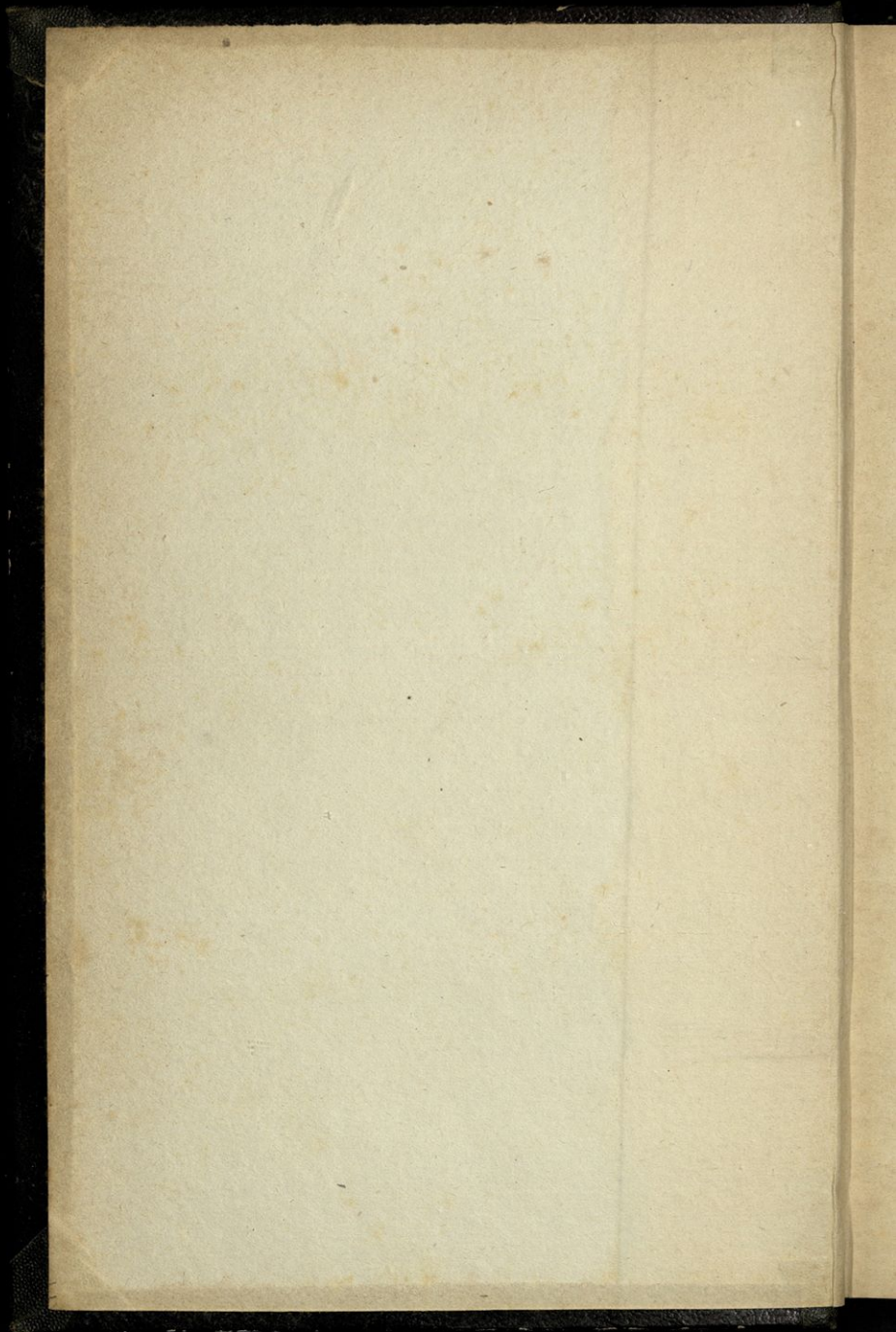

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

101843

Star
gled
deli

23^x

Dustal

And lace

134041. Lind. 1/2002

COMMENTARIUS

I N

EVANGELIUM S. MATTHAEI

CONCINNATUS

P E R

LEONARDUM KLOFUTAR,

S. S. THEOLOGIAE CATHOLICAE DOCTOREM, EPISCOPALIS CONSISTORII LABACENSIS
CONSILIARIUM ACTUALEM, STUDII BIBLICI NOVI FOEDERIS IN INSTITUTO
STUDIORUM THEOLOGICORUM DIOCESANO LABACENSI PROFESSOREM PUBLICUM
ORDINARIUM, NEC NON EXAMINATOREM PROSYNODALEM.

Sumptibus auctoris.

VIENNAE 1866.

TYPIS CONGREGATIONIS MECHITHARISTICAE.

101843

101843

Approbatio.

„Commentarius in Evangelium s. Matthaei concinnatus per Leonardum Klofutar, Ss. Theologiae doctorem, professorem publicum ordinarium“, nihil continet doctrinae moribusque Ecclesiae catholicae contrarium et cum approbatione Ordinariatus Labacensis in lucem edi potest.

Labaci die 4. Augusti 1864.

Bartholomaeus

Episcopus.

720 346/1907

Praefatio ad lectorem!

Commentarium in evangelium s. Matthaei jam ante paucos annos ope lithographiae impressum edidi. Quum tamen recentissimis temporibus nonnulli commentarii in s. evangelia, nec non et alia quaedam opera ad ea interpretanda utilia, in lucem prodierint, adhibitis illis commentario illi meo recognoscendo, corrigendo emendandoque operam dedi, quare necessitas quasi allata erat, ut nova, et quidem, quum commentarius in evangelium s. Joannis typis impressus sit, typorum ope fieret commentarii illius editio. Quod ad fontes et subsidia attinet, usus sum in hoc commentario exarando praeter illa in commentario in evangelium s. Joannis memorata opera, etiam commentariis: Aug. de Berlepsch commentar. in evang. Matthaei, Francisci Xav. Patritii commentar. in Marcum, Petri Schegg Erklärung des Evang. nach Lucas, Aug. Bisping Erklärung des Evang. nach Matthaeus, Wilhelm Reischl Erklärung der h. Schriften des N. T.; porro praeclaro opere: Joseph Langen: Die letzten Lebenstage Jesu. Etiam in hoc commentario quaedam intellectu faciliora explicavi, quia etiam hunc, uti illum in evangelium s. Joannis, proxime in usum theologiae studentium scripsi, ut eis, quum desint libri, praeprimis latino sermone exarati, qui usibus inservirent scholasticis, in s. scripturae studio ducis instar esset. Respectu ad hos expositio etiam talium re-

rum, teste experientia, haud superflua apparet. Si porro etiam in hoc commentario alios auctores frequenter citavi, id a me factum est, partim ut lectori fons designetur, unde ipse hausi; partim ut lector sciat, ubi ei, si ego brevitatis studiosus fui, ulteriora sint quaerenda.

Ceterum etiam hunc commentarium ecclesiae iudicio plenissime subjicio.

Labaci festo s. Norberti 1864.

Auctor.

Prolegomena

i n

Evangelium s. Matthaei.

§. 1.

De persona Matthaei.

Matthaeus, qui teste traditione est auctor primi in canone evangelii, erat, uti ex ejus linguae hebraicae, librorum V. F. et rerum Judaicarum cognitione, nec non et ex ejus vocatione in numerum apostolorum recte colligitur, natione Judaeus, qui portitoris munere Capharnaumi fungebatur, quum eum Christus sibi adjunxit, uti id ex ipso hoc evangelio patet, ubi vocatio ejus (9, 9.) narratur. Pater ejus juxta Marcum (2, 14.) vocabatur Alphaeus, unde tamen haud sequitur, patrem ejus fuisse eundem virum, cujus filius erat Jacobus minor, apostolus; nam Matthaeus in consignatione apostolorum (Matth. 10, 2. seq.; Luc. 6., 14. seq.), ubi nomina fratrum apostolorum juxta se posita inveniuntur, non cum Jacobo, Alphaei filio, conjungitur, nec (Matth. 13, 55.) inter fratres Domini nominatur. Matthaeus ante vocationem suam vocabatur Levi (Marc. 2, 14. Luc. 5, 27.); nam Matthaeum non esse diversum a Levi, sed unam personam, recte colligitur ex facti his locis narrati identitate. Juxta omnes tres evange-

listas vocatio haec fiebat eodem tempore et loco; uterque a telonio vocatur, uterque statim obsequitur Christo vocanti; utrimque perhibetur Christus cum portitoribus et aliis interfuisse epulis; utrimque pharisaei ansam inde arripiunt, eum calumniandi, et Christus utrimque eandem calumniam iisdem reprimit verbis, et tandem in omnibus apostolorum catalogis legitur nomen Matthaeus, nullibi vero nomen Levi. Marcus et Lucas Matthaeum nomine Levi (hebr. לֵוִי a לָוָה adhaesit, Gen. 29, 34.) denotant, ubi pristinam ejus conditionem commemorant, de eo adhuc portitore loquuntur; Matthaeus vero vocationem suam ob oculos habens, hocce nomine se compellat, quia istud memorem eum reddebat dignitatis, quam obtinuit per vocationem suam. (Matthaeus, hebr. מַתְתִּי conflatum ex מַתְתִּי = מַתְתִּי i. e. מַתְתִּי donum, et יָהּ forma abbreviata pro יְהוָה Deus, ergo Matthaeus = donum Dei, Θεόδωρος).

Quum Christum unacum discipulis multisque aliis epulis excepisse legitur, fortunae bonis haud penitus caruit. Aliud ex adjunctis vitae evangelistae hujus certo non constat. Eusebius (Hist. eccl. III, 24.) refert, eum Hebraeis primum praedicasse, quum vero etiam ad externos transgredi vellet, evangelium suum patrio sermone scriptum tradidisse. Quorsum autem abierit, et an placide vel violenta morte apostolatium consummaverit, certo non scitur; quum alii eum in Macedonia, alii in Aethiopia praedicasse dicunt; prouti iterum alii (Heracleon) eum modo naturali diem obiisse; alii in Arabia, aut Aethiopia martyrium passum tradunt.

§. 2.

Quibus lectoribus scripserit Matthaeus?

Veteres unanimi consensu tradunt, scriptum fuisse evangelium hoc proxime utilitati et commodo Judaeor-

christianorum Palaestinensium. Testantur hoc Irenaeus (adv. haer. III. 1.), Origenes (apud Euseb. hist. eccl. VI, 25.). Eusebius (hist. eccl. III, 24.), Hieronymus (de vir. illustr. c. 3.) alique. Imo Eusebius refert, Matthaeum per evangelium scriptum aliquod suae praesentiae surrogatum dare voluisse.

Sententia haec, Matthaeum proxime in usum Judaeo-christianorum Palaestinensium scripsisse, confirmatur ipsa libri indole; sive spectetur ejus argumentum, sive lingua, sive consilium. Nam

1. quod ad argumentum libri attinet, invenitur genealogia, qua Jesus e Davidis familia ortus esse ostenditur; in doctrina continuus adest respectus ad Judaeorum placita (c. 5—7.) et ad rabbinorum sententias; porro pharisaeorum mores frequenter severiusque castigantur, multaque etiam V. F. loca adferuntur. Haec omnia opportunissime allata sunt, si evangelium hoc lectoribus Judaicis, minus opportune autem, si ethnico-christianis destinatum esset. Porro desunt in evangelio hoc tales adnotationes geographicae, et topographicae, explicationes rituum rerumque Judaicarum et interpretationes nominum hebraicorum, quales reliqui evangelistae suis libris inseruerunt, quia in usum hominum non Palaestinensium scripserunt. Quum jam s. Matthaeus talia omittit, recte concluditur, eum scripsisse talibus lectoribus, quibus haec domestica ac proinde nota erant. Confirmatur id etiam eo, quod Hierosolimam appellat sanctam civitatem (4, 5; 27, 53.), templum autem locum sanctum (24, 15.). Si in nostro evangelio quaedam verborum hebraicorum explicationes leguntur (uti Emmanuel 1, 23. et Eli, Eli lama sabachtani 27, 46.), id graeco Matthaei versori tribuendum est.

2. Si s. Matthaeus, prouti antiqui unanimi consensu tradunt, evangelium suum hebraice, i. e. syro-chaldaice, scripsit, lectores libri hujus proxime Palaestinenses esse debebant, quippe quibus solis haec lingua vernacula erat et valde adamata (coll. Act. 21, 40.—22, 2.)

3. Tandem ipsum consilium, quo evangelium hoc exaratum est, docet, scripsisse auctorem in usum lectorum originis Judaicae; intendit enim, ut mox probabitur, ut lectoribus demonstraret, Jesum esse Messiam V. T. oraculis promissum.

§. 3.

Consilium Matthaei in exarando evangelio, hujusque dispositio.

Consilium, quo Matthaeus evangelium suum exaravit, uti ex ipso argumento et dispositione evangelii elucet, non erat, ut more historicorum accuratam adornaret vitae Jesu Christi historiam (ergo historicum), sed proxime erat, ut lectoribus suis Judaicis demonstraret, Jesum esse Messiam per oracula V. T. promissum, ergo consilium dogmaticum. Quum autem in oraculis prophetarum V. T. venturus Messias tamquam rex (coll. Jerem. 23, 5. cum Mich. 5, 2.), propheta (Jes. 42, 1-4.) et sacerdos (Zach. 6, 13. ps. 104, 4. et alias) repraesentetur, ideo etiam s. Matthaeus in libro suo docet, Christo fuisse dignitatem istam triplicem, regiam, propheticam et sacerdotalem. Quapropter omissis plurimis ex rebus Christi gestis ea solum dicta, facta fataque Jesu in libro suo consignavit, quae huic ejus consilio inserviebant, utpote, quum ex iis appareret, nec ullum characterem Messianum, in V. T. annunciatum a Jesu Christo abfuisse. Maxime autem dogmaticum ejus scopum docent reflexiones (observationes) ejusdem tenoris identidem in evangelio recurrentes, nam quacunque occasione data annotat, haec facta esse, *ut impleretur scriptura*; ipsa dein allegat V. F. oracula, e quibus perspiceretur, in Christo V. F. vaticinia implementum habuisse, quod exprimit formula: „*tunc adimpletum est, quod dictum est*“; vel: „*hoc totum factum est, ut impleretur*“, aliisque similibus; qualium vaticiniorum Matthaeus 20 profert. Quare etiam ab initio evangelii

sui Christum vocavit filium Davidis, qui titulus pertinet inter solemnes Messiae designationes.

Consilium Matthaei fuisse dogmaticum, docet etiam ipsa evangelii forma; in narrando enim nequam temporum ordinem observat, qualem solent observare historici scriptores, sed potius habita magis ratione internae factorum et factorum similitudinis, ita eadem conjunxit, ut singula delineandi characteris criteria sensim emergant lectorique conspicienda praebeantur ¹⁾.

Quum vero, uti Eusebius refert (coll. §. 2.), evangelista, ad alias gentes digressus, per scriptum suum Judaeo-christianis Palaestinensibus aliquod suae praesentiae surrogatum dare vellet, utique dicere licet, praeter scopum istum dogmaticum simul ex parte fuisse historicum.

Totum evangelium s. Matthaei potest apte in tres partes disparti:

I. pars 1, 1—2, 23. complectitur prooemium, in quo evangelista nonnullos characteres Messianos ex vita Jesu ante proditum ejus in publicum conspiciendos praebet. Incipit nimirum cum ejus genealogia, ut probaret, Christum esse regem vi originis suae e stirpe regia Davidis, narratque dein historiam infantiae Christi.

II. pars 3, 1—25, 46. complectitur historiam activitatis Jesu publicae. Pars haec dividitur in tres sectiones; et quidem complectitur:

1. historiam inaugurationis et tentationis Messiae (3, 1—4, 11.). In hac proponitur Joannis Bapt. proditus et praedicatio, Christi sollemnis per baptismum inauguratio, dein ejus per satanam tentatio devicta;

2. activitatem Jesu publicam in Galilaea (4, 12—18, 35.) In hac sectione sistitur Jesus a) ut legislator et thaumaturgus, ergo ut rex mundi

¹⁾ Cf. Güntner introd.

moralis et physici; et b) ut propheta, i. e. ut doctor hominum a Deo missus;

3. ultimum Jesu iter Hierosolymitanum, solem ejus in metropolin ingressum, ejus fata factaque post illum ingressum (19, 1—25, 46.). In hac sectione praeprimis proponitur conflictatio Jesu cum adversariis suis; dein sermo Christi de excidio Hierosolymae et mundi atque de judicio extremo.

III. pars. agit de passione et morte Christi (26, 1—27, 66.), aut de Christo ut summo sacerdote. Finem facit narratio resurrectionis (28, 1—20.)

Sic ergo evangelista Christum proponit in ejus triplici munere Messiano, ut regem, prophetam et summum sacerdotem ¹⁾.

§. 4.

Qua lingua scripserit Matthaeus?

1. Una omnium veterum scriptorum sententia est, Matthaeum Judaeorum lingua, qualis aetate illa erat, i. e. syrochaldaica, scripsisse. Ita Papias, episcopus Hierapolitanus in Phrygia (apud Euseb. hist. eccl. III 39.), Irenaeus (adv. haer. III, 1.) Pantaeus, qui referente Eusebio (hist. eccl. V. 10.) saeculo 2. ad Indos usque (i. e. in Arabiam meridionalem) pervenit, ibique apud christianos quoddam evangelium s. Matthaei hebraicis literis conscriptum invenit, a Bartholomaeo apostolo illic allatum ²⁾, porro Origenes (apud Euseb. hist. eccl. VI. 25.), Eusebius (hist. eccl. III, 24.) cf. §. 1., Cyrillus Hieros. (catech. XIV. c. 15.), Epiphanius (haer. XXX, c. 3.), auctor synopseos Athanasio attributae et Hieronymus (praef. in Matth.).

2. Sententia haec de hebraico evangelii Matthaei natali idiomate, confirmatur opinione, quam s. Patres et scriptores antiquissimi (Irenaeus, Tertullianus, Origenes, Eusebius, Epiphanius, Hieronymus alique) tene-

¹⁾ Cf. Bisp., Bucher. — ²⁾ Cf. Patrit. I. 13.

bant de evangelio Nazaraeorum et Ebionitarum (qui erant sectae ex christianis judaizantibus ortae). Putabant nimirum, evangelium Nazaraeorum et Ebionitarum idem esse ac hebraicum Matthaei evangelium, sed decursu temporum nonnullis in partibus immutatum. Si Matthaeus non hebraice scripsisset, haud potuissent evangelium Nazaraeorum et Ebionitarum, quod hebraica lingua fuerat conscriptum, habere pro Matthaei evangelio.

3. Si Matthaeus (coll. §. 2) in usum Palaestinensium, qui, quamvis linguae graecae gnari essent, linguam tamen suam nativam (hebraicam) magni amabant (coll. Act. 21, 40. et 22, 2.) librum suum scripsit, utique probabiliter colligi licet, eum in Palaestina scribentem, ut animos lectorum facilius moveret sibi et causae suae pronos redderet, lingua eorum vernacula usum fuisse. — Sententia haec, scil. Matthaeum hebraice scripsisse, saeculo 16. iudicio Erasmi Rotterodami ¹⁾ in dubium vocata primo est, cui mox alii ²⁾ non pauci accesserunt, recentissimo autem tempore etiam inter catholicos Leonardus Hug, qui omnes Matthaeum graece scripsisse contendunt.

Argumenta ab iis prolata sunt sequentia:

1. Dicunt, omnes Patres et scriptores nominatos inniti unius Papiæ testimonio, quod tamen nullius ponderis sit, utpote hominis, qui ad se vagis rumoribus perlata referret; qui istius evangelii notitiam ab unis Ebionitis aut Nazaraeis, evangelio secundum Hebraeos utentibus, acceperit; qui denique, teste Eusebio, mediocri prorsus ingenio (*σφόδρα σμικρὸς τὸν νοῦν*) ideoque minus aptus iudicio de iis ferendo, quae narraret.

Sed etiamsi concederetur, unius Papiæ testimonio reliquos veteres innixos esse, inde haud sequeretur, falsum esse Papiæ testimonium. Nam Papiam fictos rumores aucupasse dicunt quidem illi, sed nullas ratio-

¹⁾ Annotationes ad Matth. 8, 23. — ²⁾ Wetstenius, Clericus, Schröter, Fritschius, Schubert.

nes proferunt, imo nec ullam proferre possunt. — Eodem modo sententiam suam, quod nimirum Papias ab Ebionitis et Nazaraeis notitiam illam acceperit, qui, ut evangelio suo auctoritatem apostolici operis vindicarent, Matthaeo illud adscribebant, nullo antiquitatis testimonio probat Hug. Et esto, Papiam ab illis haereticis hac in re deceptum fuisse, tamen non est credibile, neminem fuisse ex discipulis apostolorum, quorum aevo illo plures adhuc vivebant, qui eum deceptum non continuo ex errore revocaret, et cui non magis, quam haereticis fidem ipse haberet. — Porro nec Papias hac de re testimonium convellitur, si Eusebius eum mediocris prorsus ingenii fuisse dicit; nam Eusebius ea ratione locutus est solummodo, quantum ad sententiam de regno millenario, quam tenuit Papias, et de modo, quo quaedam scripturae loca interpretatus est, ut istam sententiam comprobaret; non autem quantum ad facta, quae narrabat, aut de quibus testabatur, ad quae testanda non requiritur acumen ingenii et vis iudicii eximia, sed fides in referendo.

Similiter nec verum est, ex uno Papias veteres omnes illam sententiam hausisse. Quod attinet ad Irenaeum, ille fuit cultor quidem Papias, nec tamen in omnibus pedisequus ejus caecus, quod in re nostra valet. Loquitur enim de lingua originali evangelii hujus ita, uti alias loqui solet, si refert quaedam, quae communi consensu nituntur; non nominat Papiam tanquam fontem, prouti facere solet, ubi privatam viri alicujus exhibet sententiam. Neque Origenes talis erat vir, qui caece secutus fuisset Papiam. Varias regiones et nominatim Palaestinam peragravit ad traditiones quoad libros sacros cognoscendas; hinc verisimile tenendum est, ipsum rem istam ex traditione didicisse. Et quum ipse Eusebius, qui Papiam nominat hominem mediocris prorsus ingenii, expressis verbis affirmat, hebraice scripsisse Matthaeum, sine dubio auctoritate priscae traditionis, quae non a Papias pendeat, in illam sententiam inductus est.

Testium horum fides eo magis clara fit, si consideremus simul difficultatem, cui obnoxii erant, si quaestio movebatur de versionis graecae evangelii hujus auctore. Hanc facile expedire potuissent, asserendo Matthaeum graece scripsisse, quod tamen, utpote persuasioni suae contrarium, non fecerunt.

2. Opponunt porro adversarii illud, hebraicum s. Matthaei evangelium nemini unquam visum fuisse, nec cogitari posse, cur textus hebraicus adeo mature interiiisset, ut saeculo 2. non ejus, sed versionis graecae usus communis fuerit apud scriptores ecclesiasticos. —

Jam supra vidimus, Pantaenum evangelium s. Matthaei hebraicum in India invenisse; porro ipse Hieronymus istud vidit, si, uti nonnulli (Patrit., Bisp.) affirmant, evangelium hebraicum Nazaraeorum, quod ipse in graecum latinumque sermonem transtulerit, est idem cum Matthaei evangelio hebraico. Sed etiamsi neminem noverimus, qui archetypum vidisset, haud affirmare licet, illud nusquam exstitisse. Sicut nimirum aliorum librorum sacrorum archetypa deperdita sunt, uti Ecclesiastici, Tobiae, Judithae et l. lib. Macchabaeorum, etiam facile archetypum Matthaei mature interire poterat, si consideremus, quae fata Palaestina experta est, et speciatim, si memores simus, priscam ecclesiam Hierosolymitanam, penes quam hoc evangelium servabatur, unacum urbe Hierosolyma interiisse. Imo praematurus evangelii hebraici interitus facile etiam alio modo explicari potest. Quum scilicet versio graeca evangelii hebraici s. Matthaei mature orta esset, christiani extra Palaestinam degentes communiter ea utebantur. Originale hebraicum tantum christianis Palaestinensibus prodesse poterat. Imo vel ipsi orthodoxi Palaestinienses tempore excidii Hierosolymae partim in regiones graecas dispersi, partim in vicinia heterodoxorum Nazaraeorum et Ebionitarum degentes, facile moveri poterant, ut graecam versionem praeferrent hebraico textui; tum quia reliquis christianis orthodoxis se accommodare satius ducerent, tum quia discerni vellent ab hetero-

doxis Nazaraeis et Ebionitis, hebraicum Matthaei evangelium apud se servantibus, quum haud posset abesse suspicio, ne tales evangelii hujus servatores illud immutaverint (quod factum fuisse, historia docet). In hujusmodi autem adjunctis hebraicum Matthaei originale facile poterat interire ¹⁾.

3. Opponunt dein adversarii: Si Matthaeus hebraice scripsisset, ecclesia syriaca non fuisset compulsa, evangelium Matthaei hebraicum vertere in linguam syriacam.

Ast sicut propter conformitatem nonnulli V. T. libri, et in specie Danielis et Esdrae partes chaldaicae in linguam syriacam sunt translatae, ita etiam fieri poterat respectu evangelii s. Matthaei. Eo magis autem necessaria erat versio hujus evangelii, si eo tempore, quo primae versiones syriacae condebantur, graecus tantum evangelii nostri textus in communi usu erat.

4. Proferunt praeterea adversarii argumenta nonnulla ex ipso evangelio deprompta; et quidem primo dicunt, in graeco Matthaei evangelio eundem esse stylum (linguae indolem), quae est in Marci evangelio; at Marcus graece scripsit.

Ex hac styli convenientia nil aliud colligi potest, quam graecam Matthaei versionem et Marci evangelium intra unam et eandem aetatem prodiisse, ipsumque evangelii Matthaei hebraici interpretem, non secus ac Marcum ceterosque scriptores N. T. hellenistarum lingua usum esse. ²⁾

5. Nec tandem ratio, qua a Matthaeo saepe verba V. T. juxta versionem 70 allegantur, sententiam nostram evertit. Si nimirum loca illa a Matthaeo ex V. T. deprompta considerentur, sunt vel talia, quae versioni 70 ad verbum consonant (aut paululum ab ea differunt); vel quae cum textu hebraico concordant; vel tandem, quae nec cum versione 70, nec cum textu hebraico consentiunt. Quum ex locis primae classis colligi posset,

¹⁾ Cf. Güntner introd. p. 174. — ²⁾ Cf. Patr. I. 15.

evangelistam graece scripsisse, ex locis vero alterius classis, eum hebraice evangelium suum exarasse, utique facile intelligitur, ex modo, quo Matthaeus loca V. T. refert, haud posse probari, eum graece scripsisse. Poterat enim vel ipse s. auctor in usu versionis 70 valde exercitatus esse, et ita in libro suo syrochaldaico versionem istam vocibus syrochaldaicis exprimere; vel autem, si Matthaeus loca illa juxta textum hebraicum attulerat, poterat interpretes graeci, quum sensus in essentia idem remanserit, ea ex versione 70 producere ¹⁾).

§. 5.

Quando et a quo confecta sit graeca evangelii s. Matthaei versio?

Aetas et auctor graecae evangelii s. Matthaei versionis ignoratur; nam s. Hieronymus (de vir. illustr. c. 3) dicit: „quod (scil. evangelium a Matthaeo hebraicis literis compositum) quis postea in graecum transtulerit, non satis certum est.“ — Nostra aetate nonnulli graecum Matthaei evangelium habebant pro libera ipsius Matthaei recensione, aut pro versione hebraici evangelii a Matthaeo confecta ²⁾). Ast nemo antiquorum aliquid hac de re refert; hi enim tantummodo dicunt, Matthaeum hebraice scripsisse. Teste Papia (Euseb. hist. eccl. III., 39.) initio quisque ex hebraico Matthaei originali versionem sibi formabat, prout potuit (scil. respectu notitiae linguae hebraicae). — Attamen, quum versio nostra graeca jam a Patribus apostolicis: Polycarpo (ad Philipp. c. 2.), Ignatio (ad Smyr. c. 1, ad Polycarp. c. 2., ad Rom. c. 6., ad Philadelph. c. 5), Clemente Rom. (1 Cor. c. 46.) ³⁾ saepe in scriptis

1) Cf. Arnoldi Commentar. S. 28., Patrit. I, 15. — 2) Schwarz, Bengel, Guerike. Schott, Thiersch, Bisp. — 3) Cf. Kirchhofer Quellen-Sammlung zum N. T.

eorum allegetur, et quum versionis hujus saeculo 2. frequentissimus usus factus sit, quamvis illa aetate librorum divulgatio lente procederet, recte colligitur, versionem graecam jam aevo apostolico, mature post evangelii hebraici editionem, fors ab aliquo apostolorum discipulo, aut sub alicujus apostoli, ni ipsius Matthaei directione confectam esse. Quodsi autem versio haec ab aliquo apostolorum discipulo vel plane sub ipsius Matthaei directione confecta est, de fide ejus haud potest dubitari. Imo, etiamsi ipse Matthaeus in versione hac conficienda nullas partes habuisset, poterat tamen ei innotescere, certe autem s. apostolo Joanni, Ephesi degenti innotuit. Si jam in ea quid invenisset a genuina doctrina et historia alienum, certe non tacuisset, sed errorem correxisset; ast tale quid nullibi legimus. Ex quo recte concluditur, versionem hanc esse fide dignam. Ex dictis autem etiam intelligitur, quomodo fieri poterat, ut auctor synopseos Athanasio adscriptae, auctorem versionis hujus dicat apostolum Jacobum, fratrem Domini; Theophylactus vero apostolum Joannem nominet ¹⁾.

§. 6.

Ubi et quando s. Matthaeus scripserit?

Ex allato (§. 1) Eusebii loco discimus, Matthaeum exarasse evangelium suum in Palaestina.

Quod vero ad tempus attinet, nil certi hac de re dici potest, quum desint historiae monumenta ac veterum scriptorum sententiae hac de re discrepent. Tota antiquitas a prima ecclesiae aetate sensit, Matthaeum primum inter evangelistas evangelium conscripsisse. Ita Irenaeus (adv. haer. III, I, I.), Origenes (hom. 7. in Jos. et commentar. in Joan.), Hieronymus (de vir. illustr. c. 3.), Augustinus (de consens. evang. I. c. 2.).

¹⁾ Cf. Güntner introd.

Quod jam attinet ad tempus, quo scripserit Matthaeus, Theophylactus et Euthymius Zigabenus (saec. 11. et 12.), dein subscriptiones nonnullorum codicum ¹⁾ anno post Christi ascensionem octavo (i. e. 41.), Cosmas Indicopleustes autem eo tempore exaratum fuisse dicit, quo Stephanus lapidatus est. Sententiae priori adhaerent etiam nonnulli recentiorum (Reithmayr, Arnoldi), qui dicunt, Matthaeum evangelium suum exarasse anno 41. aut 42., eo videlicet tempore, quo Petrus primum Romae Christum praedicaret, suamque sententiam firmare volunt verbis s. Clementis Alexand. (Euseb. hist. eccl. II. 15.), qui refert: „quum sub imperatore Claudio Petrus Romam venisset ad expugnandum Simonem Magum, tantus veritatis (scil. evangelicae) fulgor emicuit in mentibus eorum, qui Petrum audierant, ut parum haberent, semel audisse . . ., sed Marcum, Petri sectatorem, . . . enixe orarent, ut doctrinae illius, quam auditu acceperant, scriptum aliquod monumentum apud se relinqueret; quod etiam hic fecit, et Petrus auctoritate sua comprobavit.“ Quum jam Petrus ad expugnandum Simonem Magum Romam venisset secundo anno Claudii, i. e. a. 42., evangelium Marci exarari debuit a. 43. aut 44. Quia autem testantibus antiquis scriptoribus Matthaeus inter evangelistas primus evangelium conscripsit, colligunt, Matthaeum non potuisse post a. 44., sed debuisse antea librum suum exarare, i. e. a. 42. aut 41.

Eusebius loco supra citato dicit, Matthaeum evangelium conscripsisse, quum ad externos transgredi vellet. Quum jam teste antiqua traditione ²⁾ apostoli 12. anno post Christi in coelum ascensionem Hierosolyma discessissent, ut evangelium in toto terrarum orbe praedicarent, Matth. evangelium suum a. 42. exarasse colligitur. His tamen sententiis omnibus obstat testimonium Irenaei, qui dicit: Matthaeum apud Hebraeos propria

¹ Cf. Scholz t. I. p. XXIX. — Cf. ex Apollonio Euseb. hist. eccl. V, 21.

eorum lingua conscriptum evangelium edidisse, dum Petrus et Paulus Romae praedicarent et ecclesiam fundarent. Quum s. Irenaeus, qui tum aliunde, tum ex epistola ad Romanos non poterat ignorare, fuisse Romae jam ecclesiam christianam, antequam Paulus in urbem hanc venerat (Rom. 1, 11—13.), haud potuit, si hoc loco loquitur de simultanea apostolorum Petri et Pauli praesentia, verbis: praedicarent et ecclesiam fundarent, cogitare de prima ecclesiae romanae fundatione, ideo verba illa nonnulli statuunt, intelligenda esse de eo tempore, quo existens jam Romae ecclesia per utriusque apostoli praedicationem et martyrium in fide confirmata est, ergo de anno 66. aut 67., unde colligunt, evangelium s. Matthaei exaratum esse a. 67.

Alii (Bisp., Bucher, *Chronologie des N. T.*) testimonia scriptorum inter se pugnancia ita conjungere volunt, ut statuunt, Matthaeum evangelium suum hebraice a. 42. exarasse, dein autem a. 67. versionem evangelii graecam edidisse. — Ast huic explicationi id obstat, quod Irenaeus non loquitur de graeco, sed de hebraico Matthaei evangelio. — Quum Irenaeus in illo effato non annotet, num a Matthaeo evangelium exaratum fuerit, cum Petrus et Paulus simul, an cum successive Romae praedicarent atque ecclesiam fundarent, interpretes alii statuunt, Irenaeum verbis illis noluisse dicere, evangelium Matthaei exaratum fuisse tempore, quo Petrus et Paulus sub finem vitae Romae simul praedicarent (a. 66. vel 67.), sed potius illud tempus intellexisse, quo prius (a. 42.) Petrus et postea in prima captivitate Paulus (a. 61—63.) Romae (ergo uterque intra annum 42. et 63.) praedicarunt, concludentes inde, evangelium Matthaei exaratum fuisse intra istud temporis spatium. Quo autem anno id factum sit, certo determinari nequit. Probabilis tamen videtur sententia illorum, qui asserunt, apostolos post persecutionem contra se ab Herode Agrippa a. 42. mortam (Act. c. 12. Jacobus frater Joannis, occisus, Petrus carceri inclusus) in orbem terrarum esse disper-

sos, et proinde etiam Matthaeum, postquam, uti refert Eusebius (hist. eccl. III, 25) evangelium suum patrio sermone scriptum tradidit, ad exteros esse transgressum. Unde patet, sententiam supra de tempore memoratam (a. 42.) non carere probabilitate. ¹⁾

Huic de tempore evangelii s. Matthaei sententiae non obstat, si Irenaeus in statim sequentibus scribit: „Post eorum (apostoli utriusque) exitum (μετὰ δὲ τὴν τοῦτων ἐξοδόν) Marcum, discipulum et interpretem Petri, evangelium suum scripto nobis tradidisse.“ Nam, etiamsi illa verba (post eorum exitum) de exitu e vita (de utriusque apostoli morte, et non, uti multi ea explicant, de utriusque apostoli discessu ex urbe) intelligantur, difficultas evanescit (quin cum nonnullis asseratur, Irenaeum respectu temporis evangelii Marci errasse), si statuatur, Marcum scripsisse vivo Petro (uti antiqui: Origenes, Clem. Alex., Tertull., Papias, Epiphan. et Hieron. docent), edidisse autem evangelium post mortem ejus.

Ex verbis: usque in hodiernum diem, quae bis in hoc evangelio leguntur (27, 8; 28, 15.), nonnulli colligunt, evangelistam scripsisse tempore a factis non parum remoto. Sed frustra. Quum enim phrasis haec adhibetur sensu cum latiori, tum strictiori, apte poterat etiam ita scribere evangelista post 8—12 annos; idque tanto magis, quia spatium 8—12 annorum, si intra istud multa mala perferenda sint, uti id fuit in christianis Palaestinensibus, revera longum est. ²⁾

§. 7.

Authentia hujus evangelii generatim et duorum priorum capitum speciatim.

Matthaeum auctorem esse evangelii nomine ejus inscripti, una totius antiquitatis sententia est. Testan-

¹⁾ Cf. Güntner introd., Kirchenlexicon von Wetzer und Welte: Evangelien. — ²⁾ Cf. Schegg.

tur id Papias, Irenaeus, Tertullianus, Pantaeus, Clemens Alex., Origenes, Eusebius Caesar., Cyrillus Hieros., Epiphanius, Hieronymus. Singulae sententiae ex hoc evangelio depromptae occurrunt jam apud Patres apostolicos. Recentissimis tamen temporibus permulti acatholicorum ¹⁾ argumentis solummodo internis probare volebant, librum hunc non esse a Matthaeo exaratum. Sed perperam. Nam omnia ea, quorum causa authenticitas evangelii hujus impugnatur (v. c. ob locutiones nimis generales, aut omissiones quarundam rerum vel earum adjunctorum, aut dum quandoque facta quaedam alieno tempori inserit), facile explicantur, si respectus habeatur consilii auctoris s. vel indolis lectorum primorum evangelii hujus; vel vero, si facta similia non habeantur eadem, vel non negetur, potuisse Christum occasione oblata de eadem re bis verba facere, aut eandem rem duplicare. ²⁾ Quod vero ad mythos attinet, quos adversarii authenticitatis evangelii hujus in duobus prioribus capitibus, dein 4, 1—11. et 27, 52. 53. statuunt, iis observandum est, assertioni eorum obstare partim characterem evangelistarum, qui non fictiones, sed vera se narrare docent, et ideo ad suas narrationes ceu ad fundamentum veritatis doctrinae christianae provocant; partim ipsum argumentum, quum maximam partem res publice gestas referant; imo et ipsum tempus, quum nullum possit assignari, quo mythi confingi potuissent, nec tempore, quo evangelium viva voce praedicabatur, ob ipsos adversarios, qui et ipsi factorum Christi testes fuerant; nec postea, quum evangelia nostra conscriberentur, uti id docet clare rejectio scriptorum apocryphorum. ³⁾

Quod duo priora capita attinet, in quibus est sermo de miraculosa Christi nativitate, de adoratione Magorum et de fuga in Aegyptum, nonnulli media sae-

¹⁾ Schulz, Schleiermacher, Uster, Fischer, Schneckenburger, de Wette, Bauer etc. — ²⁾ Cf. Güntner introd. pag. 168. seqq. — ³⁾ Cf. Güntner Hermeneutica, Heinrich, Christus S. 19 — 43.

culi elapsi parte, primum in Anglia, dein etiam in Germania conati sunt haec duo capita Matthaeo tanquam auctori abjudicare; et quidem partim, quia narrationes istae eis mythica elementa continere videbantur; partim quia teste Epiphanio (Haer. 30, 13.) deerant in evangelio Ebionitarum, et a Tatiano haeretico (teste Theodoretō) omissa est genealogia in ipsius evangeliorum harmonia (*διὰ τεσσάρων*). — Sed rationes hae nullius sunt momenti. Narrationes eas non esse mythos, jam antea diximus; quod vero ad Ebionitas et Tatianum attinet, omnes hi capita illa tantum ex causis dogmaticis omiserant; Ebionitae, quum essent adversarii divinitatis Christi, Tatianus vero, quia negavit, Christum secundum carnem a Davide ortum esse. — Dantur tamen gravissima argumenta pro illorum capitum authenticā. Nam

1. omnes codices graeci omnesque versiones capita haec tanquam partem evangelii Matthaei exhibent. ¹⁾

2. Patres et scriptores ecclesiae eadem jam antiquitus in evangelio lecta fuisse testantur. Sic Justinus M. non solum refert (in dial. c. Tryph.) historiam Magorum, sed quaedam etiam iisdem verbis, uti est in Matthaeo, quum vel ipsa V. T. verba in illo loco a Matthaeo producta referat, non ut leguntur in versione 70, sed in graecis Matthaei codicibus. Porro nota fuerunt haec duo capita Irenaeo (adv. haer. III, 9.), Tertulliano (adv. Marc. V, 9.), Clementi Alex. (dum loquitur de evangelio nostro genealogiam continente), Julio Africano (Origeni coaevo), qui testatur, jam ante eum alios scriptores diversas iniisse vias ad difficultates inter Matthaei et Lucae genealogiam removendas (Euseb. hist. eccl. I, 7.), tandem ipsi Celso ab Origene refutato.

3. Etiam evangelium Nazaraeorum haec duo capita habuit teste Hieronymo. Cf. Patrit. I, 30.

¹⁾ Cf. Hug. Einl.

Sed etiam ipsa indoles horum capitum comprobatur eorum authenticam. Eadem enim est in iis elocutio et argumentatio; ¹⁾ similis prophetiarum usus atque arctus cap. 3. cum praegressis nexus; nam verba: in diebus autem illis manifeste docent, aliquid praecessisse, quod non esset, si capite 3. esset evangelii initium. ²⁾

¹⁾ Cf. Griesbach. Epimetr. p. 57. Credner Einl. ins N. T. I. — ²⁾ Cf. Müller über die Echtheit der ersten Kap.

Sanctum Jesu Christi evangelium secundum Matthaeum.

De titulo libri vide commentarium meum in evangelium
s. Joannis, pag. 1. seq.

Caput I.

1. Genealogia Christi (v. 1—17.)

V. 1. *Liber generationis* (βίβλος γενέσεως). Titulus hic hebraicum stilum sapit, respondet enim hebr. מִיְּהוֹשֻׁעַ בֶּן־דָּוִד (Gen. 5, 1; 6, 9; 11, 10.). Vox γένεσις h. l. (ob v. 18.) denotat non historiam, sed generationem, ita ut βίβλος γενέσεως sit idem ac: libellus, catalogus, series generationum seu majorum, uno verbo ipsa Christi genealogia. Quare βίβλος γενέσεως non totius libri titulus est, sed solius genealogiae (Patrit. de evang. III. pag. 46.). — *Filii David*. Hisce verbis significat Jesu Chr. originem e stirpe Davidica, qualem Judaei a Messia expectabant. Nomen filius (ut hebr. בֶּן) nonnunquam etiam de nepotibus (Gen. 29, 5. coll. 28, 5. et 22, 3.), imo et de posteris quibuslibet, de mediate generatis adhibetur. Tale est etiam illud: Joseph, fili David, quod paulo post inferius legitur (v. 20.). — *Filii Abraham*. Verba haec sunt appositum nominis Davidis, ita ut sensus sit: qui David erat filius Abraham. Evangelista Abrahamum et Davidem potius quam alios nominat, quia hi ex tota Christi prosapia nobilissimi erant; quia his duobus illustriore quodam modo promissio ex ipsorum stirpe orituri Messiae facta est, Abrahamo omnium primo (Gen. 12, 3; 18, 18; 22, 18.), Davidi omnium postremo (2 Reg. 7, 12; 1 Par. 17, 10 — 14.); et quia Christus ut filius Abrahami dignitatem pro-

*Jeſu Chriſti
qui erat ex
poſteris David*

pheticam et sacerdotalem haereditavit, ut filius Davidis autem regiam et propheticam. Unde elucet, Christum vi originis suae esse regem, prophetam et sacerdotem (cf. Calm.).

V. 2. Nec Ismaëlis, filii item Abrahami, nec Esau, filii Isaac, facit mentionem, quia hi non sunt filii repromissionis, nec pars populi Dei, nec Christus ab illis descendit (Chrysost.). — Judam nominatim annotat, quia ex eo Messias promissus originem ducit; fratres ejus vero in universum commemorat, quia unacum Juda erant parentes totius populi Israëlitici, e quo Christus prodiit.

V. 3. *De Thamar*. Apud Judaeos feminas in genealogiis commemorare, non erat usitatum; per exceptionem s. Matthaeus h. l. et ter in sequentibus eas notavit, quia hae mulieres extraordinario modo ad Messiae majores pertinebant simulque ea re typus fuerunt ecclesiae Christi ex gentilibus (rejectis Judaeis) nova vocatione novoque modo congregandae (a Lap.). — *Phares et Zaram*. Hi duo erant gemini, quos Thamar, uxor filiorum Judae, scil. Her et Onan, ex incestuoso cum Juda concubitu concepit, quin hic sciret (Gen. c. 38.). Utrique nominando occasionem dedit injecta Thamaris mentio, quae utrumque uno partu enixa est (Patrit. l. c.).

V. 4. et 5. Quidam recentiorum ¹⁾ putant, inter Pharesum et Naassonem nonnullas generationes praetermissas esse, et quidem ideo, quia inter Pharesum et Naassonem quatuor generationes a Matthaeo commemoratae haud sufficere videntur ad temporis spatium 430 annorum explendum, qui intercesserant inter Pharesi in Aegyptum ingressum (coll. Genes. 46, 12.) et Naassonis ex Aegypto egressum (Num. 1, 7.). Et similem ob causam putant, etiam inter Salmonem et Boozum praetermissas esse quasdam generationes, quum ad explendos annos 366, qui Salmonem inter et Davidem effluerant, non sufficiunt tres generationes (3 Reg. 6, 1.) — Sed haud incredibile videtur hoc, si consideretur, tunc temporis vitam humanam longius tensam fuisse, hinc utique poterant etiam post centesimum aetatis annum proles gignere. Porro sententiae illorum, qui putant, quasdam generationes esse omissas, etiam id adversatur, quod haec genealogiae pars

¹⁾ Patrit., Schegg aliique.

a Phareso usque ad Jesse deducta, ter in s. scriptura legatur, atque eundem generationum numerum constanter exhibeat (Ruth. 4, 18—22. 1 Par. 2, 1—15. Luc. 3, 32. seq.) cf. Mald. — *De Rahab*. Rahab haec, uti plerique recte putant, est eadem cum illa meretrice Jerichuntina, quae in libro Josua (2, 1.) commemoratur, et quae exploratores a Josua Jerichuntem missos, hospitio exceperat atque protexerat, et postea virtutibus claruerat. — *David regem*. David bis consequenter solus rex cognominatur, quia primus de tribu Juda erat rex, et quia perpetui regni promissio illi omnium primo facta est.

V. 6. De hac Uriae uxore, Bethsabée agitur 2 Reg. c. 11. et 12., ubi narratur et facinus Davidis, et quomodo eam dein uxorem duxerit. — *Salomonem*. Salomon non ex adulterio illo, sed in connubio subsequente genitus erat; hinc verba graeca sunt reddenda: ex ea, quae fuerat Uriae, scl. uxor (τοῦ ὀφύου est genitivus dependentiae.)

V. 8. *Joram autem genuit Oziam*. Joram non immediate genuit Oziam, sed Ochoziam; hic Joam, et hic Amaziam, qui genuit Oziam, etiam Azariam dictum (coll. 1 Par. 3, 11. et 2 Par. 26, 1.); quapropter hoc loco verbum gigno (γεννάω) de generatione mediata intelligendum est. — Cur tria membra omiserit s. auctor, putat s. Hieronymus, id ideo factum esse, ut adesset trium tessaradécadum numerus, qualem coll. v. 17. habere voluit evangelista. Non enim erat orientalibus inusitatum, in genealogiis omittere quasdam stirpes, si numerum constitutum excedunt (v. c. Ruth. 4, 20. 1 Par. 8, 1.). — Quare autem hos tres reges, quam alios praeteriit, vera esse videtur ratio, quam assentiente s. Hilario, profert s. Hieronymus, id factum esse, quia hi tres reges consanguinei erant regis Achābi, cui Deus propter ejus impietatem per prophetam Eliam praedixerat, se omnem ejus posteritatem (quae ad quartam usque generationem computari solet) deleturum esse. Joram enim ducta Achabi filia (seu ut alii putant, sorore), femina perditissima, ad Achabi domum pertinuit, et tam ipse quam posteri ejus (Ochozias, Joas et Amazias) impietatem Achabi imitati sunt. Volebat itaque s. evangelista omissione horum trium regum etiam in sua genealogia istud a Deo decretum (3 Reg. 21, 21. 22.) perfectumque (4 Reg. 10, 10. 11.) atque etiam regibus Judaeorum, utpote morum Achabi imita-

toribus, intentatum (4 Reg. 21, 13.) excidium domus Achabi perspicuum reddere (Patrit. III. 63.).

V. 11. Versus hic triplici laborat difficultate: a.) Josias dicitur genuisse Jechoniam, quum tamen collato loco Paralipom. (1 Par. 3, 15.) genuisset Joachimum, cujus demum filius erat Jechonias; b.) commemorantur Jechoniae fratres, quorum tamen, excepto Sedekia, nulla sit mentio in libro Paralipom. (3, 16.), fit vero ibi (v. 15.) mentio plurium Joachimi, Josiae filii, fratrum. Videtur itaque confundi Joachim cum Jechonia. c.) Josias filios genuisse videtur dici sub tempus transmigrationis in Babyloniam, quae tamen serius evenit.

Ad difficultates has illustrandas sequentia sunt notanda. Ad a.) Potuit verbum gigno (*γεννάω*) ab auctore h. l. eodem modo adhiberi de generatione mediata, uti v. 8. Ad b.) Ad hanc difficultatem expediendam duplex datur via; una, quae verbum gigno etiam de mediata generatione accipit, simul vero supponit, fuisse revera Jechoniae fratres, licet eorum, excepto Sedekia, mentio non fiat. Altera via est, si verbum gigno (*γεννάω*) accipiatur significatu latiori, ita ut notionem utramque, tam immediatae, quam mediatae generationis in se complectatur; hinc nostro loco et Jechonias et illi, qui fratres ejus vocantur, a Josia generati, i. e. ejus posterii appellantur, Jechonias nempe tanquam mediate generatus (quum filius esset Joachimi seu Joakimi, filii Josiae), illi autem tanquam immediate generati, quum scilicet essent fratres patris Jechoniae, nempe Joachimi (aut filii [juxta Schegg Sedekiae] cujuspian filii Josiae). Si vero Josiae filii immediati et fratres Joachimi, patris Jechoniae, vocantur, Jechoniae fratres, id inde explicatur, quia vocabulum frater (*ἀδελφός*) uti vocabulum filius (*υἱός*), in s. literis non semper stricte sumitur, sed saepius latiori significatu adhibetur, uti in A. T. vocabulum *אָב*, ita ut denotet nonnunquam etiam consanguineum et cognatum. Sic Abrahamus nominatur Loti frater (Genes. 13, 8.), quamvis Lot fuerit filius fratris ejus.

Ad c.) Quaecumque sub b. datarum expositionum tenetur, tertia etiam evanescit difficultas. Quatenus nempe Jechoniae nomine intelligitur Josiae nepos, cui teste V. F. nomen hoc proprium erat, eatenus dici potuit, eum genitum esse sub (seu circiter) tempus transmigrationis (abductionis) in Babyloniam.

Ita enim graeca verba: ἐπὶ τῆς μετοικησίας sunt reddenda, non autem, uti Vulgata habet: in transmigratione, quia Josias ex decem circiter annis jam mortuus erat, quum Nabuchodonosor Judaeos in captivitatem migrare coëgisset (4 Reg. c. 23. et 24.). — Genitivus Βαβυλῶνος idem ac: εἰς Βαβυλῶνα; Babylon autem h. l. non solum urbem, sed totam terram Babylonicam denotat.

V. 12. *Post transmigrationem in Babyloniam* (μετὰ . . . Βαβ.). Bene ita vertit Vulgata, adhibetur enim hoc vocabulum etiam de initio exilii, quod s. Matthaeus indicare voluit, quia Salathiel tempore exilii, in ipsa captivitate natus est.

V. 13 — 15. Obscura est, neque in A. F. notata series eorum, qui post Zorobabelem nominantur. Jam enim familia Davidis ad tenuem seriem depressa erat; s. Matthaeus vel ex archivis publicis (teste Julio Africano, epist. ad Aristid.), vel ex genealogiis privatis nomina ista desumpsit.

V. 16. *Virum Mariae*; nam eo tempore, quo s. Matthaeus evangelium scripsit, Josephus jam fuerat vir (maritus) Mariae. Nec inde sequitur, s. Matthaeum simul indicare voluisse, Josephum revera fuisse patrem Christi; ipse enim in sequentibus docet contrarium. — *De qua natus est* (ἐξ ἧς ἐγεννηθῆ); alia forma utitur, quam prius, quia jam nunc innuere vult, Josephum non fuisse patrem Christi (a Lap.). — *Qui vocatur Christus*. Hoc potest duplici modo accipi, quasi verbis his vel suam edit persuasionem evangelista, vel autem vulgarem ejus denominationem; si prius sensus est: qui est Christus seu Messias; si alterum: qui vulgo ab omnibus fidelibus alio nomine vocatur, cognominatur Christus seu Messias (a Lap.). — Praeter genealogiam hanc Matthaei (1—17.) legitur etiam alia apud s. Lucam (3, 23—38.). Si jam hae duae inter se comparentur, magna inter utramque invenitur discrepantia. Nam

1) Matthaei genealogia incipit ab Abrahamo atque descendit usque ad Christum; Lucae vero genealogia incipit a Christo et ascendit ad Abrahamum, imo ab hoc insuper usque ad Adamum et hujus creatorem, Deum.

2) Dum hae genealogiae ab Abrahamo usque ad Davidem consonant, inter Davidem tamen et Salathielem, ac denuo in Salathielis nepotibus ceterisque usque ad Josephum discrepant. Nam numerus posterorum a Davide usque ad Salathielem

multo minor est apud Matth.; Matth. enim 15, Lucas vero 20, sed ab illis diversos posteros enumerat; et ita etiam inter Salathielem et Josephum 10 a Matthaeo, 19 alii his enumerantur a Luca.

3) Apud Matthaeum Josephus Jacobo, apud Lucam autem Heli attribuitur.

4) Uterque evangelista, etsi diversam stirpis Davidicae familiam (Matthaeus Salomonicam, Lucas Nathanicam) exhibeant, tamen in sua genealogia Salathielem et Zorobabelem habet; in eo autem iterum differunt, quod Lucas Salathielis patrem dicit Neri et Zorobabelis filium Resa, Matthaeus vero Salathielis patrem nominat Jechoniam, Zorobabelis autem filium Abiudum.

Quod hasce differentias et inde enascentes difficultates attinet, sequentia possunt dici:

Ad 1) Inversus genealogiarum ordo solus nullam causat difficultatem, sicut addita apud Lucam membra ab Abrahamo usque ad Adamum. Cur vero Matthaeus Christi genealogiam solummodo usque ad Abrahamum deducit, Lucas vero usque ad Adam, explicari potest ex consilio utriusque evangelistae in exarandis evangeliis. Quum nimirum Matthaeus demonstrare vellet, Jesum esse Messiam Judaeis per oracula V. T. promissum, ideo genealogiam Christi usque ad Abrahamum, Judaeorum parentem, duntaxat deducit; et quum statim Christi ex regia stirpe Davidica originem ostendit, incipiens eam a rege David et proseguens per regum seriem, uti Salomonis, Roboami, Abiae, Asae etc., sat clare manifestat consilium suum, attentos reddendi lectores ad regiam Christi dignitatem, quali praeditum Judaei Messiam expectabant. Lucas vero, demonstraturus, Jesum esse Messiam non tantum Judaeorum, sed omnium hominum ab Adamo originem trahentium, ergo Messiam etiam gentilium, ideo in genealogia ascendit usque ad Adamum (cf. August. de consens. evang. c. 4).¹⁾

Ad 2) Quod ad alteram attinet difficultatem, dicere possumus, Lucam plenius exhibere generationes, quam Matthaeum, qui, quum animadvertisset, totam Christi prosapiam ab Abrahamo repetitam, in tres potissimum aetates posse distribui, ac vidisset, primam aetatem 14 completi generationes, suam genealogiam in

¹⁾ Cf. Bucher Erklärung des Evang. nach Lucas S. 173. ff.

tres tessaradecades distribuere voluit; hinc quasdam generationes in secunda et tertia aetate omittere debuit (Patrit. III, 81.).

Ad 3) Quod ad tertiam attinet difficultatem, ad istam removendam varii dantur explicationis modi:

a) S. Augustinus (de consensu evangelistarum II, 3.) tanquam causam nominat adoptionem, ita ut Josephus fuerit filius naturalis Jacobi, adoptivus vero Heli. — Sed explicationem hanc ex adoptione alii (Patrit. III, 93.) rejiciunt, negantes apud Israëlitas fuisse tales adoptiones, quales apud nos sunt, ut nimirum aliquis adoptantis filius evadat, quia nulla de talibus adoptionibus lex a Mose lata est. Quapropter ipse s. Augustin. hanc sententiam in libris Retractationum (II, 7.) diserte repudiasset videtur.

b) Julius Africanus (Epist. ad Aristidem, apud Euseb. H. E. I, 7.), quem secuti sunt alii Patres (Ambrosius, Gregorius Nazianz., Hieronymus, Augustin., etiam Damascenus, Beda) et scriptores (Eusebius) antiqui et recentiores, statuit, intercessisse matrimonium leviratus. Mathan (familiae Salomonicae) nimirum, qui apud Matthaeum pater Jacobi dicitur, duxit Estham (uti eam Julius Africanus nominat), atque ex ea genuit Jacobum; eo mortuo viduam duxit Mathat (familiae Nathanicae), et ex ea genuit Heli, ita ut Jacob et Heli fratres sint uterini (i. e. ejusdem matris, sed ex diverso patre), mortuo autem Heli sine liberis, Jacobus ejus uxorem accepit ex lege (Deuteronom 25, 5., quae jubebat levirum, aut si nullus levir, proximum cognatum, viduam defuncti fratris ducere, et primum ex hoc conjugio genitum, demortui filium haberi atque haeredem), eique genuit Josephum, qui proin filius naturalis est Jacobi (apud Matthaeum), legalis vero Heli (apud Lucam). ¹⁾

c) Alii (cum antiqui, tum recentiores) tandem dicunt, a Matthaeo describi genealogiam Josephi, adeoque Jacobus (1, 16.) nominatus est pater Josephi; Lucam vero exhibere genealogiam Mariae, adeoque Heli (3, 23.) nominatus fuit pater Mariae.

Horum jam quidam verba (Luc. 3, 23.) ὃς ἐνομιζέτο τοῦ Ἰωσήφ, (ut putabatur filius Joseph), parentesi includunt, ita ut a Luca non Josephus, sed Jesus dicatur filius Heli, ut sensus sit: et erat (etsi vulgi opinione haberetur filius Josephi), revera,

¹⁾ Cf. Mald., Patrit. III, 92.

nimirum matre Maria interposita, filius, i. e. nepos Heli (ex usu loquendi Hebraeorum, juxta quem etiam nepotes dicuntur filii).

a) Stante hac explicatione non tantum intelligitur discrepantia membrorum in utraque genealogia, imo explicationem hanc et ipse
 b) contextus poscit. Dixit nimirum s. Lucas: Jesus vulgo Josephi filius existimabatur. Si dein prosequitur: τοῦ Ἠλὶ, haud potest vel-
 le exhibere genealogiam Josephi, nisi statuatur, eum ad illam texendam permotum fuisse consilio suo, nimirum probandi Jesum ortum esse ex stirpe regia Davidis, quod tamen statui haud potest, quia Lucas scripsit in usum gentilium, qui originem Jesu ex rege Davide non magni habebant. Porro, Lucas descripsit hucusque mirabilem Jesu nativitatem ex Maria; exinde autem patet, quod si de majoribus Jesu sermo est, proprie solummodo de majoribus Mariae sermo fiat. Huic explicationi non obstat in
 γ) tota genealogia ad exprimendam filii ad patrem relationem adhibita formula: τοῦ . . . , quae postulare videtur, ut etiam τοῦ Ἠλὶ explicetur: qui filius fuit Heli; nam etiam v. 38. eadem formula τοῦ exprimit relationem Adami ad Deum, quamvis ille sensu proprio filius Dei non fuerit. Nec obstat explicationi huic locus (1, 36.), ubi Elisabetha, quae erat ex tribu Levi, dicitur cognata Mariae, unde nonnulli colligebant, etiam Mariam esse ex eadem tribu, adeoque genealogiam Lucae non posse ad Mariam pertinere, sed ad alium, qui sit ex tribu Juda. Sed perperam id colligitur, quia, si Elisabetha ex tribu Levi erat, Maria autem ejus cognata, inde nequaquam sequitur, etiam Mariam debere esse ex tribu Levi. Apud Hebraeos enim (coll. Num. 36, 6.) tantum virginibus haeredibus (ἐπικληραῖς) connubia extra tribum, imo vel extra cognationem prohibita erant. Sacerdotibus in specie, imo ipsi summo sacerdoti licitum erat, ex alia stirpe uxorem ducere (Lev. 21, 14; 2 Par. 22, 11.). Fors itaque Elisabethae mater e stirpe Davidica, et proinde e tribu Juda erat. ¹⁾

Commendatur porro explicatio haec etiam antiquissima traditione ecclesiastica, quae patrem matris Christi appellat Joachimum; nam Joachim et Eliachim eadem sunt nomina. Joachim, יהויקים, compositum est ex Jeho (יה), quod idem est ac Jehova (Deus), et ex Jakim (surrexit i. e. opem tulit); Eliachim

¹⁾ Cf. Jansen., a Lap. in Luc. 3, 23.

autem compositum ex El (Deus) et Jakim. Eliakim vero abbreviatur in Eli vel Heli. (Cf. 4 Reg. 23, 34, ubi filius regis Josiae utroque nomine Eliachim et Joachim compellatur). ¹⁾ Suffragatur explicationi huic etiam locus apud Lucam (1, 32.), ubi angelus dicit Mariae: „Dabit illi Dominus Deus sedem Davidis, patris ejus“; quibus verbis filium Mariae e stirpe Davidica esse edicit, et quidem non secundum patrem, nam evangelista (coll. v. 34. cum 35.) aperte dicit, eum non ordinario atque naturali modo, sed per Dei omnipotentiam e virgine esse oriturum; ergo secundum matrem ad stirpem Davidicam refertur. Tandem ipsa haec explicatio commendatur etiam libris Judaeorum; in Talmude enim hierosolymitano (Lighthfoot ad h. l.) Maria, filia cujusdam Heli, apud inferos vehementissime discrucari perhibetur, quae autem nulla alia esse potest, quam Maria, mater Christi, rabbinis praecipue exosa. ²⁾

B. Nonnulli, qui aequae a Luca genealogiam Mariae enarrari asserunt, verba graeca: ὡν υἱός, ὥς ἐνομίζετο τοῦ Ἰωσήφ, absque parenthesi legunt, ita ut sensus sit: erat, ut putabatur, filius Josephi, qui (scil. Joseph) fuit filius (i. e. gener) Heli. Ita et Vulgata. Provocant hi ad exempla ex scriptura deprompta, ubi in libris Ruthae (1, 11.) et Regum (1 Reg. 24, 17.) nurus et generi a socrus et soceris filiae ac filii vocantur. —

Ad 4) Ad hanc difficultatem expediendam duplex datur modus: aut *α*) dici potest Jechoniam, qui apud Matthaeum tanquam Salathielis pater commemoratur, prole caruisse (*ἀπαρς*); nulla enim filiorum ejus, 18 annos nati, dum in Babyloniam captivus abduceretur, fit mentio, nec verosimile est, eum in carcere, vel serius post 37 annos libertatem nactum filios procreasse, quum Judaei 26 annos post liberationem Jechoniae e captivitate redirent, Zorobabelem ut suum habentes principem. Quae sententia etiam commendatur loco Jeremiae (22, 30.), ubi Jechonias sterilis vocatur. Aut dici potest *β*) Jechoniam prolem habuisse, uti in primo libro Chronicorum (3, 17. 18.) legitur: „Et filii Jechoniae Asir, Salathiel filius ejus, et Malchiram, Phadaia etc.“ Si ergo (juxta *α*) prole carebat, poterat ei, ne familia Salomonica cum eo exstingueretur, e familia Nathanica tanquam filius legalis atque

¹⁾ Cf. Patrit. III, 86. — ²⁾ Cf. Arnoldi S. 57. ss., Rosenmüller in Luc. 3, 23.

stirpis propagator adscribi Asir (filius Neri, quem ex uxore defuncti Jechoniae procreavit, et quem Matthaeus et Lucas in suis genealogiis omiserunt), qui filium habebat Salathielem. Hic (Salathiel) autem in utraque genealogia jure adduci poterat; in Salomonica, quatenus pater ejus Asir filius legalis factus est Jechoniae (ergo qua nepos Jechoniae), in Nathanica vero, quatenus patrem ejus (Asir) supponitur fuisse naturalem filium Neri (ergo nepos, seu sensu latiori filius Neri).¹⁾ Si autem Jechonias juxta illum Chronicorum locum (sub β .) non erat prole destitutus, (licet, uti nonnulli illam Jechoniae sterilitatem a Jeremia praedictam exponunt, destitueretur tali filio, qui solum regium esset consensurus), tum vel solus Asir erat filius ejus ex uxore defuncti Neri (familiae Nathanicae membro) in uxorem accepta genitus, qui ita utrumque ramum familiae Davidis in se conjunxit, hinc etiam ejus filius Salathiel (cujus fratres juxta hanc explicationem sunt Malchiram, Phadaia) in utramque genealogiam suscipi potuit, quia nimirum pater ejus (Asir) in Salomonicam stirpem pertinebat qua naturalis filius Jechoniae, in Nathanicam vero qua legalis filius Neri. (Pluralitas: filii, huic non obstat, quia in genealogiis saepe ita legitur, etiamsi unus tantum filius viri prius nominati adducatur (1 Chron. 1, 40; 2, 8; 4, 15.), prouti etiam fit, ut, ubi plures alicujus filii numerandi sunt, praeponatur vox filius, singulari numero (1 Chron. 3, 19. 21. 23.)²⁾ ~~—~~ Vel autem omnes illi, qui praeter Asirum enumerantur, Jechoniae filii erant naturales; hinc Asir, Malchiram, Phadaia sunt fratres. In primogenito, Asiro, parenthetice fit simul statim mentio filii ejus, Salathielis, quia hic prole destitutus erat, nomen autem maxime notum, ita ut silentio praetermitti non posset.³⁾ Zorobabel in utraque genealogia aequè occurrere merito potest. Si nempe Salathielis erat filius (sive naturalis, sive legalis), et is non alium insuper filium habebat, tum, sicuti in Salathiele, ita et in Zorobabele uterque ramus stirpis Davidicae continuabatur. Jam vero idem Zorobabel, qui inter claros post finem captivitatis viros excelluit, in pluribus aliis s. scripturae locis (1 Esdr. 3, 2. 8; 5, 2; 2 Esdr. 12, 1. Hagg. 1, 1.) vocatur filius Salathielis. Ast in libro primo Chronicorum (3, 18.) mentio fit Zorobabelis,

¹⁾ Cf. Schegg. ²⁾ Cf. Hug. Einleitung II, §. 74. — ³⁾ Cf. Schegg.

fili Phadaia e. Haec locorum differentia duplici modo conciliari potest; nimirum:

a) Zorobabel, filius Phadaiae, in libro Chronicorum commemoratus, non est diversus a Zorobabele, qui a Matthaeo, Luca, Esdra et Haggaeo dicitur filius Salathielis. Erat scilicet naturalis filius Phadaiae, simul vero legalis filius Salathielis, cui, absque prole defuncto, a Phadaia, tanquam proximo cognato utpote vel fratre (juxta Hug), vel patruo (juxta Schegg) vi leviratus progenitus est. Vel vero

b) Zorobabel, cujus mentio fit in libro Chronicorum tanquam filii Phadaiae, diversus est a Zorobabele Matthaei, Lucae, Esdrae et Haggaei locis citatis commemorato, naturali filio Salathielis. (Patrit. III, 78.)

Dum denique apud Matthaeum Zorobabelis filius dicitur Abiud, apud Lucam vero Resa, non multum difficultatis adest. Uterque poterat esse filius naturalis; et quia duo erant filii viro, in quo uterque ramus stirpis Davidicae continuabatur, unus, Abiud, ramo Salomonico, alter, Resa, ramo Nathanico iterum separatim continuando, est assignatus.

In libro primo Chronicorum (3, 19.) Zorobabelis filii alia quidem habent nomina, quod difficultatem causat si (juxta a) Zorobabelem, Phadaiae filium, non diversum habemus a Zorobabele, Salathielis filio (legali), nisi fors dicere voluerimus, in genealogiis Matthaei et Lucae eos vocari aliis nominibus, quae ex traditione tanquam eorum cognomina nota erant (cf. Schegg), aut Abiudum et Resam in libro Chronicorum esse omissos. — Haec difficultas vero prorsus evanescit, si (juxta b) Zorobabel, filius Phadaiae distinguatur a Zorobabele, filio Salathielis, et hunc alterum in genealogiis (apud Esdram et Haggaeum) commemorari teneatur.

Tandem facile colligi potest ex genealogia Josephi, quam Matthaeus affert, Jesum esse ortum e stirpe Davidica. Judaeis nimirum erat consuetudo, nitens lege (Num. 36, 6 — 9.), quae virgines haeredes (*ἐπίκληραι*), i. e. quae non habebant fratres, non nisi viro suae tribus et familiae nubere tenebantur, ne nimirum illa haereditas per conjugium ad aliam tribum transiret. Talem virginem fuisse etiam Mariam, matrem Christi, jam s. literae innuunt, dum nullum ejus fratrem commemorant (de sorore

ejus, Maria Cleophae fit mentio), et traditio, apud s. Chrysostomum et Euthymium servata, id confirmat. Si igitur Josephus stirpis Davidicae erat, Maria quoque, quae ei nupserat, ejusdem erat stirpis, quodsi autem Maria ex stirpe Davidica erat, etiam Jesus ex ea natus, e Davidis progenie ortus est. — Quod autem s. Matthaeus non Mariae potius, quam Josephi genealogiam afferat, ratio in eo quaerenda est, quod Judaei Palaestinenses unice curaverint genealogias virorum, Palaestinensibus vero scripserat Matthaeus ¹⁾.

V. 17. *Omnes generationes*, non prout in se erant, sed prout in praecedentibus, nonnullis omissis, enumeratae sunt. — Generationes (*γενεαί*) h. l. debet de concreto accipi, et significat eos, qui generati sunt, i. e. posteros. Quod computationem quatuordecim personarum attinet, e quibus quaelibet tessaradecas constat, non conveniunt interpretes. Nonnulli ²⁾ Davidem et Josiam bis numerant, ita ut prima tessaradecas in Davide terminetur, et David iterum sit initium et prima persona secundae tessaradecadis; eodemque modo Josias sit ultima persona secundae tessaradecadis et initium primaeque persona tertiae. Quae divisio ab aliis rejicitur, quia ita Christus ex numero *γενέων* demitur, quod haud permittunt verba hujus versus, si cum integra genealogia conferantur. — Quapropter alii (Schegg) Jechoniam bis numerant, scil. sub tempus transmigrationis et post ipsam transmigrationem. — Alii ³⁾ in secunda tessaradecade post Josiam inserunt filium ejus Joachimum (Joakim), qui erat pater Jechoniae, devitantes ita, ne una eademque persona bis numeretur. Videtur tamen altera computatio praefenda esse.

Ceterum s. Matthaeus, uti observat Maldonatus, hac accurata genealogiae distributione in tres tessaradecades voluit significare, aliquid in ea re subesse mysterii. Mysterium autem hoc juxta permultos situm est in eo, quod evangelista hac divisione in tres tessaradecades voluit triplicem populi Judaici statum recensere, democraticum sub patriarchis et iudicibus, monarchicum sub regibus, et aristocraticum sub ducibus.

¹⁾ Cf. Jans., a Lap. — ²⁾ Arnoldi, Reischl. — ³⁾ Jansen., Calm., Bucher.

*melongymia: concub. pro ablat. continens pro contactu
causa pro effecti signum pro signante*

2. Christi e Spiritu s. conceptio mirabilis, origo e Maria et nomen (v. 18—25.)

V. 18. *Christi autem generatio sic erat* (γένεσις.), Christi ortus, seu origo sic facta est, videlicet, uti statim sequitur, quod non a Josepho ille fuerit genitus, sed ex Maria per Spiritum s. solummodo natus. — *Quum esset desponsata* (particula γὰρ h. l. explicativa: nimirum); nuptias semper sponsalia praecedebant. — *Antequam convenirent*, antequam domicilium conjungerent, seu: post sponsalia et ante nuptias. Nam verbum convenire (συνελθεῖν) de sponsis adhibitum, vi usus loquendi Latinorum et Graecorum significat vel: domicilium conjungere, vel per euphemismum: torum conjungere; sed hic prior significatio seligenda est, quod etiam contextus docet v. 20. et v. 24. ¹⁾ Apud Judaeos nimirum sponsae per 10 aut 12 menses in aedibus paternis manebant, antequam sponsis tanquam conjuges traderentur, et per hoc tempus a consortio virorum illis abstinendum erat. — *Inventa est*, i. e. apparnit (ἐφάνη Euthymius). — *In utero habens*, gravida. — *De Spiritu sancto* (ἐκ πνεύμ.), operatione Spiritus sancti, (ἐκ indicat causam). Verbis his evangelista indicat causam graviditatis, quae causa aliis minime nota erat. Tanquam causam originis Christi nominat divinam Spiritus sancti potentiam, cui Spiritui alias (Matth. 28, 19; Joan. 14, 16.) personalitas tribuitur. Quum evangelista h. l. causam originis Christi dicit Spiritum s., minime existimandum est, solum Spiritum s., exclusis Patre et Filio, generationem Christi effecisse; factum est id virtute omnium trium personarum divinarum. Nam omnia opera sanctae Trinitatis extra ipsam omnibus personis sunt communia. Sicut jam (per appropriationem) opera potentiae (et providentiae) inprimis Patri, et illa sapientiae Filio tribuuntur, ita conceptio Christi Spiritui s. tribuitur, quia Spiritui s. praecipue opera charitatis et gratiae adscribuntur, quae autem praeprimis in Christi conceptione elucent (Mald.).

V. 19. *Vir ejus* (ἀνὴρ). Matthaeus appellat Josephum virum Mariae, quia apud Judaeos, vi popularis usus loquendi, sponsus

¹⁾ Cf. Patrit. III. pag. 124. ad 18.

et sponsa statim post sponsalia rite facta, sicut vir et uxor habebantur, quod ipsa s. scriptura confirmat, quum nomina vir et uxor pro sponso et sponsa usurpat (Deut. 22, 23; Gen. 29, 21. coll. 22.) — *Quum esset justus* (δικαιος), probus, integer. Sententia haec exhibet utriusque rei causam, tum sponsae dimittendae, tum modi, quo eam dimittere statuerat, ita ut sensus sit: Josephus, quum esset probus, ideo non potuit sponsam ab alio cognitam ducere, ne castitatem parvi pendere videretur; sed, quum probus esset, eam noluit ignominiae exponere, ideoque occulte eam dimittere statuebat. — *Traducere* (δευγματίσαι), ignominiae exponere, diffamare. Nam graecum verbum δευγματίζω (a δείγμα exemplum) notat: ostendo in exemplum, dein ignominiae expono, quasi ad alios monendos. — *Dimittere* (ἀπολῶσαι). Apud Iudaeos enim etiam sponsae tradito libello repudii, uti uxores dimittebantur. Voluit vero eam occulte dimittere, i. e. sine iudicio publico et non nominata aperte causa divortii, sed non sine libello repudii ei tradito, nec sine testibus (saltem duobus), ne libellus auctoritate destitueretur. ¹⁾

V. 20. *Ecce* (ἰδοὺ). Particula haec attentionem excitat lectoris ad inopinatum, quod mox refertur, simulque tale, quod sensibus proponitur. — *Angelus*. De angelis vid. commentar. in evang. s. Joan. pag. 48. — *In somnis* (κατ' ὄναρ) tempore somni, seu per somnium. Revelationes enim, quae a Deo fiunt, sive per somnium, sive in vigilia fiant, tam efficaces sunt, quod non plus certificatur homo in vigilia, quam in somnio (Alphons. Tostatus). — *Fili Davidis* (υἱός nominativus pro vocativo). Hac allocutione voluit angelus Josephum partim consolari ob suspicionem ejus justam (ac si sponsa ejus fidem laesisset), partim attentum reddere eum, quod nuntius ei allatus spectet ad Mesiam ex nobili Davidis stirpe oriturum, quo utique animus Josephi in spem magnarum rerum erigebatur. ²⁾ Vox filius h. l. sensu latiori, ut 1, 1. — *Noli timere accipere conjugem tuam*. ne timeas Mariam, sponsam tuam in matrimonium ducere, seu in domum accipere, ita ut sit tibi uxor. Accipere, graece παραλαμβάνειν, quod proprie notat: assumo, mihi adjungo; sed in hoc nexu, ubi de conjugio agitur, et opponitur verbo dimittere (ἀπο-

¹⁾ Cf. Patrit. III, 131. — ²⁾ Cf. Rosenmüller.

λῦσαι v. 19.), notat: in domum accipere, in sua recipere ¹⁾. *Conjugem* (γυναῖκά) eodem modo, ut supra Josephus dicebatur vir. — *Quod enim* (τὸ); neutrum positum est, quia prima vice ad Josephum sermo fit de foetu in lucem nondum edito, cujus sexus nec alio etiam modo declaratus est. Definitur sexus versu sequenti. — *In ea*, valet id, quod antea: in utero (v. 18.). — *Natum* (γεννηθὲν), genitum. — *De Spiritu sancto*. Verba haec pandunt causam graviditatis Mariae, Josepho adhuc ignotam. Tota autem sententia motivum praebet Josepho ad Mariam non repudiandam, sed assumendam.

V. 21. *Vocabis*: futurum h. l. habet vim imperativi. — *Populum suum*. Quamvis Christus omne genus humanum redempturus esset, Josephus tamen vix alium populum intellexit, dum haec audiret, quam populum Judaicum. Nominatur autem populus Judaicus, non quod excludantur alii populi, sed quod hic populus a Deo electus esset, ut redemptor ex eo et in eo prodiret, isque primus salutare fructus adventus ejus gustaret. Praeterea sermo est ad Judaeum, cui sui populi sors praeprimis cordi erat. — *Salvum faciet* (σώσει), liberabit. Nam σώζω, quod absolute positum notat: salvum et incolumem praesto, cum ἀπὸ vel ἐκ denotat: libero. — *A peccatis eorum*, nec non a poena eorum. Plus Christus praestitit generi humano, quam solam liberationem a peccatis; sed nominatur haec, quia praecipuum beneficium et quia necessaria conditio erat ad percipiendos reliquos operis ejus fructus. — *Eorum* (αὐτῶν) pro: ejus, quia populus (λαός) nomen collectivum est.

V. 22. *Hoc autem totum*, quod scil. virgo conceperit, quod Jesus infans nondum natus appelletur (Mald.). Verba hujus versus plerique Graecorum cum s. Chrysostomo et nonnulli recentiorum interpretum (Patrit. III, 133.) ipsius angeli esse existimant, sermonem suum cum Josepho prosequentis. Sed rectius statuunt, qui cum Maldonato verba haec putant esse Matthaei, mediae narrationi parenthetice inserta, qui in ipsa Jesu Christi in sinu virginis incarnatione impletum agnovit vaticinium Jesaiae. Nam etiam alias (21, 4; 27, 9.) narrationibus similes reflexiones inserere solet. — *Factum est* (ἐγένετο); quia conceptus virgineus

¹⁾ Cf. Patrit. III, 125. ad 13. 50.

jam factus est. — *Ut adimpleretur*. Particula *ὅνα* h. l. est significativa causae, τελικῶς (finaliter) posita, non autem ἐκβατικῶς (de eventu: ita ut), et valet id ac: ideo ut, eo fine ut, eo consilio ut. Quae enim divinitus praedicuntur, aut sunt Dei promissa, aut talia, quae Deus aliquando futura esse praevidit; utraque autem eveniunt eo fine, ut (*ὅνα*) verax sit Deus in promissis aut praedictis. „Qui praedixerat“, recte observat Lucas Brugensis, „quia facere statuerat, facit, quia praedixerat, ut verax sit.“ — Prophetiae, scribit Patritius (III, 134.) sunt quaedam Dei veluti promissiones, quibus spondet, se aliquid praestitutum. Nam, sicut, qui aliquid promisit, illud praestat, ideo ut impleat promissum, ita, quae praedicta fuerant, eveniunt ideo, ut oracula impleantur. Divina Jesu generatio in virgineo Mariae utero facta est, quia in A. T. a Deo per prophetam praedicta erat; quia ergo hoc praedictum erat, debebat fieri, ideo ut impleatur illud divinum oraculum (cf. commentar. in Joan. 12, 38.). — *Per prophetam*, scil. Jesaiam, cujus verba (7, 14.) versu sequenti citantur.

V. 23. *Ecce virgo in utero habebit*. Verbis his Jesaiæ omnes Patres, quotquot hoc vaticinium sunt interpretati, et s. Matthaeus docent, designari Mariam, matrem Christi. Conantur Judaei nobis christianis hoc grave argumentum, quo divinitus missum esse Jesum, probare solemus, eripere, contententes, quod virgo ex viri congressu conceptura dicatur. Nonnulli (R. Jarchi, saec. 11.) jam eorum haec Jesaiæ verba intelligunt de uxore prophetae, quae (Jes. 8, 3.) prophetissa dicitur, quae filium eo anno in lucem editum ob mox futuram liberationem Immanuelem vocabit. Alii (R. Kimchi saec. 12.) ea verba intelligunt de regis Achazi uxore. Sed utraque explicatio falsa est. Si enim verba prophetae sive de ipsius, sive de Achazi uxore intelligenda essent, propheta talibus notis unam vel alteram designasset, ut posset dignosci ab aliis feminis, et non eam simpliciter alma vocasset, quae vox feminam innuptam (quae fere semper virgo est) denotat (uti Gen. 24, 43; Exod. 2, 8; Ps. 68, 26.) Praecipue autem postulat contextus et consilium prophetae, quod voci alma notio virginis sit vindicanda. Quum enim Rasin, rex Syriae, et Phacee (Pecachus) rex Israëuitarum, bellum movissent contra Achazum, regem Judaeorum, inque hujus perniciem conspi-

rassent (Jes. 7, 1. 6.), et quum ille, neglecto Jehova, auxilium peteret ab Assyriis, Deus Jesaiam ad eum legavit, qui eum securum esse juberet, simulque signum, quaecunque Achazo placuisset, offerens, quod ipsi omnibusque Davidis posteris documento erit, familiam Davidicam nondum amissuram esse regiam dignitatem, nec perituram. Cum tamen Achaz tale documentum respueret, sub praetextu, se nolle Deum tentare, propheta ira accensus ait: „Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. *Ecce virgo concipiet et pariet filium et vocabitur nomen ejus Emmanuel.*“ Quibus verbis vult dicere: Quia tu, Achaze, signum, quod tibi fidem afferat, familiam Davidicam ab hostibus non posse consumi atque deleri, a Deo petere recusas, equidem te illius magni, quod Deus faciet, miraculi commoneo; nimirum virgo, quam animo video, sine viro concipiet, et ut virgo edet filium, quem vocabit Emmanuelem. — Voluit itaque his verbis animum Achazi robore et spem meliorum firmare; provocando enim ad Messiae adventum, e virgine stirpis Davidicae nascituri, jam eo ipso documentum divinum de non exstinguenda Achazi tempore stirpe Davidica praebet. Hoc suum consilium autem propheta assequi haud potuisset, si verbis illis nil aliud voluisset indicare, quam virginem in connubium acceptam, aut conjugem juvenulam ex viro concepturam et parituram esse; id enim nec novum est, nec mirabile, sed quod evenit omnibus, quae pariunt mulieribus (Iren. adv. haer. III, 21. Tertull. adv. Jud. c. 9.) ¹⁾ — Virgo ὁ παρθένος cum articulo, quia de certa, nota, e stirpe Davidica oriunda, quam propheta animo spectaverat, sermo est. — *Vocabunt*, scil. homines. Apud Jesaiam legitur numerus singularis: vocabis, scil. tu virgo; vel vocabit nimirum virgo, quia hebr. נָשִׁית potest vel 2. pers. fem. esse, vel 3. pers.. Matthaeus, uti ait Hieronymus, magis sensum quam verba prophetae attulit, quod saepe evangelistae faciunt. — *Emmanuel*. Huic non obstat, quod Christus non Emmanuel, sed Jesus vocaretur; nam quamvis sono non ita vocaretur, sensu, re ipsa, id omnino erat, scil. Deus incarnatus, ideoque nomen ejus tale erat, etiamsi illo nunquam compellatus fuerit, quemadmodum juxta Jesaiam

Amāh; virgo
incorrupta

¹⁾ Cf. Patr. III, 135—153., Arnoldi, Reinke, die Weissagung von der Jungfrau und vom Immanuel, Arnoldi.

(9, 6.) nomen ejus erat: admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri saeculi, princeps pacis, — quia re vera talis erat (Tert. adv. Jud. c. 9., Chrysost.). Vox nempe Emmanuel est stirpis hebr. עִמָּנוּئֵל nobiscum, et יְהוָה Deus, atque exprimit conjunctionem humanae et divinae naturae in una Christi persona, ergo incarnationem Verbi (τοῦ λόγου), Filii Dei. Quum ergo filius ex virgine nasciturus, esset Deus — homo (θεάνθρωπος), ideo etiam hoc nomine Christum Jesaias designavit.

V. 24. *A somno*, in quo edoctus erat de graviditate sponsae suae. — *Et accepit conjugem suam*, sponsam suam Mariam in matrimonium duxit, et quidem, quum Maria (coll. Luc. 1, 56.) tres menses circiter moraretur apud Elisabetham, tertio mense post annuntiationem.

V. 25. *Cognovit* (ἐγίνωσεν); cognoscere (γινώσκειν), uti hebr. יָדָע, per euphemismum adhibetur ad indicandam tori conjunctionem (actum conjugalem). — *Filium suum* (αὐτοῦ). Consulto et de industria dixit s. auctor: suum, significaturus, nil necessitudinis vel Josepho, vel ulli alii hominum, sola Maria excepta, cum Jesu intercessisse.

Hoc loco abusus est jam saec. 4. Helvidius, quem recentiorum nonnulli secuti sunt ad impugnandam perpetuam Mariae virginitatem, ideo:

a) quod Jesus compelletur primogenitus (πρωτότοκος), qualis dici non potuisset, si alios fratres, et quidem ejusdem matris, qui in s. literis fratres ejus dicuntur, non habuisset; porro

b) quod Josephus abstinuisse dicatur a tori consuetudine, donec (ἕως οὗ) Maria Jesum peperit.

Sed perperam ita statuitur; utrumque enim, nempe tam vocabulum primogenitus, quam verba: non cognovit, duplicem habere potest significatum; et quidem:

Primogenitus (πρωτότοκος) denotat eum, qui est inter plures natos primus natus; dein vero etiam denotat eum, ante quem nullus in lucem editus est, quin ratio habeatur subsequi dein temporis, quin curetur, an post illum nati sint alii, nec ne. Hocce respectu altero primogenitus quandoque idem est, quod unigenitus (μονογενής); ita et h. l. Explicationem hanc veram esse, docent alia s. scripturae loca. Sic jussit (Exod. 13, 2, 12;

22, 29. Num. 18, 15; 3, 13.) per Mosen Deus omnem primogenitum sibi sanctificari. Sub primogenito autem teste consuetudine apud Judaeos obvia, intellectus erat is, ante quem nullus natus erat ex eadem matre, etiam unigenitus; secus enim cum praesentatione et redemptione primogenitorum semper expectandum fuisset, donec parentibus alii filii nascerentur, quod tamen non fiebat. Ita et Paulus (Col. 1, 15. Hebr. 1, 6.) Christum appellat Dei primogenitum, etsi idem apud Joannem (1, 18; 3, 16.) vocetur unigenitus. Imo et apud scriptores alios, uti apud Orpheum, qui, ut narrat Lactantius, Deum verum et magnum *πρωτόγονον*, id est primogenitum appellat (div. instit. I. c. 5.), itemque apud Patres graecos. ¹⁾ Eodem modo verba: non cognovit, duplicem sensum possunt habere, si in se spectentur. Vel enim denotant: abstinuit (aliquis) a toro conjugali (seu congressu maritali) usque ad partum conjugis, dein vero jam non amplius abstinuit; — vel vero possunt denotare: abstinuit (aliquis) a toro conjugali usque ad partum conjugis, quin simul innuere velit, quid postea factum sit, ita ut altero in casu, quid factum sit, vel non factum, aliunde sit cognoscendum. Sic v. c. Gen. 8, 7. de corvo a Noë emisso ex arca dicitur: non revertebatur, donec siccarentur aquae, ubi lectori relinquitur conclusio, quod scil. ille nunquam sit reversus. Aut Jes. 22, 14., ubi legitur: Non dimittetur iniquitas haec vobis, donec moriamini; unde non concludendum, ergo post mortem dimittetur, sed nunquam dimittetur. Cf. Gen. 28, 15; Ps. 109, 1; Matth. 5, 18. Cum igitur et vocabulum primogenitus et haec sententia duplicem admittit significatum, ex loquentis consilio definiri debet, qui sensus tenendus sit; porro ex historicis indiciis, aliunde notis, si talia adsunt. Jam vero s. Matthaeus verba haec, prout totam historiam originis Jesu v. 18—25. contentam, manifeste eo consilio adfert, ut doceat, Jesum non fuisse filium Josephi, sed ex virgine absque viri consortio natum. Quum ergo tale sit ejus consilium, verba non cognovite eam, donec, non possunt sensum hunc habere: a tori consuetudine abstinuit usque ad tempus partus, dein vero non abstinuit; nam tum verbis istis plus dixisset, quam intendebat; de illis enim, quae post partum Chri-

¹⁾ Cf. Patrit. III, 126.

sti evenerint, vel non evenerint, loqui non voluit evangelista. Abstenuisse vero etiam postea, id constans traditio in ecclesia conservata confirmat, cui non adversatur ea circumstantia, quod in N. F. fratres (et sorores) Christi memorentur, quia per hos non sunt intelligendi fratres stricto sensu, sed consanguinei, cognati Christi. ¹⁾ — *Et vocavit nomen ejus Jesus.* Sequebatur in hac etiam re praeceptum angeli, sed non sat aperte definiit evangelista domicilium Josephi et Mariae; in Lucae evangelio (2, 4. 39.) legimus, Mariam Nazarethi in Galilaea habitasse (Luc. 1, 26).

Caput II.

1. Magorum adventus (v. 1—12.)

S. Matthaeus praetermittit iter Josephi et Mariae Nazaretho Bethlehemum, nativitatem, adorationem pastorum, circumcisionem et oblationem in templo, de quibus omnibus Lucas scribit. Adorationem Magorum fors ideo narrat, quod Judaeo — christianis, in quorum gratiam scripserat, ostendere volebat, divinam providentiam statim nato Salvatore re demonstrasse, etiam gentiles vocatos esse ad salutem per Messiam percipiendam eumque regem esse omnium populorum.

V. 1. *Bethlehem* (בֵּית־לֶחֶם domus panis) ita dicta ob regionis fertilitatem, unde etiam nomen antiquum Ephrata i. e. fertilis (Mich. 5, 2.) — *Judae*, graece Ἰουδαίας, Judaeae, ideo additum, ut distingueretur ab oppido alio ejusdem nominis in Galilaea inferiori, in tribu Zabulon sito. Haec Bethlehem, de qua h. l. est sermo, sita erat in tribu Juda, duas horas ab Hierosolyma distans. — *Diebus Herodis* (ἐν ἡμέραις = בְּיָמַי Gen. 26, 1.), regnante Herode (et quidem ante a. 750., ad finem a. 749. post u. c., quia Herodes a. 750. mense Aprili ante pascha mortuus est). ²⁾ — Herodes hic, cognomine magnus, erat Antipatri Idumaei filius, cui primo populus romanus appellationem

¹⁾ Cf. a Lap., Calm. — ²⁾ Cf. Ammer Chronolog. des Lebens Jesu Ch.; Friedlieb Geschichte des Lebens Jesu.

regis Judaeae indidit. Addidit Matthaeus: regis, ut Herodem, Antipatri filium, ab Herode Antipa, tetrarcha, de quo postea (14, 1.) agitur, distinguat, et ut significet, impletum esse vaticinium patriarchae Jacobi de tempore (Gen. 49, 10.), quo Messias venturus sit, cum ablatum esset sceptrum de Juda et translatum ad Herodem alienigenam. — *Magi*, graece μάγοι, a persico mog, ex quo Chaldaei mag (22) fecerant, apud Persas et Medos erant sapientes et sacerdotes, qui astrologiae, divinationi, scientiae rerum divinarum ac patriae philosophiae nec non et arti medicae operam dederunt.

Postea hoc doctorum Persicorum (ac Medorum) nomen ad sacerdotes et sapientes transiit, qui iisdem studiis se consecraverant, ubicumque terrarum essent (Calm.) Nonnulli ob loca prophetica (Jes. 49, 7; 60, 3; 10; Ps. 71, 10. „reges Arabum (Scheba = Arabiae) et Saba dona adducent“), putant eos simul reges fuisse (cf. Mald.) — *Ab oriente*, ab ea orbis terrae parte (seu coeli plaga) in qua sol nobis exoriri videtur. — *Hierosolymam*; putabant enim regem illustrem neonatum in urbe regia, in ipsa familia, quae tunc regnabat, esse quaerendum. — Magos hos ex Arabia venisse, jam s. Justinus (contra Tryph.) sic sensit, cui et Tertullianus (contra Judaeos c. 9.) et Epiphanius (in doctrina compend.) accedunt, quorum sententiae favent ipsa munera a Magis Christo oblata, quum haec fructus nativi sint Arabiae. Huic vim addit et hoc, quod Hebraeis Arabia potissimum oriens diceretur (cf. a Lap.). Alii ¹⁾ eos ex Chaldaea, alii ²⁾ ex Persia profectos esse putant. — De numero eorum nihil dicit s. Matthaeus, nec ullus s. Patrum ante saec. 5. aliquid profert, e quo numerum hunc certo discere esset. Verosimile tamen est, fuisse tres. Nam Magorum imagines, Christum invisentium, quae in ecclesia romana asservantur et ipsius Leonis M. aetati anteeunt, tres Magos exhibent, qui numerus etiam in omnibus reliquis Magorum effigiebus sequioris aetatis repetitur. Argumento huic ex imaginibus tres solummodo Magos repraesentantibus petito inest gravis vis, quum scil. probat, a priscis usque aetatibus opinionem de tribus Magis firmiter in ecclesia catholica obtinuisse (Patr. III. 319.) — Nec nomina horum Magorum s.

¹⁾ Hieron., Jans. — ²⁾ Clemens Alex., Chrysost., Cyrill., Leo.

Matthaeus suggerit. Illa nomina: Caspar, Balthasar, Melchior ante saec. 12. seu certe ante saec. 9. (Beda venerab.) non erant nota. Si quaestio movetur, quando hi Magi ad Christum venerint, maxima solutio ejus laborat difficultate, quippe quum Matthaeus et Lucas inter se pugnare videantur. Nam Lucas silet de Magorum adventu in oppidum Bethlehem, et de fuga Christi in Aegyptum, de qua utraque re Matthaeus loquitur; refert autem purificationem Mariae Hierosolymae et post eam institutum reditum Josephi cum Maria et puero in urbem Nazarethum, dum contra Matthaeus purificationis regressusque Nazarethum historiam praeteriens, scribit, post Magorum discessum, quos Herodes ad Christum invisendum miserat, illos tres (Josephum cum Maria et puero) in Aegyptum aufugisse. Eruditi varias inierunt vias, quibus difficultas ista removeatur.

Verosimillima videtur eorum sententia esse, qui dicunt, Magos venisse post purificationem Mariae et quidem non multo post, quam purificatio habita fuit. Stante enim hac sententia commode poterant Magi iter suum e patria Hierosolymam et Bethlehemum conficere; sicut etiam facile potest comprehendi, Mariam, quum illa Magorum munera pretiosa nondum haberet, utpote pauperriam, non agnum, sed duos pullos turturum aut columbarum obtulisse, quod certe ipsa omnium hominum religiosissima in lege observanda non fecisset, si in possessione munerum illorum fuisset. Utrumque hoc non potest explicari ab iis, qui affirmant, Magos ante purificationem Mariae venisse. Favet porro sententiae illi etiam narrandi ratio Matthaei (2, 1. 13.) et interrogatio Magorum (2, 2.), quae natum non multo ante tempore significat; dein etiam id, quod stante ea puer absque periculo in templo posset offerri, quod, si Magi ante purificationem advenisse dicerentur, fieri non potuit. — Si Magi ab Herode non Nazarethum, sed Bethlehemum ad Christum quaerendum missi fuerint, id nullam habet difficultatem; Herodes enim Magos illuc ire jussit, ubi Christum oriri oportuisse intellexerat a synedrui assessoribus. Christum autem etiam post purificationem Mariae a Magis Bethlehemi reperiri potuisse, potest facile intelligi, si ponamus, Josephum post purificationem Mariae Nazarethum cum suis remeasse rerum domesticarum componendarum causa (Luc. 2, 39.), idque brevi exsequutum, Bethlehemum

migrasse, atque ibi Magos excepisse, indeque in Aegyptum aufugisse. Rem ita credere, suadet fuga in Aegyptum arrepta; nam, si non Bethlehem, sed Nazarethi a Magis fuisset inventus, Nazaretho in oppositam prorsus plagam, non autem in Aegyptum aufugisset Josephus, ut Christus ab Herode longe abesset; dum contra, si Nazaretho vellet in Aegyptum aufugere, per Hierosolimam aut illam viciniam, aut certe per Herodis ditionem emetiri deberet, quo utique puer summo expositus fuisset periculo. — Sententiae huic obstare videtur ecclesiae mos 13. die post Christi nativitatem celebrandi festum Magorum seu Epiphaniae. Sed huic argumento non magna inest vis; nam ex eo, quod hoc illo die rei alicujus memoriam solemnibus sacris quidam celebrant, minime consequitur, hos pro certo habere, in eum ipsum diem rem olim evenisse. Specimen hujus habemus, quod ecclesia eo ipso die, quo festum Magorum celebrat, simul tum festum baptismi Christi et prodigii ab eo Canae in nuptiis patrati committit, etsi certo constet, haec duo eodem anno, sed non eodem die facta fuisse, quum inter utrumque aliquod temporis spatium intercesserit. ¹⁾

V. 2. *Stellam ejus*, stellam nativitatem ejus indicantem. — Stellam hanc fuisse alii (Mald.) putant angelum; alii (Rosenmüller., Patrit.) cometen. Sed praeferenda est sententia eorum, qui s. Ignatium (epist. ad Ephes. c. 19.) sequuti, dicunt, fuisse stellam extraordinariam, a Deo ideo creatam, ut Magos ad Christum duceret, proprias in suo motu sequentem leges. Qui enim cum apostolo (Col. 1, 16.) credit, universum a Christo creatum, Christumque centrum et finem esse, ad quem cuncta tendunt, haud incredibile ei videri potest, si ortus ejus stella miro modo orta significetur, prouti credit, mirabilia signa in morte ejus et resurrectione.

Quod tempus, quo stella a Magis primo visa fuerit, attinet, diversae hac de re dantur sententiae. Alii (August.) putant, apparuisse stellam eodem die, quo natus est Christus; alii (Chrysost., Theophyl.) exortam dicunt longo tempore ante ortum Christi; alii ²⁾ autem biennio, antequam Christus nasceretur. Sententia ultima praeferenda videtur; Herodes enim, uti Matthaeus dicit, secundum tempus stellae, quae apparuit eis

¹⁾ Patrit. III, 280. 288. — ²⁾ Patrit., Friedlieb, Arnoldi alique.

(scil. Magis, nam id sonant verba Matthaei: *secundum tempus, quod exquisierat a Magis*), aetatem puerorum interficiendorum praefinivit; quum autem aetas haec esset bimatus, (i. e. qui alterum aetatis annum nondum excesserunt,) merito concluditur ad stellae aetatem, scil. eam duobus annis ante primo visam fuisse.¹⁾

Quaeri potest: Quomodo ex stella hac inspecta Magi didicerint tum ortum Christi (Messiae), tum tempus, quo ortus est tum regionem, qua eum invenirent?

Maxime verosimile est, etiam in regionibus Magorum famam de imminente adventu Messiae percubuisse, cujus famae apud ceteras etiam gentes, atque in oriente praesertim obtinentis vestigia in historia reperimus, teste Suetonio (vit. Vesp. c. 4.) et Tacito (annal. 5, 13.). Notitiam Messiae venturi accipere poterant vel ex vetustis gentium traditionibus, vel ab Israëlitis, quibuscum commercia habita sunt in Arabia et Persia, ubi multi habitabant Judaei, vel uti bene multi Patres existimant, ex vaticinio Balaami, qui de stella ex Jacobo oritura locutus est (Num. 25, 17.). Etiam si stella invaticinio tropice adhibeatur (de Messia), Magi tamen poterant penes improprium etiam simul proprium (literalem) tenere sensum. Quum ergo stellam, quae fors magnitudine, aut figura, aut luce sua prorsus singularis erat, aspexissent, illius famae de adventu Messiae memores, judicare poterant eum nunc natum esse, et hoc eo magis, quod astrologiae operam navantes putarent, eventus magnos fataque hominum per singulares stellas praenuntiari. Hocce autem minime Deo infertur, ac si ipse errori patrocigaretur; nam sicut Deus malo saepe utitur ad fines bonos promovendos, ita poterat et Magorum errore respectu stellarum uti ad ortum Messiae significandum.²⁾ Quia vero tanta cum fiducia et certitudine ortum regis istius in Judaea exspectarent, utique cum s. Patribus (Chrysost., Aug. et Leone) dicere debemus, Deum, qui stellam istam tanquam symbolum ob eorum oculos ponebat, simul mentem eorum illustrasse, quo symboli significationem assequerentur; quod etiam eo confirmatur, quod postea legimus, Deum extraordinario modo illos monuisse, ne ad Herodem redirent. Sententia haec non infringitur, etiam si stellae exortus biennio

¹⁾ Cf. Patrit. III, 334., Friedlieb p. 75. — ²⁾ Patrit. III, 332.

fere praecesserit ortum Christi. Fors enim stella, quum ab illis visa fuit, eorum animos exspectatione excitavit, an ea foret, quam sciebant ortus Messiae praenuntiam futuram, et suspensos atque sollicitos habuit usque ad id tempus, quo Christo jam nato, res ipsis fuit patefacta.

Posset quaeri: Cur stella Magos recta ad Christum non duxerit, sed Hierosolimam? S. Patres (Chrysost., Aug.) dicunt, ideo hoc factum esse, ut Magi ipsi Christum natum percontarentur Hierosolymae, et ut Magis interrogantibus Judaei de ortu Christi certiores fierent, consulentes oracula, quae in s. literis habebant, quo utique ex consensu inter vaticinia et nuntium a Magis allatum invento, tum Judaeis, tum Magis validius argumentum exhibitum est veritatis rei, scil. Messiam nunc esse natum. ¹⁾ — *In oriente*, quum fuisset in terra nostra. — *Adorare*. Verbum graecum προσκυνεῖν notat: in genua procidendo alicui cultum exhibere, vel civilem (venerationem Gen. 18, 2; 19, 1.), vel religiosum (adorationem veram) cultum latreuticum, talem venerationem, quae soli Deo competat, ut h. l. (4, 9; 1 Cor. 14, 25.); nam omnino verosimile est, etiam Magos, uti pastores divinitus edoctos fuisse, Christum esse Deum — hominem. Sententia haec etiam eo confirmatur, quod non obstante pueri matrisque paupertate eum adorarint.

V. 3. *Audiens*, quum audisset de Magorum adventu iisque, quae illi nuntiarunt. — *Omnis Hierosolyma*, incolae Hieros. — *Turbatus est*, scil. Herodes, qui utpote non Judaeus timebat regni aemulum, idque tanto magis, quia ob crudelitates suas omnibus exosus erat. — *Cum illo*, scil. perterrita est omnis Hierosolyma, seu illi, qui motus bellicos et mala tempore Messiae (sic dictos dolores Messiae) certe secutura pertimescebant, dum illi, qui ardenti desiderio Messiam exspectabant, in stuporem coniecti seu vehementer commoti sunt.

V. 4. *Omnes principes sacerdotum* (ἀρχιερείς), summos sacerdotes, seu pontifices. Erat quidem unus Judaeorum summus sacerdos; quum tamen, teste Jos. Flavio, summi sacerdotes non raro ab Herodibus et proceribus romanis munere suo privarentur, ita tamen, ut titulum suum pristinum retinerent; quum porro

¹⁾ Patr. III, 339.

capita (seu principes) 24 classium sacerdotalium et sacerdotum primores, summi sacerdotes (ἀρχιερείς) etiam vocarentur, facile intelligitur, cur scriptores s. saepius de pluribus summis sacerdotibus loquantur. — *Scribas* (γραμματεῖς), legisperitos, quorum plerique ad sectam pharisaeorum pertinebant. Vox γραμματεύς, quae proprie designat scribam i. e. eum, qui scribendi exercet officium, ad exemplum hebr. שֹׁפֵט, etiam notat legisperitum; quare etiam νομικοὶ (Luc. 7, 30; 10, 25.) et νομοδιδάσκαλοι (5, 12,) vocantur; unde intelligitur, cur Marcus (12, 28.) eum γραμμάτεια dicit, quem Matthaeus (22, 35.) νομικόν nominat. Ceterum summi sacerdotes, legisperiti et seniores (qui erant capita familiarum) erant membra magni synedrii (vid. commentar. in evang. s. Joan. pag. 32). — *Nasceretur* (γεννᾶται), nascatur, quum scil. adjuncta ejus, qui jam praesens erat, inquirerent, ita ut quoad sensum idem sit ac: ubi est locus natalis ejus.

V. 5. *At illi dixerunt: In Bethlehem Judae.* Quum convocati ab Herode assessores synedrii magni Bethlehemum tanquam natalem Messiae locum indicassent, hoc documento est, Judaeos locum istum unanimiter de Messia explicasse, quod et contextus apud Michaeam ipsum postulat, cum ad verba ejus additum sit: et egressus ejus ab initio; quae verba certe solummodo Messiae conveniunt. — *Per prophetam*, scil. Michaeam (5, 1.).

V. 6. Adest hic inter Matthaeum et Michaeam enantiophania. Nam loco: Bethlehem, domus Ephrata, uti apud Michaeam in textu hebr. et versione 70 legitur, apud Matthaeum legitur: Bethlehem, terra Juda; et dum apud Matthaeum tanquam Michaeae verba leguntur: „Et tu Bethlehem, nequaquam minima es“, Michaeas dicit: „minima es.“ — Difficultas haec simpliciter posset tolli, si cum s. Hieronymo diceremus, verba illa: „sic scriptum est per prophetam“, non esse Matthaei verba, sed sacerdotum et legisperitorum, qui Herodi responderunt, et non ipsum oraculum, sed oraculi paraphrasin protulerunt, qua explanatur, quomodo Bethlehem, etiamsi sit minima respectu civitatum aliarum, tamen posthac non sit futura, quia ex ea prodibit Messias. — Sed etiamsi ipsius Matthaei verba dicantur, tamen non adest vera pugna Matthaeum inter et Michaeam; in forma (in expressione) solum est diversitas, quoad sensum vero adest identitas. Nam verba: terra Juda, quae loco: Ephrata

leguntur, inserviunt explicationi; quum terra (γῆ) h. l. id sit ac regio, provincia unacum urbe; Juda autem id ac: e tribu Juda, in qua Ephrata sita erat. Dein si apud Matthaeum Bethlehem dicitur: „nequaquam minima es“, apud Michaeam autem: „minima es“, certo sub respectu utrumque verum est, et ab utroque s. auctore idem edicitur. Nam sensus verborum apud Michaeam est: quamvis minima es respectu civitatum aliarum (earum amplitudinis, incolarum), ex te tamen prodibit Messias; sensus autem verborum apud Matth. est: non es minima (quoad dignitatem, honorem), nam ex te prodibit Messias. ¹⁾ — *In principibus Juda* (ἐν ἡγεμόσιν Ἰούδα). In textu hebr. legitur: בְּאַלְפֵי יְהוּדָה, ἐν χιλιάσιν, uti 70 versio habet, i. e. inter loca (oppida), in quibus familiae mille personarum habitant. Nam אַלְפֵי, χιλιάδες, vocantur familiae mille personarum, dein ipsa loca seu oppida, in quibus familiae illae habitabant, et quibus (oppidis) principes seu praefecti (אַלְפֵי) praeerant. Per ἡγεμόνες apud s. Matth., quod voci hebr. אַלְפֵי respondet, debent intelligi praefecti familiae mille personarum, et per metonymiam continens pro contento, ipsa oppida. Quare verba apud Matth. id valent ac: inter oppida primaria Judae (quae dicebantur, in quibus mille erant personae), hinc sensus idem ac verborum apud Michaeam. — *Regat*, ποιμανεῖ, quod verbum etiam a classicis scriptoribus de regibus usurpatur. — *Populum meum*. Deus populum Israëliticum dicit populum suum, quia eum prae ceteris gentibus selegerat ad conservandam sui cognitionem et cultum, eumque hunc in finem variis ornaverät beneficiis.

V. 7. *Clam vocatis Magis*. Herodes clam advocavit Magos et quia jam tunc ad interficiendum puerum pronus, putabat, Judaeos curam pueri gerere (Chrysost.), et quia Judaeis, non voluit videri, ac si rem magni haberet momenti; ideo etiam Magos ad consilium suum assequendum aptissimos putans, Bethlehemum misit ad puerum quaerendum. — *Diligenter didicit* (ἡκριβωσε), studiose percontatus est. — *Tempus stellae*, tempus, quo stella primo visa fuerat, seu aetatem stellae. Voluit exinde ad aetatem pueri concludere, ut eo certius eum perderet.

1) Cf. Mald., a Lap.

V. 8. 9. *Misit*, dimisit. — *In oriente*; videntur ergo stellam durante itinere non vidisse. — *Antecedebat eos*, viam indicans et locum, quo Christum reperirent. — *Supra*, scil. domum coll. v. 11., ne in ipso loco operose inquirere et rem omnibus propagare cogerentur (Jans.).

V. 10. *Videntes stellam*. Stella Magis urbe egredientibus denuo comparuit; non ideo, ut eos (uti quidam putant) Bethlehemum duceret, quum non opus haberent ea duce ad iter 2 horarum emetiendum, sed ideo, ut eos ad ipsam Christi domum perduceret. — *Gavisi sunt gaudio magno*, vehementer gavisi sunt (*χαίρειν χαρὰν* elegantia attica), et quidem ideo, quia opinionem de ortu Messiae, quam primo stellae aspectu conceperant, confirmatam viderant, tum verbis Herodis locum Messiae natalem indicantibus, tum repetita stellae apparitione.

V. 11. *Domum*, illam nimirum, super qua stella constiterat, et quam mox post Christi nativitatem Iosephus cum Maria et puero ingressus erat. ¹⁾ — *Thesaurus*, vascula, instrumenta (in quibus munera et res pretiosae solent reponi). — *Munera*; secuti sunt morem orientalem, reges non adeundi sine donis. — *Thus* (*λίβανος*, quae vox tum arborem, tum fructum ejus, thus designat). — *Myrrham* (Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 39.). Juxta s. Patres dona haec oblata sunt Christo: aurum, quia rex erat, cui tributum pendendum est; thus, quia Deus erat, qui adorandus est, et myrrha, quia verus erat homo pro nobis moriturus, cujus corpus dein condiendum erat.

V. 12. *Et responso accepto* (*χρηματισθέντες*), i. e. divinitus admoniti. Nam verbum *χρηματίζειν*, quod omnino notat: rem aliquam tractare, decernere, inprimis etiam adhibetur apud graecos scriptores de diis, qui respondent oracula petentibus, qui homines admonent. Etiam in N. T. adhibetur de nutu, monito divino, quod alicui (praecipue in somnio) contingit, ut h. l. Imo etiamsi h. l. ipsa Vulgatae versio retineatur, nulla adest difficultas inde orta, quia nulla praecesserat interrogatio Magorum; nam, uti s. Thomas ait, Dominus respondet aliquando etiam interrogationi mentali (precibus ad eum fuis). — *Alia via*, tali scil., quali evitabant Hierosolymam et Herodem.

¹⁾ Cf. Patrit. III, 340.

2. Fuga in Aegyptum (13—15.).

V. 13. *Quum recessissent*, scil. Bethlehemo. — *Apparuit*, Bethlehemi. Narrationi Matthaei non obstant verba Lucae (2, 39.), qui dicit, Mariam et Josephum post purificationem (oblationem pueri) Nazarethum in Galilaea profectos esse. Vid. dicta 2, 1. ad 3. — *In Aegyptum*. Aegyptus enim fuit Bethlehemo provincia proxima aliena, extra dominium Herodis sita, ita ut illam intra paucos dies (5 aut 6) attingere possent. Traditio nominat Mataream prope Heliopolim ut locum, in quo s. familia habitabat. — *Et matrem ejus*. Dum s. Matth. scribit: matrem ejus, et non: uxorem tuam, vel hoc ipso subtilius indicat, docentibus s. Patribus, Mariam unam esse parentem Jesu. — *Esto ibi*, ibi commorare. — *Usque dum dicam tibi*, donec nova mandata tibi dabo. — *Futurum est, ut quaerat*, quaeret, (nam μέλλει cum inf. praes. exprimit futurum). — *Ad perdendum eum*, ut puerum interficiat.

V. 14. *Nocte*, verosimiliter eadem, qua oraculum acceperat.

V. 15. *Usque ad obitum Herodis*, usque ad initium Aprilis a. 750. U. C., quo anno Herodes mortuus est. ¹⁾ — *Per prophetam*, Hoseam (11, 1.) — *Ex Aegypto vocavi filium meum*. Oraculum istud Hoseae nominatim dictum erat de populo Israëlitico ex Aegypto vocato, qui (populus) ob magnum Dei erga illum amorem improprie filius Dei dicebatur. Quum autem hic populus typus esset Christi (quatenus fata ejus praefigurarent fata Messiae), absque dubio sub imagine populi Israëlitici, Dei filii improprio sensu dicti, etiam de altero filio, sensu proprio ita dicto, de Christo, sermo esse potest; seu in vaticinio Hoseae praeter populi Israëlitici vocationem ex Aegypto, etiam Christi vocatio ex Aegypto praedicta dici potest. Quo supposito sensus est: Christus debebat in Aegypto habitare et ex Aegypto revocari, ut verbum Dei per prophetam Hoseam dictum perfecte impleretur (cf. 1, 22.). Populus Israëel autem potest facile ceu typus Messiae considerari; uterque enim erat filius Dei, uterque in terra Chanaan natus, uterque ex divino decreto debebat in Aegypto

¹⁾ Cf. Wieseler chronolog. Synopsis S. 50.

Paul Kepser: Wanderfahrten 4* d. d. d. d. d.
in Aegypten (gl. o. Kopt. d.)

degere; et quidem prior, ut alterius introitum in genus humanum possibilem redderet, alter, ut ad priorem salvandum in vita servaretur; et tandem uterque a Deo tempore definito vocatus est.¹⁾

3. Infanticidium Bethlehemiticum (16—18.).

V. 16. *Tunc*, quum scil. Josephus aufugisset et a Magorum itinere in oppidum Bethlehem tantum temporis effluxisset, ut de eorum in urbem Hierosolimam reditu non amplius cogitari posset. — *Illus esset*, uti opinabatur. — *Occidit*, per satellites quos ablegavit. — *A bimatu et infra*, i. e. qui alterum aetatis annum non excesserant (duos annos nati erant) et qui minores erant duobus annis.²⁾ — *Secundum tempus*. Secutus est hac in re Herodes relationem Magorum prius acceptam de tempore, quo stella apparuit; ex quo patet, stellam duobus annis antea Magis primo apparuisse. — Hujus caedis Bethlehemiticae nullam quidem mentionem facit Jos. Flavius. Ast hic scriptor alias etiam res silentio praetermittit, quarum tamen veritas nequitum in dubium vocari potest, et quae ei haud ignotae esse poterant. Praeterea etiam adsunt causae, quare Jos. Flav. hanc rem omiserit. Quum enim, uti generatim scriptores judaici, vitat, ne multum de Christo loquatur, etiam hanc rem, quae ad Messiam spectabat, silentio poterat praetermittere. Dein Bethlehem erat oppidum parvum, in quo et in cujus confiniis non adeo multi homines habitabant, quare etiam numerus puerorum interfectorum ob incolarum paucitatem (fors 1000) non poterat magnus esse (10—12). Habuit vero Jos. Flavius ad ostendendam Herodis crudelitatem alia loculentiora ejusdem documenta, quae proferre poterat; nam filios, uxores, cognatos et amicos sustulit. Attamen, si de hac re Jos. Flavius silet, eam commemorat Macrobius, scriptor gentilis, saec. 4. (Saturnal. II, 4). Cf. a Lap. *(matrem me esse possum, quam filium Herodis)*

V. 17. et 18. *Dicentem*, scil. 31, 15. — *Vox*, nimirum ploratus et ululatus magni. — *In Rama* (ἐν Ραμᾶ). Vox *Rama* non est, uti s. Hieronymus sumpsit, nomen appellativum, ab hebraico רָמָה (in excelso), sed est nomen proprium urbis, sitae in tribu Benjamin ad septemtrionalem plagam, 40 stadia i. e. 2 horas

¹⁾ Cf. Arnoldi, Schegg. — ²⁾ Cf. Patrit. III, 381. 334.

Transportation
za rod Benja-
min ze vigne
v Bethle-
Rahelano Johana
za pregnant
Rahel in pome-
re Jeruz. (prociaku Jakobu)

ab Hierosolyma remotae. — *Ploratus et ululatus* (χλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς) sunt vocabula idem valentia, cumulata ad exprimendam luctus magnitudinem. — *Plorans*, scil. audita est (ἤχουσθῃ). — *Rachel*, uxor Jacobi, erat mater Josephi ac Benjamin et proin parens et mater tribus Benjaminiticae. Quum Rama, per quam Israëlitae (Jerem. 40, 1.) in captivitatem Babylonicam per Nabuchodonosorem abducti fuerunt, esset oppidum tribus Benjaminiticae, Rachel vero parens et mater tribus Benjaminiticae, ideo propheta eam (non vero ipsum tribus parentem, Jacobum, quia feminarum est in ejusmodi plorare calamitatibus, et quia matres solent filios amissos magis flere, quos cum dolore pepererunt) inducit Ramae sedentem et deplorantem liberorum (nepotum) suorum fortunam adversam. Ipsa lamentatur, nec vult de filiis solatium admittere, quia non sunt, i. e. quia populus Israël per abductionem in captivitatem in speciem desiit esse populus Dei, populus electionis et promissionis, seu quia captus, factus est civiliter mortuus. Eadem lamentatio parentis et matris plorantis, sed modo longe vehementiori repetebatur etiam nunc in infanticidio Bethlehemitico. Rachel parens et mater tribus Benj., repraesentans singulas matres Bethlemiticas, in isto horribili infanticidio denuo quasi ex sepulchro, quod in vicina erat Bethlehemi (Gen. 35, 19.) prodiit, denuo lamentans et plorans liberos suos, quia non amplius sunt, scil. inter vivos. In medio puerorum, qui Bethlehemi per manus impias trucidati fuerunt, videbatur esse ipse puer Jesus, natus Salvator Israël. Quum igitur hic (Jesus), in quo magna Israël spes posita erat, e conspectu evolasset mortuusque creditus esset, iterum id accidit, quod factum fuerat tempore Jeremiae, quum populus Israël in captivitatem abductus e sua terra evanuit et civiliter mortuus factus est. Sed sicut per Jeremiam (31, 16.) solatus est Deus plorantem: „Haec dicit Dominus: quiescat vox tua a ploratu, et oculi tui a lacrymis; spes enim est in novissimis tuis (i. e. spes tibi est novissima), et revertentur filii tui ad terminos suos“ — ita etiam nunc vox solatii plena auditur: Salvatus est puer, spes Israël; revertetur in terram suam. (Bisp.)

4. Reditus in Judaeam (v. 19—23.)

V. 19. *Defuncto*. Mortuus est morbo horribili, quem Josephus Flavius (Antiquit. XVII, 6, 5.) describit.

V. 20. *In terram Israel*, in Palaestinam. — *Qui quaerebant animam pueri*, qui vitae pueri insidias struebant. Nam: quaerere animam (ζητεῖν τὴν ψυχὴν) ex hebraismo notissimo (שׁוּקֵי נַפְשׁוֹ) dictum est pro: vitae alicujus insidiari, insidias struere; quum ψυχὴ, quae vox proprie denotat animam, sensu latiori significet vitam (physicam). — *Defuncti sunt*. Verba haec sunt in plurali posita, etiamsi solus Herodes insidias struxerit vitae Christi, vel ex ea loquendi ratione vulgari, qua in plurali sermo fieri solet de aliquo, si simul illi subintelliguntur, qui ipso jubente vel movente aliquid susceperunt. Sic multi insidiati sunt vitae Jesu, jubente uno Herode; quare etiam uno Herode mortuo, quasi omnes mortui sunt, quatenus destiterunt Christi vitae insidiari: hinc sensus est: mortuus est, qui per emissos satellites interficere quaerebat puerum. ¹⁾ Vel autem ideo adest numerus pluralis, quia verba haec desumpta sunt ex libro Exod. (4, 19.), quibus Deus jussit Mozen, qui typus erat Christi, fugientem a rege et in aliena regione habitantem ex illa reverti in Aegyptum. (Gratz).

V. 21. *Consurgens accepit*, mox post mortem Herodis. ²⁾

V. 22. *Archelaus*. Post mortem Herodis M. regnum inter tres ejus filios sic est divisum ab Augusto imperatore, ut *Archelao*, cujus hic mentio fit, Judaea, Idumaea et Samaria cum ethnarchae titulo; *Herodi Antipae* Galilaea et Peraea; *Philippo* Batanea, Trachonitis et Auranitis cum tetrarcharum nomine cederet. — *Regnaret*. Quum Archelaus non esset rex, verbum regnare (βασιλεύειν) h. l. sensu latiori sumendum est, quo notat: imperare, gubernare generatim. — *Pro Herode*, vice Herodis. — *Timuit*; eodem enim tempore Archelaus 3000 hominum tumultus causa occidi jussit. — *Illo* (ἐκεῖ = ἐκεῖσε), illuc,

¹⁾ Fritschius, Winer. — ²⁾ Cf. Patrit. III, 403.

i. e. Bethlehemum. — *Admonitus* (^{no bozzen ophra} *χορηματισθεis*); cf. v. 12. — *In partes Galilaeae*, in regiones Galilaeae, seu in Galilaeam; in ea enim situm erat oppidum Nazareth (cf. 15, 21; 16, 13.). Josephus in Galilaeam se convertit, quia Herodes Antipas, Galilaeae tetrarcha, multo mitiori fuit ingenio, quam Archelaus.

V. 23. *Et veniens habitavit in civitate*, i. e. et, postquam Nazarethum venerat, ibi habitavit (*εἰς* enim dependet ab ἐλθὼν). — *Nazareth*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 1, 46. — *Quoniam Nazaraeus vocabitar* (*ὅτι Ναζωραῖος*). Quum dictum, quod h. l. tanquam apud prophetas exstans citatur, nullibi in V. T. apertis verbis iisdem legatur, variae hac de re dantur sententiae. Nonnulli (Ambros.) dicunt, Jesum vocari Nazaraeum a Judaeis ideo, quia נִרְיָ, Nasiraeus fuerit. Sed tum graece scribi deberet *Ναζιραῖος*; dein hebraicum nomen Nazarethi scribitur litera נ, non autem נ; et tandem Christus Nasiraeorum instituta non sequebatur. Alii (Rosenmüll., Kuin.) dicunt, eum ita vocari ideo, quia Nazarethi educatus, quia Nazarenus contemnebatur, et ita eventum habebant, quae prophetae de vili et contempta ipsius sorte praedixerunt. Explicationi huic, quae innititur loco Joannis (1, 47.) male intellecto, obstant ipsa Matthaei verba, qui dicit, Jesum accepisse nomen per prophetas praenuntiatum, non autem, eum (Jesum) eo factum esse hominem coram mundo contemptum. Optima est explicatio eorum, qui vocem *Ναζωραῖος* derivant a נֶצֶר *ramus, surculus*, uti apud Jesaïam (11, 1.) Messias nominatur; ita ut sensus sit: Divina dispositione factum est, ut Josephus, quum in Judaeam ire, ibique habitare vellet, mutata mente sua, Nazarethi domicilium sibi eligeret, ut impleretur oraculum Jesaïae, qui vaticinatus est de Messia sub imagine surculi, floris (Vulg.) Evangelista poterat scribere in plurali: per prophetas, etiamsi apud unicum Jesaïam nomen נֶצֶר legatur, quia ob oculos ei versabatur nomen synonymum נֶצְרָא apud Zachariam (3, 8; 6, 12.) et Jeremiam (23, 5; 33, 15.). Cf. Bisp.

Caput III.

1. Joannis Bapt. praedicatio et baptismus (v. 1 — 12.).

(Marc. 1, 1 — 8. Luc. 3, 1 — 17.)

Transit hic s. Matthaeus ab illo tempore, quo Josephus ex Aegypto redux Nazarethi sedem fixerat, praetermisso plurium annorum spatio, statim ad Joannem Bapt., producens eum tanquam praecursorem Messiae et praeconem regni futuri.

V. 1. *In diebus illis.* Verba haec respondent hebr. formulae בְּיָמֵים הָהֵם. Ut definiatur tempus, quotiescumque formula: in diebus — adhibetur, adponi solet vel nomen viri alicujus noti (v. c. Herodis 2, 1.), vel adponitur pronomen, quod respicit ad aliquid praegressum, et hoc modo ad temporis determinationem aliquatenus adfert (v. c. illis). Ita et h. l.; quibus verbis s. Matthaeus respicit ad v. 23. capitis antecedentis, ubi Josephus (unacum puero) venisse et habitasse Nazarethi dicitur; hinc sensus est: eo tempore, quo, postquam Josephus cum Christo Nazarethum venerat, Christus Nazarethi adhuc habitabat, prodiit Joannes Bapt. (scil. 30 annos natus), et quidem, uti Lucas scribit (3, 1.) 15. anno imperii Tiberii Caesaris (a. 780. U. C.). — *Venit* (παράγινεται praes. histor.), prodiit seu doctor publice exstitit. — *Baptista* vocatur Joannes vel ideo, quia et homines et ipsum Jesum baptizavit; vel etiam ideo, quia officium a Deo assignatum praecipue in eo constituit, ut ritu baptismatis sacramentum baptismi (in ecclesia quondam) per imaginem (symbolico - typice) exprimeret. Ceterum erat Christi cognatus, sex mensibus ante eum natus (Luc. c. 1.). — *In deserto Judaeae.* Desertum hoc ab urbe Thecoa usque ad mare mortuum extensum, nullis quidem frequentatum erat vicis, pascuis tamen abundabat. Joannes juvenis in hac solitudine jam commoratus fuisse dicitur (Luc. 1, 80.).

V. 2. *Poenitentiam agite.* Graece μετανοείτε, a μετανοέω (compos. ex μετά, quod inversionem notat et νοέω, deducto a νοῦς mens) mentem muto, scil. in melius, nimirum Deum, a quo per peccata aversus fui, iterum amando, qua re ostendit homo dolorem de

praedicans — et dicens eam — = praedicans hunc in modum —

peccatis commissis et consilium in posterum non amplius peccandi, sed pie vivendi (cf. 11, 21.). — *Appropinquavit*, prope jam adest. — *Regnum coelorum*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. p. 65. Joannes h. l. formulam istam generatim adhibet de regno Christi (Messiae) brevi introducendo; dum autem dicit: poenitentiam agite, conditionem indicat, quae servanda sit illis, qui regni hujus participes fieri vellent, et sic indirecte opinionem de terreno Messiae regno refutat, naturam regni hujus moralem subindicans.

V. 3. *Hic est enim, qui dictus est per Jesaiam*. Sunt verba Matthaei, qui docere vult, cur, quo jure Joannes ad poenitentiam evocarit Judaeos, praeparaturus eosdem ad Messiae adventum. Particula enim (γάρ) indicat causam. — *Vox clamantis*, scil. auditur. Vid. reliqua in commentar. in evang. s. Joan. 1, 23. pag 65.

V. 4. Nunc paucis delineat evangelista Joannis Bapt. vivendi rationem. — *Zonam pelliceam*. Zona seu cingulo opus habebant orientales ad vestem suam longiorem succingendam. — *Vestimentum de pilis camelorum*. Ejusmodi vestimentis etiamnum uti solent homines in oriente. — *Circa lumbos suos* (ὀσφύων singularis pro plurali). — *Locustae*. Locustas olim quibusdam nationibus (Plin. hist. nat. 6, 30.) et Judaeis (Lev. 11, 22.) cibo inservisse, nec hodie in orientalibus regionibus a tenuioris fortunae hominibus pro victu sperni, satis constat. — *Mel silvestre*. Alii: mel ab apibus in silvis viventibus confectum et in cavis arboribus, rupium fissuris et ipso solo repositum. Alii vero per mel silvestre intelligunt succum quemdam dulcem, meli sapore similem, qui in terris orientalibus e quibusdam arboribus profluit et ab hominibus pauperibus pro cibo quaeri solet. Altera expositio praeferenda est ob testes antiquos (Diodor. et Suidam), et quia severo morum censori Joanni succus ille ex arboribus profluens magis convenire videtur, quam mel apiarium, quod est cibus laudatissimus et delicatissimus (Berl.). Sensus v. 4. est: Victu et vestitu vili usus est Joannes, seu: egit vitam austeram. Paraphrase: Joh. agebat vili maxime aspera

V. 5. *Tunc exibat ad eum Hierosolyma et omnis Judaea*, i. e. cives ex urbe Hierosolyma et incolae plurimi Judaeae (non omnes, est hyperbolice dictum cf. 2, 3.). — *Et omnis regio circa Jordanem*, et plurimi e regione Jordani adjacenti seu e regione, quae utramque Jordanis ripam tangit (e Gaulonitide,

Peraea, Galilaea et Samaria). Confluxus hic hominum partim inde potest intelligi, quia tam magnus propheta prodiit, et quia Israelitae de proximo Messiae adventu certiores facti sunt.

pag 38 V. 6. *Baptizabantur in Jordane*, patiebantur baptizari per immersionem, qua re obstringebantur ad poenitentiam et vitae sanctitatem. Reliqua vid. in comment. in evang. s. Joannis 1, 28. pag. 38. — *Confitentes*, ἐξομολογούμενοι, i. e. ingenue, quasi ex pectore profitentes, nimirum sigillatim exponendo peccata sua, uti jam antiqui Patres et scriptores docent. ¹⁾ Specialis peccatorum confessio etiam in judaismo (in victimis offerendis) erat in usu. ²⁾

pag 34 V. 7. *Videns autem multos Pharisaeorum et Sadducaeorum*. — De Phariseis vid. comment. in evang. s. Joan. pag. 34. — Sadducaeii (prorsus oppositi Phariseis) juxta Epiphanium nomen traxerunt a צדיק justus, uti se ipsos, scil. justos, probos, nominare solebant; juxta doctores Judaicos nomen derivatur a Sadoco, Antiochi Sochaei discipulo (saec. 3. ante Christum), quem hanc sectam condidisse ferunt. Hi rejectis omnibus traditionibus solam Mosis legem admiserunt, ita tamen, ut et reliquos V. F. libros venerarentur; angelos et Satanam, animae immortalitatem et corporis resurrectionem negabant (cf. 22, 23.) ^{2 modesti} ^{Christiani} fato rejecto omnia arbitrio hominis subiciebant. Huic sectae additi erant principes, nobiles et opulenti, et quidem tum ob hanc eorum doctrinam, tum propter mores lascivos. — *Ad baptismum suum*, i. e. eo consilio, ut ab eo baptizarentur. Huic non obstat, quod juxta Lucam (7, 30.) baptismum non subierint; nam in suo ad Joannem adventu poterant ubivis pietatem simulantes, consilium habere, baptismum subeundi; quum autem sermone isto severo Joannes eos aggressus esset, illi maximam partem renuerunt ab illo tingi. — *Progenies viperarum*, homines pessimi. Vipera, serpens veneni nocentissimi, est imago hominis perniciosi et maxime impii (Hieron.) — *Quis demonstravit vobis fugere*, dictum pro: nemo poterat vobis demonstrare, persuadere, vos posse effugere, seu: impossibile est effugitu. — *Fugere*, praegnanter dictum pro: fugere et effugere. *A ventura ira*, i. e. illam Dei iram, quam vertet in impios, quum de eorum sce-

¹⁾ Cf. Patrit. III, 470. — ²⁾ Cf. a Lap., Calm.

leribus iudicium facturus, eos poenis sempiternis subjiciet. ¹⁾ — Ventura, imminenti, scil. in iudicio.

V. 8. Conclusio ex praegressis: quis demonstravit, ita ut sensus sit: Quum ergo non ita, ut putatis, salvari (iram Dei vobis imminentem averruncare) possitis, edite opera, quae poenitentiae respondent, seu quae testantur de vestra poenitentia. Fructum facere ab arboribus desumpta similitudo pro: opera edere; et fructus dignus poenitentiae est fructus poenitentiae respondens, seu qui testatur de facta poenitentia.

V. 9. *Et ne velitis dicere intra vos*, et ne videamini (eo nimirum, quod nil boni facitis) apud vos cogitare. — Dicere intra vos ex hebraismo id ac: apud vos cogitare. — *Patrem habemus Abraham*, i. e. nos non posse excidere salute Messiana, quia patri nostro Abrahamo et in eo posteritati ejus promissa est. Putabant nimirum Judaei ob suam de Abrahamo originem, se, ejus posteros, unice Deo probari atque gentilibus seclusis ad bona regni Messiani percipienda unice destinatos esse; imo in sua vanitate somniabant, nullum Abrahami posterum, etiamsi improbus esset, contra vero omnes gentiles in gehennam detrusum iri. „Futuro aevo sedet Abrahamus juxta portas gehennae, nec permittit ullum circumcisum eo descendere. ²⁾ — *Quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ*. Verbis his refellit Joannes vanitatem istius erroneae Judaeorum opinionis, iisque vult dicere: Affirmo vobis, tantam esse Dei potentiam, ut facile possit, vobis Judaeis prorsus rejectis, vel ex his in Jordanis ripa ubique projectis lapidibus, alios suscitare homines, qui vestri loco bonorum, Abrahamo promissorum, tanquam filii ejus et haeredes participes fiant (quia nimirum in beneficiis Messianis largiendis non est constrictus carnali ab Abrahamo origine). Sic ergo Joannes Bapt. h. l. idem docet, quod s. Paulus (Rom. 4, 11; 9, 6. Gal. 3, 6. 7.) nimirum non carnalem ab Abrahamo originem esse veram, ad quam promissio divina pertineat, sed spiritualem, i. e. illos homines, qui sunt imitatores fidei Abrahami, fore participes salutis Messianae. — Istis digito monstrans lapides huc illuc in Jordanis ripa jacentes. Ple-

¹⁾ Cf. Patrit. III, 460. — ²⁾ Bereschit R. 18, 7.

rique antiqui interpretes putant, verbis his alludi ad vocationem gentilium.

V. 10. *Jam securis ad radicem arborum posita est*, inevitabiliter, nisi poenitentiae fructum geratis, divina in vos Judaeos ultio imminet; nam Messia jam nato adest tempus, quando discretio proborum et malorum facienda est. Comparantur Judaei arboribus, ad quarum radices securis jam posita est. — *Ergo*, quia nimirum securis jam admota est. — *Excidetur et in ignem mittetur*; utrumque est tropica designatio excisionis et punitionis in gehenna. Tempora praesentia (quae in textu graeco leguntur), indicant illud certo et brevi futurum esse. Sensus verborum: omnis ergo arbor etc., est: Sicut omnis arbor, quae non facit fructum bonum, exciditur et in ignem mittitur, ita et in vos (Judaeos,) nisi poenitentiae fructum geratis, certo et brevi divina ultio imminet, exilium vestrum erit (Calm.)

V. 11. S. Matthaeus haec Joannis verba immediate jungit praecedentibus, omissa observatione illa, quam s. Lucas (3, 15.) verbis hisce praemittit, et qua docet, Joannem ad hoc dicendum eo permotum fuisse, quod omnis populi turba eum Messiam esse existimaret. Inde ergo noster locus lucem capit, quum occasio hujus dicti inde innotescit. — *Baptizo in aqua*, aqua, seu aquae immergo. — *In poenitentiam* (εἰς μετάνοιαν), eo fine, ut ad poenitentiam vos obstringam, seu ut poenitentiam agatis. — *Qui autem post me venturus est*. Post me, respectu temporis activitatis publicae. Venturus; graece ἐρχόμενος praesens, qui venit, qui adventat, qui jam imminet. — *Fortior est*, superat me potentia, quum nimirum non solum aquae immergit. — *Cujus non sum dignus, calceamenta portare; ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne* (ἐν πνεύματι igne). Videsis commentar. in evang. s. Joann. 1, 26. 27. — Nexus et sensus v. 11. est: Discretionem istam facere poenamque irrogare, non est meum, quum tantum aquae immergo, eo fine, ut ad poenitentiam obstringam, sed potentioris (Messiae), qui certo, moxque post me veniet, ipse largiter ornabit etc.

V. 12. Nunc clare docet, Messiam discretionem (discussionem) hominum suscepturum esse. — *Cujus* (οὗ) pro: et hujus (καὶ τούτου) ob nexum cum praegressis. — *Cujus ventilabrum in manu sua*, qui ventilabrum suum in manu sua habet. — *Per-*

in allegoria
mundabit (διακαθαριεῖ), prorsus, penitus purgabit (nam δὲ vim simplicis verbi auget). — *Aream*. Per aream — debet intelligi universa terra, hominum genus (continens positum pro contento), quod Messias continno purgat purgabitque usque ad finem mundi, quatenus rite dispositos et dignos (qui in eum ut Messiam credunt) in regnum suum, in ecclesiam et tandem in ipsum coelum recipit; per triticum intelligendi sunt boni, i. e. qui in Messiam credunt, per paleas vero increduli, per horreum (ἀποθήκη h. l. granarium) intelligenda est ecclesia et tandem ipsum coelum, per ignem inexstinguibilem poenae in gehenna aeternae. Similis allegoria legitur apud Jerem. 15, 7.

2. Christus a Joanne baptizatus (13—17.).

V. 13. *Tunc*, quum Joannes praedicaret — *A Galilaea*, et quidem Nazaretho, ubi (coll. 2, 23.) habitavit. — *Ut baptizaretur*, eo fine, ut baptizaretur a Joanne. Petiit autem baptismum Jesus, non ideo, ut poenitentiae documenta daret, hac enim ut peccati expers, non indigebat, ideoque nec isto baptismo, qui symbolum erat purificationis; sed ideo, ut officii et muneris sui partibus rite satisfaceret. Christus enim docente Paulo (Gal. 4, 4.) natus ex muliere, natus est sub lege i. e. legi subiectus factus est; hinc etiam omnibus illis se submittere debebat, quae Deus praescripsit respectu eorum, qui sub lege erant (Hieron.)¹⁾

V. 14. *Joannes prohibebat eum*, arcebat, seu baptizare re-nuebat. — *Ego a te debeo baptizari*, si alter nostrum omnino baptizandus est, ego potius a te, ut dignissimo, baptismum petere debeo. — Haec verba Joannis ostendunt, non prorsus incognitum ei fuisse Jesum illiusque praestantissimum characterem imo et Messianam ejus dignitatem. Neque tamen haec repugnant verbis ejusdem Baptistae apud evangelistam Joannem (1, 31.), ubi dicit: *Et ego nesciebam eum*. Vid. comment. in evang. s. Joann. pag. 41.

V. 15. *Sine modo*, permitte nunc, me a te baptizari. — *Sic enim*, ut nimirum ego (Messias) baptismum subeam, et tu illum administres. — *Decet nos*, convenit utrique. — *Implere omnem*

¹⁾ Cf. Kurtz Lehrbuch der heil. Geschichte. §. 124. 4. Aufl.

justitiam, implere officii nostri partes, seu perficere, quod Deus a nobis fieri vult, seu divinae voluntati satisfacere. Id διχαίουσύνη h. l. notat. — *Tunc*, postquam a Christo, cur baptismum vellet subire, edoctus est. — *Dimisit* (ἀφίησιν); rectius: permisit, admisit.

V. 16. *Confestim*; vox haec jungi debet cum verbo: ascendit. — *Aperti sunt ei coeli, et vidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam.* — Ei (αὐτῷ), nimirum Jesu (dativus commodi), hoc sensu: sua gratia; nam propter Jesum, in quem Spiritus sanctus descendere debuit, aperti sunt coeli, ut ita adstantibus manifestum fieret, ipsum esse in nexu cum coelo. — Reliqua vid. in comment. in evang. s. Joann. 1, 32. — *Et venientem super se.* Graece: ἐπ' αὐτόν super eum (Jesum); nam pronomen αὐτόν non ex subjecti mente, sed ex Matthaei rem narrantis animo dictum est (Win. 137.); hinc ἐπ' αὐτόν et: vidit ad Jesum, qui praecedentis sententiae subjectum est, referri debet, quin tamen negetur, etiam Joannem praesentem vidisse et audivisse ea, quae evenerant; quo posito locus Joannis (1, 32.), ubi Baptista dicit: et ego vidi, minime cum nostro pugnat.

V. 17. *Vox*; h. l. non de tonitru (Kuin.), sed ex mente evangelistae de voce articulata, coelitus emissa, cogitandum est; nam in sequentibus statim afferuntur verba, quae vox illa edidit. Ipsa verba, quae proferuntur, desumpta sunt ex loco prophetico Jesaiae (42, 1—7.) *Hic est* (οὗτός ἐστιν); apud Marcum (1, 11.) et Lucam (3, 22.) legitur: tu es (σὺ εἶ); posterius verosimiliter effatus est Deus. — *Filius meus* (ὁ υἱός μου), Filius meus verus, naturalis, mihi consubstantialis (ita Patres et antiqui interpretes.) — Alii verba: Filius meus explicant: Messias, ita ut hic coelitus Jesus declaratus esset Messias. — *Dilectus* (ὁ ἀγαπητός,) unice dilectus, per quem ceteri diliguntur (a Lap.) — *In quo mihi complacui* (ἐν ᾧ εὐδόκησα), quo delectatus sum, nimirum ante mundum conditum, seu ab aeterno. Vid. Joan. 17, 24. — Constructio graeca: εὐδόκῃεν ἐν τινι vel εἰς τινα (12, 18.) est hebraistica, respondens hebr. מִצֵּד sequente צ, et notat: delectari aliquo. Ex dictis simul patet, inanem esse eorum sententiam, quae de descensu columbae et de voce coelitus facta leguntur, Joanni Bapt. contigisse in visione interna. Evangelistae enim, dum etiam Jesum tanquam videntem sistunt, rem omnem ut eventum externum repraesentant.

Caput IV.

I. Christi tentatio (v. 1—11.).

(Marc. 1, 12. 13. Luc. 4, 1—13.)

V. 1. *Tunc*, post baptismum et quidem, ut Marcus refert (1, 12.) statim. — *Ductus est*, e loco scil. inferiori, seu ripa Jordanis in desertum altius situm. — *In desertum*, tanquam locum tentationi commodissimum ac destitutum humano subsidio (eratque cum bestiis, scribit Marcus) quo machinae tentationum dissipentur (Jans.) — Fuit autem desertum Quarantaniae, quod a primis christianis nomine hoc ideo compellatum est, quia ex traditione noverant, Christum in ipso per 40 dies jejunassee atque tentatum fuisse. Est valde horridum et incultum, quod congruit descriptioni ejus apud Marcum (1, 13.) occurrenti. Situm est inter Jerichuntem et montem olivarum et ab Hierosolyma tribus miliaribus fere distat. — *A Spiritu*, scil. sancto movente atque agente. Ob articulum in graeco et praecedentia atque locum parallelum Lucae (4, 1.) est intelligendus Spiritus sanctus. Spiritus nimirum humanus Jesu secutus est ducem Spiritum divinum Jesu, qui natura idem unus est cum Spiritu sancto (Franc. Lucas). — *Ut tentaretur*, eo fine, ut tentatione Satanae probaretur, se a lege divina non recedere. Cur autem id Spiritus s. voluerit, causa ejus sita erat in singulari Christi destinatione. Quum nimirum primus Adamus, primus parens generis humani, tentatus lapsus esset, a Deo defecisset, oportebat Christum, alterum Adamum, alterum generis humani parentem, tentatione superata Deo fideliter semper adhaerere, ut sic primi hominis peccatum in solitudine patratum corrigeret (Calm.). Tentatus est porro Christus, ut nobis diabolus vinceret nobisque ostenderet, illum posse vinci et quomodo id fiat (Thom.). Voluit tandem tentari, nostra mala, nostrasque aerumnas periclitari, ut docente s. Paulo (Hebr. 4, 15.) misereri nosset eorum, qui sese hisce obnoxios gemunt (Calm.). Verbum *πειράζειν*, notat primo: periculum facere rei, num apta sit; dein explorare, examinare vel bono, vel malo consilio; tandem insidias

struere alicui, et speciatim: ad peccandum incitare, sollicitare, ut h. l. (Jac. 1, 10.) — *Diabolus*. Vid. comment. in evang. 1. Joan. 6, 71. *pag 132*

V. 2. *Quum jejunasset quadraginta diebus et quadraginta noctibus*, quum 40 diebus et noctibus nil plane comedit, uti locus parallelus Lucae (4, 2.) docet: nihil manducavit; quod etiam addita vox: tandem confirmat, indicans, post jejunium 40 dierum Christum tandem esuriisse. Suscipiendo baptismo Christus declaravit, se peccata nostra in se suscepisse (nimirum culpam poenasque peccatorum); assumendo autem jejunio jam pro peccatis nostris satisfacere incepit. — Per totidem dies et noctes etiam typi Christi, Moses (Exod. 34, 28.) et Elias (3 Reg. 19, 8.) jejunarunt. — *Et accedens*. Quum nimirum Satanas Jesum videret esurientem, putabat, eum etiam moralibus ceterorum hominum infirmitatibus obnoxium esse. — *Tentator*, Satanas. — Quanam forma externa tentator accesserit, certe definiri nequit. Absque dubio usus est tali forma, qua latere vellet, secus enim ipsum tentandi consilium irritum vanumque fuisset. Auctores probati putant, eum forma corporea, eaque humana accessisse. Cf. a Lap., Mald. — *Si Filius Dei es*, i. e. quandoquidem (cum) Filius Dei es. Volebat hisce diabolus Jesum allicere ad peccatum dubitationis de se ipso, de sua ad Deum relatione et de suo ipsi a Deo demandato munere. Si Christus tentatori obsecutus fuisset, magis diabolo, quam Deo obediens fuisset; imo sibi ista lapidum in panes conversione consulens, divinam potentiam humanae inopiae (cupiditati) subjecisset, atque ita ordinem naturalem pervertisset, res humanas ut finem, divinas ut medium habendo. — *Filius Dei*, scil. verus. — *Dic, ut lapides isti panes fiant*, jube hosce lapides panes fieri. Nam apud N. T. et alios dialecti *τοις* scriptores post verba imperandi, petendi etc. frequenter ponitur *ἐνα* cum conjunctivo pro infinitivo antiquioris graecitatis. ¹⁾

V. 4. Respicitur hic Deuteronomii locus (8, 3.), ubi sermo est de beneficiis variis, quae Deus in Israëlitas contulerat, inprimis de largitione Mannae (cf. Joan. 6, 31.). — *In solo pane* (ἐν ἁρτι), nimirum ita, ut panis conditio (fundamentum) esset

¹⁾ Cf. Beelen gramm. 366.

ad vitam sustentandam. Praepositio ἐπὶ significat hic conditionem. ¹⁾ — *Vivit*; graece futurum, quod ex Hebraismo indicat id, quod perpetuo tale est. — *Homo*, i. e. quivis. — *Verbo*, scil. illo, quo, quidquid ei lubet, ex nihilo facere potest Deus. — *Quod procedit*, quodcunque Deus effatur. Sensus est: Homo quivis non solo pane (cibo humano) vitam sustinet (multoque magis Filius Dei), ideoque ad vitam meam sustentandam non est opus lapides convertere in panem; sed quodvis verbum, sola Dei voluntas, potest me vivum conservare. — Nonnulli in his Christi verbis nutum vident panis eucharistici. ²⁾

V. 5. *Tunc*, quum primo illo artificio nil profecisset. — *Assumpsit*, nimirum violenter (Hieron., Gregor., Thom.). Hoc non magis mirum videri potest, quam illud, quod Christus a Judaeis captus et crucifixus esset, quorum erat auctor. Utrumque factum est poteratque fieri, quia id Christus circa se permisit. ³⁾ — *In sanctam civitatem* i. e. Hierosolymam (coll. Luc. 4, 9.). Vocatur ita, quia erat centrum regni theocratici, et in ea Deus propter arcam templumque habitare credebatur. (Mald.) — *Super pinnaculum templi* (ἐπὶ πτερύγιον ἱεροῦ), in fastigio porticus regiae. Si enim esset templi fastigium intelligendum, evangelista scripsisset τοῦ ναοῦ, et non τοῦ ἱεροῦ, quia ἱερόν complectitur etiam aedificia templi extrinsecus exstructa omnia, quae ad templum pertinebant, dum ναός designat templum proprie tale. Dein, quum hoc fastigium seu tectum porticus regiae, teste Josepho Flav. (Antiq. XV, 11, 3. 5.) ab utraque parte in alae formam inclinatum, non autem pinna totius templi in alae formam exstructa esset, etiam hoc explicationem nostram confirmat; nam graeca vox πτερύγιον, quae proprie notat pennulam, parvam alam, translate ponitur de rei extremitatibus formam alarum referentibus. Cf. Joan. 10, 23.

V. 6. *Si Filius Dei es*, quum Filius Deus sis. — *Mitte te deorsum*, ut nimirum omnibus in proximis atriis ambulanti- bus aliisque locis constitutis ostendas potentiam tuam divinam ac dignitatem, et quum te salvum viderint, Messiam te agnoscant. — Tentatione hac voluit diabolus Christum per vanae gloriae

¹⁾ Cf. Beelen gram. p. 300. — ²⁾ Cf. Reischl Erklärung der h. Schriften.
— ³⁾ Cf. Veith die heil. Berge, II, 164.

studium (per superbiam) ad temerariam erga Deum fiduciam seducere. — *Scriptum est*, nimirum ps. 91°, 11. — In psalmo isto hominibus piis et probis in omnibus vitae periculis et calamitatibus, necessario subeundis, divina promittuntur auxilia, non tamen illis, qui temere periculis se obijciunt. Tentator itaque, qui ad s. scripturas provocavit, ut verba ipsius majorem vim habeant, sententiam s. scripturae pervertebat, quum suum temerarium vanumque consilium hoc effato suffulciret. — *Ne offendas ad lapidem pedem tuum*. Imago, quae his verbis inest, repetita est a parentibus, qui liberos suos teneros adhuc in viis asperis in ulnas suscipere et gestare solent. Sensus est: Deus te per angelos, te custodientes, salvum conservabit.

V. 7. *Rursum*, i. e. alio loco s. scripturae scriptum est, non tantum, quod tu citasti, sed etiam. — Respicit Christus locum Deuteronomii (6, 16.), ut doceat, illud auxilium, quod ps. 91. piis promissum est, iis tantum promissum esse, quibus pericula necessario subeunda sunt. Sensus est: Noli temeraria fiducia potentiam et benignitatem divinam (cujus quotidie sat magna documenta conspicias), explorare in periculis, quibus temere te obijcias. Tentat enim Deum, qui petit a Deo miraculum non necessarium, quale hic est.

V. 8. *In montem*. Quinam fuerit mons iste, certo definiri nequit; putant multi cum antiqui, tum recentiores, fuisse montem Quarantaniae. — *Omnia regna mundi* (πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου). Verba haec, quorum loco apud Lucam (4, 5.) ceu synonymum legitur: *πάσας τὰς βασ. τῆς οἰκουμένης*, — non sunt cum nonnullis ceu hyperbolica expressio (uti ὁλος ὁ κόσμος Rom. 1, 8. Col. 1, 6.), de solius Palaestinae provinciis accipienda; nam apud Lucam vocabulo *οἰκουμένη* non sunt appositae certae voces, quae aperte indicarent, notionem istius vocis ita restringendam esse. Dein etiam stante hac explicatione difficultas non removetur, quia etiam unius regni gloriam modo ordinario haud poterat diabolus Christo ostendere. Quapropter verba illa explicanda sunt de omnibus mundi regnis gentilibus, excepta Palaestina, cujus imperium, cum esset peculium Dei, diabolus non tenebat, ast mundi gentilis erat princeps (ἀρχων coll. Luc. 4, 6.). Quum tamen Lucas (4, 5.) dicit, Satanam ostendisse in momento

temporis, tenenda videtur sententia eorum, qui dicunt, hoc factum esse modo magico, ut scil. arte quadam species distanti-
tissimarum rerum apparere fecerit. ¹⁾ — *Gloriam eorum*, ea, quibus unumquodque regnum excelleret, objiciendo, quasi in theatro, opes et magnificentiam uniuscujusque, vires, populorum frequentiam, terrarum pulchritudinem, regum pompas et fastum, palatia, adorantium obsequia et similia. ²⁾ Ceterum tentationem, quam Matthaeus tertiam habet, Lucas secundam posuit, et secundam Matthaei Lucas ultimam habet. Verba: *vade Satana*, quibus Christus Satanam adorari se ab ipso flagitantem abegit, credere jubent, id non secundo loco, sicut in Luca legitur, sed tertio, uti Matthaeus habet, Satanam ausum fuisse, quod et ipse v. 11. confirmat. Hinc Matthaeus h. l. in sua relatione magis temporis ordinem curabat, quam Lucas, qui rem ipsam, non vero temporis ordinem respexit. ³⁾

V. 9. *Haec omnia tibi dabo*. Verba haec sunt impudens Sata-
nae mendacium; nam, etiamsi peccato per Adamum introducto spirituale in mundum exerceat imperium (coll. Joan. 12, 31. Ephes. 2, 2.) homines sine intermissione tentando et in peccata seducendo, obsidendo, iisque nocendo per creaturas humanis usibus servientes, imo et ipsa creatura irrationalis, quae primitus creata erat, ut hominis servitio creatorem suum glorificaret, dominio ejus subjecta fuerit, tamen orbis terrarum regna nemini potest dare aut auferre. Verbis apud Lucam (4, 6.): *quia mihi tradita sunt*, nimirum regna, *et cui volo, do illa*, exhibet se non obscure verum Dei Filium. — *Adoraveris me* (προσκύνησής μου). Verbum hoc h. l. ob responsum Christi versu sequenti datum, debet de religioso cultu, de cultu divino, de adoratione proprie tali, quae soli Deo exhibetur (non autem de homagio praestando) sumi; alias enim Christus aut inepti quid ad postulationem Sata-
nae reprimendam protulisse, aut verba tentatoris non intellexisse dicendus esset; utrumque autem de Christo cogitare, absurdum est. ⁴⁾ Tentatione hacce ultima volebat Satan-
as in Christo studium potestatis et domini totius mundi excitare, eum sollicitare ad avaritiam, ut eum hac ratione permoveret

¹⁾ Jans., Franc. Luc. — ²⁾ Cf. Veith Homilienkranz I. S. 7. ff. — ³⁾ Cf. a Lap., Jans. — ⁴⁾ Cf. a Lap., Calm.

ad cultum div. ipsi exhibendum, quo praestito Christus factus fuisset cliens Satanae. Quamvis ad Messiae munus spectaret, ut mundum expugnaret atque diabolo, qui post lapsum Adami (Deo permittente) princeps ejus factus fuerat, eriperet, id tamen non eo, quo diabolus hic voluit, modo fieri debebat, sed alio, nimirum multis cum laboribus et passionibus.

V. 10. *Tunc*, quum ipsius Dei filii dignitatem sibi arrogaret. — *Scriptum est*, in Deuteronomio (6, 13.) — *Adorabis*; hic religiose colere, cultum div. exhibere; id enim docet manifeste appositio: *Dominum Deum*, et verba addita: *et illi soli*, (utpote qui solus est dominus Deus) *servies* (scil. cultu illo religioso, quem tu flagitas.) *Satanas* (σατανᾶς aut σατᾶν,) hebr. שָׂטָן, denotat adversarium, qui vel factis, vel verbis alicui renititur. Est vox haec synonyma voci diabolus, cum qua permutari solet (coll. 4, 1. 10.) Dein ut vox diabolus designat κατ' ἐξοχήν principem spirituum malorum, ut h. l.

V. 11. *Tunc*, quum repressa etiam tertia tentatione diabolus Christo mandante discessisset. — *Ministrabant* (διδρασκόντων). Quale fuerit istud ministerium, ab angelis Christo exhibitum, certo definiri nequit. Ob significationem vocis graecae διακονέω alias etiam propriam, nonnulli putant, angelos Christo cibosuppeditasse. Sic etiam Eliae in deserto commoranti angelus cibum attulit (1 Reg. 19, 5.).—Primus Adamus a Deo ex paradiso ejectus est prohibitusque ab ejus ingressu per angelos flammeo gladio; dum alteri Adamo, Christo, victori diaboli, desertum factum est paradisu. Narratio haec de Christi tentatione, uti eam tres synoptici exhibent, pro vera historia eventus externi habenda est; praeter alia id jam postulant verba addita apud Marcum (1, 13.): et erat cum bestiis, quae docent, cogitandum esse de vero deserto, hinc etiam enarrari eventum externum. Quapropter prorsus arbitrariae sunt explicationes aliorum, qui narrationem hanc vel meram parabolam habent a Jesu aut quodam ejus discipulo ideo excogitatam, ut homines de falsis Messianis expectationibus monerentur; vel qui in ea cogitant de re Christo in ex tasi (visione) oblata, aut eam mythum habent.

2. Jesus in Galilaea (v. 12.).

V. 12. S. Matthaeus missis omnibus, quae proxime excipiebant Christi tentationem, statim properat ad initium muneris Christi publici enarrandum, et hoc versu et sequentibus breviter notat, initium muneris Christi in Galilaea docentis et Capharnaumi domicilium figentis, evenisse eo tempore, quo Joannes Bapt. jussu Herodis Antipae in vincula est conjectus. Hanc rem ipsam, ejus causam et sequelas serius (14, 1. seq.) per occasionem fusius enarrat. — *Traditus esset* (παρεδόθη), scil. Herodi Antipae; alii supplent: in carcerem. In substantia sensus non mutatur.

Quae post Christi baptismum et tentationem et ante hunc in Galilaeam reditum evenerant, Joanne evangelista teste sequentia sunt. Post tentationem statim Jesus venit ad Baptistam, qui erat Bethaniae trans Jordanem, in quo loco repetitis vicibus testatus est, Jesum esse Messiam (Joan. 1, 19 — 34.), dein plures sectatores, discipulos nactus est (Joan. 1, 38. seq.); cum his rediit in Galilaeam et unacum illis intererat nuptiis, quae Canae in Galilaea celebrabantur (Joan. 2, 1 — 12.). Cana profectus est Capharnaum, ubi paucos dies transegit (Joan. 2, 12.), fors et matrem suam Nazarethum comitatus est; inde instante festo paschatis Hierosolimam se contulit (Joan. 2, 13.), ibique templum purgavit atque in regione urbi vicina aliquamdiu commoratus, docuit, multosque homines baptismo per discipulos suos administrato, assecclas suos fecit, imo et Nicodemus discipulus ejus factus est (Joan. 2, 14 — 3, 22.). Cum autem audivisset, Joannem Bapt. in carcerem esse conjectum, altera vice, per Samariam profectus, in Galilaeam rediit (Joan. 4, 3. seq.), ubi altera vice Canam venit (4, 46.), unde dein Capharnaum est profectus, ibique domicilium fixit. ¹⁾ Iter hoc in Galilaeam, de quo h. l. Matthaeus et Marcus (1, 14.) atque Lucas (4, 14.) loquuntur, est iter ante alterum pascha confectum (coll. Joan. 4, 3.), et quidem, quum docente Joanne

¹⁾ Cf. a Lap. in Matth. 4, 18.

(4, 35.) ab hoc itinere adhuc quatuor menses essent ad messem, quae medio Aprili inceptit, medio Decembri a Christo confici dici debet. Paulo ante debuit fieri Joannis incarcerationio (a. 781. post U. C.). ¹⁾ — *Secessit*, e Judaea. — *In Galilaeam*, qua re effugit insidias synedrorum, qui Joannem Herodi tradebant.

3. Iter Nazaretho Capharnaum (13—16.).

V. 13. *Relicta civitate Nazareth*, quia Nazarethani ingrati eum praecipitem agere volebant (coll. Luc. 4, 14—22.). Vid. dicta 13, 53. — *Venit et habitavit in Capharnaum*. Cf. 2, 23. De urbe Capharnaum vid. commentar. in evang. s. Joan. pag. 53. — *Maritima*, i. e. sita ad lacum Genesareth. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 6, 1. — *In finibus Zabulon et Nephtalim*. Tribus Nephtalim ad meridiem tangebatur tribum Zabulon. pag. 110

V. 14. Verbis his causam reddit, quare Christus Nazaretho relicta Capharnaumi, in superiori Galilaea domicilium figeret; ideo nimirum, ut impleretur vaticinium Jesaiae (9, 1. seq.), qui praedixerat, Messiam superiorem Galilaeam sibi in domicilium electurum esse, ut lumine ipsius doctrinae omnes regiones vicinae collustrarentur.

V. 15. *Terra Zabulon* (γῆ), regio, seu territorium, quod Zabulon, filius Jacobi decimus, in distribuenda terra Chanaanitica sorte accepit. — *Terra Nephtalim*, regio seu territorium, quod Nephtalimus, filius Jacobi sextus, accepit. — Ceterum verba: terra Zabulon et terra Nephtalim, uti: Galilaea gentium et populus, sunt nominativi (non vocativi). — *Via maris*, graece ὁδὸν θαλάσσης. Nonnulli ante ὁδὸν supplent γῆ, simulque ad ὁδὸν subintelligunt κατὰ, hoc sensu: regio ad mare Galilaeae sita, seu regio, quae adjacet mari Galilaeae; ita ut his verbis unacum sequentibus: trans Jordanem designaretur tota regio ad Orientem maris Galilaeae sita. — Sed rectius alii Maldonatum secuti accusativum ὁδὸν absolute positum sumunt, ita ut vices adverbii h. l. sustineat, hoc sensu: versus, uti et Septuaginta hebr. דרך adhibere solent (ergo: ὁδὸν θαλάσσης mare versus.) Vulgatae versio: via maris (ubi via est casus

¹⁾ Cf. Tischendorf synopsis evang. pag. XXVII; Patrit. III, 441.

ablativi), i. e. ubi via fert ad mare, in substantia sensus non divertit. Verbis his curatius designatur situs regionis Zabulon et Nephtalim; quare comma, quod plerique codices habent post vocem Nephtalim, ponendum est post vocem: maris. — *Trans Jordanem* (πέραν ..). Verba haec sunt solemnis designatio regionis transjordanensis, seu regionis ab Oriente Jordanis sitae (Peraeae), quam Christus saepe adiit. — *Galilaea gentium* est Galilaea superior, septemtrionalis ad tribum Nephtalim pertinens pars, in qua gentiles Judaeis mixti habitabant (1 Macchab. 5, 15.). (Hic erat Salomon? Hieronymus? 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000. 1001. 1002. 1003. 1004. 1005. 1006. 1007. 1008. 1009. 1010. 1011. 1012. 1013. 1014. 1015. 1016. 1017. 1018. 1019. 1020. 1021. 1022. 1023. 1024. 1025. 1026. 1027. 1028. 1029. 1030. 1031. 1032. 1033. 1034. 1035. 1036. 1037. 1038. 1039. 1040. 1041. 1042. 1043. 1044. 1045. 1046. 1047. 1048. 1049. 1050. 1051. 1052. 1053. 1054. 1055. 1056. 1057. 1058. 1059. 1060. 1061. 1062. 1063. 1064. 1065. 1066. 1067. 1068. 1069. 1070. 1071. 1072. 1073. 1074. 1075. 1076. 1077. 1078. 1079. 1080. 1081. 1082. 1083. 1084. 1085. 1086. 1087. 1088. 1089. 1090. 1091. 1092. 1093. 1094. 1095. 1096. 1097. 1098. 1099. 1100. 1101. 1102. 1103. 1104. 1105. 1106. 1107. 1108. 1109. 1110. 1111. 1112. 1113. 1114. 1115. 1116. 1117. 1118. 1119. 1120. 1121. 1122. 1123. 1124. 1125. 1126. 1127. 1128. 1129. 1130. 1131. 1132. 1133. 1134. 1135. 1136. 1137. 1138. 1139. 1140. 1141. 1142. 1143. 1144. 1145. 1146. 1147. 1148. 1149. 1150. 1151. 1152. 1153. 1154. 1155. 1156. 1157. 1158. 1159. 1160. 1161. 1162. 1163. 1164. 1165. 1166. 1167. 1168. 1169. 1170. 1171. 1172. 1173. 1174. 1175. 1176. 1177. 1178. 1179. 1180. 1181. 1182. 1183. 1184. 1185. 1186. 1187. 1188. 1189. 1190. 1191. 1192. 1193. 1194. 1195. 1196. 1197. 1198. 1199. 1200. 1201. 1202. 1203. 1204. 1205. 1206. 1207. 1208. 1209. 1210. 1211. 1212. 1213. 1214. 1215. 1216. 1217. 1218. 1219. 1220. 1221. 1222. 1223. 1224. 1225. 1226. 1227. 1228. 1229. 1230. 1231. 1232. 1233. 1234. 1235. 1236. 1237. 1238. 1239. 1240. 1241. 1242. 1243. 1244. 1245. 1246. 1247. 1248. 1249. 1250. 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256. 1257. 1258. 1259. 1260. 1261. 1262. 1263. 1264. 1265. 1266. 1267. 1268. 1269. 1270. 1271. 1272. 1273. 1274. 1275. 1276. 1277. 1278. 1279. 1280. 1281. 1282. 1283. 1284. 1285. 1286. 1287. 1288. 1289. 1290. 1291. 1292. 1293. 1294. 1295. 1296. 1297. 1298. 1299. 1300. 1301. 1302. 1303. 1304. 1305. 1306. 1307. 1308. 1309. 1310. 1311. 1312. 1313. 1314. 1315. 1316. 1317. 1318. 1319. 1320. 1321. 1322. 1323. 1324. 1325. 1326. 1327. 1328. 1329. 1330. 1331. 1332. 1333. 1334. 1335. 1336. 1337. 1338. 1339. 1340. 1341. 1342. 1343. 1344. 1345. 1346. 1347. 1348. 1349. 1350. 1351. 1352. 1353. 1354. 1355. 1356. 1357. 1358. 1359. 1360. 1361. 1362. 1363. 1364. 1365. 1366. 1367. 1368. 1369. 1370. 1371. 1372. 1373. 1374. 1375. 1376. 1377. 1378. 1379. 1380. 1381. 1382. 1383. 1384. 1385. 1386. 1387. 1388. 1389. 1390. 1391. 1392. 1393. 1394. 1395. 1396. 1397. 1398. 1399. 1400. 1401. 1402. 1403. 1404. 1405. 1406. 1407. 1408. 1409. 1410. 1411. 1412. 1413. 1414. 1415. 1416. 1417. 1418. 1419. 1420. 1421. 1422. 1423. 1424. 1425. 1426. 1427. 1428. 1429. 1430. 1431. 1432. 1433. 1434. 1435. 1436. 1437. 1438. 1439. 1440. 1441. 1442. 1443. 1444. 1445. 1446. 1447. 1448. 1449. 1450. 1451. 1452. 1453. 1454. 1455. 1456. 1457. 1458. 1459. 1460. 1461. 1462. 1463. 1464. 1465. 1466. 1467. 1468. 1469. 1470. 1471. 1472. 1473. 1474. 1475. 1476. 1477. 1478. 1479. 1480. 1481. 1482. 1483. 1484. 1485. 1486. 1487. 1488. 1489. 1490. 1491. 1492. 1493. 1494. 1495. 1496. 1497. 1498. 1499. 1500. 1501. 1502. 1503. 1504. 1505. 1506. 1507. 1508. 1509. 1510. 1511. 1512. 1513. 1514. 1515. 1516. 1517. 1518. 1519. 1520. 1521. 1522. 1523. 1524. 1525. 1526. 1527. 1528. 1529. 1530. 1531. 1532. 1533. 1534. 1535. 1536. 1537. 1538. 1539. 1540. 1541. 1542. 1543. 1544. 1545. 1546. 1547. 1548. 1549. 1550. 1551. 1552. 1553. 1554. 1555. 1556. 1557. 1558. 1559. 1560. 1561. 1562. 1563. 1564. 1565. 1566. 1567. 1568. 1569. 1570. 1571. 1572. 1573. 1574. 1575. 1576. 1577. 1578. 1579. 1580. 1581. 1582. 1583. 1584. 1585. 1586. 1587. 1588. 1589. 1590. 1591. 1592. 1593. 1594. 1595. 1596. 1597. 1598. 1599. 1600. 1601. 1602. 1603. 1604. 1605. 1606. 1607. 1608. 1609. 1610. 1611. 1612. 1613. 1614. 1615. 1616. 1617. 1618. 1619. 1620. 1621. 1622. 1623. 1624. 1625. 1626. 1627. 1628. 1629. 1630. 1631. 1632. 1633. 1634. 1635. 1636. 1637. 1638. 1639. 1640. 1641. 1642. 1643. 1644. 1645. 1646. 1647. 1648. 1649. 1650. 1651. 1652. 1653. 1654. 1655. 1656. 1657. 1658. 1659. 1660. 1661. 1662. 1663. 1664. 1665. 1666. 1667. 1668. 1669. 1670. 1671. 1672. 1673. 1674. 1675. 1676. 1677. 1678. 1679. 1680. 1681. 1682. 1683. 1684. 1685. 1686. 1687. 1688. 1689. 1690. 1691. 1692. 1693. 1694. 1695. 1696. 1697. 1698. 1699. 1700. 1701. 1702. 1703. 1704. 1705. 1706. 1707. 1708. 1709. 1710. 1711. 1712. 1713. 1714. 1715. 1716. 1717. 1718. 1719. 1720. 1721. 1722. 1723. 1724. 1725. 1726. 1727. 1728. 1729. 1730. 1731. 1732. 1733. 1734. 1735. 1736. 1737. 1738. 1739. 1740. 1741. 1742. 1743. 1744. 1745. 1746. 1747. 1748. 1749. 1750. 1751. 1752. 1753. 1754. 1755. 1756. 1757. 1758. 1759. 1760. 1761. 1762. 1763. 1764. 1765. 1766. 1767. 1768. 1769. 1770. 1771. 1772. 1773. 1774. 1775. 1776. 1777. 1778. 1779. 1780. 1781. 1782. 1783. 1784. 1785. 1786. 1787. 1788. 1789. 1790. 1791. 1792. 1793. 1794. 1795. 1796. 1797. 1798. 1799. 1800. 1801. 1802. 1803. 1804. 1805. 1806. 1807. 1808. 1809. 1810. 1811. 1812. 1813. 1814. 1815. 1816. 1817. 1818. 1819. 1820. 1821. 1822. 1823. 1824. 1825. 1826. 1827. 1828. 1829. 1830. 1831. 1832. 1833. 1834. 1835. 1836. 1837. 1838. 1839. 1840. 1841. 1842. 1843. 1844. 1845. 1846. 1847. 1848. 1849. 1850. 1851. 1852. 1853. 1854. 1855. 1856. 1857. 1858. 1859. 1860. 1861. 1862. 1863. 1864. 1865. 1866. 1867. 1868. 1869. 1870. 1871. 1872. 1873. 1874. 1875. 1876. 1877. 1878. 1879. 1880. 1881. 1882. 1883. 1884. 1885. 1886. 1887. 1888. 1889. 1890. 1891. 1892. 1893. 1894. 1895. 1896. 1897. 1898. 1899. 1900. 1901. 1902. 1903. 1904. 1905. 1906. 1907. 1908. 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. 1917. 1918. 1919. 1920. 1921. 1922. 1923. 1924. 1925. 1926. 1927. 1928. 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934. 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940. 1941. 1942. 1943. 1944. 1945. 1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025. 2026. 2027. 2028. 2029. 2030. 2031. 2032. 2033. 2034. 2035. 2036. 2037. 2038. 2039. 2040. 2041. 2042. 2043. 2044. 2045. 2046. 2047. 2048. 2049. 2050. 2051. 2052. 2053. 2054. 2055. 2056. 2057. 2058. 2059. 2060. 2061. 2062. 2063. 2064. 2065. 2066. 2067. 2068. 2069. 2070. 2071. 2072. 2073. 2074. 2075. 2076. 2077. 2078. 2079. 2080. 2081. 2082. 2083. 2084. 2085. 2086. 2087. 2088. 2089. 2090. 2091. 2092. 2093. 2094. 2095. 2096. 2097. 2098. 2099. 2100. 2101. 2102. 2103. 2104. 2105. 2106. 2107. 2108. 2109. 2110. 2111. 2112. 2113. 2114. 2115. 2116. 2117. 2118. 2119. 2120. 2121. 2122. 2123. 2124. 2125. 2126. 2127. 2128. 2129. 2130. 2131. 2132. 2133. 2134. 2135. 2136. 2137. 2138. 2139. 2140. 2141. 2142. 2143. 2144. 2145. 2146. 2147. 2148. 2149. 2150. 2151. 2152. 2153. 2154. 2155. 2156. 2157. 2158. 2159. 2160. 2161. 2162. 2163. 2164. 2165. 2166. 2167. 2168. 2169. 2170. 2171. 2172. 2173. 2174. 2175. 2176. 2177. 2178. 2179. 2180. 2181. 2182. 2183. 2184. 2185. 2186. 2187. 2188. 2189. 2190. 2191. 2192. 2193. 2194. 2195. 2196. 2197. 2198. 2199. 2200. 2201. 2202. 2203. 2204. 2205. 2206. 2207. 2208. 2209. 2210.

dicationem Joannis; attamen suae exhortationi ad poenitentiam agendam simul adjunxit: *et credite evangelio*, uti apud Marcum (1, 15.) legitur.

5. Vocat quatuor discipulos (18—25.).

(Marc. 1, 16 — 20. Luc. 5, 1 — 11.)

V. 18. *Vidit duos fratres*. Viros hos Jesus non nunc prima vice vidit; erant enim Galilaei sectatoresque Joannis B. (Joan. 1, 41.), et dein Christi discipuli facti sunt, non tamen perpetui erant ejus comites, sed ad opificium suum, ad piscationem redierant. Dum ergo Matthaeus h. l. et Lucas, Marcusque (l. c.) Jesum eos vocasse dicunt, non necessario id cum relatione Joannis (1, 35. seq.) pugnat; Joannes enim de primo discipulorum horum cum Christo conventu, reliqui autem evangelistae de eorum vocatione in perpetuum Christi comitatum agunt. — *Simon, qui vocatur Petrus*. Simon est nomen hebraicum (שִׁמְעוֹן) a שָׁמַע auditivum; reliqua addita sunt, ut propius indicaretur, quisnam Simon intelligendus est. Nomine Petrus jam antea Jesus eum compellavit. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 1, 42. *mag. 4 p.*

19. *Venite post me*, estote mei discipuli, nimirum perpetui; seu sequimini perpetuo me magistrum. Fuit enim mos apud Judaeos, ut discipuli constanter sequerentur magistrum. — *Faciam vos fieri piscatores hominum*. Alludit hisce ad conditionem Petri et Andreae externam, hoc sensu: Reddam vos, non piscium quidem, quales nunc estis, sed hominum piscatores, i. e. doctores, qui e mundo procelloso, veluti mari, doctrina, velut reti, homines mihi (regno meo) concilietis atque obligetis.

V. 20. *Secuti sunt eum*, perpetui ejus comites facti sunt.

V. 21. *Jacobum Zebedaei*, nimirum filium. Vocem Zebedaei addit, ne confunderetur cum Jacobo, Alphaei filio (10, 3.). — *Vocavit eos*, ut videlicet ipsum tanquam magistrum in perpetuum sequerentur.

V. 23. *In synagogis eorum*, scilicet Galilaeorum (cf. 9, 35.). In synagogis Judaeorum licitum erat, obtenta a synagogae praefecto venia, cuique viro huic negotio idoneo legere s. scripturam et de lecto disserere. Erant autem synagogae aedificia, domus congregationis, in quibus Judaei post tempora exilii (inde a tem-

pore Esdrae) quovis die sabbati ac festo, serius etiam cujusvis hebdomadis die secundo et quinto conveniebant ad preces faciendas et ut lectori aliquam sectionem legis (Parascham, coll. Act. 15, 21.) et post aliquod temporis intervallum pericopam aliquam propheticam (Haphtaram quandam, coll. Luc. 4, 17.) legenti et lecta verba interpretanti auscultarent. Quaevis synagoga habebat archisynagogum, praefectum, qui exercitia religiosa dirigebat ordinisque curam habebat; praeterea seniores (πρεσβυτέρους), qui eum juvarent; porro virum, qui praeorabat, tandem ministrum (ὀπηρετήν), qui libros porrigebat et similia peragebat (cf. Luc. 4, 16. seq.). ¹⁾ — *Omnem languorem et infirmitatem*, omnis generis morbos.

V. 24. *Abiit opinio* (δόξα), fama, rumor. — *Ejus*, de eo (genitivus objecti). — *Variis languoribus et tormentis comprehensos*. Omnia haec appositionis loco posita sunt ad male habentes, hoc modo: Afferebant ad Jesum omnes, qui male se habebant nimirum homines diversis morbis et doloribus afflictos. — *Qui daemonia habebant* (δαμονιζομένους), qui a spiritibus malis obsessi erant. Distinguuntur daemoniaci h. l. ab aliis aegrotis. — *Et lunaticos* (σεληνιαζομένους), qui morbo comitiali laborabant, qui morbus crescente luna (σελήνη) redit et augescit. — *Et paralyticos*, nervorum resolutione laborantes, vel ab una parte, vel in toto corpore.

V. 25. *Et Decapoli*. Decapolis erat regio Palaestinae a numero decem oppidorum maximorum ita dicta, trans Jordanem in tribu olim Manasse sita, et quorum incolae maximam partem non Judaei erant. — *De trans Jordanem* (πέραν . . , ante πέραν est ἀπὸ supplendum), de regione trans Jordanem, quae a Decapoli ad mare mortuum versus austrum patet (seu de Peraea). Vult his s. Matthaeus indicare, ex omni Palaestina confluisse homines ad Jesum.

¹⁾ Cf. Wilke-Loch lex. N. T.

Caput V.

Jesus Christus ut propheta.

Oratio montana (c. 5. 6. 7.).

(Luc. 6, 17—49.)

Oratio haec, quae oratio montana dicitur, secundum optimorum interpretum ¹⁾ sententiam, eadem est cum illa apud s. Lucam (6, 20. seq.) occurrente; adest enim idem exordium eademque conclusio in utraque, uterque scriptor s. addit, Christum hoc sermone finito, Capharnaum se contulisse, ibique centurionis servum aegrotum sanasse. Quod vero sermo apud Matthaeum longior sit, quam ille apud s. Lucam, ex hoc solummodo sequitur, s. Matthaeum plenius Christi dicta annotasse, quam s. Lucam, qui in gratiam ethnico-christianorum scribens quaedam ad Judaeos spectantia omisit. ²⁾ Si porro s. Matthaeus Jesum sermonem hunc habiturum, ut commodius audiretur, montem conscendisse dicit, id cum relatione s. Lucae non pugnat, qui (6, 17.) Christum descendisse in planitiem dicit; nam, postquam in planitiem illam descenderat Christus (coll. Luc. 6, 17.), et homines aegrotos, qui allati fuerant, sanaverat (coll. 6, 18. 19.), omnino iterum ex hac planitie in locum elatiorem ascendere potuit, uti habet Matthaeus v. 1.

Oratio haec non est inauguralis apostolorum oratio, sed habita censenda est ad sectatores Christi quoscunque, discipulos et apostolos, audiente simul magna populi multitudine. ³⁾ Vocabulum discipuli (*μαθηταί*) h. l. latiori significatu, ut saepius alias, sumendum est; id docet ipsum orationis argumentum, quum, paucis quibusdam exceptis, nil ea contineat, quod unice apostolos, aliosque ipsius discipulos, futuros religionis ejus doctores spectaret; nihil praeterea continet, quod commode etiam reliquis cultoribus ejus et asseclis quibuscunque dictum non sit; neque etiam, si oratione hac inaugurari apostolos suos voluisset

¹⁾ Hieron., Chrysost., Euthym., Theophyl., Jans., Mald., a Lap. aliorumque. — ²⁾ Cf. Reischl in Luc. 6, 20. — ³⁾ Cf. Kistemacker, Schegg.

ad munus religionis doctorum, deesse possent talia, quae alias, ubi simili consilio ductus ad eos loquitur, adsunt (uti 10, 5.). Si in hac Christi oratione, a Matthaeo consignata, occurrunt quaedam dicta, quae etiam aliis occasionibus a Christo prolata leguntur, inde non sequitur, Matthaeum huic orationi montanae sententias nonnullas alio tempore et loco a Christo prolatas adjecisse; poterat enim Christus eadem praecepta, praecipue ethica, coram diversis auditoribus repetitis vicibus pronuntiare.

Quod ipsum nexum hujus orationis montanae attinet, potest ille breviter ita proponi: Juxta 4, 17. Christus suum munus publicum iisdem verbis incepit, quibus Joannis Bapt. praeconium inceptum finitumque fuerat, nimirum excitando homines ad poenitentiam significandoque prope esse regnum Dei. In oratione autem montana jam suppeditat Dominus codicem hujus regni divini (quasi magnam chartam civitatis Dei), juxta quem in hoc regno spirituali res agi oportet. In codice autem cujusvis reipublicae constitutum sit oportet: 1) quis sit ut membrum (civis) reipublicae considerandus et quaenam requirantur conditiones, ut quis jus civitatis consequatur. Jam conditiones fundamentales ad jus civitatis in hoc regno spirituali (divino) acquirendum expressae sunt in sic dictis octo beatitudinibus (v. 3—12.). Dein 2) agitur de ministris hujus regni divini eorumque officiis principalibus nec non et juribus (v. 13—16.). Ministri in hoc regno divino sunt apostoli eorumque legitimi successores, qui in hoc regno sal terrae et lux mundi esse debeant. Quum autem in theocratia Judaica jam adesset regnum Dei externum, Christus utique proponat necesse erat relationem regni a se condendi ad theocratiam V. T. (v. 17—48.). — In reliquis orationis montanae partibus (inde a c. 6.) agit Christus de iis, quae a singulis hujus regni civibus praestanda sint (6, 1—18.), de eorum possessionibus (6, 19—34.), de eorum mutuis officiis et juribus. Agitur etiam de jure petendi, datque Christus in oratione Dominica nobis formulam, qua nostras apud regem hujus regni petitiones facere possimus. (Bisp.)

1. Octo beatitudines (1—12.).

V. 1. *Videns autem Jesus turbas.* Verba haec arcte cohaerent cum fine capitis praegressi. — *In montem* (εἰς τὸ ὄρος), scil.

illum, qui erat, ubi Jesus docebat, i. e. in montem proximum Capharnaumo, qui hodie Kerun al Hittin (cornua τοῦ Hittin) vocatur. — *Ascendit*, ideo nimirum, ut commodius audiretur. — *Discipuli ejus*, h. l. non sunt omnes, quotquot eo tempore discendi causa convenerant homines, diserte enim distinguuntur a turbis; neque etiam quatuor illi discipuli, de quibus egerat capite praecedenti (v. 18—22.), quum hoc sine dubio apertius indicasset; sed sunt 12 apostoli et illi, qui Christum jam diutius sectati sunt, discipuli. Apostolos enim non post hanc orationem demum electos fuisse, testatur locus parallelus Lucae.

V. 2. *Et aperiens os suum*. Est loquendi ratio usitata ab Hebraeis ibi, ubi agitur de initio orationis momenti gravis atque clara altaque voce habitae, ita ut h. l. valeat id ac: graviter ac nervose coepit dicere (Berl.).

V. 3. *Beati* (μακάριοι), i. e. beati praedicandi sunt. Christus enim in hac oratione beatos vocat non eos, qui re jam ipsa, sed qui spe beati sunt (Mald.). — *Pauperes spiritu* (πτωχοὶ τῷ πνεύματι). Ordo verborum, analogia structura v. 8. occurrens (καθαροὶ τῇ καρδίᾳ), et contextus totius pericopae hujus postulat, ut vox: pauperes conjungatur cum voce: spiritu, et per pauperes spiritu juxta sententiam celeberrimorum interpretum intelligendi sunt homines, qui sibi conscii sunt paupertatis suae spiritualis, seu, quum paupertas spiritualis se manifestet vel in voluntate (quatenus est infirma et mala), vel in cognitione (intellectu, quatenus obfuscatus nescit veritatem), qui sibi conscii sunt suae perversitatis ac ignorantiae rerum divinarum, i. e. sibi conscii, se esse justitia et veritate destitutos, ideoque abjecto omni studio bonorum terrestrium (coll. Luc. 6, 24.) anhelant et desiderant vera bona Messiana. Hinc quoad sensum verba: pauperes spiritu idem notant ac: humiles, vano fastu superbiaque destituti. Notio haec praeclare convenit ipsi initio sermonis Christi; ante omnia enim in auditoribus ejus necessarium erat id, ut miseriam suam spiritualem agnoscerent profiterenturque, se esse peccatores atque ignorantiae (rerum divinarum) tenebris obvolutos, ideoque auxilio, redemptione ex hoc misero statu indigentes, quia tales solummodo desiderium regni Messiani ejusque bonorum habebant. Huic paupertati praedicat Christus possessionem regni coelorum a se his in terris fundandi;

nam, ut ex hac paupertate homines eriperet, eosque bonis Messianis in hac et altera vita ditaret, venit ipse Messias. S. Lucas (6, 24.) tantum habet: beati pauperes; unde nonnulli per pauperes intelligunt homines, qui inopes sunt divitiarum. Sed haud poterat Christus homines inopes jam ideo, quia sunt inopes, beatos praedicare; quapropter rectius alii exponunt, qui cum voce pauperes praeter inopiam divitiarum simul conjungunt notionem humilitatis, quippe quum docente s. Augustino vermis divitiarum sit superbia, quae ex iis plerumque oriri solet. Quapropter in substantia Matthaeus, qui habet: pauperes spiritu, et Lucas, qui tantum habet: pauperes, non differunt. Juxta Lucam (6, 24.) per antithesin *vae acclamat divitibus*, i. e. illis hominibus, qui de opibus suis elati atque in illis suam confidentiam et felicitatem reponentes, non agnoscunt miseriam suam spiritualem, hinc etiam non desiderant vera bona Messiana, sed student congerendis bonis terrestribus, addens: *habetis consolationem vestram*; quasi diceret: Jam habetis vestrum solatium vestramque felicitatem in divitiis vestris, in quibus magis, quam in Deo confiditis, ideoque non pervenietis ad verum solatium, quale in Christo (in regno Messiano) tantummodo datur. Vocabant Judaei Messiam κατ' ἐξοχὴν τὸν παράκλητον (1 Joan. 2, 1.) et salutem Messianam τὴν παράκλησιν (cf. Luc. 2, 25.)

V. 4. *Mites*, qui illatis injuriis iracundia et vindicta non exardescunt. Congruè pauperibus spiritu subjunguntur mites, quia humiles solent esse mites. Repellit vero hisce Christus falsas opiniones Judaeorum, qui terrenum Messiae regnum exspectantes et vindicta in omnes ethnicos, praeprimis Romanos, exardescentes, putabant, quod Messias omnibus ethnicis devictis, ipsis (Judaeis) mundi imperium sit collaturus, docens, mites solummodo possessuros esse terram. — *Possidebunt terram*. Verba haec repetita sunt e ps. 37. (v. 11.), ubi Palaestina seu terra Chanaan tanquam domicilium populo Judaeorum promissa, commemoratur, cujus promissionis impletio tanquam felicitas summa spectabatur. Quum autem terra Chanaan, Israëlitis promissa, esset typus coeli, seu beatitudinis coelestis, potest per terram h. l. intelligi ipsum coelum. In substantia sensus non divergit, si per terram cum nonnullis intelligatur illa terra nova, qualis erit post renovationem totius universi in fine mundi (coll. Jes. 65, 17; Apoc. c. 21; 2 Pet.

3, 13.); nam etiam ista terra renovata, glorificata, lucida et coelestis, erit praemium sanctorum (a Lap.).

V. 5. *Beati qui lugent.* Quum haec verba Christi generatim, sine restrictione prolata sint, etiam sine restrictione explicanda sunt, nimirum de omnibus lugentibus et dolentibus, sive ob peccata sua aut aliena, sive ob imperfectam conditionem suam spiritualem, sive ob luctam assiduam, quam cum carne et concupiscentia gerunt, sive ob calamitates hujus mundi, a Deo immissas aut permissas, verbo: de omnibus, qui solatio atque auxilio indigent. Ejusmodi homines praedicat Christus beatos, quia animus talium dispositus erat ad ipsum adeundum, audiendum et ad doctrinam ejus amplectendam, unde eis tanquam membris regni divini solatium auxiliumque sperandum erat. Ideo dicit: *consolabuntur*, i. e. consolationem accipient, saepe in hac vita, semper autem in futura, in coelo, quod est essentialiter solatium, gaudium et exultatio. „Absterget (in coelesti Hierosolyma) Deus omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors ultra non erit, neque luctus, neque dolor erit ultra, quia prima abierunt“ (Apoc. 21, 4.) — Hisce oppositae juxta Lucam (6, 25.) vae acclamat *ridentibus*, dicens: *Vae vobis, qui ridetis nunc*, i. e. qui hoc unum spectatis, ut in rebus hujus mundi gaudium capiat, et ideo illis gaudiis distracti, nullam eorum, quae animae salutem concernunt, curam geritis, — *quia lugebitis et flebitis* (utpote exclusi e regno Dei, ubi gaudium lugentibus his in terris incipit), fletu aeterno de vita vestra male consumpta.

editio V. 6. *Qui esuriunt et sitiunt*, ^{ad desiderium} qui magnopere desiderant. Nam fames et sitis saepe metaphorice denotat vehemens desiderium rei, quae designatur: utraque vox conjuncta auget desiderandi notionem. — *Justitiam* (*δικαιοσύνην*), i. e. sanctitatem et justitiam, seu veram justificationem. Quia s. Lucas simpliciter dicit: *beati, qui nunc esuritis*, multi verba haec intelligunt de esurie corporali, ergo de misera atque acerba conditione, in qua tunc temporis plerique discipuli erant; dum alii ex Matthaeo supplent vocem: justitiam. Quum homines, misera sorte gaudentes, prompti ac parati sint ad suscipiendum evangelium (et justitiam in Christo), elucet, in substantia non dari sensus diver-
tatem, sive prior sive altera explicatio teneatur. — *Saturabuntur*, nimirum in regno Dei in coelo, ubi omnis eorum esu-

ries, sive corporalis, sive spiritualis perfecte explebitur per aeternam felicitatem et gloriam. Repraesentatur ergo hic regnum Dei sub imagine saturationis, sicut alias illud Christus sub imagine convivii, aut coenae nuptialis (Luc. 13, 29; 14, 16; Apoc. 19, 9.) proponit. Hisce opposite juxta Lucam (6, 25.) vae intentat *saturatis*, i. e. iis, qui cibo et potu bonisque hujus vitae abundantes, nullo desiderio bonorum sublimiorum, spiritualium, ardent, dicens: *quia esurietis*, i. e. in altera vita, in regno Dei, ubi omne desiderium explebitur, miserrimi eritis. Nam fames et sitis h. l. cruciatum damnatorum significat (Calm.).

V. 7. *Beati misericordes*. Misericordes sunt, qui prompto paratoque animo aliorum miseriis, sive corporalibus, sive spiritualibus, condolent et subveniunt; v. c. qui moestis solatium, egentibus stipem, aegrotis curam, reis praesidium afferunt etc. — *Quia ipsi misericordiam consequentur*, et quidem jam in hac vita, quatenus eos vel vocat ad regnum Messianum et ad bonorum ipsius participationem; vel eis poenitentiam inspirat, et per eam peccata eis remittit (coll. Dan. 4, 24.); vel eis frequentem et copiosam gratiam aspirat, per quam multa bona opera conquirant, vel etiam misericordiam eorum rebus temporalibus remunerat, praecipue vero in altera vita dando eis vitam et gloriam aeternam (a Lap.). Recte jungit Christus justitiae misericordiam, partim, quia, ubi adest studium sanctitalis et justitiae, ibi misericordia deesse non potest; partim quia Judaei Messiam ut regem terrenum exspectantes, saevissimi erant in advenas, impii et cruenti in hostes (Calm.).

V. 8. *Beati mundo corde* (καθαροὶ τῇ καρδίᾳ mundi corde). 36 Cor (καρδιά) in s. literis designat vel intellectum, vel voluntatem. Intellectus est mundus (purus), si Deum solummodo cognoscit et agnoscit (Jerem. 24, 7. Ezech. 36, 26.); voluntas vero est pura, si omne ejus desiderium in Deum ejusque legem tendit. Hinc mundo corde sunt, qui toti tantummodo in Deo cognoscendo et appetendo (desiderando et cupiendo) vivunt, qui sunt puri sceleris, in quibus nihil est improbitatis, doli malitiaeve. — *Deum videbunt*, non oculis corporis, quia est purus spiritus, sed spiritu, uti ait s. Augustinus (de civit. Dei 22, 29.; epist. 147. et 148.), et quidem hac in vita per fidem, eum in dies clarius perfectiusque cognoscendo, in altera autem lumine gloriae, facie ad

faciem, i. e. clare, distincte, immediate in ipsius essentia (coll. 1 Cor. 13, 12.). ¹⁾ Si jam id omnibus hominibus integris scele-
risque puris continget, singulari gradu fortunae hujus compotes
erunt homines casti virginei (Chrysost.), quum de illis in apo-
calypsi (14, 4.) dictum sit: eos sequi agnum, quocunque ierit.
— Ceterum haec loquendi ratio desumpta est a more regum ori-
entalium, qui raro solent in publicum prodire; id (scil. regem
videre) tantum amicis regis concessum erat, quapropter summus
honor summaque fortuna habebatur, regem videre.

V. 9. *Beati pacifici*, i. e. illi, qui non tantum ipsi pacem et
concordiam servant, sed etiam alios sibi, aliis et Deo conciliare
student. — *Quoniam filii Dei vocabuntur*, quoniam, quum Deus
sit Deus pacis (Rom. 15, 33; 1 Cor. 14, 33; 2 Cor. 13, 11.),
erunt filii Dei et qua tales etiam aperte (in regno Messiano)
agnoscentur, atque, quum filii sint haeredes patris, erunt haere-
des Dei in gloria coelesti. Qui enim paci conciliandae operam
dant, praebent se filios illius, qui est pax ipsa, et pacem in mun-
dum attulit; nam per Christum pacificavit sibi Deus omnia (Col.
1, 20.). Ceterum verbum *κληθήσονται* h. l. non simpliciter posi-
tum est pro *ἔσονται* (Kuin.), sed cum emphasi et significat: erunt
et ut tales agnoscentur. (Mald.)

V. 10. *Propter justitiam*, propter sanctitatem et justitiam,
qualem fides Christi suppeditat, et quae se manifestat in vita
sancta, nimirum fidem Christi publice profitendo, Dei legem et
praecepta servando atque pie et sancte vivendo. — *Quoniam
ipsorum est regnum coelorum*, quoniam tales in praemium
accipient beatitatem coelestem.

V. 11. Quae versu 10. sententia generali in universum edi-
xit Christus, eadem speciatim applicat ad praesentes apostolos,
quibus ob ipsius doctrinae professionem et praedicationem varia
mala perferenda erant. — *Propter me*, ideo, quod mihi, virtu-
tis magistro adhaeretis, meam fidem sequimini, praedicatis et
propagatis. — *Maledixerint*; graece *ὀνειδίζουσιν*, i. e. contumelia
et conviciis (praesentes) affecerint. — *Et persecuti vos fuerint*,
nimirum factis inferendo vim. — *Et dixerint omne malum adver-
sum vos*, et omnis generis criminationes in vos absentes effuti-

1). Cf. Estius, Bernardin. a. Picon. in 1 Cor. 13, 12.

verint (Aug.). — Nonnulli verba *ὀνειδίζειν*, *διώκειν* et *εἰπεῖν* πᾶν πονηρὸν ῥῆμα — putant esse versionem verborum aramaicorum quibus solebat apud Judaeos triplex designari excommunicatio (de qua vid. commentar. meum in evang. s. Joann. 9, 22.), ita ut primo excommunicationis generi respondeat verbum *ὀνειδίζειν*; alteri verbum *διώκειν* et tertio verba *εἰπεῖν* πᾶν πον. ῥῆμα. — *Mentientes*, i. e. ementitas. Nam vox haec jungenda est cum verbis: et dixerint omne malum. — *Propter me*, spectat ad: maledixerint, persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum. — Hisce opposite apud Lucam (6, 26.) intentat *vae*, cum benedixerint vobis homines; secundum haec enim faciebant pseudoprophetae patres eorum; i. e. vae vobis, si vos, discedendo a doctrina mea, carni et concupiscentiae vitia taxante et resecante plausibilia et carni grata praedicantes, homines perversi laudaverint, quia sic applaudebant falsis prophetis, plausibilia et erronea docentibus, patres eorum. Mundus enim, quod suum est, diligit, qui vero de mundo non est, eum mundus odit (cf. Joan. 15, 19.).

V. 12. Hic redditur causa, cur apostoli beatos se existimare debeant, si magistri sui causa mala fuerint perpassi. — *Gaudete et exsultate*, gaudete non tantum animo (intrinsicus), sed etiam laetitia ovate (etiam extrinsecus laetamini, gaudium internum laetis corporis motibus gestibusque prodentes; id enim significat ἀγαλλιάω.) — *Quoniam merces vestra copiosa est in coelis*, quia praemia vestra, quae (ferendis adversariorum calumniis) meremini, ampla sunt in coelo; seu: quia praemia vobis destinata sunt ampla in coelo. — *Sic enim*, scil. tribus modis supra dictis. — *Persecuti sunt prophetas*, quos scil. nostis, seu: de quibus in V. F. libris scriptum est, uti Jesaiam, Jeremiam, Ezechielem (coll. 4 Reg. 2, 23.). Verbis his probat (γάρ), cur iis ampla praemia exspectanda sint; quum enim similes sint prophetis persecutione, ideo iis etiam similes erunt praemio. — *Qui fuerunt ante vos*. Hisce significat Christus, apostolos in prophetarum locum successuros esse in praedicanda veritate, seu se similes habere prophetis.

2. Officia apostolorum velut ministrorum civitatis Dei (13 — 16.)

V. 13. Ab hoc versu usque ad v. 16. edocet apostolos de munere ipsis divinitus delegato hortaturque, ut amplis suis et honorificentissimis officiis diligenter et cum fide fungantur (Berl.) — *Vos estis*, seu esse debetis, quemadmodum prophetae. — *Sal terrae*, sal hominum terram incolentium, nimirum idipsum praestando hominibus, quod sal rebus praestat. Terra h. l. idem, quod v. 14. mundus, significat nimirum genus humanum, homines, tum bonos, tum malos (Aug.). Jam sali proprium est, ut a putredine cibos purget, praeservet atque insipidos (sapore carentes) sapos et gratos reddat. Quapropter etiam in sacrificiis V. T. sal adhibebatur (Lev. 2, 13.), ut eo victima quasi cibis Deo gratus offerretur. Hinc vult Christus, quum apostolos sal vocat, dicere: Sicut sal cibos a putredine purgat, praeservat atque insipidos sapos reddit; ita et vos apostoli estis ii, qui doctrina a vobis annuntianda et vitae exemplo homines a putredine peccati purgare, bonos ab ea praeservare atque omnes Deo gratos efficere debetis. — *Quod si sal*, cujus nimirum est condire omnia. — *Evanuerit*; videtur Vulgata legisse *μωρανθῆ* (a *μωραίνεσθαι* exstingui, evanescere), quae tamen lectio nullis testibus probatur, nec etiam in contextum quadrat; quapropter tenenda est lectio: *μωρανθῆ*, insipidum (fatuum) factum fuerit, nimirum amissa illa acrimonia. — *In quo salietur*, quo alio sale sal (coll. Marc. 9, 49.) condietur, seu amissam vim saliendo recipiet? non enim datur sal salis (Jans.). Dempta imagine, seu sententia ad apostolos applicata, sensus est: Si vos apostoli, qui doctrina et vitae exemplo homines condire debetis, metu persecutionum et calamitatum, aut amore rerum saecularium, munus vestrum apostolicum negligatis, veritatis praedicationem subtrahendo ac indulgendo vitiis et cupiditatibus hujus mundi, quis vos ad bonam frugem reducet? (non enim apostolus apostolorum est). Quibus tamen verbis, uti Maldonatus observat, non docet, quod apostolus (doctor) et doceri et emendari non possit, sed quod difficile possit. — *Ad nihilum valet ultra*, hoc est, uti clarius expressum

in ore, pro
in pectore
in proprio

est apud Lucam (14, 35.), nec in terram, nec in sterquilinum utile est; quia sal corrumpit sterquilinum et terram reddit sterilem, cum aliae res corruptae ad ultimum valere soleant (Jans.). — *Nisi ut mittatur foras*, nimirum e domo in plateas. — *Et conculcetur ab hominibus*, scil. praetereuntibus. Ad apostolos applicata sententia: Merito vos, utpote prorsus inutiles et a me separati, a cunctis hominibus contemnemi.

V. 14—16. *Vos estis lux mundi*, i. e. quod sol est mundo, hoc vos hominibus praestare debetis; destinati estis, ut homines ignorantiae vitiorumque tenebris obscuratos, luce doctrinae vitaeque evangelicae illuminetis (Hilar.). Apud Joannem (11, 9.) $\varphi\tilde{\omega}\varsigma$ proprie vocatur sol; dein tropice ita dicitur doctor veritatis, qui ignorantiam pellit spiritualem. Lux mundi proprie est Christus (cf. commentar. meus in evang. s. Joan. 1, 4. 9; 8, 12.); apostoli id sunt beneficio Christi, lux ab eo accensa, instar lucernae, quatenus sunt ejus vicarii ac organa, per quae ad homines defluit vivificans virtus ejus redemptionis. — *Non potest civitas abscondi supra montem posita*. Pergit in apostolis cohortandis, ut semper sint parati ad mundum veritatis praedicatione et morum exemplo illustrandum. Nam Jesus non mittit apostolos, ut veritas intra ipsos lateat, sed palam ipsorum exemplis et sermonibus manifesta efficiatur. Protasis est in verbis: non potest — usque ad finem v. 15., quae sententiae simul motiva continent, ut apostoli se lucem praebeant; apodosin continet v. 16. — *Sub modio*. Modius erat mensura aridorum capiens apud Romanos sextarios sedecim. — *Neque accendunt*, scil. homines. — *Lucernam*; graece: $\lambda\acute{\upsilon}\chi\nu\omicron\varsigma$, lychnus, lampas. — *Sed super candelabrum*, sed potius in edito loco, ut omnibus lucem praebeat. — *Sic*, uti lampas candelabro imposita. — *Luceat lux vestra*, lux vestrae doctrinae et sanctitatis. — *Coram hominibus*, in conspectu hominum. — *Opera bona*, opera legibus divinis consentanea. — *Glorificent*, non solum verbis, sed etiam (bene) factis. — *Patrem vestrum*, Deum vobis maxime propitium, qui tam multum gratiae in vos contulit. — Ceterum, quod Christus h. l. dicit, non pugnat cum illis, quae postea (6, 1. 2. 5.) tradit, vetans nimirum, ne quis bene facta in conspectu hominum edat. In posteriori enim loco vetat Christus, ne opera bona coram hominibus eo consilio et fine faciamus, ut ipsi ab hominibus

laudemur; hic autem vult, ea fieri hoc fine, ut ex iis homines videntes Deum laudent. ¹⁾

3. Relatio regni Christi (novae legis) ad theocratiam (legem) V. T. (17—48.)

Nunc in sequentibus probat se Christus legislatorem in hac civitate Dei, explicans relationem sui regni (suae legis) ad theocratiam (legem) V. T.

V. 17. *Veni*, nimirum e coelo in terram. — *Solvere* (καταλύσαι), i. e. vi sua privare, irritam reddere, evertere. — *Legem aut prophetas*, vetus testamentum. Particula: aut (ἤ) negat nervosius eversionem prophetarum, hoc modo: Non modo pentateuchum, qui vulgo pluris habetur, quam ceteri V. T. libri, nolo evertere, sed etiam reliqua volumina sacra, quae pentateucho injuriâ postponi solent, intacta relinquo, i. e. plane nihil scripturae s. eversurus sum (Berl.). — *Adimplere* (πληρῶσαι), nimirum faciendo, quae lex praescribit; exhibendo, quae ceremoniis et figuris adumbrata, aut vaticiniis praedicta et prophetata erant; perficiendo, quae minus perfecta erant, nimirum praecepta moralia explicatius et clarius docendo ac pro poenis praemiisque temporalibus aeternas substituendo, et tandem gratiam legem adimplendi dando (Mald.).

V. 18. *Amen*. De hac voce vid. comment. in evang. s. Joan. 1, 51. — *Donec transeat coelum et terra*, i. e. usque dum perierit coelum et terra, seu nunquam (lex interibit). Nam, etsi totus mundus (rerum universitas) mutabitur (coll. 1 Cor. 7, 31. Rom. 8, 19. seq.), tamen quoad substantiam non peribit, sed manebit in aeternum, quamquam alius et in melius mutatus (2 Petr. 3, 10—13.). Coelum et terra est periphrasis mundi (rerum universitatis), ideo παρέλθῃ in singulari. — *Jota unum aut unus apex*. Jota litera hebraica omnium minima; — *κεφαλα* cornu; de literis apex ut literarum: כ, כ, ב, ב, ה, ה. Hic loci Jota et apex metaphoricè ponitur de minima V. T. parte. — *Lex*, scil. Mosaica, tanquam praecipua V. T. pars, posita pro toto vetere testamento.

V. 19. *Quicumque ergo* (ὅς ἐάν), est corollarium antecedentis. — *Quicumque*; ὅς ἐάν cum aoristo conjunctivi, ubi Latini futuro

¹⁾ Cf. Homilia s. Gregor. Papae 11. in Evang.

exacto utuntur, ponitur in N. T., ubi sermo est de re, quae cogitatur non tanquam certo futura, sed tanquam talis, quae, spectatis rei circumstantiis, fieri possit; v. c. 10, 11. ¹⁾ Particula *ἐάν* post pronomina relativa in libris N. T. frequenter legitur pro *ἀν*. — *Solverit* (*λύσῃ*), non est ob antithesin cum sequenti verbo: fecerit, id ac violaverit, transgressus fuerit, sed: vi (auctoritate) sua privaverit, irritum reddiderit (id quod v. 17. *καταλῦσαι*). *De mandatis istis*, quae verbis: jota unum aut apex unus, significata sunt; seu: aliquod praeceptum, etsi videretur levissimi momenti. — *Et docuerit sic*, et docuerit illa praecepta esse irrita reddita, vi sua privata. — *Minimus vocabitur in regno coelorum*. Nonnulli ²⁾ s. Chrysostomum secuti per minimum intelligunt nullum, hoc sensu: nullius pretii erit in coelo, quia ab eo excludendus est; cui tamen explicationi obstat, quod violatio praeceptorum leviter obligantium non excludat a coelo. — Potius per minimum intelligendus est (non omnium minimus, deest in graeco articulus) unus e minimis, ergo perexiguus in ecclesia seu in regno Messiano. Si enim lex moralis V. T. est aeterna, si omnia ejus praecepta unum totum indivisibile constituunt, haud potest homo ulla horum praeceptorum, etsi essent minima, irrita declarare atque abrogare, quia talis arbitraria eorum abrogatio jam esset quaedam contentio totius legis ipsiusque ejus auctoris Dei. Si tamen id facit, potest quidem adhuc esse civis regni Dei; attamen, quum libertatis suae malum faciat usum, voluntati suae magis quam divinae obediendo, non cum omnibus suis viribus, pleno corde et animo regno huic adhaeret, perexiguus est in regno Messiano. — *Qui autem fecerit et docuerit*, qui autem totam legem (omnia mandata) tum ipse fecerit, tum simul eam totam observare alios docuerit. — *Magnus vocabitur in regno coelorum*, est vere magnus in regno Messiano, in ecclesia, utpote Dei voluntati etiam in minimis obtemperans, suamque voluntatem divinae in omnibus, etiam minimis, subjiciens. ³⁾

V. 20. *Abundaverit* (*περισσεύσῃ*), superaverit, praestantior fuerit. — *Justitia vestra*, vestra legis antiquae intelligentia (interpretatio) et observatio. — *Plus quam scribarum et pharisaeorum*, *πλεῖον τῶν γραμμ.*, sic dicta comparatio compendiaria

¹⁾ Cf. Beelen gram. pag. 342. — ²⁾ Mald., Jans., a Lap. — ³⁾ Cf. Bisp., Schegg,

pro πλεῖον τῆς δικαιοσύνης τῶν γραμμ.) ¹⁾, justitiam (intelligentiam et observationem legis) scribarum et pharisaeorum. Pharisei enim et legisperiti juxta suas laxas legis interpretationes literae solum inhaerebant, externas actiones curantes, dum spiritum legis (internos affectus, charitatem, humilitatem animi) prorsus negligebant (cf. Luc. 11, 39.). Quum autem ibi, ubi litera legis divinae tantum respicitur, non vero simul et spiritus ejus, vera, interna justitia adesse nequeat, ideo dehortatur Christus, h. l. a falsa et simulata legis antiquae interpretatione legisperitorum et pharisaeorum atque ab eorum justitia mere externa, utpote in meris actionibus externis se manifestante, et inde a v. seq. in antithesi ad legisperitos et phariseos incipit interpretari sex praecepta V. T., imprimis praedicans spiritum (ideam) horum praeceptorum, qui in ipsius regno praevalere debeat.

V. 21. Incipit Christus cum interpretatione quinti praecepti decalogi. — *Audistis*, scil. in synagogis, ubi lex explicabatur (loquitur enim Christus coll. 5, 1. etiam ad populum). — Interpretes cum antiqui, tum recentiores divertunt, utrum Christus h. l. et in sequentibus sese opponat legi V. T., an vero perversis pharisaeorum legis interpretationibus. Permulti Patres ²⁾ et interpretes antiqui ³⁾ et recentiores ⁴⁾ putant, Christum hic se opponere legi; alii (a Lap.) ob v. 20. et 43. iterum existimant, Christum tam legi, quam pharisaeis se opponere; alii tandem ⁵⁾ dicunt, Christum hic tantum agere contra perversas pharisaeorum legis interpretationes. Quae ultima sententia praeferenda est. — *Antiquis*, τοῖς ἀρχαίοις; nonnulli (Kuin.) dativum τοῖς ἀρχαίοις positum esse putant pro: ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ab antiquis, et per hos intelligunt antiquos legis interpretes. Quam explicationem tenendam putant, quia Christus horum legis interpretum interpretationem legis adducit, eique suam in sequentibus opponit. Ita esset: ego vero, aperte oppositum τοῖς ἀρχαίοις. Sed stante hac explicatione τοῖς ἀρχαίοις esse deberet ante ἐβρόχθη (dictum est), et, si esset antithesis ad verba: ego vero, in exemplis sequentibus v. 27. 31. 38. 43.,

1) Cf. Beelen gram. p. 253. — 2) Irenaeus, Clem. Alex., Hilar., Epiph., Basil., Chrysost., Ambros., Hieron. — 3) Mald., Jans. — 4) Berl., Arnoldi, Bucher, Schegg. — 5) Massl, Reischl, Bisp., Meyer alique.

haud deesse posset. Quapropter praeferenda est explicatio eorum qui τοῖς ἀρχαίοις sumunt aut ut merum dativum: antiquis, aut positum pro: πρὸς τοὺς ἀρχαίους, ad antiquos; per antiquos vero non sunt intelligendi Israēlitae (maiores), tempore (legis a Mose constitutae, uti illi arbitrantur, qui dicunt sermonem Christi oppositum esse legi; sed sunt intelligendi Judaei priorum (pristinorum) temporum, ad quos antiqui legisperiti locuti sunt. — *Non occides*, ne homicidium committito. Est praeceptum legis Exod. 20, 13.). — Futurum est positum pro imperativo. — *Qui vero occiderit, reus erit iudicio* (ἐνοχος τῇ κρίσει). Verba haec sunt interpretatio legis Mos. a pharisaeis literae inhaerentibus facta. Vox graeca κρίσις, quae proprie notat iudicium, h. l. coll. v. 22. tanquam synedrio opposita, denotat tribunal inferius, nimirum tribunal septem virorum, qualia in singulis Palaestinae urbibus ad legis praeceptum constituta de levioribus causis cognoscebant. Deferebantur autem ad tale tribunal etiam causae graviores, imo de ipsa poena capitali, gladio exsequenda, in illo cognoscebatur. ¹⁾ Sensus est: reus esto poenae a iudicio septemvirali homicidii crimini irrogandae, seu: reus esto poenae capitis.

^{autem est particula arch. Hebraea.} V. 22. Versu hoc opponit Dominus antecedenti pharisaeorum legis (quinti decalogi praecepti) interpretationi suam interpretationem, ostendens spiritum illius praecepti, juxta quem non solum facta externa (homicidium opere patratum), sed etiam sola voluntas (mens) nocendi aut occidendi, odium, ira ejusque manifestationes per verba probrosa et injuriosa vetantur. Quum ira et odium sint via et gradus ad homicidium, merito odium proximi par homicidio, hinc et eodem apud Deum supplicio dignum deputatur; nam completum odium proximi, etiamsi lateat in animo, nec in opus erumpat, homicidium animo et voluntate constituit; talis homo proximum occidit in corde suo, ideoque homicidii reatum inducit. Quod enim perfecte quis odit, optat, non esse, et solo metu continetur, ne violentas illi manus inferat. Quapropter scribit s. Joannes (1 Joan. 3, 15.): „*Omnis, qui odit fratrem suum, homicida est.*“ ²⁾ *Ego*, qui sum legislator

¹⁾ Cf. Jos. Flav. Antiqq. IV. 8, 14., Berl. — ²⁾ Cf. Estius in l. c. Joan., Calm. in nostrum loc.

novae legis et verus interpret veteris. — *Irascitur*; id debet intelligi de mala ira, quae tendit in vindictam; nam datur etiam ira justa et sancta, (v. c. ob malum ab homine patratum, cf. Ephes. 4, 26. Marc. 3, 5.). Hinc non est necessarium, ut adsit vox: temere (εἰς ἑμὴν), quae in quibusdam codicibus legitur; ea stante etiam sententiae gravitas elevatur. — *Fratri*; ita dicit consulto, non autem: proximo, ut ita significaret, quod omnes omnino homines sint filii ejusdem patris coelestis, qui ideo mutuo fraternoque amore conjuncti sint oportet. Falsa est explicatio eorum, qui vocem: fratri explicant per: Judaeo. Voces iudicio, concilio translatae sunt ad iudicium divinum, ut poena, quam talis incurrit, oculis quasi subijciatur. — *Qui autem dixerit*, scil. iratus ira. — *Raca* (ράκα), Chaldaeorum ܠܐܝܢ vacuus (cerebro), significat hominem vanum et absurdum; vox haec illo tempore erat convicium exprimens. — *Concilio* (συνεδρίῳ) i. e. synedrio. De eo vid. comment. in evang. s. Joan. 1, 19. — *Fatue* (μωρός). Etiam vox μωρός (insipiens), uti ράκα exprimit convicium, sed insuper majus. Juxta Hebraeorum cogitandi rationem, qui probitatem pietatemque nominare solebant sapientiam, improbitatem et impietatem stultitiam, sapiens est probus et pius, impius autem stultus. Hinc μωρός h. l. est homo impius, scelestus (atheus). Distinguit ergo Christus tres gradus irae: primus est ira, animo concepta (vindictam petens); secundus est ira prorumpens per contumeliosa et injuriosa verba; tertius ira prorumpens per maxime contumeliosum verbum (maximum convicium). — *Reus erit gehennae ignis*, per brachylogiam dictum pro: reus esto, ita ut in gehennam detrudatur (ἐννοχός ἐσται, εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός βληθήναι). — Gehenna a hebraico גֵּי הִינּוֹם, vallis Hinnom, vel plene: גֵּי בְנֵי הִינּוֹם vallis filii Hinnom, erat vallis amoenissima in vicinia Hierosolymae versus austrum sita, olim vero ab impiis Israëlitis dicata infando Molochi cultui, in cujus honorem etiam proles comburebant (coll. 4 Reg. 23, 10.), quam perversitatem ita detestati sunt posteriores Judaei, ut maleficorum hominum et animalium cadavera sordesque omnis generis eo projicerent. Et cum ad cadavera consumenda, ne ex putredine inficeretur aër, continuis ignibus opus esset, factum est, ut ille locus diceretur γέεννα τοῦ πυρός, et ejus nomine appellaretur etiam infernus locus, ubi impii homines

post mortem luunt poenas aeternas. Ita et h. l. debet gehenna intelligi. ¹⁾ Quum in regno Messiano non dentur talia iudicia, nec tales iudices, nec talis lex, qua juberetur eum, qui alteri irascitur, capite plecti, aut eum, qui alteri conviciatur, lapidibus necari, patet haec Christi verba spiritualiter esse sumenda.

V. 23. *Si ergo*. Est conclusio ex dictis, hoc modo: Quum odium (ira) eodem supplicio ac homicidium punitur, ideo ergo, si offers. Simulque his inest exhortatio ad reconciliationem faciendam. — *Offers*, si offerendo tuo dono jam occupatus sis. — *Ad altare* (ἐπι), ad altare versus. Laici enim sacrificia ante altare deponebant, quae dein a sacerdotibus in altari ponebantur. — *Frater*, proximus, quivis homo. — *Habet aliquid adversum te*, quod proximus tuus ob injuriam sibi a te factam in periculo sit, tibi irascendi odiumque in te concipiendi. Verba haec ita esse intelligenda, docent antecedentia. Dixerat Christus, iram, odium severissime punitum iri; hinc consentaneum apparet, ut nunc dicat, irae et odio ante omnia esse occurrendum, atque inter omnia, etiam gravissima sanctissimaque negotia, id praeprimis curandum, ne quis ira et odio in alterum incendatur.

V. 24. *Prius* (πρῶτον), ante omnia, seu: omnium primum sit. — *Reconciliari*, ut cum proximo tuo in gratiam redeas efficiasque, ne tibi irascatur, odiumque in te concipiat. — *Et tunc*, et secundum sit, ut sacrificium Deo offeras. Per sacrificium enim homo accedit ad ipsum Deum, ut eum offensum placet, ejusque misericordiam imploret. Deus autem non potest placari, nisi prius cum proximo, quem laesit, in gratiam redierit. Loquitur vero Christus de veteribus Judaeorum sacrificiis, quae etiam tunc vigeant. (Cf. Mald.)

V. 25. Versu hoc et sequenti docet Christus, metaphora de re forensi sumpta, quid sit faciendum illi, qui alteri injuriam intulerit, scil. ei summopere esse curandum, ut proximo laeso reconcilietur. — *Esto consentiens adversario tuo*, obsequere voluntati adversarii, seu facilis esto ad pactionem juxta adversarii voluntatem cum eo faciendam. — *Εὐνοέω* proprie: benevolus sum, bonam voluntatem habeo; hic: obsequiosum me praebeo, facilis sum scil. ad praestandum, sive solvendum id, quod alteri debeo.

¹⁾ Cf. Wilke — Loch lex. N. T.

— *Dum es in via*, scil. ad judicem, i. e. priusquam res ad judicem delata est. Coram iudice enim pactio non admittebatur. Juxta *jus romanum*, quod tempore Christi in Judaea valebat, licuit accusatori adversarium in jus rapere, i. e. eum vi ad judicem ducere. — *Ministro* (ὕπηρέτης), viatori, apparitori, qui poenam de reis exigit. Debitor h. l. est, qui laesit; adversarius seu accusator est creditor, seu ille, qui laesus erat; via ad iudicium est hujus vitae tempus; iudex est Deus; viator (iudicii minister) est angelus (coll. 2 Thess. 1, 7.); carcer est gehenna (Mald.).

V. 26. *Inde*, nimirum e carcere. — *Donec reddas novissimum quadrantem*, donec debitum tuum plene persolveris; in applicatione: nunquam, quia poenae pro peccatis mortalibus nunquam persolvuntur. Quidam ob voculam donec (ἕως) vocem φυλακή (carcer) explicant de purgatorio, in quo poena finitur; sed absque necessitate id statuitur. Cf. dicta 1, 25. — Quadrans erat quarta pars assis semiuncialis, in N. T. aequans duo lepta. Similis sententia Luc. 12, 58. seq.

V. 27. 28. Sicut pharisaei verba legis: non occides intellexerant de solo homicidio opere perpetrato, ita etiam illud legis Mos. (Exod. 20, 14.): ne moechaberis (ne adulterare) de solo adulterio re vera patrato intellexerunt. Christus e contra jam ipsam voluntatem adulterandi (cum uxore alterius rem habendi), turpem mulieris cupidinem vetat. — *Viderit mulierem* (γυναῖκα), feminam quandam. Vox γυναῖκα intelligenda est cum Vulgata de quacumque femina, non autem cum quibusdam ¹⁾ de uxore alterius. Nam ὁ βλέπων consideratur ut maritus, uti patet ex verbis οὐ μοιχεύσεις (ne adulterare). — *Ad concupiscendum eam*, hoc fine et hoc animo, ut eam concupiscat; quod jam non est titillari delectatione carnis, sed plene consentire libidini, ita ut non refrenetur illicitus appetitus, sed, si facultas data fuerit, satiatur. ²⁾ Non ergo hac lege vetantur nec damnantur primi et involuntarii concupiscentiae motus, hi enim, qui sunt sequelae peccati originalis, non sunt in hominis arbitrio et potestate; sed voluntaria, deliberata et procurata concupiscentia interdicitur (a Lap.). — *Jam moechatus est eam in corde suo*, jam

¹⁾ Erasmo, Mald., Berl. — ²⁾ August. de serm. Dom. in monte lib. I.

animo commisit adulterium et coram Deo, ubi voluisse est fecisse, adulterii reus est.

Ceterum per se intelligitur, a Christo hisce interdicti omnem stuprandi cupiditatem.

V. 29. 30. Nunc adhortatur Christus, ut carnis libidinem summa vi opprimant, nec ullum reformident malum, quo subeundo, libidinem ad peccata trahentem exstinguant. Sententiam hanc hyperbolice exprimit, imagine deprompta ab arte chirurgorum, qui, quum per unum membrum totum corpus in periculo est, ut corpus i. e. vitam conservent, illud unum membrum reseant, veluti manum vel oculum. Duas corporis partes et nobis carissimas et maxime necessarias, dextrum oculum ac dextram manum, Jesus nominat, ut imaginem reddat vividiores (Cf. Mald.). Sensus est: Carissima quaeque potius, quantumlibet incommodi et doloris id vobis inferat, sunt vobis abjicienda et contemnenda, quotiescunque vobis sunt occasio ad peccandum, quam, ut iis conservatis, culpam et peccatum committatis animaeque, salutis, jacturam faciatis atque in aeternum miseri evadatis (August.). — *οὐκ ἀλλίξειν* proprie: facere, ut offendant seu impingat aliquis; metaph. aliquem ad peccandum sollicitare, ut h. l.

V. 31. 32. Postquam Christus ad castitatem exhortatus fuerat, nunc legem veterem perfecturus, loquitur de divortio (de conjugii vinculi solutione), quale in V. T. in usu erat, hic docens presse, in N. T. nullum dari divortium, sed matrimonii vinculum indissolubile esse, dum duos proponit casus, in quibus adulterium committitur; nimirum, si quis ob aliam causam, quam ob fornicationem (adulterium), facta dimissione uxori suae ansam det ad adulterii crimen committendum, si scil. postea cum alio viro rem habuerit, quia etiam facta dimissione adhuc est uxor dimittentis; et si quis quamcunque dimissam duxerit. — *Quicumque dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudii.* Respicit h. l. Jesus locum Deuteronomii (24, 1. seq.). In eo absolute interdicatur matrimonium uxoris dimissae a secundo marito, vel eo mortuo, cum primo marito, et dein praecipitur viro (mulieribus enim non erat permissum, ut darent viris libellum repudii), ut det mulieri libellum repudii, seu schedulam, qua testabatur, se uxorem repudiasse seu dimisisse eique jus tribuere, alteri viro nubendi. Quod autem tale divortium

legislator non probaret et tanquam tale, quod naturae matrimonii contrarium esset, consideraret, eo sat clare innuit, quod secundas nuptias dimissae uxoris generatim dicat pollutionem, eodem sensu, quo (Lev. 18, 20. 21. Num. 5, 13.) adulterium vocatur pollutio; hinc illas implicite huic exaequat. Vult itaque permissionem hanc divortii (seu solutionis vinculi matrimonialis) tanquam dispensationem, tanquam concessionem, infirmitati sui populi factam, considerari. Ut jam divortia restringeret, ut unicam divortii causam designat aliquam foeditatem (quid foedi); dein praecipit, ut libellus repudii detur uxori; et tandem illicitum declarat matrimonium uxoris dimissae cum primo marito, si alteri nupserit viro. Hoc ultimo praecepto, uti illo de conficiendo libello repudii praecipue impediiebantur levia divortia. Quum nimirum libellus repudii scribendus esset, hac mora primus iracundiae aestus facile refrigescerebat et animo tranquilliore omnis res dein melius perpendi poterat. Id eo magis valebat, ubi homo artis scribendi ignarus, scribam adire cogeatur, penes quem erat, libellos repudii scribere, et qui in tali casu multum conferre poterat ad concordiam suadendam, animum viri pacandum et divortium impediendum. ¹⁾ Ceterum dimissio illa docente Christo (19, 9.) permissa erat in favorem uxorum, ne, si Judaeis duro animo praeditis hoc omnino prohibitum fuisset, uxores ab eis male ac crudeliter tractatae, vel omnino necatae fuissent; sed ab initio non fuit sic (coll. 19, 8.); potius in primaria matrimonii institutione indissolubilitas ejus clare expressa, nec non et in natura matrimonii fundata erat. Quod autem causam divortii attinet, inter doctores Judaeorum diversae erant sententiae, quid verba illa legis עֲרֵיבָה דִּבְרָרָה (Deut. 24, 1.) significent. Perspicuum est, initio legislatorem in illis verbis non cogitasse de vero adulterio, quia istud poena lapidationis puniebatur (Lev. 20, 10. Deut. 22, 22.); potius per illa verba generatim intellexit rem impudicam, libidinem, lasciviam, impudicitiam. Quum autem aetate Christi adulterium non amplius poena lapidationis puniretur, nonnulli magistri Judaeorum rigidiores, Schammai et schola ejus verba illa legis interpreta-

p. 2. Moysa
divortium
verbi per
verbi dimissio
uxoris verbi
ab initio aut
non fuit sic

non de more

1) Aug. contra Faustum c. 26. et lib. I. de serm. Dom. in monte.

bantur de adulterio tantum, hoc ut unicam divortii causam declarantes. Schola vero Hillelis verba legis sensu latissimo sumens, docebat, posse uxorem dimitti quamcumque ob causam (verba legis ita pervertens), v. c. si mulier cibos non apte paraverit, imo (docente Rabbi Akiba) et tunc, si maritus pulchriorem viderit foeminam. Jam huic laxae interpretationi oppositè Christus, qui venerat, ut homines a peccatis eorumque sequelis liberaret atque eos ad originalem rectitudinem reduceret, etiam matrimonium ad primaevam suam institutionem revocaturus, omnem dimissionem illicitam declarat, excepta causa fornicationis (adulterii), hujusque causam dicit, *quod, qui uxorem dimittit, eam faciat moechari*, i. e. vir, qui a conjugè se separat, auctor existat adulterii ejus, seu ansam ei praebeat ad adulterii crimen committendum, si scil. illa alii viro nuperit, i. e. maritus criminis adulterii reus sit, quod uxor dimissa committit alii viro nubendo, quia ad id committendum uxori ansam dedit. Jam autem, si uxor dimissa alteri viro nubendo (rem cum alio habendo) fit adultera, adhuc prioris viri esse debet, seu vinculum prius conjugale non est solutum. — *Excepta fornicationis causa* (παρεκτός λόγου πορνείας). Dum id dicit Christus, unicam nominat causam, ob quam liceat dimittere uxorem, ita ut non faciat eam moechari, seu ut non sit auctor (causa) adulterii uxoris, si cum altero viro rem habuerit; nimirum, si uxor propter adulterium dimittitur. Nam in hoc casu uxor, dum dimittitur, est jam adultera; nubendo iterum (seu rem cum altero viro habendo) tantum continuat adulterium, in quo jam erat. Quatenus igitur Christus adulterium dicit unicam mulieris dimittendae causam, eatenus sententiam scholae Schammai praefert sententiae Hillelis; dum autem dicit: *et, qui dimissam duxerit, adulterat*, utriusque scholae doctrinam tamquam falsam oppugnat, quatenus hi magistri non tantum dimissionem (i. e. separationem a thoro et mensa), sed etiam secundas nuptias concedebant, quas Christus absolute negat, dicens: *et qui dimissam*, i. e. quamcumque dimissam, ergo etiam ob adulterium (in textu enim graeco deest articulus, qua loquendi ratione nulla excipitur dimittendi causa) *duxerit, adulterat*. Si jam ille, qui quamcumque dimissam uxorem in matrimonium ducit, adulterium committit, sponte consequitur, dimissam illam

a prioris matrimonii vinculo liberatam non esse, seu vinculum prioris matrimonii non esse solutum, sed durare.

Ex his jam facile intelligitur, vanam et prorsus erroneam esse acatholicorum sententiam, qui huic loco et illi 19, 9. innixi, docent, in casu adulterii uxoris viro licere uxorem dimittere et aliam ducere; nam de viri ejusmodi nuptiis secundis nil dicitur in hoc loco (nec 19, 9.); Christus enim non dicit: qui *dimiserit* uxorem suam, *excepta fornicationis causa*, et *aliam duxerit*, moechatur, ex quo sequi videri possit, in casu adulterii uxoris eam non tantum dimitti posse, sed etiam aliam ducere licitum esse. Nec etiam sequitur, Christum dicere voluisse, mulieri ob adulterium dimissae alii viro nubere licere, uti acatholici volunt, verba: *excepta fornicationis causa* insertentes post: *qui dimissam duxerit*; nam Marcus (10, 11.) et Lucas (16, 18.) sine ulla exceptione scribunt: *quicumque dimissam duxerit, moechatur*. Porro, si haec exceptio intelligeretur, melioris esset conditionis mulier, dimissa ob adulterium, quam quae ob morbum aut aliqua alia de causa dimissa sit; cum adulterae, vivente adhuc priore marito, alias nuptias inire liceret, alteri non liceret. Imo, si is esset sensus verborum Christi, ipse mulieribus, si quae novarum nuptiarum cupidae fuissent, marito suo adhuc vivente, adulterium commendasse censendus esset tanquam medium, quo vinculum prioris matrimonii solvere et cupidini suae possent satisfacere (Mald., a Lap.). Ex verbis illis potius id tantummodo colligendum est: Qui dimiserit uxorem suam in casu adulterii, non est causa (seu auctor) adulterii ejus, si alteri nupserit; fuit enim adultera, antequam alteri nupsit, nubendo iterum solummodo continuat adulterium, in quo jam erat. Nuptias vero secundas mulieris dimissae, vivente marito priore, cum alio contractas, adulterium esse, sive illa mulier fuerit a marito dimissa ob adulterium, sive ex alia quacumque causa, docent verba addita: *Qui dimissam* (quacumque sine exceptione) *duxerit, moechatur*. Discrimen tantum id obtinet, quod in casu altero (ubi scil. uxor non propter adulterium commissum fuit dimissa) maritus prior etiam culpam adulterii illius habeat, quod ab illa alteri viro se conjungendo committitur. Pro his itaque Jesus, qui verbum ἀπολύω sumit significatu: *e manu et potestate viri emittere*, loquitur de sic dicta

separatione a toro et mensa, ita ut matrimonii vinculum non rumpatur. Judaei quidem, apud quos omnis dimissio dato libello repudii simul divortium (i. e. solutionem vinculi matrimonialis) involvebat, haud poterant Christum ita loquentem plene intelligere; sed Christus ut interpret et perfector legis veteris, voluit hic presse loqui, alias (19, 9.) mentem suam clarius expositurus. Ex hisce vero simul patet, hunc locum (nec illum 19, 9.) non pugnare cum locis Marci (10, 11. 12.), Lucae (16, 18.) et Pauli (1 Cor. 7, 10. 39.), in quibus totalis matrimonii solutio interdicitur; potius cum eis consentire. Vide reliqua 19. 9. ¹⁾ Arbitraria est versio verborum graecorum: *παρεκτός λόγου πορνείας*, per: licet adultera sit; quum *παρεκτός* significet semper: praeter, re (quae sequitur) excepta.

Πορνεία fornicatio h. l. est adulterium (fornicatio in matrimonio cum tertio commissa), docente id toto contextu et arcta relatione, in qua verba haec sunt posita cum loco V. T. Quapropter perperam demonstrare conatur Doellinger ²⁾ vocem *πορνεία* h. l. et 19, 9. significare fornicationem (concubitus viri et feminae extra matrimonium), affirmans, Christum solummodo hoc in casu permittere, ut vir dato libello repudii se ab uxore separet, si factis nuptiis detegeret, uxorem suam jam ante matrimonium fornicatam adeoque virginem, qualem se professa fuerat, non esse. In tali enim casu, uti dicit, juxta mores Judaeorum, apud quos quodvis matrimonium ea sub conditione iniebatur, ut sponsa adhuc virgo sit, nullum erat matrimonium; quia ex parte viri consensus, qui ad matrimonium valide ineundum ex utraque contrahentium parte absolute necessarius est, non erat supponendus, quum certo eam, si vitatio ejus ipsi nota fuisset, in matrimonium non postulasset; sed erat fraus (deceptio) juxta legem poena lapidationis punienda. Quamvis haec lapidationis poena eo tempore non amplius locum haberet, in usu tamen, uti ille auctor observat, erat, ut vir fraude detecta talem vitiatam uxorem dato libello repudii parentibus illius remitteret: qua re autem non fiebat solutio vinculi matrimonialis, sed tantum declaratio nullitatis matrimonii, quo, uti addit, illaesa manet

¹⁾ Cf. Mald., a Lap., Berl., Arnoldi, Reischl, Bisp., Frenzel de indissolubilit. matrim. comment. p. 26. seq. — ²⁾ Christenthum und Kirche.

doctrina Christi de indissolubilitate vinculi matrimonialis. Inde etiam, uti dicit, intelligitur, cur unicus Matthaeus hujus exceptionis faciat mentionem, quum hic solus scripsit in gratiam christianorum, collectorum ex Judaeis, apud quos leges istae in usu erant. Sed recte alii observant, ex hac explicatione sequeretur corollarium juri ecclesiastico catholico inimicum. Tunc enim maritus quisque, qui uxorem inito matrimonio repererit non virginem, matrimonium ut nullum proclamare, et novum ut sibi concedatur, inire postulare posset. Nec porro verum est, quod auctor ille affirmat, vocem *πορνεία* semper significare fornicationem, numquam vero, nec in N. T., nec apud 70, nec apud profanos scriptores adulterium. Contrarium jam inde patet, quod defectio populi Israël a Jehova et cultus idolorum in A. T. (Hos. 2, 4; 3, 3; 4, 14.) vocetur *πορνεία*, i. e. adulterium, quum necessitudo populi Israël cum Jehova repraesentaretur saepe sub imagine conjugii (cf. 12, 39.). Etiam apud Jeremiam (3, 9; 13, 27.) voces *πορνεία* et *μοιχεία*, *πορνεύειν* et *μοιχεύειν* promiscue adhibentur; praeprimis autem apud Ezechielem (23, 43. seq.), ubi, quamvis Samaria et Hierosolyma expresse nominentur adulterae, tamen earum agendi ratio idololatrica dicitur *πορνεία*. Generatim est *πορνεία* notio latior, *μοιχεία* vero strictior; utrum *πορνεία* significet fornicationem, an vero adulterium, ex contextu eruendum est. Ita Clem. Alex. (Stromm. 3.), Chrysostom. (hom. 73. in Joan.), Basil. (can. 21. ad Amphiloeh.) vocem *πορνεία* adhibent significatu adulterii. Schegg verba: excepta fornicationis causa ita explicat: quia adulterium jam juxta legem morte puniebatur, hinc hoc in casu matrimonium morte solvitur. — Tali modo interpres hic supponit, Christum rigide juxta legem (Lev. 20, 10.) mortem adulterae postulare; cui tamen jam pericopa de adultera (Joan. 8, 3. seq.) adversatur. Porro, si tunc temporis adulterae adhuc poena mortis multatae fuissent, aut si Jesus legi mortem adulterae postulanti conformiter locutus fuisset, exceptio illa a Christo facta superflue addita esset, quia tum non posset interrogari de dimittenda adultera; si autem adulterae non amplius occiderentur (uti revera non amplius erat in usu), utique verba: excepta fornicationis causa, continere debent exceptionem, quo in casu permissa sit separatio ab uxore. — Prorsus etiam

arbitraria est explicatio Patritii, qui *πορνεῖα* h. l. sumit significatu: concubinatus, matrimonium vetitum ob propinquum consanguinitatis gradum. ¹⁾

V. 33. Nunc interpretatur Christus legem Mosaicam respectu juramenti. = *Non perjurabis*, sive falsum jurando, sive non complendo, quod juraveris. Verba haec habentur Exod. 20, 7. Lev. 19, 12. — *Reddes autem Domino juramenta tua*, per solve, quod juramento promiseris, tamquam Domino debitum. Verba haec occurrunt Num. 30, 3. Deut. 23, 22. Rabbini jam utramque sententiam conjunxerant omnem vim ponentes in verbum: Domino, docentesque tantum juramenta per Deum (invocato nomine Dei facta) obligare, omnia alia juramenta, quae fiunt per res creatas, sive per coelum, sive per terram, sive per civitatem sanctam, sive per caput, non obligare. Huic jam pharisaeorum doctrinae oppositae Christus legem veterem de juramento explicat.

V. 34. *Non jurare omnino*. Nonnulli vocem omnino (*ὅλως*) absolute positam sumunt, ita ut verbis: *non jurare omnino*, praeceptum esset, christianis nunquam omnino licere jurare; sed perperam. Quum enim h. l., uti in priori exemplo, Christus legem interpretatur, et nondum docet, quales christiani juxta ideam divinam esse debeant, vox omnino h. l. relative sumenda est; per sequentes sententias distinctas in suas partes dissolvitur. Ideo etiam posita est particula *μήτε*, non vero *μηδέ*; nam *μηδέ* est particula disjunctiva, i. e. connectit negationi uni alteram, dum *μήτε* est particula conjunctiva, i. e. negationem (hic: non jurare omnino) in partes tribuit diversas. ²⁾ Particula itaque omnino refertur tantum ad sequentes formulas jurandi, atque Christus hisce vetat juramenta levi animo et temere facta, qualia apud Judaeos in usu erant, quia juramenta, etiam per res creatas facta, ob earum ad Deum relationem ultimo sunt juramenta per Deum facta. Si absolute interdictum esset jurare, in sequentibus sententiis distinctis non posset deesse juramentum per Deum. Quapropter non est opus cum quibusdam interpretibus (Jans., Mald.) supplere verba restringentia: quantum in te est, seu: sine necessitate. — *Quia thronus Dei*, quia, qui per

1). Cf. Bisp., Reischl in Matth. 19; 9. — 2). Cf. Beelen gram. pag. 496.

coelum jurat, simul jurat per eum, cujus coelum, quasi solium est, qui coeli dominus est, adeoque juramentum tale etiam sanctum et obligatorium est. Solium (thronus) dicitur coelum, quia in hoc Dei opificio astris ornatissimo, divina majestas eximie elucet, quemadmodum regum terrenorum majestatem splendida ornamenta varii generis conspicuam reddunt. (Rosenm.)

V. 35. *Quia scabellum pedum ejus*, quia, qui jurat per terram, jurat per eum, qui terram creavit, qui et terrae dominus est. Dictio: scabellum pedum, desumpta est e Jesaia (66, 1.) ubi terra opposita coelo, tanquam Dei solio, scabellum pedum ejus compellatur. — *Quia civitas est magni Dei*, quia, qui per Hierosolymam jurat, jurat per Deum, cui urbs haec sacra est. Hierosolymae erat Dei templum, erat quasi regia regis Judaeorum, hinc urbs Deo sacra (cf. 4, 5.). Quum Judaei Deum sibi cogitarent tanquam regem suum supremum (Jes. 41, 21.), h. l. verba: rex magnus, valent id ac: Deus.

V. 36. *Neque per caput tuum*, per vitam, salutem tuam; nam et ita per Deum juras, vitae, salutis, auctorem. — *Quia non potes unum capillum facere album aut nigrum*, quia non es capitis, vitae tuae dominus, nec tantum potestatis habes, ut unius capillorum tuorum colorem pro arbitrio tuo mutare valeas. Docet ergo Christus his versibus, per quancunque rem juraverit homo, jusjurandum ob rerum istarum ad Deum relationem pertinere ad Deum et obligare; hinc non levi animo jurandum. Cf. 23, 16.

V. 37. Christus autem non tantum vetat, levi animo, jurare, sed etiam docet, quomodo in regno ipsius juxta ideam divinam esse debeat. — *Sit autem sermo vester*, nimirum si quaerenti respondetis. — *Est, est, non, non*, i. e. vestrum sit, in respondendo rem quamcunque aut simpliciter negare, aut simpliciter affirmare, non addita ulla obtestatione. — *Quod his abundantius est*, quidquid supra simplicem affirmationem aut negationem addideritis, seu quaevis obtestatio. — *A malo est* (ἐκ τοῦ πονηροῦ). Christus non dicit: malum est, sed a malo, quia juramentum in se non est res mala, potius aliquid sanctum, quum juramentum sit professio Dei omniscii et veracis. Est autem a malo. Necessitas juramenti orta est ex mendacio et inde oriunda incredulitate et diffidentia hominum. Quum autem

diabolus est pater mendacii (Joan. 8, 44.), hinc necessitas jurandi ultimo a diabolo originem habet, seu diabolus habet auctorem. Si nulla essent mendacia in mundo, nullo opus esset juramento in hominibus; et si religio christiana universum mundum penetrasset hominesque omnes in melius transmutasset, juramenta sponte cessarent, uti id invenitur in primis christianis. Non diversa est interpretatio, qui verba a malo sumunt genere neutro, per eam vocem intelligentes malam, corruptam hominis naturam. Si enim homo lapsus non fuisset, inter homines nullae obtestationes, nullum jusjurandum intercederet. Nam, qui jusjurandum exigit, dubitat de veritate alterius, et qui sua sponte jurat vel obtestationes interponit, concedit, se esse dubiae et ancipitis fidei. Utrumque igitur, et quod jusjurandum ab altero postulatur et quod quis sua sponte jurat, homines lapsos, corruptos, peccatis deditos ponit. Quum igitur homines non tales sint, quales juxta ideam divinam esse debeant, ideo necessitas jurandi potest adesse. Quapropter ipse Christus juravit (Matth. 26, 63.) et s. Paulus saepius juramento dicta sua confirmavit (Rom. 1, 9; 2 Cor. 1, 23. Phil. 1, 3.).

V. 38. Hucusque Dominus praecepta quaedam decalogi a pharisaeis perverse exposita interpretatus est; nunc autem aliis exemplis docet, quomodo venerat legem veterem perfectam redditum. — *Oculum pro oculo et dentem pro dente*, nimirum dabis. Verba haec sunt legis Mos. (Exod. 21, 24. Lev. 24, 19. Deut. 19, 21.); sensusque est: In lege statutum erat, ut jure talionis puniantur et hac ipsa re cohibeantur caedes et laesiones aliorum. Hoc jus talionis juxta legem (Lev. 24, 19. Deut. 19, 21.) non nisi judicis decreto exercitum fuit; postea tamen quivis homo privatus id exercuisse videtur; quare docet, in regno ipsius non vindictam, sed charitatem regnare debere.

V. 39. *Ego autem dico vobis, non resistere malo*. — Vox malo potest vel masculino vel neutro genere sumi. Si prius sit, per malum esset intelligendus homo malignus, injuriosus, et Christus h. l. praecepisset, ne homini inferenti injuriam resistamus, repugnemus. Nonnulli (Mald., a Lap.) vocem istam neutro genere accipiunt, hoc sensu: ne malo seu injuriae illatae resistamus eamque averruncare studeamus. Sed priorem explicationem

postulant sequentia: sed, si quis te percusserit. — In sequentibus per exempla illustrat regulam vitae christianae: non resistere malo, docetque illi potius charitatem et patientiam christianam opponendam esse. Sensus totius versus est: Noli, si quis te malo affecit, ei vicissim rependere; potius ad aliud malum christiana charitate et patientia perferendum paratus sis.

V. 40. *Qui vult tecum iudicio contendere*, litigare coram iudice. — *Et tunicam tollere*, tunicam tuam ut pignus pro debito quodam auferre. Tunica est vestis interior vilis, quae nudo corpori induebatur. — *Dimitte ei et pallium*, pretiosius vestimentum, pallium, quod ne iudex quidem actori tuo addicere potest. Juxta legem Mos. (Exod. 22, 26.) pallium tantummodo usque ad vesperam pignori poterat haberi, quia pauperes eo noctis tempore simul tanquam tegumento utebantur. Ceterum pallium (*ἱματίον*), quod erat vestis superior, totum corpus operiens, erat pannus quadratus. Sensus totius versiculi est: Quidlibet temporale, etiam necessarium aut maxime pretiosum, potius auferri nobis sinamus, quam ut pro eo lite, qua animi magis exacerbantur, contendamus. — Lucas (6, 29.) ordinem invertit.

V. 41. *Quicumque te angariaverit mille passus*, qui te coëgerit ire secum quintam partem milliarii germanici. — Verbum angariare (*ἀγγαρεύειν*) est persicae originis. Apud Persas angari (*ἀγγάροι*) erant cursores (tabellarii) publici, ex instituto Cyri, regis Persarum, in certis stationibus cum equis ad itinera adhibendis dispositi, quorum alter alteri mandata regis traderet, ut eo citius ad locum destinatum perferrentur. His angaris id juris erat, ut possent, si opus esset, cujusvis heri equos navesque atque adeo sibi obvios homines ad cursum secum rapere. Hinc angariare est: cogere vel impellere aut ad iter praestandum, aut ad onus ferendum, vel ad quodvis ministerium subeundum. (Cf. Berl.). — *μίλιον* milliare, spatium mille passuum, aequabat milliare romanum, octo stadia Graecorum, quintam partem milliarii germanici. — *Vade cum illo et alia duo*. Verba: et alia (*ἐτεῖ ἄλλα*), quae in codicibus graecis fere omnibus desunt, sunt spuria.

V. 42. *Qui petit a te, da ei*, gratis sibi dari roganti da. — *Et volenti mutuari a te, ne avertaris*, et qui a te mutuum sumere sine usuris velit, noli ei, quod a te petit, negare, tergum ei

obvertendo. — Christus h. l. sine dubio in mente habet, ut mutuam demus pecuniam sine usuris, quum foeneratio Judaeis per legem Mos. (Exod. 22, 25. Lev. 25, 37. Deut. 23, 20.) interdicta esset. Vult ergo Christus hisce, ut liberales simus erga eos, qui rebus adversis premuntur. — Ceterum dicta a v. 39—42. non esse absolute praecepta, ita ac si homini christiano semper, omnibus in circumstantiis, essent observanda, nec ulla modesta et legitima defensio esset permissa, inde patet, quod partim iisdem praeceptis semper satisfaciendes, saepius laederemus praeceptum maximum de Dei et proximi amore; partim contrarium docet exemplum Christi, qui illi Caiphae satelliti, qui unam ejus maxillam percussit, non etiam alteram praebeuit (Joan. 18, 23.), sed, etsi non manu, tamen lingua restitit, ita dicendo: „*Si male locutus sum, convince me mali sermonis; sin autem bene, quid me caedis?*“ — Idipsum docet et s. Pauli exemplum (Act. 23, 3.), qui jussu Ananiae, summi sacerdotis, virgis caesus, non modo non alteram maxillam praebeuit, sed quantum potuit, restitit, et minis adeo Ananiam insectatus est. Imo si praecepta illa absolute intelligenda essent, ne magistratibus quidem et praepositis liceret punire homicidas, latrones, fures, immorigeros... contra apertam doctrinam et agendi rationem apostolorum (coll. Rom. 13, 1. seqq., 1 Pet. 2, 13. 14., Act. 17, 35—40; 22, 23—29.). „Praecepti haec sunt, dicit Maldonatus, primum, ut vindictam non quaeramus; ... consilii autem est, ut quamvis neque charitas, neque Dei gloria id a nobis exigit, mortificationis tamen nostrae causa ad verbum haec omnia faciamus.“

V. 43. Nunc Christus proponit summum religionis christianae florem, dilectionem inimicorum. — *Diliges proximum tuum* (πλησίων σου). In libro Levitici (19, 18.), unde haec verba desumpta sunt, legitur: diliges tuum 27, quae vox ibi significat popularem. Ast doctores Judaeorum vocem istam intellexerunt de amico; hinc a contrario docebant, inimicos odio esse habendos. — Huic jam perversae pharisaeorum legis interpretationi opponit Christus suam doctrinam.

V. 44. *Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros*, talibus, qui animum hostilem, inimicitias erga vos gerendo, produnt, bene cupite (et facite, si possibile). Ideo dicit ἀγαπάτε, et

non *φιλεῖτε*, quod verbum dicitur de amore, quo juncti secum amici, familiares, cognati esse solent (cf. Joan. 11, 3.). — *Benefacite his, qui oderunt vos*, opere beneficia eis praestate, qui odium erga vos quoquo modo prodiderunt. — *Et orate pro persequentibus et calumniantibus vos*. Est tertius charitatis gradus. Attamen verba, quae in nonnullis codicibus graecis leguntur: *benedicite iis, qui vobis maledicunt, benefacite his, qui oderunt vos* uti et verba: *calumniantibus vos ante: et persequentibus vos*, quum in compluribus codicibus, versionibus et Patrum citatis non reperiuntur, e Luca (6, 27. seqq.) huc traducta esse videntur (cf. Kuin.).

V. 45. *Ut sitis filii patris vestri*, ut, sicut liberi parentibus sunt similes, indolem referatis patris vestri coelestis (cf. comment. in evang. s. Joan. 1, 12.). Vid. 5, 9. Verba haec motivum continent. — *Qui solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super justos et injustos* (ὅτι.); i. e. nam Deus beneficia sua confert in bonos et malos. Particula *ὅτι* valet id ac γάρ: enim; quia h. l. causa affertur, cur inimici diligendi sint.

eng. c. 45. 28:
ex scriptis profer-
re in quo debent
conferre.
V. 46. Verbis his inest alterum motivum. — *Habebitis* (ἔχετε), ergo quum in graeco est praesens, proprie: habetis, hoc sensu: quid praemii, apud Deum decreti (reservati) habetis? — *Publicani* (τελῶναι a τέλος vectigal et ὠνεόμαι emo); graeca vox verti debet per: portitores, qui publicos redditus exigebant. Publicani enim erant equites romani, qui conduxerant vectigalia publica; his subditi erant portitores (τελῶναι,) seu vectigalium exactores, qui a mercatoribus, nautis aliisque tributa exigebant. Quod quum turpissimo lucri studio ducti acerbe et inique facerent, omnibus hominibus maxime erant exosi, imprimis Judaeis, sive ex gentilibus erant, sive ex Judaeis. Quare in N. T. eodem numero habentur, quo peccatores, meretrices, raptores, latrones, i. e. homines nequissimi, sceleratissimi (Berl.).

V. 47. *Fratres*, cognatos. — *Quid amplius facitis*, quid eximii facitis, quo nimirum aliis antecellitis. — *Hoc*, ut suos cognatos saluent. Lectio: ethnici praeferenda lectioni: portitores (τελῶναι). Cf. 23, 7.

V. 48. *Ergo* (οὖν), i. e. quum talis amor coram Deo pretii

expers est. — *Estote perfecti*, eo nimirum, quod juxta Dei exemplum inimicos vestros diligitis. — *Vos*, in antithesi ad pharisaeos, legisperitos, portitores, et gentiles. Quum autem ille, qui in charitate Dei imaginem perfecte refert, etiam in aliis perfectus fiat, in hac ad perfectionem cohortatione etiam simul latet cohortatio ad omnimodam perfectionem.

Caput VI.

Continuatio orationis montanae.

Capite antecedenti inde a. v. 20. perstrinxit Dominus perversam pharisaeorum doctrinam, explicans illi oppositae legem veterem; nunc autem agit de iis, quae in regno Dei asseclis ipsius sint praestanda, dum docet, in studio probitatis finem absolute ultimum esse debere voluntatem et gloriam Dei, non autem propriam gloriam laudemque hominum.

V. 1. *Attendite* (προσέχετε, scil. τὸν νοῦν), seu animadvertite. — *Justitiam*, probitatem, opera bona. — *Coram hominibus*, publice (cf. 5, 16.). — *Ut videamini*, eo consilio, ut videamini ab hominibus. — *Alioquin*, si vobis non caveritis, ne probitati cum ostentatione studeatis. — *Mercedem non habebitis*. Quum in graeco est praesens, sensus est; praemium apud Deum in coelo reservatum non habetis (cf. 5, 12. 46.).

a.) De eleemosyna (2—4.).

V. 2. *Ergo* (οὖν), i. e. quae quum ita sint, nimirum quod nihil praemii apud Deum reservati habeat homo, si hominum causa probitati studeat. — *Noli tuba canere ante te*, in eroganda stipe omnem ostentationem et strepitum sedulo declina. Ita et non proprie verba haec sunt accipienda, uti nonnulli ea sumunt, contententes, pharisaeos stipem daturos buccinatoribus usos fuisse, ut pauperes ad stipem accipiendam concurrerent; pro qua tamen sententia deest testimonium historicum. — *Hypocritae* in N. F. sunt simulatores pietatis. — *In synagogis*, in conventibus sacris;

in his nimirum pharisaei stipem erogare solebant. — *Receperunt* (ἀπέχουσι), seu: jam reportatam habent (tenent). — *Mercedem suam*, honorem et laudem ab hominibus, ideoque nil amplius iis exspectandum est.

V. 3. *Te*, antepositum ad agendi rationem pharisaeis oppositam gravius designandam. — *Nesciat sinistra tua, quid faciat dextra tua*, i. e. eleemosyna tua tam occulte fiat, necesse est, ut si manus sinistra oculos haberet, videre tamen non posset, quid dextra faciat, seu: beneficia in alios confer quam potes occultissime (cf. a Lap.). Ceterum actio h. l. tribuitur dexteræ, quia longe frequentior esse solet usus ejus, quam sinistrae.

V. 4. *Ut sit eleemosyna tua in abscondito*, tibi soli et Deo cognita. — *Qui videt in abscondito*, in occulto, hinc etiam, quae in occulto fiunt. — *Reddet*, scil. stipes, quas in alios contulisti, i. e. te olim remunerabitur beneficiis coelestibus. — In nonnullis codicibus graecis h. l. et v. 6. atque 18. occurrunt adhuc verba: ἐν τῇ φανερῇ (palam, in publico), i. e. die iudicii extremi, coram omnibus (coll. Luc. 14, 14. Rom. 2, 16.); sed sive adsint, sive desint, sensus non mutatur.

b.) De oratione (5—15).

V. 5. Nunc docet, non esse, cum ambitiosa ostentatione fundendas preces. — *Oratis, non eritis, pluralis praeferendus singulari numero.* — *Qui amant*, qui lubenter preces fundunt. — *In angulis platearum*, in biviis et triviis; ubi plures viae coeunt ac magnus hominum concursus esse solet. — *Stantes*. Judaei preces fundere solebant vel stantes (3 Reg. 8, 22; 19, 18. Marc. 11, 25. Luc. 18, 11.), vel flexis genibus (3 Reg. 8, 54; 19, 18. Luc. 22, 41. Act. 9, 40.). Pharisei ideo solebant stantes orare, ut eo facilius cerni possent. — *Ut videantur*, eo consilio, ut videantur ab hominibus et tamquam pii laudentur. Christus non absolute improbat preces in synagogis, nam et ipse eas frequentabat; nec etiam preces publicas, ipse enim publice oravit (Joan. 11, 41.); sed vituperat eas tantummodo preces publicas, quae impuro motivo suscipiuntur, eo nimirum, ut orans laudem hominum venetur.

V. 6. Verbis his nil aliud voluit Jesus, nisi per oppositionem

coarguere simulatorum vanitatem atque docere, preces esse faciendas sine ostentatione, ita ac si id fieret occlusis foribus (cf. v. 4.).

V. 7. Nunc docet, in precibus vitandam esse etiam loquacitatem, supervacaneam et inanem studio affectatam verborum copiam. — *Multum loqui*. Verbum βαττολογέω alii (Suidas) derivant a Batto quodam balbutiente; rectius tamen alii putant, verbum hoc esse onomatopoeieticon, i. e. a voce graeca sonum balbutientium imitante; hinc βαττολογεῖν balbutire, garrire, multa et inania facere verba. Cui explicationi favet sequens πολυλογεῖν. Bene scribit s. Augustinus (epist. 121. ad Dioscor.): „Multum loqui in precando est rem necessariam superfluis agere verbis; multum autem precari est ad eum, quem precamur, diuturna et pia cordis excitatione pulsare; nam plerumque hoc negotium plus gemitibus quam sermonibus agitur.“ — *Ethnici*, sicut homines, qui verum Deum nec agnoscunt, nec colunt.

V. 8. *Scit enim pater vester*. Verbis his affert causam, cur in precibus gentilium consuetudo sit vitanda, quippe quae minus rectam in precantibus scientiae Dei notitiam supposebat. Ast, si tamen ad Deum preces fundimus, id facimus, ut nostrae dependentiae a Deo nostraeque fiduciae in eum documenta demus, et ut docente s. Augustino cor nostrum, quod per orationem serenatur et purgatur, capax efficiamus ad excipienda munera divina, quae spiritualiter nobis infunduntur. — Ceterum verbis his Christus haud improbat preces longiores, nec repetitiones earundem precum (v. c. orationis Dominicae, rosarii), hoc patet ex ejus agendi ratione, quum et ipse saepe longas fuderit preces, imo et easdem repetierit (Matth. 26, 44.); idem ex praxi discipulorum Christi ejusque ecclesiae elucet.

V. 9. Quum ostenderet Jesus, quomodo preces non sint faciendae, nunc data hac occasione monstrat, quomodo sint instituendae. Eadem precationis formula occurrit Luc. 11, 1., ubi Christus a discipulorum quodam rogatus, ut eos precari doceret, sicuti Joannes B. id suis discipulis fecerit, eandem proponit. Desunt tamen ibi nonnulla membra, ideoque minus plena est, quam ista apud Matthaeum. Quum utroque loco prorsus opportune adsit, recte colligitur, Christum bis eam protulisse. Similiter etiam vera videtur eorum sententia, qui statuunt, Christum voluisse et certam

in futurum servandam formulam precum proponere, et exemplo docere, quatenus praecipue sectatoribus suis et quomodo a Deo sint expetenda. Quapropter ecclesia mentem Domini assecuta, tum ipsam hanc precandi formulam de verbo ad verbum servatam adhibet, tum ad apostolorum exemplum aliis etiam precum formulis utitur, huic et generatim genio doctrinae Christi conformibus. ¹⁾

— *Sic*; spectat vox haec ad sequentem precationem, quo autem non simul praecipitur, ne alia simili sententia in precibus utamur (Aug.). — *Vos*, qui non estis gentiles. Orationem hanc s. Cyprianus, praeunte Tertulliano (de orat. c. 1.) dicit brevium totius evangelii. — *Pater*. Patrem statim ab initio vocari vult Christus Deum a suis ob summam illius bonitatem, quam praeprimis ostenderat, Filium suum pro salute nostra in mortem tradendo; sed simul hocce nomine voluit animum nostrum ad fiduciam in Deum erigere. In V. T. Deus plerumque Dominus, (quum homines in numero essent servorum), raro autem vocabatur Pater; si in summo versaretur periculo Judaeus, Deum nomine Patris, sed cum tremore allocutus est. Quod ergo in A. T. raro et nonnisi cum tremore fiebat (quasi per anticipationem), id in N. F. semper fiat oportet. Nam in N. T. homo per redemptionem in Christo Deo suo restitutus, novus, renatus, simulque filius Dei (adoptivus) esse coepit (cf. Rom. 8, 15. seq.). — *Noster*. Vocabulum hoc monet, omnes homines tamquam fratres considerandos esse. — *Qui es in coelis*. Verbis his designantur coeli ut habitatio Dei, ut thronus divinae majestatis. Sed verba haec simul significant summam majestatem et potentiam Dei; nam ideo, quia in coelis habitat, Deus est infinitus, supra omnia elatus, omnipotens. Tandem monent haec verba, ut mentem nostram ad coelum, haereditatem nostram (Hebr. 13, 14.) convertamus. Inde etiam elevatio manuum in precibus fundendis, quasi naturalis expressio desiderii interni. — *Sanctificetur nomen tuum*, tua summa majestas et perfectio ab omnibus agnoscatur et celebretur, seu: pie tu colaris a cunctis hominibus, et quidem non solum te Deum cognoscendo et voce celebrando, sed et vitae sanctitate. Nam vox: nomen hic loci notat ipsam Dei essentiam, ipsum Deum. Verbum graecum ἁγιάζειν, quod proprie notat: sanctum

¹⁾ Cf. a Lap., Calm.

facere, in sacrum cultum seligere, etiam notat: tamquam sacrum venerari, colere, ut h. l.; quapropter s. Chrysostomus verbum hoc explicat per: *δοξάζεσθαι* (celebrari).

V. 10. Petitio haec cum priore arcte cohaeret; nam Dei gloria tanto magis (ad extra) extenditur, quanto magis regnum ejus propagatur. — *Adveniat regnum tuum*, regnum tuum (Christi) magis magisque propagetur inter homines eosque vi sua sanctificante in dies transformet atque consummatum omnes beatos reddat. — *Fiat voluntas tua (sicut in coelo) et in terra*, omnia fiant in terra tuae voluntati convenienter; seu: quaecunque decrevisti ab hominibus vel facienda, vel patienda, haec homines omnia tuis jussis et desideriis convenienter et faciant et patienter ferant. ¹⁾ In regno enim Dei voluntas Dei debet esse lex. — Sicut in coelo, tam prompte alacriter et exacte, uti angeli in coelis voluntati tuae obsequuntur. —

V. 11. *Panem nostrum supersubstantialem* (τὸν ἄρτον ἐπιούσιον). Vox panis potest denotare aut panem sensu proprio, aut (ad instar hebr. *לחם*) quemvis cibum, aut habere potest significatum metaphoricum. Quid h. l. notet, pendet de significato vocis ἐπιούσιος. Graecum adjectivum ἐπιούσιος praeter hunc locum tantummodo legitur apud Lucam (11, 2.). Vulgata adjectivum hoc h. l. vertit per: supersubstantialem, apud Lucam vero per: quotidianum. Quod jam vocem ἐπιούσιος attinet, permagna datur inter eruditos diversitas in ea explicanda. Per multi vocem istam derivant a participio (ἐπιών, -ιούσα, -ών) verbi ἐπεμι (inf. ἐπιέναι) succedo, sequor; hinc, quum ἡ ἐπιούσα, scil. *ἡμέρα* (Act. 16, 11; 20, 15.) sit dies sequens, posterus, crastinus, esset ὁ ἄρτος ὁ ἐπιούσιος panis, qui τῇς ἐπιούσης, scil. *ἡμέρας* est, ergo panis crastini diei, panis, qui cras futurus est. Cui explicationi favet locus quidam apud Hieronymum, in quo dicit, se in evangelio Nazaraeorum loco ἐπιούσιος (supersubstantialis) invenisse: *מחר* = crastinus. — Ast ei obstat monitum Christi (6, 34.), ne solliciti simus in crastinum, scil. diem. Dein precatio, ut panem futurum nobis jam hodie concedat, certe absona est, imo divinae providentiae et

(1 Cf. Veith Vater Unser.

liberalitati labem irrogat; nec etiam stante hac explicatione intelligitur, quid sibi velint verba apud Lucam (11, 3.): panem crastinum da nobis, quotidianum (quotidie). — Alii vocem ἐπιούσιος deducunt a verbo εἶναι, οὐσία, substantia et ἐπὶ (super), vertuntque: panem supersubstantialem. Horum alii (Tert., Cyprian., Ambros., Hier.) per istum panem intelligunt panem supernaturalem, eucharisticum; alii gratiam; alii verbum Dei, doctrinam Christi. Sed nulla harum explicationum congruit conditioni discipulorum carnali, qualis tunc temporis erat (coll. Joan. 6, 64.), ita ut possent sub ista voce cogitare de re, quam illa proxime non significabat. — Praeferenda est explicatio, quam jam plures interpretes antiqui, praecipue graeci (Orig., Bas., Chrysost., Theophyl., Euthymius Zig.) et recentiores plures tenent, vocem ἐπιούσιος pariter derivantes a verbo εἶναι, οὐσία (juxta analogiam vocum ἐπιτάφιος, ad sepulturam, sepulchrum pertinens, ἐπιόνιος, ad vinum pertinens, ἐπιθαλάμιος, ad nuptias pertinens), ita ut ἄρτος ἐπιούσιος sit panis, ad nostram οὐσίαν, substantiam pertinens; seu panis ad vitam nostram sustentandam, ad nostram sustentationem (σύστασιν) necessarius; ergo breviter: panis necessarius, prouti etiam Syrus vertit: panem necessitatis. Ex dictis autem simul patet, per vocem panis esse intelligenda generatim omnia, quibus opus est ad vitae conservationem. — *Hodie*, quum petimus istum panem a te. Ex hac voce: hodie, colligunt s. Patres, quod sit quotidie orandum, quia omni momento aliquo Dei sustentaculo egemus. Petitione autem hac simul rogamus, ut Deus auferat illud maledictum, cui terra ob Adamī peccatum subjecta erat (Gen. 3, 17—19.).

V. 12. Petitionem antecedentem, qua simul postulamus, ut maledictum terrae auferatur, recte excipit haec petitio, qua rogamus, ut causa maledicti illius (peccatum) deleatur. — *Debita nostra*, quae te offendendo contraximus, i. e. peccata (coll. Luc. 11, 4.). — *Sicut et nos dimittimus*, scil. debita eorum. Vox sicut (ὡς) non est exponenda de modo, de mensura, sed est causative sumenda; hinc h. l. id valet ac: nam (γάρ). — *Debitoribus nostris*, iis, qui in nos deliquerunt, injuriis nos affecerunt.

V. 13. Petitionem priorem prorsus convenienter excipit petitio, ne nova committamus peccata, tentatione victi. — *Et ne nos*

inducas in tentationem. Quum docente s. Jacobo (1, 13.) Deus, ut sanctissimus, neminem tentare (i. e. ad peccandum irritare) dicatur, h. l. verba ista de sola permissione Dei explicanda sunt, ita ut sensus sit: Ne permittas, ut in tales incidamus casus et pericula, quibus ad peccandum gravius incitemur et cadere possimus. — *A malo.* Potest explicari vel de satana, tentationum auctore (Chrys.), vel neutro genere sumi atque explicari de malo quocunque (de principiis mundi perversis, malis exemplis, calamitatibus et miseriis hujus vitae). In substantia sensus nullum est discrimen; nam a Satana origo principiorum perversorum, erroris, omnium religionis christianae et salutis christianorum impedimentorum, uti et saepe origo miseriarum et calamitatum hujus vitae, praecipue ob religionis christianae professionem perferendarum, derivatur.

Doxologia, quae huic ultimo versui annexa est: „*quia tuum est regnum, et potestas, et gloria in saecula, amen,*“ juxta communem interpretum sententiam e liturgicis libris Matthaei evangelio illata est (cf. Mald.).

Oratio haec Dominica inde a s. Augustino a catholicis interpretibus dividitur in allocutionem et septem petitiones; quarum tres priores spectant ad Dei honorem (exhibentes Dei relationem ad homines), reliquae ad nostram utilitatem (exhibentes hominum relationem ad Deum). Quod attinet ad nexum petitionum, prima spectat ad Deum Patrem, altera ad Deum Filium, et tertia ad Deum Spiritum s. — Similiter prima et quarta spectat ad Deum Patrem creatorem; secunda et quinta ad Deum Filium redemptorem; tertia et sexta unacum septima ad Deum Spiritum s. sanctificatorem ¹⁾.

V. 14. 15. Versus hi continent additamentum ad v. 12., quo positive et negative docet, nos ad veniam a Deo obtinendam indulgentes esse debere erga alios homines (adversarios nostros), condonantes injurias (offensas). Qui enim a Deo petit remissionem peccatorum, verum de iis dolorem habeat necesse est; verus autem dolor non est sine humilitate, sine agnitione miseriae suae spiritualis. Humilitas vero facit hominem placabilem. Qui ergo

¹⁾ Cf. Schegg.

proximo suo offensam non vult condonare, ille expers est humilitatis, hinc et expers doloris de peccatis; ideo et ei non dimituntur peccata.

c.) De jejunio (16—18.).

V. 16. Nunc tertium exemplum de jejunio recte servando affert Christus ad generalem versus 1. sententiam illustrandam. Hic sunt jejunia privata intelligenda, quae (coll. Luc. 18, 12.) pharisaei feria quinta, qua Moses in montem Sion ascenderat, et feria secunda, qua de ipso descenderat, observabant, ut pietatis laudem haberent (Calm.). — *Tristes στυθροποι* (ex *στυθρός* tetricus et *ὄψ*) sunt, qui tetrico et tristi vultu incedunt. Ita solebant pharisaei incedere, ut eorum sanctitatem homines admirarentur. — *Exterminant* (*ἀφανίζουσι*), deformant (nimirum aut defectu curae, aut alicujus medicamenti artificio). — *Jejunantes*, pii. — *Receperunt mercedem*; cf. v. 2.

V. 17. Sensus est: Vos contra, dum jejunatis, in ipso jejunio tales praeberere oportet, ac si non jejunaretis ac si laeta essetis mente. — *Unge caput*. Erat nimirum Judaeorum, dum animo laeti essent, aut cum laeto convivio interesse vellent, consuetudo, ungendi caput oleo et lavandi faciem. Ceterum lectio: ἐν τῷ χρυφαίῳ praeferenda est lectioni: ἐν τῷ χρυπτῷ.

d.) De cura bonorum coelestium (19—34.).

V. 19. Nexus. In praegressis locutus erat Christus de bonis operibus, de eleemosyna, oratione et jejunio, atque docuerat, quid in istis faciendum, quid evitandum sit. Nunc autem (v. 19. 20.) cohortatur ad bona opera edenda, thesauros in coelis ea nominans. — *Thesaurizare* (*θησαυρίζειν*) colligere. — *Thesaurus* (*θησαυρός*). Per thesauros h. l. intelligenda sunt generatim omnia bona (terrena), quaecunque sint, omnes varii generis possessiones et divitiae. — *Ubi*, i. e. in terra. — *Ubi aerugo et tineae demolitur et ubi fures effodiunt et furantur*. Aerugo (*Metallrost*) in graeco est *σῆς*, quod denotat tineam, i. e. vermiculum, vestes rodentem. — *Tinea*; in graeco est *βρῶσις* erosio, corrosio (*Fraß*, *Zernagung*), quod spectat ad metalla. — *Demolitur*, consumit, corrumpit (coll. Luc. 12, 33.). — *Effodiunt*, nimirum domum (murum). Verbis his ostendit Christus, prorsus intutam esse possessionem rerum terrenarum, sensusque est:

Nolite conquirere vobis bona his in terris (opes terrenas), quae vario modo amittere potestis.

V. 20. Sensus: Potius curae habete, ut in coelo habeatis thesauros, videlicet bonorum operum, quae vobis nulla re eripi possunt, sed vos sequuntur in aeternitatem (Apocal. 14, 13.).

V. 21. Versu hoc rationem affert Jesus, ut auditores colligere studeant thesauros in coelo, non autem in terra; et sensus est: Nam, in quo quisque summum pretium repositum esse credit, seu: quod quis summum bonum existimat, ad id fertur omne ejus desiderium, seu: ad id toto corde (animo) conversus est. Cor (*καρδία*) h. l. ut fons et sedes desideriorum, studiorum consideratur (cf. Luc. 12, 33. 34.).

V. 22. 23. Nunc perpulchra imagine illustrat Christus sententiam versu antecedenti prolatam, et quidem procedendo a minori ad majus. — *Lucerna corporis tui est oculus*. Oculus vocatur lucerna corporis, quatenus membris corporis quasi viam monstrat instar lucernae, ut singula possint suis officiis rite fungi. — *Simplex* (*ἀπλοῦς*), integer, sanus. — *Totum corpus lucidum erit*, omnia corporis membra illuminabuntur (seu luce fruuntur), ut possint singula recte sua peragere officia. — *Nequam* (*πονηρός*), malus, vitio laborans. — *Totum corpus tenebrosum erit*, omnia corporis membra erunt quodammodo tenebris obvoluta, nec recte suas exercere poterunt functiones. Applicatio similitudinis hujus ad Christi sententiam priorem (v. 21.) haec est: Quod in corpore oculus, id efficit in spirituali hominis organismo cor (intellectus et voluntas hominis). Si hoc est sanum, bene dispositum, unice Deo (qui est sol veritatis aeternae,) rebusque divinis intentum, omnes facultates et affectus (cuncta hominis interiora) lucidae erunt ac rectae, utpote ad Deum conversae; si autem cor (intellectus et voluntas) est malum, intentum rebus abjectis (divitiis, honoribus, voluptatibus), omnes facultates et affectus ad mala ferentur. — *Si ergo lumen, quod in te est*, si oculus ipse, qui corpori instar luminis est. — *Tenebrae sunt*, in tenebras versus fuerit. — *Ipsae tenebrae quantae* (scil. erunt, *ἔσται*), quanta erit caligo reliqui totius corporis, omni alio lumine destituti! — In applicatione: Si cor tuum tenebrosum seu malum fuerit, conversum solummodo ad res abjectas (terrenas), quam miser erit status (conditio) tuus, utpote quum rebus terrenis alligatus, non

es capax luminis sublimioris (veritatis aeternae) suscipiendi! Vox tenebrae prima vice sensu proprio, altera sensu tropico, de miseria sumenda est.

V. 24. Occurrit nunc Jesus objectioni, quam quis proferre potuisset, hoc modo: Possum thesauros in terra colligere et simul thesauros in coelo conquirere. Opponit ei proverbii verbis: *Nemo potest duobus dominis servire*. Inde a lapsu Adami diabolus factus est princeps hujus mundi (cf. commentar. in evang. s. Joan. 12, 31.); qui ergo mundo (rebus hujus mundi) servit, servus est diaboli. — *Non potestis Deo servire et mammonae*, non potestis rebus divinis studere, dum addictum rebus terrenis (opibus, honoribus, voluptatibus) animum habetis; alterum alteri necessario aut praeferendum, aut postponendum. Servitium diaboli et servitium Dei non possunt conjungi; nam Deus trahit ad superiora sibi servientem, diabolus vero per res terrenas trahit ad inferiora. — Mammona (μαμωνᾶς); occurrit vox haec apud Chaldaeos מַמְּוֹנָא, et notat divitias. Hic loci, ubi vox haec opponitur Deo, et cum ea copulatum est verbum servire, consideratur ut persona, ut deus (idolum) divitiarum (id quod Pluto Graecorum). Sensus totius versus est: Ne dicas, posse te thesauros in terra colligere et Deo simul servire; nam valet regula: duobus dominis nemo servire potest. — Ceterum per se intelligitur, dum dicit Christus: duobus dominis, eos contraria jubere, et quidem eodem tempore; hinc non est necessarium, ut unum alterumve addatur.

V. 25. *Ideo*, quia nemo duobus dominis simul servire potest, Deo autem serviendum est. — *Ne solliciti sitis*, scil. anxie. — *Animae vestrae* (ψυχῇ), de vita, scil. sustentanda. Sensus totius est: Nolite anxie solliciti esse de vita sustentanda et corpore vestiendo; nam Deus benignissimus, qui majora, nempe vitam et corpus, vobis praebuit, etiam res minoris momenti, victum nimium et vestitum vobis suppeditabit.

V. 26. Exemplis nunc illustrat Jesus, cur homini non liceat de vita sustentanda esse sollicitum, quia Deus naturis a se creatis omnibus cura paterna prospicit. Et quidem hoc versu ostendit, talem curam esse stultam. — *Volatilia coeli*, aves, quae sub coelo vagantur, et quae sibi relictæ, non ab hominibus nutriuntur, uti aves domesticae. Apud Lucam (12, 24.) speciatim nominantur corvi. —

V. 27. Nunc ostendit, curam (anxiam) talem inutilem esse. — *Ad staturam suam* (ἐπὶ ἡλικίαν αὐτοῦ). Qui ¹⁾ cum Vulgata vocem ἡλικία de statura exponunt, statuunt, adesse hic conclusionem a minori ad majus, hoc sensu: Parum refert, qua statura sit aliquis; attamen omni vestra anxia sollicitudine non potestis uno cubito majores fieri, multo minus vitam vestram sustentabitis tali vestra sollicitudine. — Sed praeferenda est explicatio eorum, qui ob v. 25. vocem ἡλικία exponunt de aetate, vitae spatio (decursu); nam quivis edit, ut vivat, non ut crescat (de infantibus aut pumilionibus tantum posset id jocose dici), nec quis revera velle potest, staturam suam uno cubito celsiorem fieri; tandem Hebraei juxta suum loquendi modum solebant vitae spatium, quod per imaginem mensurae definitae sibi fingeant, metiri (coll. ps. 38, 6.). Explicationem hanc postulat etiam locus apud Lucam in illa parabola divitis (12, 16 — 21.). — Si ἡλικία explicetur de aetate, vitae spatio, sensus est: Vitae conservandae anxia cura etiam propterea vana est, quia tali cura nec minimum temporis spatium aetati suae addere quis valet (cf. Schegg).

V. 28. Alterum exemplum (de vestitu) adducit Christus, docens exemplo liliorum, anxiam curam de vestitu stultam esse. — *Lilia agri*. Addit: agri, ut lilia agrestia, quae sponte sua nascuntur in agris orientalibus, ab hortensibus distinguat, quae hominum cura et plantantur et aluntur. — *Quomodo*, quam pulchre. — Lectio in plurali: crescunt, laborant, nent, praeferenda est lectioni in singulari. — *Non laborant, neque nent*, ut nimirum tam eleganter vestiantur.

V. 29. *Nec Salomon*. Commemoratur Salomon tamquam rex Judaeorum ditissimus et splendidissimus. — *In omni gloria*, quam nimirum vestes splendidae, solium, sceptrum et corona ei tribuerunt (2 Par. 9, 15.). —

V. 30. Sequitur conclusio ex praecedentibus. — *Foenum*, herbam agrestem. Jesus liliū, quod in graminibus crescit et ad graminum genus pertinet, ideo h. l. dicit gramen, herbam, (χόρτος), ut lilia in rebus vilibus et abjectis esse significet. — *Quod hodie est, et cras in clibanum*

¹⁾ Chrys., Euthym., Jans., Mald., a Lap.

mittitur. Verbis his indicatur breve tempus, quo lilia haec durent, ut exiguum eorum momentum eo clarius pateat. — *In clibanum mittitur*. Orientales nimirum solebant arefactas herbas adhibere ad alendos ignes in fornacibus. — *Sic*, tam pulchre et tali modo, quin laborent et neant. — *Vos*, scil. amiciet. — *Modicae fidei*, qui exiguam fiduciam in Deo ponitis, quia anxie solliciti estis de vita et vestimento. — *Fides radix fiduciae*; ubi defectus fiduciae, ibi et defectus verae fidei.

V. 31. Repetit Jesus monitum v. 25. allatum tamquam conclusionem e praecedentibus. — *Nolite ergo*, talium scil. exemplorum cogitatione de divina providentia muniti.

V. 32. Hic affert duplicem rationem, cur non sint anxie solliciti de terrenis; primum, quia talis cura est gentilibus, immortalitatem, vitam post mortem ignorantibus propria; et quia Deus, qua omniscius, indigentias hominum penitus cognitas habet.

V. 33. *Quaerite ergo primum regnum Dei, et justitiam ejus*, prima cura haec vobis sit, ut studeatis regno Dei (Messiano) et justitiae, quam Deus postulat ut absolutam conditionem, ut quis sit civis regni illius. — Ejus, i. e. Dei, seu quam Deus postulat. In voce primum indirecte innuit, non esse interdictam curam de rebus terrenis; haec tamen debet esse secundaria, quum res ad vitam necessariae non ita sint quaerendae, ut earum sollicitudo a regno Dei quaerendo nos abducat. — *Adjiciuntur*, quasi mantissa (cf. a Lap.) „Junior fui, ait psalmista (36, 25.), etenim senui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus quaerens panem.“

V. 34. *In crastinum* (εἰς τὴν ἀβριον, scil. ἡμέραν) diem, i. e. de tempore futuro. — *Crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipsi*, dies crastinus auxiliis, quae adhuc abscondita sunt, ipse sibi prospiciet. Dies h. l. et in sententia sequenti per prosopopoeiam tanquam persona repraesentatur. — *Sufficit diei malitia sua*, quisque dies sat habet aerumnarum et miseriarum ideoque non est opus eas anticipatis futuri temporis molestiis et aerumnis augere. Graeca vox *zaxia*, quae proprie denotat malitiam, significat etiam aerumnam, afflictionem, ut h. l.

Caput VII.

a) Docet, quomodo in regno Dei cives invicem segerant (v. 1—6).

V. 1. *Nolite judicare*, Alii verba haec generatim sumunt; sed non prohibetur quodlibet iudicium, quo peccata aperta vel condemnantur, vel corripuntur. Alii (Enthym., Theophyl.): ne condemnate (*κρίνετε* = *κατακρίνετε*); sed haec notio nimis angusta est. Sententia illa ita est explicanda: Ne alios severe, sine misericordia iudicate. In severo iudicio (sine misericordia) utique simul sita est condemnatio. — *Ut non iudicemini*, ne et Deus vos severe, sine misericordia, iudicet (saepe jam his in terris, certe autem in extremo iudicio). „Iudicium enim“ ait s. Jacobus „sine misericordia illi, qui non fecit misericordiam“ (2, 13.). Ad vocem: iudicemini est supplendum: a Deo.

V. 2. Adest hic proverbialis dictio, qua motivum additur ad monitum praegressum, et sensus est: Par pari vobis referetur a Deo, futuro iudice vestro. — Qualis nimirum nostra ergo alios erit benignitas aut severitas, talem et Deus se erga nos exhibebit.

V. 3. *Quid* (*τί*), hic id ac: quomodo, i. e. quomodo fit, ut videas. — Festuca hic metaphorice sunt leviora vitia; et trabs metaph. vitia graviora. — Frater h. l. id ac: alter.

V. 4. Sensus est: Quomodo corrigere velle potes vitia alterius leviora, quum ipse longe gravioribus es oneratus?

V. 5. Sensus: Primum propria vitia longe graviora emenda, et tum demum, quin similes, vitia aliorum leviora corrigere studeas.

V. 6. In antecedentibus cohortatus est Christus, ne severe, sine misericordia, alios iudicemus, potius nobis emendandis operam demus; nunc vero monet, ne, neglecto omni iudicio sancta hominibus perversis communicemus; seu aliis verbis monet apostolos reliquosque sectatores suos de falso fervore (zelo), ad quem facile eos poterant seducere pharisaeorum principia et exempla.

— *Nolite dare sanctum canibus.* Sanctum (τὸ ἅγιον) juxta usum loquendi V. T. significat proprie carnem victimarum et panem sacrificialem (Lev. 22, 2.), quibus sacerdotes et offerentes vesci tenebantur, quas vero res nullatenus ad profanum usum adhibere aut canibus projicere licebat. H. l. sanctum significat s. sacramenta; margaritae vero sunt singulae doctrinae religionis christianae, quae quasi pretiosae margaritae sunt illis, qui eas animo fideli suscipiunt. Canes sunt homines obstinati, religionis christianae hostes et contemtores. Porci vero homines spurcissimi, voluptatibus obscenis dediti, impudici. — *Ne forte conculcent eas pedibus et conversi dirumpant vos,* ne illa mysteria et doctrinas risui exponant, ludibrio habeant, vos autem ipsos vexent et interficiant. — Huic Christi praecepto originem debet disciplina arcani ecclesiae christianae primis temporibus. ¹⁾

b) Exhortatur ad petendum (orandum) (7—12).

V. 7. Versus hic cum 6. arcte cohaeret. Quum nimirum Jesus v. 6. monuit apostolos, ne sanctum dent canibus, et margaritas projiciant porcis, facile auditores, desiderio flagrant, poterant dicere: utinam nos istas margaritas haberemus. Desiderio huic occurrit Christus consolabiliter exhortans: petite, et dabitur vobis. Tres sententiae hoc versu enuntiatae sunt synonymae, atque ideo junctae, ut monito major vis comparetur. Antiqui jam Patres et interpretes docent, verbis his commendari a Christo instantiam et perseverantiam orationis.

V. 8. Exhortationem suam ad rogandum confirmat generali sententia, experientia ipsa probata; ita ut sensus sit: nam quisque, qui petit, accipit. Ex hisce autem verbis Christi non sequitur, hominem, Deum rogantem, revera semper accipere debere, quae rogat; fieri enim potest, ut ea, quae petit, vel in se sint mala, vel ei, quamvis in se non sint mala, exitio forent, si ei concederentur; vel autem non eo modo, quo petenda sunt, petantur. (Cf. Mald.). Ast hisce non obstantibus verus precator, qui cum humilitate et animi fervore petit, semper a Deo exauditur; hic enim proprie in precibus suis postulat, ut fiat voluntas Dei; quum autem haec semper fit, ergo semper exauditur.

¹⁾ Doellinger Kirchengesch. I. S. 290.

V. 9. 10. Veritatem sententiae suae (scil. quod omnis, qui petit, accipit,) probat Christus exemplo, cujus postea (v. 11.) facit applicationem. — *Aut.* Particula haec novam inducit rationem, hoc sensu: aut fors inter homines aliter fit? nonne accipit ab iis, quod perseveranter petit? In hoc versu adest anacoluthon (inconsequentia quoad constructionem), quod s. scriptoribus frequens est. Hoc ita potest resolvi: quis vestrum, si filius petet (αἰτῇσει ita hic et v. 10. legendum) ab eo panem, lapidem ei dabit? Lapis h. l. imago rei inutilis. — Serpens imago rei nocivae.

V. 11. *Malī*, nimirum relate ad Deum benignissimum; ita multi juxta s. Chrysostomum. Alii (Mald.) explicant de parentibus revera malis, peccatoribus, quae explicatio praeferenda est. In versu hoc adest conclusio a minori ad majus, haec: Quod si parentes humani, quamvis sint peccatores, petentibus liberis suis prompto animo suppeditant necessaria; quanto magis Deus, optimus omnium hominum pater, concedet vobis, liberis suis, voluntatem ejus exsequi conantibus, quaecumque vobis fuerint necessaria. — *Bona data* sunt dona salutaria in antithesi ad lapidem et serpentem. — *Dabit bona* (ἀγαθὰ); Lucas (11, 13.) habet: *Spiritum sanctum* (Vulg. bonum), qui est auctor et largitor omnium bonorum et donorum Dei.

V. 12. *Omnia ergo, quaecumque vultis, ut faciant vobis homines, et vos facite illis.* — Ergo (ὅν); particula haec cum s. Chrysostomo referenda est ad ea, quae proxime praecesserunt, hoc modo: ergo ut bona, quae orando petitis, a Deo patre impetretis, vos quoque bona, quae proximi a vobis petunt, illis tribuite, et quidem eodem modo (ὁύτως), sicut vultis vobis eadem tribui. Loco: sicut (ὁύτως) ob antecedens: omnia, expectatur: haec (ταῦτα); sed dicit; sicut, ut significet non tantum rem (materiam), sed etiam modum, quo proximo bona praestanda sint. — *Haec est enim lex et prophetarum*, haec enim est summa doctrinae, quam libri V. T. per valde varia praecepta de proximo diligendo tradunt seu continent (cf. Gal. 5, 14.).

c) **Varia monita (13—24).**

Quae nunc sequuntur usque ad v. 23. tamquam epilogus possunt considerari.

V. 13. 14. Exhortatur auditores, ut omnibus viribus student ingredi in regnum Dei, in civitatem vitae aeternae. —

Intrate, intrare conamini (Luc. 13, 24.). — *Ad vitam*, beatitatem aeternam. Repraesentatur h. l. sedes beatitudinis aeternae tamquam civitas (arx) quaedam, in monte praecipiti sita, ad quam per viam arctam et per portam angustam sit enitendum. — *Per angustam portam*; per hanc est intelligenda vera poenitentia; per viam arctam (quia via saepe notat vivendi rationem) intelligi debet vita praeceptis divinis consentanea, via virtutis, pietatis et sanctitatis, tum quia terminis divinae legis, maximeque christianae hactenus traditae, circumscripta est, ita ut neque ad dexteram, neque ad sinistram vagari hominem sinat, ut ulli omnino cupiditati satisfaciat; tum quia incessu difficilis est, (quum postulat multas suimet ipsius abnegationes et mortificationes); tum denique, quia unica omnino est, a qua ne quidem latum unguem fas est deflectere, ideoque pauci sunt, qui hanc salutis viam eunt. — Per latam portam et spatiosam viam intelligenda est corrupta natura humana, concupiscentia, quam sequi non tantum non durum et difficile, potius jucundum est; nam animum ferri patitur, quocumque gestiat, ideo multi sunt, qui ingrediuntur hanc viam ad aeternam perditionem ducentem. Porta lata et via spatiosa sponte se offerunt, sufficit, si homo sequatur naturam corruptam; porta autem angusta et via arcta quaeri debent et inveniri; ideo dicit: qui inveniunt eam (cf. Luc. 13, 24.). — *Qui intrant per eam*, scil. portam, non autem: viam (ὁδον). — Lectio τί στενή (quam angusta) praeferenda est lectioni: ὅτι στενή et τί = תִּי quam. (Cf. 11, 30.).

V. 15. Verbis his monet Christus omnes illos, qui viam ad beatitudinem aeternam ducentem jam ingressi aut ingressuri sunt, ut caveant sibi a falsis prophetis. Per falsos prophetas intelligit Christus falsos doctores christianos, qui speciem doctorum a Deo ad homines missorum simulabant, atque doctrinas suis (Christi) contrarias spargebant et alios seducebant. Nam propheta saepe etiam dicitur quisque doctor, legis et voluntatis divinae interpres. — *Qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces*. Verba haec rhetorice amplificanti notionem falsi doctoris, et notant: omnes hi simulant se doctores, Dei jussu ad homines missos, Dei ministros, speciem pietatis, sanctitatis et charitatis prae se ferentes, dum sentiendi ratione perversa et moribus depravatis perniciem et exitium

moliuntur. Prorsus falsa est expositio nonnullorum (Kuin.), qui verba haec interpretantur: induti palliis ex pellibus ovium confectis; quia Elias aliique prophetae pallia ex pellibus ovinis confecta gestassent.

V. 16. Ut tales perversos doctores valeant dignoscere, nunc tradit Jesus indicium (signum) eos dignoscendi. — *A fructibus eorum cognoscetis eos*, si propius observaveritis eorum vitam et agendi rationem, eorum opera, cognoscetis, eos esse falsos doctores, non autem Dei ministros. More Hebraeorum ipsi doctores falsi comparantur cum arboribus malae indolis, et opera eorum cum fructibus arborum. — *Numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus?* Verbis his dictum suum rerum naturae prorsus conveniens esse ostendit Jesus. Si in dicto hoc gnomico a speciali ad universalia ascendatur, sensus est: Nemo enim prudens expectat a re quacumque, quod indoli ejus inconveniens est; hinc (in applicatione) etiam a falsis doctoribus non potes sancta (sanctam vitam) expectare, quum id indoli eorum repugnet.

V. 17. *Sic*, i. e. uti exempla (de spinis et tribulis) modo commemorata docent. Sensus est: Uti in rebus naturalibus fieri solet, ut arbores fructus edant, indoli suae convenientes, seu, ut fructus manifestet indolem arboris aut bonae aut malae; ita (in applicatione) etiam indoles hominis aut bona aut mala in operibus ejus manifestatur.

V. 18. *Non potest arbor bona malos fructus facere*. Eadem sententia nunc negative gravitatis causa exprimitur. Dum autem Christus dicit: non potest, id non ita sumendum est, ac si homo malus nunquam posset edere fructus bonos, boni quid facere; nam etiam malus tantum habet vis moralis, ut quandoque boni quid edere valeat; sed ita, quod illi falsi doctores, quamvis illa bona opera conentur simulando exprimere, non diu sub ovina pelle lateant (nam nemo diu potest fictam ferre personam), sed fructibus, operibus indoli eorum perversae congruentibus se prodant, praecipue, cum coeperint aliquibus tentationibus ea ipsa vel subtrahi, vel negari, quae isto velamine consecuti sunt, vel consequi cupierunt. ¹⁾

¹⁾ Cf. Jans., a Lap.

V. 19. Versus hic interjectus est, ut auditoribus poenae aeternae, quae falsis doctoribus aliquando infligentur, (allegorice), ob oculos positae sint. Sed verbis: *quae non facit fructum bonum*, simul significatur, non sufficere, ut doctor christianus nulla edat opera mala, sed ut effugiat perniciem, bona edat opera necesse esse.

V. 20. *Igitur* (ἄραγε), particula concludentis; nam hic versus est conclusio ex v. 18. et repetitio ex v. 16.

V. 21. Quod antea Dominus speciatim de doctoribus dixerat, quod opera eorum sint summa (caput) rei, nunc in universum de omnibus auditoribus suis (christianis) profert, dum docet, ad consequendam beatitatem aeternam non solam sufficere fidem, sed necessaria esse opera fidei conformia — *Qui dicit mihi Domine, Domine*, qui nomen meum professus fuerit, qui me suum Deum, Messiam, redemptorem et salvatorem agnoverit, seu: qui fidem in me habuerit. Apud Judaeos discipuli magistros appellare solebant dominos דָּרִי vel מֵרִי. In N. T. vox haec (respectu ad ps. 110, 1.) erat allocutio Messiana (Joan. 13, 13.); in ecclesia autem erat summa (caput) totius professionis christianae. Repetitio vocis significat vehementiam, ardorem. — *Intrabit in regnum coelorum*, consequetur beatitatem aeternam (coll. v. 22.). — *Sed qui facit voluntatem Patris mei etc.* ille tantum sectatorum meorum, qui obedientiam praestat voluntati Patris mei coelestis, seu, qui fidei in me convenienter vivit, seu mandata mea observat, (quum Patris et Filii voluntas coll. Joan. 5, 30. est eadem).

V. 22. *In illa die*, die iudicii extremi. Vid. comment. in Joan. 6, 39. — *In nomine tuo*, virtute, beneficio et auxilio nominis tui, fide a nobis pronuntiati. — *Prophetavimus*. Alii generatim: tuo (divino) instinctu (afflatu) concitati locuti sumus, sive futura praedicendo, sive scripturas interpretando, sive populum docendo, sive verba publice faciendo. Alii speciatim: futura praediximus. — *Virtutes* (δυνάμεις), miracula (causa posita pro effectu). Intelligendi sunt h. l. homines, qui a Deo sic dictas gratias gratis datas, i. e. dona (χαρίσματα) ad aliorum salutem promovendam acceperunt, de quibus est sermo 1 Cor. 12, 8. seq. Hi possunt alios salvare, et tamen ipsi perire. Tales gratias habebat v. c. Judas proditor; nam et potestatem accepit (coll. 10, 1.) miracula

patrandi et daemonia ejiciendi, ut reliqui apostoli, et tamen erat malus (Joan. 12, 6.). Cf. Mald.

V. 23. *Confitebor* (ὁμολογήσω), aperte confitebor. Vid. 10, 32. — *Nunquam novi vos*, nunquam vos pro meis habui, seu agnovi. — Ut malos scivit quidem eos, sed pro suis eos nunquam agnovit. — *Discedite*, scil. a me, qui mala facinora editis, indigni enim estis meo consortio et felicitate inde in socios meos redundante.

d) Orationis epilogus (peroratio 24—27).

V. 24—27. *Ergo*, i. e. quia is eo, quod miracula patravit, in judicio extremo non salvabitur, nisi etiam, voluntati Dei obedientiam praestiterit, seu bona opera ediderit. — Omnis, qui est anacoluthon. — *Verba haec*, doctrinam meam, in oratione hac (montana) traditam. — *Assimilabitur*, ac si esset ὁμοιωθήσεται, quum tamen in graeco sit: ὁμοιώσω comparabo, nimirum si eum cuidam comparem. Non est hic cogitandum de judicio extremo (Mald.), quia tum per pluviam, flumina et ventos essent terribiles judicii extremi eventus intelligendi, quod tamen facere nefas videtur, quia isti eventus nullibi alias his verbis describuntur. Potius verba: pluvia, flumina et venti, designant omnia, quae homini christiano in salute aeterna consequenda impedimento sunt, ut adversitates, persecutiones, tentationes. Sensus imaginis hujus est: Si quis doctrinam meam non tantum fide suscipit, sed etiam doctrinae huic convenienter vivit, hujus aedificium fidei superstructum est solidissimo et immobili fundamento (Christo), ita ut ipse consistat immobilis et inconcussus contra omnes hujus vitae aerumnas, persecutiones et tentationes; qui autem doctrinam meam solummodo externe suscipit, non autem simul etiam vita factisque exprimit, hujus aedificium fidei nititur fluxu fallacique fundamento, ita ut irruentibus vitae hujus aerumnis, persecutionibus et tentationibus non valeat resistere, sed corruat, deficiendo a fide. Et quum lapsus ejus, qui fidem in Christum susceperat, major sit, quam illius, qui nunquam de Christo quid audierat, ideo dicit: *et fuit ruina illius magna*.

e) **Admiratio et stupor populi, orationem Christi audientis (28. 29).**

V. 28. *Admirabantur turbae super doctrina ejus*, tum quia nova erat, clara, divina (utpote nobilissima et sublimissima complectens) ac auditoribus satisfaciens; tum quia modus docendi tam inusitatus erat.

V. 29. *Erat enim docens eos sicut potestatem habens*, et non sicut scribae eorum, et pharisaei, docebat, quemadmodum is, qui haberet potestatem et jus a superiori illud faciendi (nimirum docendi tanquam legislator), cui non necesse sit alienam auctoritatem adducere ad sua dicta roboranda. Magistris videlicet Judaeorum usitatum erat, longam rabbinorum seriem, rationum loco inducere; Jesus vero doctrinam suam non tantum utilitate et evidentia ejusdem commendabat, sed et animos movebat et ad obsequium praebendum flectebat, loquens tanquam is, cujus propria auctoritas sufficiat, tanquam Messias, inquit: Ego sum, qui loquor; ego praecipio (Calm.).

Caput VIII.

1. **Sanatio viri leprosi (v. 1—4).**

(Marc. 1, 40—45. Luc. 5, 12—14.)

In oratione montana manifestum fecit Jesus, se esse verum, a Deo missum prophetam, esse novatorem legis, legislatorem et regem moralis ordinis in novo Dei regno; et ne quis de veritate hujus dubitaret, firmat id miraculis, quibus se Dominum et restitutorem, redemptorem naturae physicae (creaturae irrationalis) probaverat. (Cf. comment. in evang. s. Joan. 12, 31.). Quapropter evangelista nunc plura enarrat miracula a Christo patrata, sed non observato historiae ordine; curatio enim socrus Petri, paralytici c. 9. et manus aridae c. 12. contigerat ante orationem montanam. Juxta s. Marcum (1, 40. seq.) et s. Lucam (5, 12.), qui postea electionem duodecim, qui orationi montanae intererant, (coll. Marc. 3, 13. seq. Luc. 6, 12.) referunt, sanatio haec etiam contigerat ante orationem montanam, dum juxta s. Matthaeum finito sermone montano; quapropter etiam

hic Matthaeus ordinem chronologicum non servasse dicendus est. ¹⁾

V. 1. *Quum descendisset de monte, secutae sunt eum turbae multae.* Graecus dativus ἀπὸ (καταβάντι ἀπὸ) est pleonastice additus (uti 8, 5. 23. 28; 9, 27. Marc. 9, 28.).

V. 2. *Et ecce leprosus veniens.* Lepra morbi genus, quo orientis et Aegypti populi maxime vexabantur et etiam nunc interdum vexantur. Misera leprosi sors augebatur multum eo, quod ab urbibus et consortio hominum excluderentur tanquam maxime immundi. — *Adorabat eum* (προσεκύνη), nimirum in genua provolutus et quidem vera adoratione, quia leprosus Christo tribuit potestatem absolutam (Chrys.). — *Si vis*, i. e. scio, tibi esse potentiam me sanandi, sit tibi et voluntas. — *Domine* idem ac: quum tu sis Messias expectatus. — *Mundare*, sanum facere.

V. 3. *Tetigit eum.* Hoc fecit Christus, ut fidem leprosi adjuvaret, atque tum illi, tum praesentibus palam faceret, se velle petitioni hominis satisfacere. — *Mundata*, sanata est lepra ejus, seu homo ille a lepra liberatus est.

V. 4. Silentium imposuit Christus homini sanato hic ideo, ne (coll. Marc. 1, 45.) divulgatione miraculosae sanationis a populo, falsis de Messia opinionibus infecto, tumultus excitaretur (coll. Joan. 6, 15.). — *Sacerdoti*, nimirum illi, ad cujus munus pertinet, in leprosum conditionem inquirere. — *Munus*, (coll. Lev. 14, 4.) duas aviculas vividas, quarum altera mactabatur, altera dimittebatur. Die octavo autem adhuc offerre tenebatur duos agnos et ovem anniculam, tres decimas similiae et olei sextarium (Lev. 14, 10.). — *In testimonium illis* Alii pronomen illis (αὐτοῖς) referunt ad vocem antecedentem sacerdoti, eam collective sumentes, ut sit idem ac sacerdotibus; attamen hi in ipsis verbis explicandis in diversas abeunt expositiones. Alii (a Lap.) sensum hunc statuunt: ut unusquisque eorum (sacerdotum) intelligat, te esse sanatum. — Sed adventus hominis ad sacerdotem nondum erat documentum sanitatis ejus; declaratio sanitatis per ipsum sacerdotem fieri debebat. Alii (Chrys.,

¹⁾ Cf. Tischendorf. synops. evang. p. XXIX., Wieseler, chronolog. Synopse S. 306.

Theophyl.) sensu hoc: ut hac re documentum habeat unusquisque sacerdotum, me non esse legis Mosaicae contemptorem ac eversorem. Praeferenda tamen, utpote simplicissima, est explicatio eorum, qui pronomen illis referunt ad turbam praesentem (v. 1.) hoc sensu: ut praesens hominum turba, dum haec omnia rite facias, edoceatur, te esse sanatum nullumque contagium per te pertimescendum (Calm.). Huic explicationi non potest opponi, turbam praesentem tali documento sanitatis recuperatae non opus habuisse, quum illam scivisset; quia turba tum demum pro certo sciebat, hominem illum revera esse sanatum, nec ullum contagium per eum pertimescendum, postquam sanus declaratus fuerat a sacerdote, ad cuius munus pertinebat in leprosum conditionem inquirere.

2. Sanat centurionis servum (5—13).

(Luc. 7, 1—10.)

V. 5. *Centurio* (ἐκατόνταρχος), qui 100 ducit milites; centuriones subjecti erant tribunis (χιλίαρχοίς), qui praeerant singulis cohortibus. Quum tempore Christi Judaea jam occupata esset a Romanis atque in Galilaea nullus esset Romanorum exercitus, recte (coll. Marc. 6, 21.) cum s. Chrysostomo plures statuunt, hominem hunc Herodi Antipae militasse.

V. 6. *Puer* (παῖς), servus (coll. Luc. 7, 2.). — *Jacet* (βέβληται proprie: jactus est); verbum hoc indicat perseverationem conditionis miserae. — *Paralyticus* (cf. 4, 24.). Cum tamen s. Lucas addit: erat moriturus, videtur subita apoplexia arreptus fuisse.

V. 8. *Domine non sum dignus, ut intres sub tectum meum.* Verba haec sunt documentum summae humilitatis et modestiae. — *Ut intres*; *iva* sequente conjunctivo pro infinitivo. Cf. 4, 3. — *Tantum dic verbo et sanabitur puer meus.* Verbis his summam fidem in Christi potentiam absolutam expressit, nimirum quod illum vel absentem (corpore), sola voluntate posse sanare crederet. Dic verbo, jube verbo, scil. ut servus meus convalescat. Lectio: verbo (dativus instrumenti) praeferenda est ob testes lectioni: verbum.

V. 9. Verbis his rationem affert, cur Domino opus non sit, ut sit praesens corpore. Sensus est: Mihi enim, aliorum potestati

subjecto, subditi mei dicto audientes sunt; quanto magis tibi, qui absoluta in morbos, vitam, mortemque potentia instructus sis, omnia, hinc et morbi obtemperabunt, ita ut possis solo imperio servam meum curare (Aug.) Est argumentatio a minori ad majus.

V. 10. *Miratus est.* Admiratio oritur ex antecedenti ignorantia et subsequenti scientia. Quum Christo, ut Deo omnia nota essent, hinc et fides centurionis, Christus tantum ut homo, et quidem, quum per scientiam infusam etiam ut homo omnia cognosceret (docente Thoma 3. p. q. 15. a. 8.), respectu ad scientiam acquisitam, quam sibi per experientiam comparaverat, fidem centurionis miratus dici potest, i. e. eam magnam insolitamque expertus (cf. Heb. 5, 8.). — *In Israël.* Non hoc sensu: In nemine Israëliitarum, sed generatim inter Israëlitas; nam erant singuli, ut beata Virgo, Abraham, Moses, Joannes Bapt., in quibus major erat fides. Opponitur tantum fides centurionis gentilis fidei populi Israël.

V. 11. Adnectit Jesus hoc versu et sequenti praedictionem de tristi sorte Judaeorum ob defectum fidei. — *Multi h. l.* ob antithesin v. 12. sunt ethnici. — *Ab oriente et occidente*, e toto terrarum orbe, ab omnibus mundi plagis. — *Recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob in regno coelorum*, felicitatis aeternae participes fient. Nam Judaei aequae ac gentiles felicitatem vitae coelestis sub imagine convivii sibi cogitabant. Indicat his verbis Christus, fore ut nationes exterae (ethnici), religione christiana suscepta, felicitatem eam consequantur, qua in coelis probi gentis Judaicae patriarchae fruuntur. ¹⁾

V. 12. *Filii regni*, i. e. Judaei. — De phrasi: filius esse alicujus rei, vid. comment. in evang. s. Joan. 12, 36. Christus Judaeos appellat filios regni, i. e. eos, ad quos regnum Messianum proxime pertinet, partim quia regnum hoc illis speciatim et proxime promissum erat; partim quia apud illos revera initium sumsit; partim quia illi in ipsius praeparationibus istud quodammodo possidebant. Nam A. et N. F. constituunt unum totum; quum igitur Judaei essent filii foederis Abrahamitici, simul etiam erant filii foederis novi, seu regni Messiani. — *Ejicientur in tenebras exteriores*, in gehennam. Persistit in imagine de convi-

¹⁾ Cf. Mald., a Lap.

viis desumpta, quatenus coenaculum, in quo tempore vespertino convivium agitabantur, multis facibus accensis illuminabatur; unde omnes, qui extra coenaculum illud erant, extra in tenebris versabantur. (Mald.) — *Ibi erit fletus et stridor dentium*, i. e. in gehenna manebit eos miseria gravissima, seu poenas gravissimas experientur.

V. 13. *Sicut credidisti, fiat tibi*. Collegerunt veteres interpretes ¹⁾ ex hoc et aliis consimilibus locis, fidem unius alteri prodesset. — *In illa hora*, ea hora sanitatem aegrotus recuperavit, dum Jesus verbum hoc edixerat. — Centurionem hunc non fuisse gente Judaeorum, docent ea, quae s. Lucas (7, 5. 9.) habet et Matth. v. 10., ubi Judaeis opponitur.

Existimant ergo plures (August., Chrysost.), fuisse eum ethnicum, quod omnino probandum est, si gente quidem ethnicus dicatur, religione autem Judaeis aliquo modo junctus; verosimiliter erat (coll. Luc. 7, 3.) proselytus portae (cf. 23, 15.). Sententia haec etiam eo firmatur, quod ipsi seniores Judaeorum (coll. Luc. 7, 3.) ejus nomine ad Jesum veniunt, et valde honorifica de eo dicunt; porro quod (coll. Luc. 7, 5.) synagogam exstruxit. Historia haec est eadem, quae apud Lucam (7, 1—10) legitur. Nam uterque evangelista in loco et tempore constituendo convenit; in utraque narratione eadem commemorantur adjuncta plurima; in utraque eadem verba characteristicam referuntur, quae mirandam centurionis fiduciam manifestant. Adest solummodo diversitas circa modum rem proponendi. S. Lucas nempe rem plene enarrat, uti revera evenit; s. Matth. vero h. l. uti alias saepius brevitatis studiosus fuit, et ideo centurionem ea, quae is per alios (legatos) dixit fecitque, per se dixisse et fecisse notavit. ²⁾

3. Sanat socrum Petri aliosque (14—17).

(Marc. 1, 29—34. Luc. 4, 38—41.)

V. 14. Curatio Simonis socru aliusque adhibita juxta Marcum (1, 29. seq.) et Lucam (4, 38. seq.) non hocce, sed priori tempore ante sanationem leprosi et sermonem montanum facta est. — *In domum Petri*, in domum socerorum Petri (coll. 1 Cor.

¹⁾ Cyrill. Hieros., Chrys., Ambros. ²⁾ Cf. August. l. 2. de consens.

9, 5.), in qua Petrus et (coll. Marc. 1, 29.) frater ejus Andreas Capharnaumum venientes, habitare solebant, quae autem breviter domus Petri dicitur. Inde facile intelligitur, quod locus hic non pugnet cum relatione Joannis (1, 44.), qui Petrum Bethsaida oriundum fuisse dicit: — *Et febricitantem*, nimirum graviter, uti s. Lucas habet. Particula καὶ (et) h. l. est explicativa.

V. 15. *Ministrabat*, verosimiliter cibos, et quidem Christo ejusque comitibus. Verbo hoc significat, non solum liberatam a febris, sed praeter morem vulgaris medicinae subito etiam vires ei fuisse restitutas. Juxta traditionem nomen socrus erat Johanna, nomen uxoris Petri Concordia, et filiae Petronilla.

V. 16. *Vespere autem facto*. Hebraei duas numerabant vespere; alteram ab hora diei 9—12 (a nostra 3—6 pomeridianam), sive ad solis occasum, alteram a solis occasu usque ad ingruentem noctem. Collatis locis parallelis Marci (1, 32.) et Lucae (4, 40.), qui habent: cum occidisset sol, hic de secunda vespere est cogitandum. Solis occasum expectabant illi, qui aegrotos ad Christum attulerunt, quia (coll. Luc. 4, 31.) sabbatum erat, quo die aegrotos apportare juxta pharisaeorum disciplinam non licebat. Ad aegrotos ad Christum apportandos motierant factis miraculosis, quae a Christo patrata partim ipsi viderant, partim fama audierant. — *Verbo*, sola imperii vi. — *Omnes*, quos videlicet ei obtulerant.

V. 17. *Ut adimpleretur*, i. e. sanavit omnes ideo, ut impleatur vaticinium prophetae Jesaiae (53, 4.). Mirum posset videri, quomodo Matthaeus Jesaiae verba, quae proprie de peccatis eorumque poenis agunt, quas Christus in se suscepit et passione et morte sua in cruce exsolvit (1 Pet. 2, 24.), poterat transferre ad morbos (infirmittates) corporis, quos sanaverat? Poterat id facere; nam morbi corporis sunt effectus et sequelae peccati, hinc sanationes morborum miraculosae erant anticipati effectus, fructus passionis Christi respectu ad sequelas peccati (erant initia, typi et pignora plenae redemptionis futurae). Loco: accepit (ἐλάβεν) verti debet: abstulit, et loco: portavit (ἐβάστασεν), asportavit, amovit.

4. Duo discipuli Christi fieri volentes (18—22).

(Luc. 9, 57—62.)

V. 18. *Videns*, quum vidisset, nimirum alio tempore quodam (non eadem hora). — *Turbas multas*. Verba haec causam indicant, cur abire voluit. Quum homines isti curiositate, non autem studio doctrinam ejus audiendi venissent, indignos eos putavit, ut ipsi cum eis esset consuetudo; fors etiam ideo hoc fecit, ne turba ad motus inordinatos excitaretur, unde adversarii ejus ansam arripere possent, eum ut concitatore et seductorem populi calumniandi. — *Jussit ire trans fretum* (εἰς τὸ πέρας), in litus lacus Genesarethani adversum, seu jussit trajicere lacum. Verba nimirum εἰς τὸ πέρας adhibentur a s. scriptoribus ad designandam regionem, quae vel trans lacum Genesarethanum, vel trans Jordanem sita est.

V. 19. *Unus* (εἷς), quidam (τις). — *Sequar te*, perpetuus tuus comes et discipulus fieri cupio. Juxta v. 21. hic legisperitus jam sectator (discipulus) Christi erat, sed nondum perpetuus. Cf. dicta 4, 19.

V. 20. *Vulpes foveas habent et volucres coeli nidos*, i. e. latibula, ubi tute quiescunt. Memorantur hic vulpes et volucres ad designandas creaturas pauperes, viventes de iis, quae in dies reperiunt. — *Filius hominis*; de hac formula vid. comment. in evang. s. Joan. pag. 48. — *Non habet, ubi caput reclinet*. Verbis his summa significatur paupertas. Sine dubio ea fuit hominis Christum sequi volentis indoles, ut putaret, se Christum sequentem, honores, divitias vitaeque commoditatem esse consecuturum; hinc Christus, cui ejus indoles nota erat, statim ab initio eum admonuit, discipulis suis commoda terrena minime esse exspectanda.

V. 21. *De discipulis*, eorum scil., qui hucusque inter Jesu auditores erant. H. l. ergo vox discipulus non de 12 apostolis, sed sensu latiori (de sectatoribus Christi generatim) accipienda est; unde simul elucet, vocem discipulus equiparari verbo scribae (γραμματεὺς) v. 19. — *Permitte primum sepelire patrem meum*, permitte, ut, priusquam te sequar, abeam ac patri modo mortuo justa solvam, et tunc te sequar (quod supplendum est). Cf. 10, 37.

V. 22. *Sequere me, esto discipulus meus. — Dimitte mortuos sepelire mortuos*, i. e. mortuorum sepeliendorum curam relinque hominibus infidelibus, fide gratiaque destitutis, qui ergo mortui anima sunt. Lucas (9, 60.) addit: *Tu autem vade et annuntia regnum Dei*, qua scil. via perveniatur ad regnum coelorum, nimirum per fidem et vitam conformem evangelio (a Lap.). Primum mortuos metaphorice, alterum proprie accipiendum est. Tertius casus legitur apud Lucam (9, 61.): *Sequar te, Domine, sed permitte mihi primum renuntiare his, quae domi sunt*, i. e. bonis, quae domi sunt eaque cognatis distribuere, vel renuntiare familiaribus (nam et id possunt graeca verba τοῖς εἰς τὸν οἶκόν denotare. Ait ad illum Jesus: *Nemo mittens manum suam ad aratrum, et respiciens retro, aptus est regno Dei*, i. e. quemadmodum non est aptus ad ducendum seu regendum aratrum, qui a tergo respicere voluerit, quia necesse est oculos habere ante se intentos in sulcum, ut rectus esse possit; ita non est aptus ad officium praedicatoris regni Dei vel ad ejus sequelam tanquam ejus discipulus, qui, cum id susceperit semel, deinde ad alia negotia, curas et negotiationes distrahitur, quae eum inde deducant. Cf. 2 Tim. 2, 4. Metaphora in hoc dicto Christi sumpta est ab aratoribus, qui manu stivam tenentes, oculos habent ante se in sulcum intentos, ut rectus sit (Jans.). Ceterum Christus minime inhumanitatis quoad officia defunctis praestanda, argui potest; contrarium docet historia de Lazaro (Joan. c. 11.). Dicto illo (v. 22.) Christus solummodo vult docere, ipsum (vocantem ad evangelium) sequi, esse primum hominis officium; nam nullam majorem esse posse pietatem, quam ipsum (Christum) sequi (Mald.). Res v. 19—22. relatae juxta s. Matthaeum videntur gestae ante transmissum Jordanem, quum juxta s. Lucam (9, 57. seq. coll. 8, 22.) serius, nimirum ultimo anno Domini, brevi post iter Hierosolymitanum ad festum tabernaculorum contigerint. Sed quum Matthaeus etiam alias temporis ordinem non curat, res eo ipso tempore evenisse dicendae sunt, quo Lucas eas refert ¹⁾.

¹⁾ Cf. Patrit. I, 405.

5. Tempestas sedata (23—27).

(Marc. 4, 35—41. Luc. 8, 22—25.)

V. 23. *Discipuli ejus*; ut supra 8, 21.

V. 24. *Ecce*, postquam nimirum in lacum Tiberiadis venit navigium. — *In mari*, in lacu Tiberiadis. — *Motus magnus*, tempestas immanis. — *Ipsa vero dormiebat*, nimirum vero somno.

V. 25. *Perimus*, in summo vitae discrimine versamur. — *Suscitaverunt eum, dicentes: Domine, salva nos*. Hac agendi ac loquendi ratione discipuli ostenderunt, fuisse illis persuasione, tantam esse magistro potentiam, ut et periculo praesentissimo eripere eos valeat. Quum plures eorum essent piscatores, atque ordinaria media adhibere ipsi optime scirent, utique a Christo extraordinarium auxilium expectabant.

V. 26. *Quid timidi estis*, cur trepidatis de vita vestra, quum ego praesens sim? — *Modicae fidei*. Ideo eos ita nominat, quia prae nimia trepidatione animum abjiciebant, putabantque Jesum dormientem nullam ipsorum curam habere, hinc eo tantum vigilante, non autem etiam dormiente esse tutos (Chrys.). — *Imperavit ventis et mari* (ἐπετίμησε), i. e. increpavit ceu herus famulum. Quod Christus ventos et mare increparet, ostendit se Dominum et regem naturae, cujus imperio, uti morbi et daemones, ita et elementa naturae obediunt. Simile legitur de Deo in A. F. (ps. 17, 16; 103, 7; 105, 9.). ¹⁾

V. 27. *Porro homines mirati sunt*, tam apostoli (coll. Luc. 8, 25.), quam alii, qui (coll. Marc. 4, 36.) erant in aliis naviculis. Navicula, uti ait Tertullianus (de bapt. c. 12.), figuram ecclesiae praeferebat: quod in mari, id est saeculo (mundo), fluctibus, id est persecutionibus et tentationibus inquietatur, Domino per patientiam velut dormiente, donec orationibus sanctorum in ultimis (in fine saeculorum) compescat saeculum et tranquillitatem suis reddat.

¹⁾ Cf. Bucher Leben Jesu S. 492., Schegg.

6. Sanat daemónicos Gadarenos (28—34).

(Marc. 5, 1—20. Luc. 8, 26—39.)

V. 28. *Et quum venisset trans fretum*, in litus ulterius (orientale) lacus Tiberiadis. — *In regionem Gerasenorum*. Non tantum h. l., sed et apud Marcum (5, 1.) et Lucam (8, 26.) adest varietas lectionis. Alii legunt: Gergesenorum (τῶν Γεργῆσων), alii: Gerasenorum (τῶν Γερασσηνῶν), alii: Gadarenorum (τῶν Γαδαρηνῶν). Lectionem primam e mera Origenis conjectura ortam esse, eruditi putant, cum Jos. Flavius, qui de illa regione ad lacum Genesareth sita, saepius loquitur, oppidum Gergesa non commemorat. Lectio altera permultis codicibus et versionibus (etiam Vulgata) commendatur, et nomen habet ab urbe Gerasa, quae in Peraea versus Arabiam sita erat. Quum tamen locus hic notatus (coll. v. 32. et 33.) non longe distaret a mari, praeferenda videtur lectio ultima: Gadarenorum, quia urbs Gadara (Peraeae metropolis), a qua regio illa nomen habet, vicinior erat mari, quam Gerasa, hinc etiam ditio ejus ad maris Galilaeae ripam usque pertinere potuit. Incolae hujus urbis (Gadarae) maximam partem erant ethnici. — *Duo habentes daemonia*. S. Lucas et Marcus locis parallelis de uno tantum daemónico loquuntur, ideo tamen non adest pugna. Loquuntur de uno, sive quia persona nobilior erat (Aug., Beda), sive quia de uno tantum insigniore audiverant. Vel potest difficultas ita removeri: Quum Matthaeus narret, illos duos Christo occurrisse, cum is venisset trans fretum in regionem Gadarenorum, Marcus vero et Lucas dicant, illum unum obviam Christo venisse statim ac is e navi egressus fuerat, potest statui, statim ut Christus in litus e navi descendit, unum illorum ei obvium fuisse, alterum vero non statim ac Christus de navi fuerat egressus, sed post aliquod temporis spatium supervenisse. Matthaeus itaque non servato temporis ordine de utroque simul loquitur, Marcus et Lucas solum de primo. ¹⁾ — *De monumentis exeuntes*, i. e. de sepulchris. Judaeorum scil. sepulchra erant

¹⁾ Patrit. in Marc.

speluncae amplae sub terram ex nativa rupe arte manuque factae, ad montium latera extra civitatem sitae. Quaedam tam spatiosae erant, ut columnis suffulcirentur, unde et Judaei hostium suorum furorem fugientes in monumenta abire solebant. Jos. Flavio teste saepe etiam latrones in illis habitabant, hinc et daemoniaci illi facile in ejusmodi monumentis morari poterant (cf. Kuin.). Si s. Lucas (8, 27.) dicit, daemoniacum fuisse virum e civitate, non pugnat cum Matthaeo, erat enim e civitate scil. oriundus, sed tempore isto in sepulchris morabatur.

V. 29. *Clamaverunt.* Verba sequentia a daemoniacis nomine daemonum, seu potius a daemonibus per daemoniacos prolata sunt. — *Quid nobis et tibi*, quid nobis tecum negotii aut rei est? seu: nihil est nobis tecum rei. Nam praecipiebat eis exire, uti Marcus et Lucas referunt. — *Fili Dei*, i. e. Messia. Locus hic docet, Christum a daemonibus cognitum fuisse. Non mirum, si tamen ei obviam iverunt; verosimiliter sublimior vis eos id facere coëgit, ut manifestum fieret, Christum potestatem habere in mundum spiritualem, sicut in morbos et tempestates maris. — *Venisti ante tempus*, scil. extremi judicii. — *Torquere nos.* Daemones quidem poenam inde a lapsu suo jam luunt. Ast, quum post lapsum Adami interim magnum in mundum influxum exercent, homines nimirum obsidendo, tentando, ad peccandum seducendo, eisque nocendo per creaturas humanis usibus servientes, adhuc solatio quodam et voluptate fruuntur; plena et summa poena post judicium extremum in daemones cadet, quum perfecta rerum per peccatum turbatarum restitutione atque boni ac mali absoluta separatione, in aeternum in gehennae abyssum detrudentur (Apoc. 20, 9; 2 Pet. 2, 4; Jud. 6.). Quum jam quaevis diminutio vel coarctatio daemonum influxus in mundum, novum eis paret tormentum, ideo Christo, quem hunc eorum influxum diminuturum, imo et fracturum cognoverant et viderant, putantes, eos jam nunc illis poenis, quae in judicio extremo eos manent, ab eo affectum iri, dicunt: quare venisti ante tempus torquere nos? nimirum nos ex hominum corporibus ejiciendo et in tartarum in perpetuum detrudendo. Videntur ergo hi daemones timere, ne diem judicii extremi, quem ipsi remotum putabant, Christus anticipet, ac velut judex in eo illos ad tartara illico condemnet. Veritas explicationis hujus confirmatur loco Lucae (8, 31.), ubi

vox torquere (*βασανίσαι*) explicatur per: ne juberet eos in abyssum ire, i. e. ne eos in tartara pelleret ¹⁾.

V. 30. *Erat autem non longe*, non procul. In graeco legitur *μακρὰν*, quod procul notat; sed quia notio vocis procul est relativa, ut, quae uni in propinquo esse videntur, alius remotiora dicat, hic autem, docente materia substrata, non de tam remoto sermo est, recte ad sensum vertit Vulgata: non longe (cf. Fritsch.). — *Grex porcorum*. Fuisse dicit Marcus (5, 31.) duo fere millia porcorum. Judaeis non licebat animalia haec, quia immunda erant, alere; hinc domini gregis erant gentiles, vel tales Judaei, qui legis servandae parum studiosi, mercaturam illis faciebant cum gentilibus.

V. 31. *Daemones autem rogabant* etc. S. evangelista aperte daemones loquentes inducit. Rogant daemones (coll. Luc. 8, 31.), ne in tartara detrudantur, quia timent, ne in gehennam detrusi statim eodem modo, quo post judicii diem, excrucientur, sed ut in regione, a gentilibus maxime inhabitata, manere possint, et quidem, quum in hominibus habitare se non posse scirent, ut in porcis, animalibus immundis, Judaeis abominabilibus, id eis permetteret. Postulabant autem hoc, uti nonnulli (Chrysost., Euthym.) observant, consilio maligno, ut nimirum licentia a Christo obtenta abutendo, gregem perderent, sicque damno Gadarenis illato efficerent, ut hi indignatione in Christum impleti, ei et doctrinae ejus aures non praeberent. — Juxta Marcum (5, 9.) et Lucam (8, 30.) Christus daemonem (primarium) interrogat prius, quod sit nomen ejus; qui ei dixit: Legio, i. e. magna multitudo. Vox haec etiam a rabbinis adhibetur ad significandam magnam multitudinem; quapropter etiam daemon explicandi causa addit: „quia multi sumus.“ Sumsit autem sibi ille daemon hoc nomen a Romanorum exercitu depromptum, ut se illo designaret tanquam ducem totius cujusdam gregis daemonum, qui illum obsederant. Interrogabat vero Christus ideo, ut ex responsione existimari posset de magnitudine tum mali, quo infelix ille homo premebatur, tum potestatis ejus, tot daemones ejicientis.

V. 32. *Exeuntes*, scil. daemones (non morbi, uti ratio-

¹⁾ Cf. Mald., a Lap.

nalistae volunt) ex hominum corporibus. Patet id ex v. 31., praeprimis vero ex locis parallelis Marci (5, 13. et exeuntes spiritus immundi) et Lucae (8, 33. exierunt ergo daemones ab homine). Nec potest Christus, quum permitteret, ut daemones porcos invaderent eosque praecipites agerent, injuriae in illos homines illatae argui, quum ipse ut legatus divinus, imo qua Deus ipse, penes quem est supremum omnium rerum terrenarum dominium, jure divino egit; quemadmodum nemo conqueri potest, si fulgur domum ejus incenderat, aut grando segetes ejus devastaverat. Poterat autem Christus damnum hoc permittere (quia non omnes homines ad vitia vitanda et virtutem colendam beneficiis moventur, teste ipsa experientia) etiam ideo, ut tali modo ad eum salvatorem hominum attenti redderentur, atque animalibus mortuis ipsi homines fierent vivi (animo), et ita salutem consequerentur aeternam, qua obtenta utique damnum illud evanescebat.

V. 33. *De eis, qui daemonia habuerant*, i. e. etiam ea, quae daemoniis evenerant. — *Rogabant*, quia vel ipsius Christi personae metus eos invaserat; vel quia timebant, ne majoribus ab eo damnis afficerentur. S. Marcus (5, 15.) addit, homines hosce invenisse eum, qui daemoniacus fuerat, ad Jesu pedes sedentem, vestitum et sana mente, atque (quod etiam Lucas 8, 38. narrat) hunc hominem Christum rogasse dicit, ut in comitatum ejus admitteretur (coll. 5, 18.), Jesum autem hoc non permisisse, potius ei praecepisse ut domum revertatur nuntietque, quod sibi Deo propitio evenerit; idque ideo, ut facto hoc divulgato incolae regionis illius praepararentur ad facilius admitte-
tendam doctrinam divinam per ejus apostolos aliquando ipsis annuntiandam.

Caput IX.

1. Sanat paralyticum (v. 1—8).

(Marc. 2, 1—12. Luc. 5, 17—26.).

V. 1. *Transfretavit*, trajecit lacum Tiberiadis, rediens in oppositam ripam. — *In civitatem suam*, Capharnaum, quae ideo ita dicitur, quia Jesus in ea domicilium sedemque suam habebat. Ceterum prima hujus versus pars, in qua est de trajectu, illis jungenda est, quae sunt in fine capitis 8.; altera, in qua de Christi adventu Capharnaum, iis, quae continuo sequuntur. ¹⁾

V. 2. *Offerebant ei*, attulerunt ad domum, in qua Jesus docebat. Narrantibus Marco (2, 4.) et Luca (5, 19.) homines illi, qui paralyticum in lecto portabant, quum ob multitudinem hominum non possent per vestibulum domus eum ad Jesum afferre, ascenderunt in tectum domus, ubi Jesus docebat, et remotis tegulis hominem una cum lectulo in coenaculum, quod immediate sub tecto in superiori domus parte erat, ad Christum demiserunt. Domus tectum autem conscendere poterant, quia notum est, domus orientalium habere tecta plana, easque in exteriori pariete instructas scala, qua ascensus dabatur in tectum, quin opus esset intra domum subire. ²⁾ Cf. 24, 17. — *Paralyticum*; cf. 4, 24. — *Et videns Jesus fidem illorum*, nimirum paralytici et portantium (Chrys.). — *Dixit paralytico: confide*, bono esto animo, quia plus, quam cupis, impetrabis. Habuit quidem jam fiduciam; sed conspectus Christi, virtutum magistri et peccatorum castigatoris, uti et peccatorum commissorum recordatio istam poterat infringere, ideo dicit ei: confide. — *Fili*. Nomine hoc, quod est amica et blanda compellatio, eum alloquitur, quia cor ejus misericordia erga eum accensum erat. — *Remittuntur tibi peccata tua* (*ἀφεῶνται* perfectum doricum pro *ἀφεῖνται*), remissa sunt peccata tua. Quia nimirum morbus erat sequela et poena peccatorum ejus, haec Christus, cor ejus poenitens videns, primum ei remittit. Vide dicta Joan. 5, 14. pag 100

¹⁾ Patrit. II, 397. — ²⁾ Calm. in Marc. 2, 4.

V. 3. *Quidam de scribis.* Juxta Lucam (5, 17.) aderant pharisaei et legis periti. — *Dixerunt intra se*, apud se cogitabant (cf. 3, 9.). Lucas (5, 21.) addit: dicentes, i. e. hunc in modum. — *Blasphemat* (βλασφημεῖ), impie in Deum loquitur (et agit); putabant enim (coll. Luc. 5, 21.) neminem posse peccata remittere, nisi Deum; quum igitur Christum potestatem peccata remittendi sibi vindicantem audirent, eum blasphemiae seu impiae loquendi et agendi rationis arguebant. Cf. 12, 31.

V. 4. *Et cum vidisset Jesus cogitationes eorum*, quum Jesus pro sua omnium rerum scientia perspexisset eorum perversas cogitationes. Hacce scientia ostendite eis jam Christus se esse Deum, utpote καρδιογνώστην (cf. Joan. 2, 25.). — *Ut quid* (ὅνα τι), cur, quare? — *Cogitatis mala in cordibus vestris?* cur cogitatis, me impie in Deum loqui, quod paralytico peccata sua remisi?

V. 5. Versus hujus verbis probat, se recte dixisse, cur mala cogitatis in cordibus vestris? Sensus est: Si dixissem, surge et incede, vos nihil mali in his verbis suspicati essetis. At haec dicere, i. e. at dicendo (solo verbo) efficere, ut paralyticus sit sanus, factu non est facilius, quam dicendo: remissa sunt tibi peccata tua, alicui peccata remittere; utrumque postulat potentiam a Deo datam et concessam. Dicere h. l. cum emphasi; dicere cum effectū.

V. 6. *Ut autem sciatis etc.* Verbis his Jesus tacite docet, se esse Messiam. — *Tunc ait paralytico.* Alii verba haec parenthetice interjecta esse putant ab ipso evangelista; alii rectius ellipsin statuunt hoc modo: dico paralytico; tum paralytico dicit etc. Sensus totius versus est: Ut jam intelligatis, non tantum Deo in coelo, sed etiam mihi Messiae esse potestatem peccata remittendi, et me non esse blasphemum, si dico: remissa sunt tibi peccata tua, te paralyticum jubeo lectum tuum, testimonium infirmitatis, in sanitatis recuperatae probationem sumere salvumque hinc abire. Sic ex sanatione probat, se habere potestatem remittendi peccata.

V. 8. *Timuerunt*, omnes praesentes stupor (coll. Luc. 5, 26.) et timor occupavit, nimirum ob potestatem peccata remittendi miraculo comprobata, quam inter ipsos existentem, hucusque ignorabant. — *Glorificaverunt*, laudibus celebrarunt

Deum. — *Qui dedit potestatem talem hominibus.* In voce: hominibus proxime Christus significatus est; sed, quum ipse qua homo in intimo nexu existit cum genere humano redempto, cum ecclesia N. F., cujus est caput, vox haec etiam de genere humano potest intelligi. Nam quod divinae virtutis et potentiae Christo datum est, id universo hominum generi in ejus persona tributum est. Sed haec Christi potestas continuatur in ecclesia, partim in sacramentis, per quae hominibus peccata remittuntur; partim in charismatibus fidelibus concessis.

2. Vocatio Matthaei (Levi) 9—13.

(Marc. 2, 14—17. Luc. 5, 27—32.)

V. 9. *Et cum transiret*, cum digrederetur ad lacum Tiberiadis. — *Inde*, de domo, ubi paralyticum sanaverat, et de urbe Capharnaum, in qua tunc morabatur. — *In telonio* (non: ad mensam, super quam vectigalia numerari solebant), in domo (loco), quae erat in vicinia lacus Tib., ubi vectigalia a portitoribus exigebantur ab illis, qui per Jordanem et lacum Genesareth e Syria et vicinis regionibus aliis merces inferebant. — *Matthaeum nomine.* Quae h. l. de vocatione Matthaei leguntur, eadem Marcus locis parallelis (2, 13.) et Lucas (5, 27.) narrant de vocatione Levi, qui eadem cum Matthaeo persona est. Cf. prolegom. §. 1. — *Et surgens secutus est eum*, rebus scil. suis relictis (coll. Luc. 5, 28.).

V. 10. *Et factum est discumbente eo*, i. e. accumbente eo ad mensam; nam ἀνάκειμαι accumbo dicitur de iis, qui mensae jam coenantes accumbunt. De modo accumbendi mensae vid. comment. in evang. s. Joan. p. 220. — *In domo*, scil. Matthaei, docente Luca (5, 29.). — *Publicani* (τελῶναι), portitores (cf. 5, 46.). — *Et peccatores*, alii homines nequam. — *Discumbebant*, convivantes mensae accumbebant.

V. 11. *Et videntes Pharisei*, nimirum quidam, revera Christum convivantem viderant, vel ex aliis audierant, Christum apud Matthaeum cum portitoribus convivatum fuisse. — *Quare cum publicanis et peccatoribus manducat magister vester?* Conversatus est Christus cum hominibus malae famae, quia ad meliorem frugem eos voluit reducere.

V. 12. *At Jesus audiens ait*; quia nimirum scivit, verbis

pag 220

ad discipulos dictis se ipsum a pharisaeis peti, ipse responsum dedit eis. — *Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus*, sicut non indigent medico (corporali) sani, sed aegroti, ideoque non dedecus medici est versari cum aegrotis — ita non indigent moraliter sani, justi, morali medico, sed moraliter aegroti, peccatores; tales autem ex vestra propria opinione sunt homines isti, hinc adire eos non modo nullum dedecus est, sed et necessarium. — Verba haec, quum jam in V. T. Jehova se nominat medicum (sanatorem) Israëlitis aegroti (Exod. 15, 26.), facile poterant ab auditoribus intelligi.

V. 13. Versu praegresso causam reddidit, cur cum peccatoribus conversetur; versu hocce autem ex s. scriptura probat, se recte agere, quum haec ipsa charitatem misericordem praeferat sacrificio. — *Euntes discite*. Verba haec, uti formula rabinica *למד ושמע*, provocant ad meditandum, et quoad sensum valent: agite discite. — *Quid est*, quid sibi velit, quod Deus per Hoseam prophetam (6, 6.) enuntiavit. — *Misericordiam volo et non sacrificium*, charitas misericors erga alios magis mihi placet, quam sacrificium. Nam verba: „*misericordiam volo et non sacrificium*“ — non continent absolutam, sed relativam tantum negationem, uti id manifestum est ex eodem prophetae loco; sequitur enim illico: „*cognitione Dei magis delector, quam holocaustis.*“ — *Non enim veni vocare justos, sed peccatores*, i. e. recte dixi vobis, agite discite, quid est etc. nam mandatum mihi a Patre datum postulat, ut in peccatores misericordiam exerceam; seu: nam a Patre missus sum in terram, non ut justos, sed ut peccatores vocem ad salutem Messianam. Vocare h. l. absolute positum: vocare ad salutem Messianam. Per justos h. l. Christus non intelligit perfecte justos, nam nullus est talis in oculis Dei; qui vero in V. F. et aetate Christi generatim justi erant, erant id non sua vi et virtute, sed gratia Messiae. Per justos ergo intelligit Christus h. l. tales, qui, uti pharisaei ob externam legis observationem temere, superbe, aestimabant atque se jactabant justos, et ideo in Christum credere nolebant. Quum ergo hi in sua superbia Christum respuerent, utique dicere poterat, se illorum causa non venisse (Hilar., Hier. alique). Inest itaque in verbis: non veni vocare justos, satyra in pharisaeos subtilissima. — *Sed peccatores*, eos, qui improbitatem,

aegritudinem suam spiritualem agnoscunt, et ideo desiderio mei, medici flagrant. Verba: in poenitentiam (εἰς μετάνοιαν), quae nonnulli codices habent, ut additamentum ex Luca (5, 32.) delenda sunt. Cf. Mald.

3. De jejuniis privatis (14—17).

(Marc. 2, 18—22. Luc. 5, 33—38.)

V. 14. *Tunc accesserunt ad eum discipuli Joannis*, et (coll. Luc. 5, 33.) pharisaei. *Jejunamus frequenter*, crebra sponte agimus jejunia (πολλὰ id quod πολλάκις frequenter). H. l. est sermo de jejuniis privatis (cf. 6, 16.).

V. 15. *Numquid possunt*. Verbum: possunt h. l. de morali possibilitate accipiendum est, quod alicui convenit. — *Filii sponsi* (οἱ τοῦ νυμφῶνος, proprie filii thalami,) sunt illi, qui apud Hebraeos sponsam in domum sponsi comitabantur, ibique per septem plerumque dies nuptias celebrabant, sponsumque et sponsam ad conclave deducebant; hinc sponsi sodales et amici, alias etiam paranymphei dicti (cf. Joan. 3, 29.). De voce filii vid. 8, 12. — *Lugere*, hinc et jejunium agere; jejunium enim est signum luctus, unde etiam apud Lucam legitur: jejunare, cum quo simul notio luctus jungenda est. Verosimiliter Jesus hanc generalem exprimere voluit sententiam: Nemo prudens facere solet, quod certo tempori et loco non convenit. Hanc autem sententiam ad discipulos suos applicando, hoc edicere voluit: Sicut amici sponsi, quamdiu nuptiae celebrantur, non solent jejunare et lugere, ita inconvenienter agerent discipuli mei, si, quod vos poscitis, jejunarent et lugerent, quamdiu ego, magister eorum, cum illis sum. Comparat se Christus sponso, cui ipse Joannes Bapt. eum comparaverat (coll. Joan. 3, 29.); tempus muneris ejus publici (ejus praedicationis) erat tempus conjugii ejus et nuptiarum; sponsa autem ecclesia (genus humanum redemptum), quam sibi efformaverat; sponsi amici sunt apostoli, eorumque officium sponsam, homines per fidem ad Christum adducendi. — *Venient autem dies, cum auferetur ab eis sponsus*. Verbis his respicit Christus tempus violentae mortis suae. — *Et tunc jejunabunt*, inde a morte mea (usque ad alterum meum adventum) jejunia agent atque lugerunt, quod et apostoli fecerunt et semper in ecclesia fit.

et tunc sequitur jejunia ex temporibus apostolicis et

V. 16. In praegressis dixerat Christus, discipulos se praesente non posse jejunare et lugere; nunc docet, eos id non posse etiam ob suam ipsorum indolem praesentem, cum nondum ea virtute praediti sint, ut graviora quaedam ab eis exigeret. — *Nemo autem immittit* (ἐπιβάλλει), adsuit (coll. Marc. 2, 21.). — *Commissuram* (ἐπίβλημα), assumentum, seu particulam. — *Panni rudis* (ἀγνάφου ex a priv. et γνάπτω pannum polio), panni infullonici et impexi. Lucas loco parallelo (5, 36.) habet: *commissuram a novo vestimento* (i. e. pallio vulsam); quia pallia orientalium sunt panni quadrati, quibus involvuntur, hinc idem dicunt Matthaeus et Marcus, qui habent: *commissuram panni rudis*. — *In vestimentum vetus*, (ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ), i. e. ad reparandam detritam vestem (pallium) ac laceram. — *Tollit* (αἶρει), abrumpit, quando nimirum madefactum contrahitur contractumque fila vestimenti veteris facile deducit et rumpit. — *Plenitudinem ejus* (πλήρωμα αὐτοῦ). Vulgata vocem πλήρωμα sumit ut accusativum. Si ita sumitur, ad verbum: tollit ex praecedentibus ut subjectum supplenda est vox: assumentum (ἐπίβλημα), et per plenitudinem (πλήρωμα) intelligendum est id, quod adhuc plenum et integrum est in veste vetere (integritas), ita ut sensus sit: nam assumentum abrumpit id, quod adhuc plenum et integrum est in veste vetere. ¹⁾ — Sed stante hac explicatione non intelligitur, ad quid sit pronomen ejus (αὐτοῦ) referendum. Alii (Reischl) pariter vocem πλήρωμα ut accusativum sumentes, per πλήρωμα intelligunt complementum, id, quo opus habet ad se complendum, hoc sensu: Particula panni infullonici adsuta vesti veteri, madefacta et contracta, abrumpit de veste vetere, quo opus habet ad complendum id, quod contractum fuerat. Sed explicatio haec nimis artificiosa est. — Quapropter praeferenda est explicatio eorum, ²⁾ qui πλήρωμα sumunt ut nominativum, atque per istud intelligunt id, quo expletur lacuna, seu id, quod supplet detritam vestem, ergo supplementum (assumentum), ita ut sensus sit: Abrumpit enim supplementum (seu id, quod complendo veteri vestimento adsuitur) de vestimento (vetere) aliquid (τε), nimirum, quando madefactum contrahitur, contractumque fila vestimenti

¹⁾ Jans., Mald. — ²⁾ Kuin., Berl., Bisp.,

veteris facile deducit et rumpit (Berl.) — Ejus (αὐτοῦ), i. e. vestimenti veteris. Explicationi huic favet locus parallelus Marc. 2, 21., sive lectio Vulgatae teneatur, sive illa Lachmanii et Tischendorffii: αἰρεῖ τὸ πλήρωμα ἀπ' αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ, aufert supplementum ab eo (aliquid), novum (supplementum) veteris (vestimenti, pallii).

V. 17. *Neque mittunt* (βάλλουσιν), infundunt. Usurpatur enim verbum βάλλω etiam de rebus fluidis, ita ut notet infundere. — *Vinum novum in utres veteres*. Utribus coriaceis vel pelliceis apud orientales liquida asservari et deportari solent. — *Sed in utres novos*, quia utres novi sunt validiores firmioresque, ita ut ferventis vini recentis vi non facile rumpantur. In utraque imagine (v. 16—17.) sequens latet cogitatus generalis: Non est faciendum cum re quavis, quod naturae, indoli ejus non conveniat. Per hunc cogitatum generalem voluit autem Christus, respiciendo ad discipulos suos, specialem sententiam hanc exprimere: Sicut absurdum (coll. Luc. 5, 36.), imo nocivum esset, vestimentum vetus resarcire particula (assumento) panni recentis (infullonicati), aut utribus vetustis infundere vinum recens — ita absurdum et nocivum esset, discipulis meis, qui similes sunt vestimentis detritis utribusque vetustis, genus vivendi asperum et austerum, cui non sunt assueti, imponere, quum periculum foret, ne et hujusmodi institutum sine fructu periret, et ipsi desperatione acti, me et salutem suam deserant; sed sicut recens vinum utribus novis infunditur, utpote qui robusti et firmi ferant vim ejus, sic prorsus austerum vivendi genus discipulis meis conveniet, quando per Spiritum s. innovati, ad istud praeparati fuerint, tunc duriora et asperiora suscipient, et quidem ex amore, non autem ex metu poenarum (uti faciebant Judaei). Quod postea et factum est (coll. Act. 13, 2. 3; 27, 9.). Ita anti qui interpretes. ¹⁾ Alii ²⁾ statuunt, Christum utraque imagine respicere pharisaismum (seu Judaismum, externa tantum aestimantem), ita ut sensus sit: Sicut absurdum et nocivum esset, vestimentum vetus resarcire particula panni recentis, ita absurdum et nocivum esset, novam doctrinam (meam) vitamque spiritualem adnectere

1). Mald., Jans., & Lap., Calm. — 2). Reischl, Bisp., Sepp secuti Orig., Cyrill.

externis Judaismi (externa solum aestimantis) formis (jejunii aliorumque); hic jam est marcidus atque ineptus, ut posset fundamentum esse vitae novae, christianae. Et sicut nocivum esset, utribus vetustis infundere vinum recens, ita nocivum esset, recentem, igneum spiritum religionis christianae occludere formis veteris testamenti. Ipse spiritus novus (christianismi) ex se novam procreare debet formam. Applicatio sententiae hujus generalis ad jejunia V. T. facilis est. Lucas (5, 39.) adhuc tertiam similitudinem addit: Et nemo bibens vetus (vinum), statim vult novum; dicit enim: vetus melius est; i. e. nemo facile assuescit novis statutis et praeceptis, postquam vetera in consuetudinem venerant. Quibus verbis juxta nonnullos ¹⁾ Christus discipulos Joannis interrogantes, quasi excusare vult, qui statutis suis et traditionibus assueti, non possint statim, iis exutis, novae legis instituta (novam vitam juxta ejus doctrinam) appetere et percipere; dum juxta antiquos etiam haec verba ad Christi discipulos spectant. — Ceterum hisce dictis Christus haud reprobare voluit jejunia aut austerum vivendi genus; verba ejus directa sunt tantum in pharisaica jejunia, quae non aguntur ex animi dolore de peccatis commissis, aut spiritu poenitentiae, sed tantum ex consuetudine aut gloriae humanae causa.

4. Sanat mulierem sanguine fluentem et Jairi filiam vitae reddit (18—26).

(Marc. 5, 21—43. Luc. 8, 40—56.).

V. 18. *Ecce princeps* (ἀρχων); hic docentibus Marco (5, 22.) et Luca (8, 41.) erat praefectus synagogae Capharnaënsis (ἀρχισυνάγωγος) nomine Jairus (cf. 4, 23.). — *Unus* (εἷς) quidem (τις) — *Accessit et adorabat eum*; cf. 8, 2. — *Domine, filia mea modo defuncta est* (ἀρτι ἐτελεύτησεν, scil. βίον). Dum juxta Matthaeum Jairus ad Christum ait, filiam suam jam defunctam esse, et apud Marcum (5, 23.) ea animam agere legitur (in agone esse, ἐσχάτως ἔχει), quod idem est cum Lucae: ipsa moriebatur, nulla adest pugna. Dum nimirum pater domum reliquerat, puella morti proxima (in agone erat), et quum ad

¹⁾ Meyer, Reischl, Bisp., Calm.

Jesum auxilium quaerens venisset, per conjecturam dixit, eam jam mortuam esse. Hinc juxta hanc explicationem sensus verborum patris apud Matthaeum, sequens est: Filia mea, quae, dum domo digressus sum, in agone erat, nunc verosimiliter jam mortua est (Aug.). Vel vero: Jairus ad Christum adiit, eique supplicavit pro salute filiae jam jam moriturae (uti Marcus habet et Lucas), dein Jairo unacum Christo domum redeunti nuntium allatum est de filiae obitu; tum vero Jairus, quod Marcus et Lucas in narrationibus suis aperte non posuerunt, Christum, sicut Matthaeus narrat, non pro salute, sed pro vita filiae restituenda precatus est. Matthaeus enim brevitatis studiosus, rei gestae substantiam solummodo narrat, dum Marcus (nec non et Lucas paucis omissis) plene eventum, uti contigerat, refert. ¹⁾

V. 20. *Et ecce mulier.* Juxta evangelium Nicodemi erat mulier haec Veronica, oriunda juxta Eusebium (hist. eccl. l. 7.) urbe Paneas (Caesarea Philippi). — *Quae sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis.* Morbus hic, ubi jam inveteratus est, difficillime sanatur. Juxta Marcum (5, 26.) multa perpessa est a compluribus medicis, omnesque facultates suas erogavit, quin conditio ejus misera melior reddita fuisset. — *A tergo,* videlicet ob pudorem, quia quum esset immunda, timebat, ne morbus ejus notus fieret, et quia fors noluit moram facere Christo rebus suis. — *Tetigit fimbriam.* Vox *χράσπεδον* non est, uti nonnulli volunt, extrema pallii pars, limbus (Saum); sed est cirrus, filamentum laneum contortum, hebr. *רִצְצִי* (Quaste, Troddel), qualia in extremitate pallii dependebant. Plura de hoc vid. 23, 5.

V. 21. 22. *Salva ero, sana ero, seu sanabor.* — *Conversus,* non quasi ignoraret, nec, si juxta Marcum (5, 30.) et Lucam (8, 46.) quaerebat, quis me tetigit, id fecit ob ignorantiam, scivit enim, uti Marcus et Lucas narrant, virtutem de ipso exiisse (i. e. scivisse virtutis divinae effectum seu sanationem miraculosam per suam virtutem esse effectam), hinc et ipsam mulierem novit; sed ideo interrogavit, ut occasionem adduceret, mulieris fiduciam publice approbandi animumque ejus erigendi (Beda). — *Filia, cara mea.* — Blanda hac compellati-

one erigebat Jesus animum mulieris trementis. — *Fides*; fides nimirum erat conditio, sub qua beneficium sanitatis ei conferre volebat. — *Te salvam fecit*, te sanavit. — *Ex illa hora*, illo ipso temporis momento, quo Jesus dixit: confide filia etc. Sic ergo Christi corpus, et per hoc ipsa ejus vestimenta erant quasi canales, per quos virtus sanitatem operans in corpus aegrotum fluebat. Quare ex his recte argumentum petitur pro sacrarum reliquiarum vi et usu.

V. 23. *Vidisset tibicines*. Apud veteres Graecos, Romanos et Judaeos in more fuit, inter funera tibiis canere. ¹⁾

V. 24. *Non est enim mortua puella, sed dormit*, puella non est mortua, ut mortua maneat, sed mors ejus similis est somno, e qua tam facili modo in vitam revocatur, sicut homo ex somno excitatur (Mald.). Sic etiam apud Joannem (11, 11.) Lazarum defunctum, sed mox a se resuscitandum, Christus dicit dormire. — *Deridebant eum*; persuasum enim habebant homines illi, qui in domo erant, puellam esse mortuam, et Jesum hoc absolute negare putabant, quum tamen Christus ad suam potentiam respiciens, eam non esse mortuam, sed dormire dixisset.

V. 25. *Quum ejecta esset*, expulsa non vi et manibus, sed minantibus verbis et gestibus. — Homines hos sine dubio ideo expulit, ne viso tanto miraculo, ab eis, falsis de Messia opinionibus infectis, tumultus excitaretur. — *Intravit*, nimirum cum Petro, Jacobo et Joanne atque parentibus puellae (cf. Luc. 8, 51.). — *Tenuit manum ejus*, apprehendit manum puellae, et ut Marcus (5, 41.) addit, acclamavit: *Puella surge* (ταλὶθὰ χοῦμι). — *Surrexit*, scil. de lecto.

V. 26. *Fama*, scil. hujus rei, quam modo narravi. — *In terram illam*, i. e. Galilaeam. Narrantibus Marco et Luca jussit Jesus puellae dari, ut manducaret. Fecit hoc Christus partim eo consilio, ut corpus ejus reficeretur (nam quod mediis naturalibus effici poterat, id Christus miraculosa virtute sua noluit efficere); partim, ut parentes omne dubium abjicerent, dum viderint puellam non modo surrexisse (et coll. Marc. incedere), sed et manducare eam posse, ergo vere vivam esse atque valere²⁾.

¹⁾ Ovid. Fastor. l. 6.; Jos. Flav. de bello l. III. — ²⁾ Cf. a Lap., Calm.

5. Duo caeci sanantur (27—31).

V. 27. *Inde*, e domo Jairi. — *Miserere nostri*, scil. ita, ut visum nobis restituas. — *Clamantes*; sivit eos Christus post se clamare, quia eos in fide corroborare volebat. — *Fili David*, i. e. Messia; nam Judaei Messiam per eminentiam nominare solebant filium Davidis. Quia caeci de miraculis Christi audierant, credebant eum Messiam.

V. 28. *Cum venisset domum*, in qua nimirum, cum Capharnaumi commoraretur, habitare solebat Jesus (cf. v. 1.). — *Creditis*, num certo creditis? — *Quia possum facere*, me posse vos sanare. Quaerebat hoc, ut fidem eorum probaret.

V. 29. *Secundum fidem vestram fiat vobis*, contingat vobis, quod eventurum esse certo creditis.

V. 30. *Et aperti sunt oculi eorum*, viderunt, seu visum receperunt. (Est hebraica dicendi formula). — *Comminatus est illis*, severe interdixit eis. — Causa interdicti erat eadem, uti antea (v. 25.) expulsionis hominum.

V. 31. *Exeuntes*, scil. e domo Jesu (coll. v. 27.). — *Diffamaverunt eum*, famam ejus sparserunt; ad hoc gratus eorum animus eos impulit. Verbum διαφημίξειν cum accusativo personae tantum hic legitur significatu: famam alicujus spargere, praedicare aliquem (φανερόν ποιεῖν τινα). — *In illa terra*, in tota illa regione.

6. Sanatur mutus daemoniacus (32—34).

V. 32. *Mutum, daemonium habentem*, i. e. hominem, quem daemon reddiderat mutum (ob. v. 33.).

V. 33. *Miratae sunt turbae*, scil. ob factum Christi stupendum. — *Nunquam apparuit sic in Israël*, nunquam tali modo visa est inter Israëlitas daemonis ejectio, seu: talis daemonis ejectio inter Israëlitas nunquam apparuit. Verbis his volunt dicere: illa Jesu miracula superant omnia miracula, quaecumque unquam inter Israëlitas facta fuerant, seu Jesus major est omnibus prophetis.

V. 34. *Pharisaei autem dicebant*. Etiam pharisaei non poterant negare miraculum; ast illud non opus divinum, sed diabolicum putant. — *In principe daemoniorum ejicit daemones*, i. e. ope et auxilio Satanae, principis spirituum malorum, qui (coll. 12. 24.) etiam dicitur Beelzebub.

7. Jesum per Galilaeam docentem miseret populi (35—38).

V. 35. Quae inde ab hoc versu usque ad finem capitis 10. occurrunt, magnam prae se ferunt similitudinem cum sermone montano. Nam v. 35—38. narratur occasio, qua permotus fuerat Dominus ad sequentem sermonem habendum. Dein 10, 1—4, sequitur catalogus apostolorum; tandem v. 5—42. refertur ipse sermo, habitus ad apostolos, qui est quasi institutio pastoralis, data apostolis, futuris regni divini praeconibus. — *Et circuibat Jesus omnes civitates et castella*, nempe Galilaeae (cf. 4, 23.)

V. 36. *Videns autem turbas*, in his itineribus. — *Misertus est eis*. Verbum *σπλαγχνίζομαι* ducitur a voce *σπλάγχνα* viscera; quia autem viscera veteres existimabant esse sedem animi commotionum, ut amoris, misericordiae, factum est, ut vox *σπλάγχνα* notet amorem, misericordiam, et *σπλαγχνίζομαι* misereri. — *Vexati et jacentes* etc. Verbis his, quae sunt imago gregis, pastore destituti, ad populum Judaicum translatis, significantur Judaei, qui a doctoribus, ducibus suis spiritualibus, sacerdotibus, legisperitis, pharisaeis neglecti (utpote ab eis non edocti viam salutis, sed placita mere humana), versantes in peccatis, errore et ignorantia rerum divinarum, spiritualiter quasi lacerati (*σχόλλω* cutem detraho) humique prostrati erant (*πίπτω* prosterno). Ceterum frequens in V. T. (Jes. 53, 6. Jerem. 50, 6.) est imago gregis pastore destituti, in qua populus ducibus destitutus intelligitur.

V. 37. *Tunc*, postquam Jesus vidit multos esse, qui in regnum Messianum ingredi desiderarent (cf. Joan. 4, 35.). — *Messis quidem multa*. Messis dicuntur tropice homines, qui ad regnum Messianum ingrediendum, doctrinam salutis recipiendam parati atque apti sunt. — *Operarii autem pauci*, scil. digni, qui christiani praeconis munere fungerentur.

V. 38. *Dominum messis*, i. e. Patrem. — Jesus Patrem coelestem dicit dominum messis, quia homines doctrina Christi in regnum Mess. recipiendi, messis ejus (Patris) sunt, utpote inservientes gloriae ejus. — Ut mittat (*ἐκβαλεῖ*); vox haec indicat, ad propagandum dilatandumque regnum Dei necessariam esse missionem divinam.

1. Prima apostolorum legatio (v. 1).

(Marc. 6, 7. Luc. 9, 1.)

V. 1. S. Marcus (3, 13; 6, 7.) et Lucas (6, 12. seq. 9, 1. seq.) de electione et missione apostolorum separatim loquuntur. Teste s. Luca (6, 12. seq.) Jesus elegerat apostolos, antequam orationem montanam haberet, et eodem teste (coll. c. 9. et c. 10.) Jesus post habitam demum orationem illam montanam emisit (verosimiliter ex urbe Capharnaum) apostolos et alios 70 discipulos, ut praedicarent doctrinam evangelii et in docendo dexteritatem sibi compararent. Matthaeus contra electionem minime tam accurate enarrat; nam (coll. 4, 18. 21; 9, 9.) quinque tantum apostolorum vocationem hucusque narraverat. Sumit ergo Matthaeus, vocationem 12 apostolorum esse lectoribus jam (aliunde) notam. — *Convocatis*, quum ad se venire jussit. — *Dedit illis potestatem spirituum immundorum*; πνευμάτων ἀκαθάρτων est genitivus objectivus hoc sensu: potestatem in spiritus perversos, malos (coll. Luc. 7, 21). *sic dicitur gratiae gratia datur.*

2. Nomina apostolorum (2—4).

(Marc. 3, 14—19. Luc. 6, 12—16.)

V. 2. *Duodecim autem apostolorum nomina haec sunt.* Apostolus (ἀπόστολος ab ἀποστέλλω mitto) generatim est omnis legatus, missus cum mandatis ad expedienda negotia. In libris N. T. vero apostoli κατ' ἐξοχήν vocantur illi religionis christianae doctores, quos Christus e reliquorum discipulorum numero electos, perpetuos sibi conjunxerat comites, quibus demandaverat munus religionem ipsius inter Judaeos et ethnicos propagandi. — Causa, cur praecise Christus duodecim elegerit apostolos, non plures, non pauciores, est, uti recte observat Maldonatus, s. Patres (Hieron., August., Chrys.) secutus, ut duodecim patriarcharum figuram impleant; et quemadmodum ex duodecim patriarchis totus Judaicus populus carnaliter propagatus est, ita totus populus christianorum spiritualiter ex duodecim apostolis propagaretur. Alias mysticas rationes vid.

apud Corn. a Lap. et Bisp. — *Primus*, scil. apostolorum, *πρῶτος* (Chrysost.). — *Simon, qui dicitur Petrus*. Cognomen hoc Simoni jam prius imposuit Christus. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 1, 43. Petri nomen hic primo loco positum est, non casu, quia non tantum hic, sed etiam in apostolorum consignationibus, quae apud Marcum (3, 16.) et Lucam (6, 14. et Act. 1, 13.) leguntur, Petri nomen primo loco positum est. Dein Petrus etiam aliis occasionibus, ubi aliqui tantum apostolorum nominantur, primus inducitur; v. c. dum nominantur tres apostoli, qui transfigurationi Christi intererant (Matth. 17, 1. Marc. 9, 1. Luc. 9, 28.); qui erant testes resurrectionis filiae Jairi (Marc. 5, 37. Luc. 8, 51.), et quos in horto Gethsemani proximos esse voluit Christus (Matth. 26, 37. Marc. 14, 33.). Ut scriptores s. N. F. Petro primum semper assignarint locum, fuit causa unice praerogativa primatus, Petro a Christo concessi, quae sententia confirmatur ipsa s. scriptura, quatenus docet, Petro singularem potestatem collatam fuisse (Matth. 16, 18. 19. coll. Joan. 21, 15. seq.), et Petrum, ceteris apostolis non renitentibus, eam etiam exercuisse, v. c. in electione Mathiae (Act. 1, 15. seq.), in festo pentecostes primus sermonem habuit (Act. 2, 14.) et in synodo apostolica Hierosolymae primus sententiam dixit (Act. c. 15.). Id etiam agnoscunt plures acatholici interpretes eximii.¹⁾ — *Et Andreas* (nomen graecum ab ἀνδρ, ἀνδρός); etiam hic prius erat discipulus Joannis B. et unacum Petro, fratre, Bethsaida oriundus (coll. Joan. 1, 40.). S. Matthaeus apostolos binos commemorat, quia eos Christus, docente Marco (6, 7.) binos ad Judaeos ablegavit.

V. 3. *Jacobus Zebedaei*, scil. filius (coll. Luc. 5, 10.). Jacobus hic etiam major dictus, ut distinguatur a Jacobo, Alphaei filio, Hierosolymae jubente Herode Agrippa capite plexus est a. 42. (Act. 12, 1. seq.). — *Et Joannes, frater ejus*. De hoc vid. prolegom. in commentar. evang. hujus apostoli. — *Philippus* (nomen graecum φίλος ἵππων amans equorum) etiam erat Bethsaida oriundus (coll. Joan. 1, 45.). — *Et Bartholomaeus*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 1, 45. — *Thomas*; vid. commentar. in evang. s. Joan. 11, 16. — *Et Matthaeus, publicanus*

¹⁾ de Wette, Grotius, Ohlshausen.

(portitor). Vid. prolegom. §. 1. — *Jacobus Alphaei*, scil. filius. Vid. commentar. in evang. s. Joan. pag. 55. seq. Hic erat auctor epistolae, quae dicitur epistola Jacobi. S. Marcus (15, 40.) eum vocat Jacobum minorem, quo distinguitur ab altero Jacobo, fratre Joannis, qui dicitur major. — *Et Thaddaeus* (Θαδδαῖος a תדד pectus), qui etiam dicitur Lebbaeus (Λεββαῖος a לב cor, ergo cordatus). Graeci enim codices Matthaei, ubi apostolos enumerant (10, 3.), habent: Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος, quibus consonat latinus codex Brixiensis vetustissimus (Patrit. I, 3.); alii iterum codices et versiones habent tantum Λεββαῖος; alii solum Θαδδαῖος; alii Θαδδαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Λεββαῖος. Lectio Λεββαῖος h. l. et Θαδδαῖος apud Marcum (3, 18.) videtur originaria esse. Hic apud Lucam (6, 16. Act. 1, 13.) nominatur Judas Jacobi, scil. frater, eratque frater Jacobi minoris, episcopi Hierosolymitani, hinc filius Alphaei, unus simul e numero apostolorum. Vid. commentar. in evang. s. Joan. pag. 55.

V.4. *Simon Chananaeus*, Καναναῖος, etiam Κανανίτης, quod ortum ex chald. ܟܢܢܐ, hebr. כנני fervidus, ergo id ac ζῆλωτης apud Lucam (6, 15.). Nomine Zelotae appellabantur apud Hebraeos antiquitus homines probi, qui legis observandae studio ardebant, et talis erat Simon. Serius demum, et quidem ultimis reipublicae Judaeorum temporibus nominabantur sic homines, qui societatem inierunt credideruntque jus puniendi quamvis templi aut Dei aut gentis suae violationem suum esse, dum ipsi essent homines valde scelerati (Jos. Flav. Bell. Jud. IV. 6, 3.). Temporis distantia docet, Simonem non hoc sensu dici zelotam, nec cum istis esse confundendum. — *Et Judas Iscariotes*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 6, 72. — *Qui tradidit eum*, qui tradidit Jesum adversariis (cf. 26, 24.). Elegit Christus Judam, licet sciret, eum fore suum proditorem, tum quia volebat passionem suam esse plenissimam in omni genere, ideoque voluit pati quoque a discipulis, et prodi a suo apostolo Juda; tum quia volebat, docente s. Hieronymo (adv. Pelagian. III.), facto ostendere summam bonitatem et ineffabilem clementiam, ut eligat eum, quem interim bonum cernit et scit malum futurum, dans ei potestatem conversionis et poenitentiae; et tandem quia nos suo exemplo docere voluit, non tantum bonis et gratis, sed et malis ac ingratis benefacere (cf. Ambros. lib. 5. in Luc.).

3. Praecepta apostolis data (5—42).

(Marc. 6, 7 — 13. Luc. 9, 1 — 6; 12, 1—12. 51—53.)

V. 5. *In viam gentium* (εἰς ὁδὸν ἐθνῶν), in viam, quae ducit ad gentiles, seu ad gentiles (cf. 1, 11.). — *Ne abieritis*, ne abite, nimirum praedicandi causa. Hoc dixit Christus ideo, quia evangelium ex Dei ordinatione prius annuntiandum erat Judaeis, utpote filiis regni, quam gentilibus (cf. 8, 12. Act. 13, 46.). — *Et in civitates Samaritanorum ne intraveritis*. De Samaritanis vid. commentar. in evang. s. Joan. 4, 9. In civitates, graece: εἰς πόλιν in urbem aliquam, quod quoad sensum non differt a versione Vulgatae. Est primum hoc praeceptum.

V. 6. *Sed potius ite ad oves, quae perierunt domus Israël*, i. e. ad Judaeos. Ex usu loquendi V. F., ubi populus Judaicus saepius comparatur cum grege (Jes. 53, 6. Jerem. 50, 5. Ezech. 34, 3. seq.), Judaei a legis doctoribus neglecti ac sibimet ipsis relictī, tanquam sine ducibus circumvagi, metonymice in N. T. dicuntur oves oberrantes (1 Pet. 2, 25.), quibus (utpote ducibus destitutis) pereundum est. Domus Israël est solemne cognomen gentis Israëliticae, idemque ac: filiorum Israël. Prima legatione Jesus apostolos misit ad solos Judaeos, quippe quibus proxime laetum nuntium de Messia ejusque regno (evangelium) promissum erat. Morte autem Christi, docente s. Paulo (Ephes. 2, 14 — 16.) intermedius murus inter Judaeos et gentiles destructus est (quatenus Christus legem Mosaicam quoad praecepta temporaria, ceremonialia per mortem suam cessare fecerat), atque Judaei et gentiles una Dei familia, unus populus, in una ecclesia facti sunt; quapropter etiam Christus post resurrectionem suam apostolos ad omnes misit populos usque ad fines terrae.

V. 7. *Appropinquavit regnum coelorum*; vid. 3, 2. Voluit Christus, ut apostoli Judaeos verbis his ad regnum Messianum praepararent (cf. Luc. 9, 2.), et quidem per poenitentiam, uti supplet Marcus (6, 12.). Hoc est secundum Christi praeceptum.

V. 8. Verbis hujus versus, quae sunt tertium Christi ad apostolos praeceptum, adhortatur Jesus apostolos, ut ad probandam doctrinae ab ipsis annuntiandae veritatem potestate miraculorum patratorum frequenter uterentur, quotiescumque id rei christianae conducere, iisque (verbis) vult dicere:

Ne parcite miraculis, sed, ubi ea ad homines regno divino a me fundando conciliandos vel necessaria, vel utilia judicabitis, impigri miracula edite. — *Leprosos mundate*; cf. 8, 2. Verba: mortuos suscite, multi codices omittunt; sed quum antiquissimi permulti alii codices, versiones et Patres ea habent, non est, cur non genuina habeantur. Omissio horum verborum in quibusdam codicibus verosimiliter inde orta est, quod Marcus (6, 13.) et Lucas (9, 6.) nullam faciant mentionem mortuorum ab apostolis vitae redditorem. — *Gratis*, nullis meritis vestris, sed mera Dei gratia. — *Acceperitis*, nimirum potestatem miraculorum. — *Gratis date*, gratis miracula edite, seu alios sanate et mortuos ad vitam revocate. Ita et non simul de doctrina sunt verba haec ob contextum intelligenda; quae sunt quartum Christi praeceptum.

V. 9. Versu hoc et sequenti adhortatur Dominus apostolos, ut sine mora itinera suscipiant, non conquirentes res ad iter faciendum alias necessarias, sed ut divinae confidant providentiae, qua auxiliante non destituentur ad vitam necessariis. — *Nolite possidere*; graece *μὴ κτήσῃσθε*, ne comparete. — *Aurum, neque argentum, neque pecuniam* (*χαλκὸν* aes); inest his verbis figura gradationis, iisque volebat Christus interdicere omnem pecuniae procuracionem, hoc modo: Ne vobiscum portate nummos aureos, neque argenteos, nec aereos (qui vilissimi sunt) quidem, ut nimirum iis necessaria ad vitam vobis comparetis. — *In zonis vestris*; *εἰς ζώνας ὑμῶν*, proprie: in zonas (cingula) vestras condendos. Veterum cingula erant intus cava, iisque utebantur pro crumenis.

V. 10. *Non peram*, nec peram vobis acquirite. Pera est saccus coriaceus, in quo pastores, viatores aliique ea, quae ad com meatum pertinerent, recondere solebant. — *In via* (*εἰς ὁδόν*), i. e. ad condenda ea, quae in itinere usui essent ad vescendum. — *Neque duas tunicas*, neque vobis comparete tunicam praeter illam, qua unusquisque amictus est. Falsa est explicatio: ne binis simul tunicis vos amicite. Nam non interdicat Jesus apostolis, uti egregie Maldonatus adnotat, binis simul, si id necessitas, veluti frigus, aegrotatio aliave causa postulet, tunicis indui, sed interdicat plures habere tunicas, quam in praesentem usum requiruntur. — *Neque calceamenta*, i. e. neque vobis comparete

calceos in praesentem usum non necessarios, ut eos vobiscum in futurum usum in itinere portetis. — *Neque virgam*, neque baculum vobis comparate, ut nimirum ejus ope adjuvaremini. Nec adest pugna cum Marco (6, 8.), secundum quem apostolis baculus concessus erat. Uterque evangelista vult dicere, Christum, dum emitteret apostolos, postulasse ab iis, ut statim, sicuti erant, abirent, nec moram facerent conquirendis iis, quibus alias hominibus iter facturis opus est, sperantes fore ut necessaria inveniant auxiliante Deo. Potest ergo supponi, quum Christus haec diceret, quosdam apostolorum baculo fulsse instructos, alios non. Hinc ratione eorum, qui eo instructi erant, dici poterat, uti Marcus habet: nil portetis in viam praeter baculum; respectu autem eorum, qui nullum habebant, dici poterat, uti Matthaeus refert: nil conquiratis, neque baculum. Utroque modo eadem Christi voluntas expressa est, nimirum, moram ne facite (cf. Calm.). — *Dignus est enim operarius cibo suo*. Est proverbium, cujus ad apostolos ablegandos accomodati sensus est: Vos, qui doctrinam salutare homines edocetis, aegros sanatis etc., digni estis, qui ab iis, quibus benefeceritis, alimenta accipiat. Itaque ne solliciti este, unde vivatis. Verba versuum 9. et 10. sunt quintum Christi praeceptum.

V. 11. *In quamcunque civitatem intraveritis* (ἀν εἰσέλθῃτε, ἀν cum aoristo conjunctum, ubi Latini futuro exacto utuntur), si quampiam in urbem intraveritis. ¹⁾ — *Interrogate, quis dignus sit*, ut nimirum hospitio ejus utamini. — *In ea*, in urbe aut vico. — *Et ibi manete*, et apud hospitem, quem nacti estis, commoremmini. — *Donec exeatis*, ex illa urbe aut vico. Christus apostolos jubet, hospitium primum sibi electum cum alio non commutare, ne priorem hospitem offendant, nec in suspicionem cadant appetentiae mensae lautioris aut vitae commoditatis. Sextum est hoc praeceptum.

V. 12. *Est septimum Christi praeceptum*. — *Intrantes autem in domum*, nimirum hospitis, qui dignus sit, ut hospitio ejus utamini. — *Salutate eam*, domum, i. e. habitatores ejus, seu salutem precamini habitatoribus domus. Verba: *dicentes: pax huic domui*, quae Vulgata habet, in pluribus codicibus non le-

¹⁾ Cf. Beelen gram. p. 342,

guntur, quapropter recte putant critici, verba haec e Luca (10, 5.) esse deprompta (cf. Kuin.). De ipsa salutandi formula vid. com. in Joan. 14, 27. *pag 242*

V. 13. *Et si quidem fuerit domus illa digna*, si domus vobis significata revera fuerit digna, ut in ea commoremur. Alii ob Lucae (10, 6.): „*si ibi fuerit filius pacis*“ rectius: si fuerit digna pace, quam ei precati estis — *Veniet pax vestra super eam*, volo, illam domum revera compotem fieri salutis, quam vos ei apprecati estis. Apostolorum enim salutatio non erat nuda et verbalis, sed etiam realis, conferens benedictionem, gratiam atque salutem (Sylveira). — *Pax vestra revertetur ad vos*. Alii: salus, quam indignis precamini, vobis ipsis contingat, seu fructus referatur ad vos (Thom. Aq.). Alii: vestra pacis precatio effectu careat; quum redire, reverti, idem sit ac: effectum non habere. Etiam hebr. *שׁוּב*, cui respondet verbum graecum, saepe significat: effectum non habere (Jes. 55, 11. Ezech. 7, 13.). In graeco leguntur imperativi, qui vim futurorum habent.

V. 14. Adest hic anacoluthon. — *Et quicumque non receperit vos*, non exceperit vos hospitio. — *Neque audierit sermones vestros*, doctrinam evangelicam a vobis annuntiatam. — *Exeuntes foras de domo vel civitate*, nimirum illa, cujus incolae doctrinam evangelicam contempturi sint. — *Excutite pulverem de pedibus vestris*. Judaei, quibus lege Mos. severissime interdictum erat, ne cum gentilibus, tanquam impuris, ullum haberent commercium, hoc interdictum tam rigide interpretati sunt, ut ipsam terram (solum) gentilicam putarent impuram. Quo factum est, ut ex itinere per terram gentilicam reversi, vestes calceosque a pulvere, illic collecto, purgarent. Dum ergo Christus h. l. apostolos jubet coram talibus, qui doctrinam evangelicam repudiassent, pulverem excutere, vult, ut hac actione symbolica significant, homines tales in futurum commercio ipsorum indignos a se haberi. Sed haec actio pulveris excutiendi simul illis hominibus documento (*εἰς μαρτύριον αὐτοῖς* vel *ἐπ' αὐτούς*), uti Marcus (6, 11.) et Lucas (9, 5.) addunt, esse debebat, eos ob spretam evangelicam doctrinam a felicitate coelesti seclusum ac condemnationi aeternae addictum iri, quia ipse pulvis, quem ex itinere collegissent, die iudicii testis contra eos erit, salutem eis fuisse oblatam (cf. a Lap.). Octavum est hoc praeceptum. — S. Marcus (6, 13.) simul refert,

apostolos *multos aegrotos unxisse oleo et sanasse*. Oleum hoc erat hic symbolum mirificae virtutis, non medicamentum, quo aegrotos sanarent apostoli. Adhibebant autem hoc symbolum in sanatione, supernaturali virtute effecta, ad excitandam in aegrotis fiduciam (cf. Marc. 7, 33. Joan. 9, 6.). Sed haec unctio non est, uti nonnulli (Mald. aliique) putant, eadem cum sacramento extremae unctionis, de quo s. Jacobus (5, 14.) loquitur; nam s. Marcus loquitur de unctione nondum baptizatorum, de unctione aegrotorum quorumcunque, et tandem de tali, quae non peccatorum remissionem, sed corporis sanitatem mirifice efficiat. Ideo etiam concilium Trident. (sess. 14. c. 1.) de institutione sacramenti extremae unctionis dicit: „Sacramentum extremae unctionis apud Marcum (6, 13.) quidem insinuat (nimirum veluti per typum quemdam), per Jacobum autem apostolum et Domini fratrem fidelibus commendatum ac promulgatum.“¹⁾

V. 15. *Tolerabilius erit terrae Sodomorum et Gomorrhaeorum in die iudicii*, i. e. non tantas dabunt poenas incolae Sodomae et Gomorrhae die iudicii extremi (cf. 7, 22.), quia nimirum his doctrina evangelica non fuerat praedicata, ideoque nec data occasio, salutem nanciscendi (Mald.). — *Quam illi civitati*, quantas incolae illius civitatis, quae vos respuerit. S. Hieronymus inde colligit, inter peccatores diversa esse supplicia, hinc et diversas culpas.

V. 16. *Ego mitto vos*, i. e. ego (emphatice), qui liberare possum ex omnibus periculis. — *In medio luporum*, ita ut sitis inter lupos tanquam oves, seu in maximo periculo. Verbis his summum periculum, in quo apostoli futuri sint, vivide repraesentatur. Lupos autem vocat omnes homines universim, qui apostolorum praedicationi repugnaturi eorumque vitae et saluti insidiaturi erant. — *Estote ergo*, quia nimirum vobis magna imminet pericula. — *Prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae*, i. e. studete pericula vobis ingruentia prudenter effugere, sed simul sitis sinceri, alieni ab omni dolo et fallaciis. Serpens apud veteres non solum astutiae (coll. Gen. 3, 1.), sed etiam prudentiae imago erat. Particula καὶ ante ἀξέπαυτοι (ab α priv. et χεράννυμι misceo, ἀξέπαυτος non mixtus, metaphorice: simplex, sincerus, qui est sine

¹⁾ Cf. a Lap., Calm.

fuco et fallaciis) valet id ac: ast (adversative). Est nonum Christi praeceptum.

V. 17. *Cavete autem.* Vox autem δέ transitui inservit h. l. hoc modo: Ut autem de periculis vobis imminetibus eo magis certiores vos faciam, dico vobis: cavete (Meyer). — *Cavete*, caute vos gerite quoad, salvo officio vestro, fieri potest, ut declinetis eorum insidias. — *Ab hominibus*, nimirum omnibus rei christianae hostilibus. — *Tradent enim vos in conciliis* (εἰς συνέδρια); per haec intelligendum est synedrium magnum et judicia septemviralia (cf. 5, 21. 22.).

V. 18. *Et ad praesides et reges ducemini* (καὶ δέ sed etiam). Per praesides (ἡγεμόνες) sunt intelligendi proprietores, proconsules et procuratores; per reges autem vel reges in universum, vel reges Romanis subjecti (e familia Herodis). — *Propter me*, quia me Messiam profitemini et praedicatis meam fidem. — *In testimonium illis et gentibus*, ut hac occasione de me testimonium perhibeatis Judaeis et gentilibus atque contra illos testemini, a me illis salutem revera fuisse oblatam. Est hoc decimum praeceptum.

V. 19. 20. *Quum autem tradent vos, nolite cogitare*, ne solliciti sitis. — *Quomodo*; hoc spectat ad formam. — *Aut quid loquamini*; id spectat ad argumentum orationis. — *Dabitur enim vobis*, suggeretur a Spiritu Patris vestri, i. e. sancto (coll. v. 20.). Cf. Joan. 15, 26. Quam veritatem historia sat confirmat. Est hoc undecimum praeceptum. — *Non vos estis*; praesens pro futuro, quia res futurae ita describuntur, ac si praesentes essent.

V. 21. *Tradet in mortem*, tradet, ut necetur. — *Frater*, infidelis. — *Fratrem*, fidelem, in me credentem. — *Et pater*, infidelis. — *Filium*, fidelem, in me credentem. — *Et insurgent*, hostiliter aggressuri sunt. — *Filii*, infideles. — *In parentes*, fideles, seu in me credentes. — *Et morte eos afficient*, eos sua manu necabunt. Inest gradatio huic versui, sensusque est: Vos (et generatim credentes in me) illis ipsis, quibuscum sanguine juncti estis, maximo eritis odio, imo et ab iis trucidabimini. Ceterum, si juxta hanc et proxime sequentes praedictiones, cum Christus apostolos prima vice emitteret, apostoli nil ejusmodi sunt experti, inde minime sequitur, Matthaeum praedictiones, ultimam aposto-

lorum legationem respicientes, cum illis praedictionibus, quae ad primam missionem pertinent, confudisse. Nam juxta Matthaeum Christus non dicit, quod apostoli omnia praedicta nunc experturi sint, sed quod in posterum apostolis aliisque fidelibus universim sint expectanda. Praedixerat vero eis nunc futuras persecutiones, ut jam nunc ad destinationem suam ac sortem futuram attent redderentur. Nam praevisa tela minus feriunt (Hilar.). — Omnia haec ad literam facta sunt temporibus persecutionum primaevae ecclesiae. Sic Barbara a proprio patre ob Christi fidem interfecta est. Sic et Christina. S. Lucia Martyr a proprio filio de christiana fide accusata est et a judice martyrio laureata (cf. a Lap.).

V. 22. *Et eritis odio omnibus*, i. e. multis; alias enim a Christo non fuissent missi. Vel: omnibus improbis. — *Propter nomen meum*, quod nimirum vos tanquam mei assecrae profitemini, colitis, seu quod in me creditis. Primis ecclesiae temporibus jam solum merumque nomen christiani sufficiebat, ut quis odio esset (cf. Tert. apolog. c. II.). — *Qui autem perseveraverit*, scil. in vexationibus mea causa perferendis et in fide mihi habenda. — *Usque ad finem*, scil. vitae, respectu singulorum; respectu universitatis fidelium: usque ad judicium extremum, quo tempore Christus omnimodam de suis adversariis reportabit victoriam. Attamen ut id fiat, opus est dono perseverantiae. — *Salvus erit*, salutem consequetur aeternam. — Quae apud Matthaeum hoc capite a v. 17—22. leguntur, inveniuntur etiam apud Marcum in sermone illo prophetico (13, 9—13.). Hinc Christus aut idem monitum bis protulisse censendus est, aut s. Marcus ea, quae alia occasione a Christo dicta sunt, sermoni illi prophetico commode adnecti posse arbitrabatur.

V. 23. *Cum autem persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam*, non, uti ait Beda, timendo passionem, sed declinando, ut tribulationis occasio seminarium fieret evangelii. Duodecimum est hoc praeceptum Christi ad apostolos. Praeceptum h. l. apostolis datum non pugnat cum alio dicto Christi (Joan. 10, 11.); quum enim necesse esset, ut apostoli ad latius propagandum evangelium integri conserventur, noluit Christus, ut in primo statim proelio se morti offerrent, nondum tempus illis erat moriendi. Hac ratione Christus ipse fugit primum in Aegyptum, dein Capharnaum, cum eum Nazarethani de monte praecipitare vellent (coll.

Luc. 4, 30.), quia nondum hora ejus venerat. Ita et s. Paulus fecit (Act. 9, 25; 2 Cor. 11, 33.). Quando sacerdoti licet fugere, docente s. Augustino, vid. commentar in evang. s. Joan. 10, 12. pag 178 Alias autem officium est, ut maneat paratus ad animam pro ovibus deponendam, ne sit mercenarius (coll. Joan. 10, 12. 13.). — *Amen dico vobis.* Quidam codices post vocem: amen, habent *ῥά* (enim), quae lectio praeferenda est; tali modo discipulis significatur, eos sine scrupulo posse fugere in aliam civitatem. — *Non consummabitis civitates Israël, donec veniat filius hominis.* Verbis his exhortatur Christus apostolos ad fortiter praedicandum evangelium, non obstantibus quibuscumque persecutionibus. De quonam tamen adventu Christus h. l. loquatur, interpretes inter se dissentiunt. Nonnulli antiqui (Chrys., Theophyl.) explicant istum adventum generatim de auxilio apostolis a Christo ferendo; alii de adventu Christi per Spiritum sanctum; alii de adventu Christi tanquam ultoris et vindicis in excidio Hierosolymae; et iterum alii (Mald., a Lap.) de adventu ad extremum judicium. Quum verbum *ἐρχομαι* de Messia positum in N. F. tantum legitur aut de Messia inter homines exstituto seque praesentem iis datur, aut de Messia extremum judicium habituro, videtur ultima explicatio, quum sese praesentem inter homines jam faceret Messias, ceteris praeferenda esse. Ast, quum Christus h. l. proxime loquitur ad apostolos et in apostolis simul ad eorum successores, omnes futuros evangelicos doctores, videtur sententia eorum (Reischl, Bisp.) praeferenda esse, qui illa verba Christi tum de adventu ejus tanquam ultoris et vindicis in excidio Hierosolymae, tum de adventu ejus ad judicium extremum intelligunt, ita ut sensus sit, respectu ad apostolos: In vestra fuga non peragrabitis urbes Israël, donec ego Messias venerim ut ultor et vindex ad judicium de Hierosolyma et populo Judaico habendum (nimirum tempore Titi et Vespasiani, a quibus Hierosolyma ever-
sa est); — respectu vero futurorum evangelicorum doctorum sensus est: non adducetis omnes Judaeos ad religionem christianam (*τελεῖν* sensu morali-religioso; perficere, adducere ad religionem christianam), donec ego Messias venerim ad judicium extremum. Etiam s. Paulus (Rom. 11, 25. seq.) docet, universalem Judaeorum conversionem futuram esse in fine mundi. Sic ergo etiam h. l., uti postea 24, 2. seq. prophetia de eventu pro-

ximo conjuncta est prophetiae de eventu remotiori, quia prior typus alterius. — Hucusque praecepta Christi data apostolis sequuntur jam stimuli, quibus eos animat ad generose superandum persecutiones. Primus stimulus est v. 24.; alter v. 26.; tertius v. 28.; quartus v. 29.; quintus v. 32.; sextus v. 34.; septimus v. 37.; octavus v. 38.; nonus v. 39.; decimus v. 40. (a Lap.).

V. 24. 25. Proverbialibus hisce dictis vult Christus dicere, apostolis (discipulis) suis non meliorem sortem expectandam esse, quam quae ipsi, magistro et domino eorum, obvenit. — *Sufficit discipulo*, sufficiens, seu satis est discipulo. — *Ut sit sicut magister ejus*, ut sors ejus sit, qualis magistri. — *Et servo sicut domino ejus*, et ut sors servi sit, qualis domini. Graece: ὁ δοῦλος per attractionem pro: τῷ δουλῷ ἵνα γένηται (cf. 4, 3.). — *Si patrem familias Beelzebub vocaverunt*, Beelzebub, i. e. Satanam, spirituum malorum principem (coll. 12, 24. Marc. 3, 22. Luc. 11, 15.). Cur autem Satanus a Judaeis ita dictus sit, hujus certa ratio non constat. Alii, praeunte s. Hieronymo, existimarunt, veram lectionem esse Beelzebub (uti et Vulgata et codex C legit), quod erat nomen numinis Acronitarum (בַּעַל זְבוּי) et quod proprie denotat dominum muscarum (זְבוּי musca), quia Acronitae credebant, idolum istud a regione ipsorum muscas arcere. Hinc putant, Judaeos per contemptum ita nominasse spirituum malorum principem. Sed lectionem Beelzebub perpauci habent testes; videtur inde orta, quod hoc nomen jam notum magis erat (2 Reg. 1, 2; 3, 16.). Praeterea nomen idoli Acronitarum translatum fuisse ad spirituum malorum principem, demonstrari nequit; et tandem, si hoc revera factum fuisset, haud adeo ei fuisset ignominiae. Alii itaque legunt: Beelzebul. Sed iterum horum alii (Jahn, Bisp.) vocem conflatam putant ex בַּעַל dominus et זְבוּי habitatio, domicilium (ps. 49, 15; 1 Reg. 8, 13.), dein domicilium coeleste, coelum, ita ut Beelzebul denotaret dominum coeli. Attamen quum talis denominatio Satanae esset nomen honoris, videtur praeferenda explicatio aliorum (Kuin., Reischl), qui vocem Beelzebul compositam arbitrantur ex בַּעַל dominus, et זְבוּל stercus, ita ut Beelzebul esset dominus stercoreis, ita dictus a Judaeis Satanus, quia esset auctor et

promotor idololatriae; quod vero non est absimile, quum et ipsa idololatria ab eis diceretur sordes, stercus, ad indicandam rei turpitudinem. — *Quanto magis domesticos ejus*, discipulos, (sectatores) meos. Sensus totius est: Si me, qui ecclesiae princeps et caput sum, principem daemoniorum blasphemarunt, quantas in vos criminationes excogitabunt, quantis calumniis vos exagitabunt. Quum coll. 12, 24. pharisaei dicerent, Jesum ope Beelzebulis daemones ejicere, facile erat, ut et ipsum dicerent Beelzebulem.

V. 26. *Ne ergo*. Est conclusio ex praecedentibus, hoc modo: Quia non meliorem sortem quam quae mea est, expectare potestis, itaque (οὐν). — *Timueritis eos*, Judaeos (adversarios vestros). — *Nihil enim est opertum, quod non revelabitur*. Verbis his (uti et sequentibus: *et occultum, quod non sciatur*) aliam adducit causam, cur iis non sit timendum, nec non et consolationem, si veritatis causa ipsis insectationes et molestiae cujusvis generis perpetiendae sint; nam probitas vestra et innocentia, ac adversariorum vos calumniantium improbitas olim in clarissima a Deo luce collocabitur (Mald.). — Alii (Calm.) minus recte id de evangelio, erecto animo praedicando, exponunt, quum non sit destinatum, ut occultaretur, sed toto orbi annuntietur (cf. Luc. 12, 2.).

V. 27. *Quod dico vobis*. Nexus: Quae cum ita sint, nimirum quod vestra probitas adversariorumque improbitas a Deo in lucem evocabitur, ne timete, sed potius libere et constanter praedicate, quod: dico vobis. — *In tenebris*, clam, privatim. — *Dicite in lumine*, praedicate palam, publice. — *Et quod in aure auditis*; graece: ὁ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, proprie: quod audistis ita, ac si vobis in aurem dictum, insusurratum fuisset, i. e. clam, privatim; ergo formula haec valet idem ac antea: in tenebris. — *Praedicate super tecta*, publice (id ac: in lumine). — Erant et adhuc sunt tecta apud orientales plana, in quae ascendebant non modo obambulaturi, coenaturi, sed etiam meditaturi et preces facturi.

V. 28. Versu hoc alia additur causa, cur homines non timeant. — *Nolite timere eos, qui occidunt corpus*, nolite timere homines malevolos, qui tantum corpus, partem viliolem, interficere possint. — *Animam autem non possunt occidere*, animae,

parti digniori, autem nil possunt nocere. — *Sed potius timete eum, qui potest et animam et corpus perdere in gehennam*, sed Deum timete, qui totum hominem perdere potest, detrudendo nimirum animam unacum corpore in gehennam.

V. 29—31. Hisce versibus docet Christus apostolos, ut inter aerumnas, quas illi in evangelii praedicatione lataturi sint, fiduciam in Deo ponant, qui, quum vilissimis adeo creaturis consulat, cura paterna eis semper prospiciet. *Nonne duo passeressse vaeneunt?* As (ἀσάριον) fuit tempore Christi moneta decimam partem drachmae seu denarii aequans. Vox haec (ut rabbinorum דַּרְסָא) adhibetur ad denotandam rem, quae minimo pretio aestimatur. — *Et unus ex illis*, et ne unus quidem eorum. — *Non cadet*, scil. mortuus ad terram, i. e. interibit. — *Sine patre vestro*, Deo nesciente et nolente. — *Vestri autem*; pronomen ὑμῶν antepositum est, ut apostoli eo nervosius opponantur aviculis. — *Capilli*, qui nimirum abjici et contemni solent. — *Numerati sunt*, scil. ut servarentur, ne ullus periret; et sensus est: Deo nesciente et nolente ne minimum quidem malum in vos cadet. Est dictum proverbiale. — *Nolite ergo timere*, nolite igitur, quia Deus vel minimis rebus consulit, vobis metuere. — *Multis passeribus meliores estis vos*, quum vos multis aviculis praestetis, tanto magis vestri curam habebit.

V. 32. Nunc, ut animum apostolorum ad evangelium palam ac intrepide praedicandum erigeret, addit sequelas publicae sui professionis aut negationis. — *Omnis ergo* (πᾶς, ὅστις est nominativus absolutus ut v. 14.); adest hic anacoluthon. — *Qui confitebitur me coram hominibus*, quicumque me publice, libere et constanter, abjecto omni persecutionum et calamitatum timore, his in terris (coram hominibus) Messiam, Dei Filium et Salvatorem professus fuerit. — *Confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in coelis est*, hunc et ego in iudicio extremo ut discipulum meum agnoscam et celebrabo coram Patre meo coelesti eumque gloria honorabo aeterna. Verbum ὁμολογεῖν notat proprie: profiteri, confiteri; cum praepositione ἐν sequente dativo (τίνι) ut h. l. (et Luc. 12, 8.) denotat: in aliquo confiteri, seu de aliquo, in ejus causa confiteri, seu fidei suae professionem edere de aliquo, h. l. de Christi persona, in ejus causa, ita ut ipse sit unicum con-

fessionis argumentum (seu elementum spirituale¹). Loco: *coram Patre meo, qui in coelis est*, apud Lucam (12, 8.) legitur: *coram angelis Dei*. Verbis his significat Christus extremum iudicium, quod ipse filius hominis (Messias) in conspectu Patris coelestis ac angelorum habiturus est.

V. 33. *Qui autem negaverit me coram hominibus*, qui autem timore hominum aut persecutionum me his in terris Messiam, Dei Filium et Salvatorem negaverit. — *Negabo et ego eum coram Patre meo, qui in coelis est*, hunc et ego in conspectu Patris mei coelestis tempore iudicii non ut meum agnoscam (cf. Matth. 7, 23.).

V. 34. Iterum loquitur de persecutionibus, sed alio sub respectu. — *Nolite arbitrari, quia pacem venerim mittere*, nolite putare, me Messiam ideo venisse in terram, ut pacem facerem in terris mundanam, i. e. talem, qualem improbi optant (ut nimirum libere possint emere, vendere, commessari, vitiisque servire). Vid. commentar. in evang. s. Joann. 14, 27. — *Non veni pacem mittere, sed gladium*, non veni, ut talem facerem pacem, sed ut omnis generis discordiam in terram immitterem. Gladius h. l. notat dissidia, separationes, ut habet Lucas 12, 51.

V. 35. *Veni enim separare*, dissociare. Explicat nunc Christus sententiam antecedentem; nam particula: enim (γάρ) h. l. est explicativa. — *Hominem*, i. e. filium, cum referatur ad patrem. — *Nurum* (νύμφην) *adversus socrum suam*. Νύμφη puella recens nupta, nurus.

V. 36. *Et inimici hominis*, i. e. patrisfamilias. — *Domestici ejus*, scil. erunt, quia alter alteri propter fidem contrarius erit, infidelis fideli, et consequenter fidelis infideli. — Verba v. 35. et v. 36. desumpta sunt ex Micha (7, 6.), atque sensus utriusque versus est: Veni, ut illos, qui arctissimis naturae et societatis vinculis conjuncti sunt, discordes facerem. — Quum Christus in V. F. (Jes. 9, 6; 32, 17.) describitur ut princeps pacis, rex pacis amans, et in N. T. (Rom. 15, 33; 1 Cor. 14, 33; Ephes. 2, 14.) lenitatem, patientiam, charitatem, pacem et concordiam discipulos docens perhibetur, mira videntur haec Christi verba, quibus docet, se ideo venisse in terram, ut

¹) Cf. Beelen gram. p. 230., Meyer.

discordias, dissensiones et inimicitias inter homines faceret. Res haec potest ita explicari: Christus venerat, ut omnes homines salvos faceret; ideo etiam voluit, ut ejus religio (doctrina), per quam homines salutem aeternam consequi poterant, totam mundi massam, omnes homines, veluti fermentum permearet (coll. 13, 33.) atque in melius immutaret. Quum autem nollent omnes homines doctrinam ipsius suscipere, factum est, ut inter homines, quorum alii erant credentes, alii vero increduli, discretiones (separationes), discordiae ac inimicitiae exorirentur, imo inter ipsos, qui sanguinis vinculo inter se essent conjuncti, quam veritatem confirmant acta martyrum (cf. v. 21.). Haec autem discretio (χρίσις) hominum credentium et incredulorum continuatur continuo per omnia tempora, donec in fine mundi, in judicio extremo fiet discretio aeterna etiam sanguinis vinculo junctorum, quando ob dissimilem animi conditionem dissimilis eis assignabitur sors (coll. 24, 40. 41.). Adest ergo hic loquendi ratio hebraistica, juxta quam Christus id voluisse edicit, quod cum ejus adventu arctissime cohaeret, seu cujus occasionem praebuit.

V. 37. Nunc docet in hoc bello per ipsum mundo illato, sibi (Christo) et fidei ipsius carissima quaeque postponenda esse. — *Qui amat patrem aut matrem plus quam me*, qui me parentibus et cognatis non praetulerit, seu: qui me constanter non professus fuerit, ipsissimo periculo, parentes et cognatos suos habendi adversarios infensissimos. Lucas (14, 26.) habet: qui non odit patrem etc. ., i. e. qui non minus diligit patrem etc. ., seu: qui animo non est paratus parentes et cognatos mea causa relinquere, seu omnia sanguinis vincula dirumpere. — *Non est me dignus*, non est dignus meo nomine, discipulatu (ut Lucas 14, 26. habet) et consortio meo, seu: non est dignus, ut me possideat. Homo Christo totum se tradat necesse est, ut et ipse Christum in praemium recipiat. — *Et qui amat filium aut filiam super me . .* In his verbis adest gradatio, quum amor parentum erga liberos major sit amore liberorum erga parentes (Thom. Aq.).

V. 38. *Et qui non accipit crucem suam*, nimirum ut eam ferat; et sensus est: qui non paratus est ad mala quaevis etiam gravissima ferenda, imo et ipsam mortem, tam aequo ac lubenti animo, ut ego facio, mea causa subeundam. Crux h. l. notat per-

secutiones omniaque mala Christi causa perferenda, hinc et mortem. Quia crucis supplicium apud Romanos gravissimum esset, factum est, ut crux sit imago malorum gravissimorum, imo et mortis. Dictio: recipere, ferre (Luc. 14, 27.) crucem, inde explicanda est, quia cogeantur malefici ipsi crucem, cui affigendi essent, ad locum supplicii ferre. — Verbis: *et sequitur me*, significat Christus, mala tam patienti, aequo ac lubenti animo subeunda esse, quo ipse id facit; sed simul iis videtur alludere ad suae futurae crucis bajulationem (Joan. 19, 17.).

V. 39. *Qui invēnit animam suam, perdet eam, et qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam.* Sententia haec est paradoxon (oxymoron), quod facile solvitur, si vox animam ($\psi\upsilon\chi\eta\acute{\nu}$) utraque vice de vita terrena, pronomen eam ($\alpha\delta\tau\eta\acute{\nu}$) utraque vice de vita aeterna, beata, intelligitur. Sensem vid. in comment. in evang. s. Joan. 12, 25. Ceterum $\tau\delta$ invenit est praeteritum; nam graece est partic. aor. II: $\delta\ \epsilon\delta\rho\omega\nu$.

V. 40. In sequentibus ob oculos ponitur magna apostolorum eorumque successorum dignitas, quippe quum ipsi repraesentent Christum (cf. 2 Cor. 5, 20.), sicut ipse Patrem, ut inde solatii loco colligant, ipsos in praedictis calamitatibus non omnis auxilii expertes fore, sed a multis libenter exceptum iri. — *Qui recipit vos*, qui excipit vos, legatos meos, ita ut doctrinam vestram audiat suscipiatque. Nam verbum $\delta\acute{\epsilon}\chi\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ non est solum: hospitio excipere, sed excipere ita, ut doctrina ejus audiat et suscipiatur. — *Me recipit*; nam Christus ac ejus verbum (doctrina) unum sunt, fides vero est communio spiritualis; et iterum apostoli sunt legati Christi, hinc excipiendis iis legatis excipitur ipse Christus, qui eos legavit, ut per eos loquatur et agat. — *Et qui me recipit, recipit eum, qui me misit*, qui me recipit, recipit Deum Patrem; nam ubi Christus essentialiter est, ibi est et Pater (Joan. 14, 10.).

V. 41. Dicta praegressa explicantur hoc versu et sequenti. — *Qui recipit prophetam in nomine prophetae* ($\epsilon\acute{\iota}\varsigma\ \delta\nu\omicron\mu\alpha\ \pi\rho\omicron\phi\eta\tau\omicron\upsilon$), ratione habita ejus, quod in nomine prophetae continetur, i. e. quia propheta est, non aliam ob causam, veluti quia popularis est, aut lucri laudisve causa. Nonnulli per prophetam intelligunt doctorem et praedicatorem religionis christianae; per justum autem christianum pium, probum. Alii utriusque

hujus vocis propriam tenentes significationem, intelligunt prophetas et justos V. T., repraesentantes V. T., utpote priores annuntiatores, posteriores vero observatores verbi divini. Posset utraque explicatio conjungi. — *Mercedem prophetae — justi accipiet*, ille eadem praemia coelestia, quae propheta, aut justus accepturus est, accipiet. Libenter enim excipiendo propheta eidem, praedicanti verbum divinum, cooperatur, hinc utpote laboris ejus particeps, meritum ejus et praemium in se trahit; sicut qui justum excipit, virtuti ejus cooperatur; hinc et ejus operis meritum et praemium in se trahit (cf. a Lap.)

V. 42. Versu hoc prius de exceptione prophetae et just dicta speciatim refert ad apostolos. Nam per minimos (*μικροὺς* seu *ἐλάχιστους*) intelligendi sunt apostoli, quum his solum praesentibus sermo hic dictus est. Dicuntur autem parvi (*μικροί*) seu minimi (*ἐλάχιστοι*), quia a mundo (hominibus infidelibus) parvi habebantur et ut tales contemnebantur. — *Ex minimis istis*; digito apostolos monstrassee censendus est. — *Calicem aquae frigidae*; per aquam frigidam significatur res vilissima. Ad *ψυχροῦ* subintelligendum est *ὕδατος*, uti aperte legitur apud Marcum (9, 41.). — *In nomine discipuli*, ratione habita ejus, quia meus discipulus est. — *Non perdet mercedem suam*, non carebit praemio in altera vita. Haec Christi verba simul docent, Deum non habere rationem magnitudinis operum, sed voluntatis; et dein, nos per charitatem in proximum operibus exhibitam participes fieri ejus laboris, meriti et praemii.

Caput XI.

1. Legatio Joannis ad Christum (2—19).

(Luc. 7, 18—38.)

V. 1. *Et factum est, καὶ ἐγένετο*; phrasis haec respondet hebr. *וַיְהִי*. — *Cum consummasset Jesus praecipiens duodecim discipulis*, cum finem fecisset mandata dans duodecim apostolis. Nam participium praecipiens (*διατάσσων*) non est, uti nonnulli putant, positum pro infinitivo, sed est constructio bene

graeca; significatur enim status, in quo, quum finem faceret, Christus versaretur ¹⁾. — *Transiit inde*, ab illo loco, ubi sermonem praegressum ad apostolos habuit. Juxta contextum cum 9, 35. erat locus quidam Galilaeae. — *Ut doceret et praedicaret in civitatibus eorum*. Praeferenda est explicatio illorum, qui pronomen eorum interpretantur per: Galilaeorum. Quum tamen plerique apostolorum Galilaei essent, explicatio eorum, qui pronomen eorum ad discipulos referunt, in substantia sensus non differt.

V. 2. *Joannes autem quum audisset in vinculis*, i. e. in carcere. Teste Jos. Flavio (Antiq. XVIII, 5, 2.) Joannes Machaerunte in custodia tenebatur. — *Opera*. Per opera sunt praeprimis (coll. v. 5.) intelligenda miracula, sed simul alia facta activitatis Christi publicae (annuntiatio evangelii pauperibus facta). — *Christi*, scribit Matthaeus, non Jesu, veluti innuat, patris ubique prodigiis manasse rumorem, ipsum esse Messiam, quem tamdiu omnes praestolabantur (Calm.). — *Mittens duos de discipulis suis*, (δύο τῶν μαθητῶν). Sed lectio διὰ loco δύο ob testes praestantissimos praeferranda est, quae in nexu cum verbo mittere (πέμπειν) respondet hebr. שְׁלַח בְּיָד (3 Reg. 2, 25.). Potest vero etiam conjungi cum verbo sequenti: ait (εἶπεν) hoc modo: per discipulos, quos misit, jussit ei dici. Lectio δύο verosimiliter ex Luca (7, 19.) deprompta est.

V. 3. *Tu es qui venturus es* (ὁ ἐρχόμενος), num tu es Messias? Quia Messias in V. T. tanquam venturus a prophetis praedictus, et ab omnibus desideratus et exspectatus esset, a Judaeis per eminentiam dicebatur מָלֵךְ, ὁ ἐρχόμενος, venturus. Nam participium praesentis vim habet futuri, quum Hebraei frequenter tempus praesens ponunt pro futuro, ubi sermo est de re certo futura; quapropter Vulgata recte vertit: qui venturus es. *Tu* (σὺ) cum vi et gravitate additum est ideoque antepositum.

Quaeritur hoc loco, quanam causa fuerit, ob quam Joannes discipulos ad Christum miserit, ut eum interrogarent, utrum Messias esset, nec ne? Multi putant, Joannem sui ipsi-

1) Cf. Beelen gram. p. 369.

us causa id fecisse; et quidem nonnulli horum (inter quos et Tertullianus, Doellinger ¹⁾) nec non et plures acatholici) dicunt, Joannem, cui in vinculis dubitationes subortae sint, an Jesus revera sit Messias, voluisse, ut Christus claris verbis pronuntiaret, se esse Messiam, atque ipsum e captivitate ac morte imminente liberaret. Sed ejusmodi inconstantia, timiditas et dubitationes a Joannis animo, qui, utpote signo coelitus dato de Messiana Jesu dignitate edoctus, eum hactenus constanter Messiam professus erat (3, 11. Joan. 1, 26—32. 35—37.), quam maxime erant aliena. Neque etiam Christus Joannem, si ita animatus fuisset, tantis condecorasset laudibus, quantis eum V. 7. et seq. ornavit; nec Christus serius (coll. Joan. 5, 33. seq.) iterum ad Joannis testimonium provocasset. ²⁾ Alii vero horum existimant, Joannem sui quidem ipsius causa legatos misisse, neque tamen propterea, quod dubitare occoepisset, num Jesus revera sit Messias, sed ideo, quia, cum animi fervidioris et morae impatiens esset, atque avidè initia regni Messiani exspectaret simulque speraret, fore ut per Christum e carcere liberaretur, interrogatione: num tu es Messias? Christum impellere voluit, ut publice se Messiam profiteretur ageretque ea, quae Messiam decent. ³⁾ Sed explicatio haec ideo non potest admitti, quia in Joanne praesupponit erroneam de terreno Messiae regno opinionem, a qua ille alienus erat, quum docentibus evangeliiis (Matth. c. 3. Marc. 1, 4. Luc. 3, 3.) bene scivisset, regnum a Messia condendum fore morale, quare emendationem morum postulabat ab iis, qui regni Messiani membra fieri vellent. Nec porro verisimile est, Joannem, qui coram populo professus est, se non esse dignum, ut Christo calceamenta solvat (3, 11.), tam humilem, qui publice confessus est, eum (Christum) oportere crescere, se autem minui (Joan. 3, 30.), ausum fuisse, Christo praescribere, aut eum reprehendere, quod in regno Messiano constituendo nimis tardaret.

³⁾ Quapropter praeferenda videtur sententia eorum (Mald., a Lap.), qui antiquos Patres (Hilar., Chrysost., Cyrill.) secuti, docent, Joannem non sui ipsius, sed discipulorum suorum causa lega-

¹⁾ Christenthum und Kirche. — ²⁾ Kuin., Sepp, Schegg, Gams Johannes im Gefängnisse.

tos ad Jesum misisse. Quum nimirum Joannes sciret, nonnullos discipulorum ejus, incrementa auctoritatis et doctrinae Christi aegre ferre (coll. Joan. 3, 26.), alios autem ad pharisaeos, qui Jesum ob humilem conditionem externam qua Messiam agnoscere noluerunt, se inclinare (coll. 9, 14. Luc. 5, 33.), timendum erat, ne mortuo magistro suo (Joanne) sibi solis relictis mansissent, nisi magister eos movisset, ut Christum sectarentur. Ut itaque saluti discipulorum prospiceretur, Joannes morti proximus, ad Jesum eos ablegavit, ut ex ipsius ore audirent, quis esset, et tanquam magistrum eum in posterum sequerentur.

V. 4. S. Lucas (7, 21.) per parenthesin notat, tempore illo, quo Joannis discipuli advenerunt, Christum multas perfecisse sanationes; qua annotatione responsum Christi magis clarum fit. Nam verbis suis: *euntes renuntiate Joanni, quae audistis et videtis*, id tantum volebat Christus dicere: utrum ego Messias sim, an alius sit expectandus, ipsa mea insigniter facta docent. Quibus qui non adducitur, ut credat, me esse Messiam, illi id non persuadetur, etiamsi vel sanctissimam asseverationem interponerem. — *Quae audistis et vidistis*, miracula, quae a me edita esse ex illis, qui illis edendis interfuerunt, audivistis, et quae ipsi vidistis, nimirum hominibus olim caecis visum, claudis gressum etc. (coll. v. 5.) restitutum esse. Christus vero ad quaestionem non diserte respondit, quia homines incredulos non verbis, sed factis persuadere et convincere voluit (Chrys). Ceterum graeca ἀκούετε et βλέπετε sunt praesentia historica; quare Vulgata recte ea ut imperfecta vertit.

V. 5. *Caeci vident*, caeci visum recuperarunt. — *Claudi ambulant*, qui prius claudi erant, ambulant. — *Surdi audiunt*, qui prius surdi erant, audiunt. — *Mortui resurgunt*. Verbis his respicit Jesus ad resurrectionem juvenis Naimitici apud Lucam (7, 11—18.) narratam. — *Pauperes evangelizantur* (πτωχοὶ εὐαγγελίζονται), hominibus demissis, humilibus, pauperibus spiritu (5, 3.), doctrina evangelica annuntiatur. Verbum graecum pertinet ad illa verba (uti πιστεύειν Rom. 3, 2.), quae in activo communiter construuntur cum dativo personae, in passiva autem forma ille dativus personae fit subjectum (nominativus). Ceterum respicit Jesus verbis hujus versus ad duo ora-

cula Jesaiae (35, 5. 6; 61, 1.), innuens, se talia facere, qualia de Messia praedicta erant, adeoque se esse Messiam (cf. 21, 14.). Jubet porro Christus haec Joanni nuntiari; quia etiam discipuli Joannis, nomine magistri sui, interrogarunt. ¹⁾

V. 6. Verba haec spectant ad interrogantes Joannis discipulos (Cf. Joan. 3, 25. seq., Matth. 9, 14.). — *Beatus, qui non fuerit scandalizatus in me*, beatus, qui mea doctrina, mea humili conditione externa meaque agendi ratione non offenditur. Nam ad participanda bona Messiana ante omnia fides est necessaria.

V. 7. *Illis autem abeuntibus*, i. e. digressis (coll. Luc. 7, 24.), ne Joannem coram ejus discipulis adulatorie laudare videretur (Chrysost.). — *Coepit Jesus dicere*. Voluit enim praecavere, ne, quae prius legatis Joannis dixerat, praesens populus ita intelligeret, ac si Joannes inconstans esset ac levis; hinc eum laudibus celebrare coepit, ita removens omnem suspicionem in populo, ac si Joannes priorem sententiam suam, qua magnificum de Christo testimonium praeberat, mutasset aut de Christo dubitare coepisset (Mald.). — *Quid existis in desertum videre?* quid causae fuit, quod ante certatim in desertum Judaeae (coll. 3, 1.) spectatum existiis? — *Arundinem vento agitatam?* an ideo, ut ibi spectaretis hominem levem et in sententia sua de me Messia inconstantem? Nequaquam; sed omnes vel hoc ipso facto unanimiter judicastis, esse hominem, ut vitae severitate, ita et animi constantia admirabilem. Arundo vento agitata est imago hominis levis, inconstantis. Alii verba haec proprie interpretantur, qua re sensus prodit languidus.

V. 8. *Sed*, (ἀλλὰ) si nimirum illud in causa non fuit, cur exieritis. Nam particula ἀλλὰ supponit responsionem negativam ad antecedentem quaestionem. — *Hominem mollibus vestitum*, scil. vestibus. Quum homo vestibus mollibus utens, habetur mollis, sensus est: An ideo existiis in desertum, ut ibi videretis hominem mollem et delicatum (voluptatibus deditum)? Mollibus; ἐν μαλαχοῖς (ἐν indicat statum); μαλαχός mollis (oppon. σκληρός durus), τὰ μαλακά vestes molles; metaphor. et sensu malo μαλαχός dicitur homo mollis, effeminatus. — *Ecce qui mollibus*

¹⁾ Cf. Beelen gram. pag. 226.

vestiuntur, in domibus regum sunt, i. e. nullo modo, nam tales in domibus regum sunt, Joannes autem in deserto, ubi omnia inculta, austera et squalida sunt, versabatur.

V. 9. Prius (v. 7. et 8.) dixerat Jesus, qualis non sit Joannes, et ita ab eo amolitus est inconstantiae ac levitatis suspicionem; nunc docet, qualis vir sit. — *Sed*, si iterum id causae non fuit. — *Quid existis videre? prophetam?* i. e. nonne in desertum existiis, quia Joannem prophetam esse sensistis? — *Etiam dico vobis*, illum esse prophetam vobis affirmo, — *Et plus quam prophetam*, nimirum vidistis. Graecum περισσότερον optime cum Vulgata sumitur ut neutrum; plus, praestantius aliquid (non vero ut masculinum: praestantiorum).

V. 10. Nunc probat, Joannem plus esse quam prophetam. Nam prophetae V. T. tantum prophetaverunt, Joannes vero prophetatus est; prophetatus vero communiter major est prophetante. Dein Joannes prophetatus est ut praeco, praecursor, immediate ante Messiam praecessurus, qui homines praedicatione baptismi, poenitentiae et regni coelorum appropinquantis ad Messiam amplectendum praeparaturus est (coll. 3, 3.), qui ergo non ut reliqui prophetae e longinquo vaticinatus est de futuro, sed praesentem digito monstravit. — *Hic est enim, de quo scriptum est*, nimirum apud Malachiam (3, 1.). — *Ecce, ego mitto angelum meum*, legatum, nuntium meum. — *Ante faciem tuam*, immediate ante te. — *Qui praeparabit viam tuam ante te*, qui hominum animos ad Messiam amplectendum praeparaturus est. Apud Malachiam legitur: ante faciem meam, et: viam meam, sed eodem sensu. Nam apud prophetam Filius de semetipso, apud Matthaeum vero Pater de Filio loquitur. Quum tamen apud Marcum (1, 2.) et Lucam (7, 27.) verba Malachiae eodem modo ac apud Matthaeum leguntur, patet, verba haec ab ipso Christo ita citata fuisse.

V. 11. *Non surrexit*, non excitatus est (a Deo). Verbum ἐγείρω hoc loco (24, 11. Joan. 7, 52.) est (ut hebr. יָקַם Jud. 2, 18; 3, 9. 15.): prodire in publicum facio scil. aliquem, excito, evoco aliquem e multitudine. Adhibetur de prophetis. — *Inter natos mulierum*; γεννητός γυναικός est periphrasis hominis generati, respondens Hebr. יָלַד אִשָּׁה (Job 14, 1; 15, 4; 25, 4.);

hinc ἐν γεννητοῖς ὑπὸ γυναικῶν inter omnes homines. Per natos seu filios mulierum ob statim addita: qui autem minor etc., sunt (quum ante γεννητοῖς desit articulus) intelligendi homines nondum regenerati ex Deo (γεννητοὶ ἐκ θεοῦ), ita ut sensus sit: inter omnes homines nondum spiritualiter regeneratos (cf. Joan. 1, 13; 3, 3—10.) nemo Joanne Bapt. est major. — *Qui autem minor est in regno coelorum, major est illo* (scil. Joanne). Dantur hujus loci variae explicationes. Nonnulli verba regnum coelorum exponunt de coelo; ast h. l. verba illa non significant coelum, sed ecclesiam hisce in terris. — Alii ob locum Joannis (1, 15): „qui post me venturus est, ante me factus est“, vocem minor explicant de Christo, conjungentes simul verba in regno coelorum cum voce major. Sed vox minor haud valet id ac verba l. c. apud Joannem; nec Christus unquam se vocavit minorem; nec hominum opinione Joanne minor est habitus. Alii per minorem intelligunt prophetam N. F., doctorem religionis christianae. Ast huic explicationi obstant ipsa Christi verba, quum non dicit: nemo inter prophetas, sed: nemo inter natos mulierum; dein dicit simpliciter: minor, non autem minor propheta aut doctor. Quapropter praeferenda est explicatio eorum, qui Maldonatum secuti, per minorem in regno coelorum intelligunt quemvis christianum, qui, etiamsi inferior sit scientia et felicitate aliis christianis, tamen major est Joanne Bapt. Nam, uti verba statim sequentia: „a diebus Joannis B. usque nunc regnum coelorum vim patitur“, et: „omnes prophetae et lex usque ad Joannem prophetaverunt“, docent, voluit Jesus antithesin inter A. et N. Testamentum, hujusque praesentiam prae illo proponere. Hoc autem voluit, uti saepe fecit, in exemplo Joannis, perfectissimo flore in horto V. T. ostendere; Joannes enim pertinet ad V. T. Inter homines igitur V. T. seu inter natos mulierum est Joannes maximus; inter eos vero, qui ex aqua et Spiritu sancto regenerantur, est quisque minor major Joanne, juxta illud philosophorum axioma: Minimum maximi majus est maximo minimi. Sic enim, uti Maldonatus observat, et antithesis inter evangelium (N. T.), et legem (V. T.), et inter evangelii (N. T.) et legis (V. T.) personas aptissime convenit, ut, qui minimus est in evangelio (in ecclesia Christi, in N. T.), eo, qui in lege (in V. T.) maximus fuit, major

esse dicatur. — Quaeri tamen potest: Quomodo, qui minimus est in evangelio (in N. T.), major sit Joanne B.? Possumus breviter dicere; Major est, quia regnum Messiae praestantius est oeconomia legis, ad quam Joannes pertinebat; et major est ratione doctrinae et gratiae. Antea (in V. T., quamdiu lex vigeat et nondum aderat regnum gratiae), scribit Maldonatus, prophetis et ceteris sanctis, prout officium aut ministerium, sive praenuntiandi, sive praefigurandi venturum Messiam postulabat, major minorve dabatur gratia, ideoque Joanni maxima data est, quia non modo praedicere, sed digito etiam debuit demonstrare; postea effusa est et in medio posita, tantum quisque capit, quantum virtute et animo contendit. Hoc est enim regnum coelorum vim patitur et violenti rapiunt illud. Quo tamen non negatur, Joannem non solum multos, sed innumeros N. T. sanctitate longe praecessisse.

V. 12. *A diebus Joannis B.*, inde ab illo tempore, quo Joannes prodiit, poenitentiam praedicans et baptizans. — *Usque nunc*, ad hoc usque tempus, quod autem perdurat usque ad finem mundi. — *Regnum coelorum vim patitur* (ἡ βασιλεία τ. οὐρ. βιάζεται). Versio Vulgatae minus recta est, quum verbum βιάζεται forma passiva sumptum, non notet: vim patitur, sed: vi corripitur, oppugnatur, oppugnatione premitur. Si ita vertitur, sensus, uti antiqui Patres et interpretes ¹⁾ eum statuunt, sequens est: Regnum coelorum mortificatione, poenitentia, paupertate obtinetur; seu: inde a tempore Joannis B. salus Messiana non amplius, uti in V. T. fiebat, exspectanda et desideranda, sed vi oppugnanda est. — *Et violenti rapiunt illud*, et illi, qui sibi et suis vitiis vim inferunt per mortificationem, poenitentiam, paupertatem etc. et nihil non audent, ut eo potiuntur, revera eo potiuntur. Nam βιαστής est is, qui vim infert, violentus. Comparatur hoc versu, ut saepe, regnum coelorum (ecclesia) cum arce, quam homines aggrediuntur, et si fortiter in oppugnatione perseverant, tandem expugnant. Ceterum, dum Christus absolute, sine restrictione dicit: *et violenti rapiunt illud*, recte colligitur, regnum coelorum omnibus apertum, omnibus expositum esse, ut quicumque velit, in illud irruat, quia non jam haereditati, uti Judaeis lex, sed virtuti datur (Mald.).

¹⁾ Chrysost., Hier., Greg. M., Theophyl., Euthym.

V. 13. *Omnes enim prophetae et lex usque ad Joannem prophetaverunt.* Rationem affert Jesus, cur inde a diebus Joannis unusquisque regno coelorum potiri possit: nam usque ad Joannem vetus Testamentum (prophetae et lex) viguit, vim habuit, in eo desiit V. T., ipse est praecursor Messiae (Mald.). Ait emphatice: prophetaverunt, quia in Joanne desiit prophetia, si ipse est praecursor, quemadmodum apparens aurora finem dat nocti. Quod nunc sequitur est impletio (πλήρωσις). Incipiente N. F. mori et desinere coepit Vetus (Mald.).

V. 14. *Et si vultis recipere, ipse est Elias, qui venturus est,* si missis praejudiciis vestris de Eliae persona et munere, saniora admittere et discere vultis, hic Joannes est ille Elias, quem juxta Malachiam (4, 5. 6.) ante Messiae adventum proditutum creditis. Judaei enim innixi verbis Malachiae putabant, ipsum Eliam prophetam Thesbitam in terras olim (i. e. ante judicium extremum) reditutum, ante primum Messiae adventum esse proditutum simulque politicum futurum esse reparatorem, quod falsum erat. Verum quidem erat, ante Messiae adventum esse venturum praecursorem, Eliam alterum, non illum ipsum prophetam, sed alium ab Eliae persona diversum, officio, virtute et spiritu ei similem (coll. Luc. 1, 17.). Cf. 17, 11.

V. 15. *Qui habet aures audiendi, audiat.* Hisce admonet Jesus auditores, ut vim et sententiam eorum, quae hucusque de lucrando regno divino dixerat, intelligere studeant. Auris (ὄψ) h. l. per metaphoram est ipsa facultas intelligendi; et audire h. l. intelligere, ita ut sensus sit: Qui habet animum ad haec intelligenda idoneum, intelligere ea conetur. Phrasi hac saepe utitur Christus, quando de re maxime seria verba facit.

V. 16. 17. *Cui autem similem aestimabo generationem istam,* i. e. Judaeos et speciatim pharisaeos et Sadducaeos, Christo coevos (coll. Luc. 7, 31.). Praeferenda est lectio Lachmanni, quam Vulgata sequitur. — *Similis est pueris.* Pueri h. l. sunt Judaei, et speciatim pharisaei et Sadducaei. — *Sedentibus in foro, qui clamantes coaequalibus.* Coaequales, sodales (ἐταῖροι) sunt Christus et Joannes. — *Dicunt,* scil. Judaei, pharisaei et Sadducaei, non vero Christus et Joannes; nam v. 16. dicitur: similis est scil. generatio (γενεά), ergo non Christus et Joannes; et dein in applicatione comparisonis v. 18.

et 19. per verbum: dicunt (λέγουσι) intelligendi sunt Judaei, hinc et in ipsa comparatione. — *Cecinimus vobis, ᾠλῆσαμεν*, tibiis cecinimus vobis, coepimus nuptias ludere. Tibiis canebatur apud Graecos et Romanos non tantum in funeribus, sed etiam in nuptiis et choreis. — *Et non saltastis*, et sprevistis nuptias nobiscum ludere. — *Lamentavimus (ἐθροηνῆσαμεν)*, lamentati sumus, coepimus exequias ludere. — *Et non planxistis*, sprevistis exequias nobiscum ludere. Adest hic adagium repetitum a pueris in plateis ludentibus et imitantibus ea, quae a senioribus serio agi vident; qui ergo, dum viderint in choreis et nuptiis tibiis cani et in funeribus naenias decantari, ludentes eadem faciunt, atque pueris aliis morosis, qui sodalium suorum studiis nec laetis, nec tristibus moventur, ut eadem cum illis faciant, hanc morositatem et inhumanitatem exprobrant (Kuin.). Ita accidit in Judaeis hujus aetatis, in pharisaeis et Sadducaeis, qui Christum et Baptistam impellere volunt, ut prodirent eo modo, qui eis arrideat, sed, quia aliter prodirent, nemo eis placebat; Sadducaeis non Joannis B. durior ac severior vita, pharisaeis vero non placebat Christi liberior vita.

V. 18. *Explicat (γὰρ)*, quod imagine praegressa dictum erat. — *Venit enim*, i. e. prodiit nimirum tanquam doctor publicus et meus praecursor. — *Joannes neque manducans, neque bibens*, communi hominum victu (pane et vino coll. Luc. 7, 33.) non utens, seu austerissimam vitae rationem agens. — *Et dicunt*, nimirum pharisaei et Sadducaei. — *Daemonium habet*, a daemone obsessus et ideo insanus, emotae mentis est.

V. 19. *Venit filius hominis*, veni ego Messias. — *Manducans et bibens*, eodem cibo et potu utens, quo alii communiter utuntur. — *Et dicunt: ecce homo vorax et potator vini, publicanorum et peccatorum amicus*, i. e. mea agendi ratio, licet a Joannis agendi ratione diversa, vobis aequae non placet. Respicit Christus ad ea, quae 9, 11. referuntur. — *Et justificata est sapientia a filiis suis*, et justa agnita, seu tanquam vera declarata est sapientia (quae se in vivendi agendique ratione tam Joannis, quam mea, manifestabat), ab omnibus revera sapientibus. Verbum *δικαίωω* h. l. notat justum declaro seu agnosco (ut Rom. 2, 13.) — *Filii sapientiae hebraismus pro: sapientes* (cf. 8, 12.) Per hos intelligit Christus asseclas (fideles) suos.

Ea, quae nunc inde a v. 20—24. leguntur, alia occasione a Jesu prolata esse, docet s. Lucas, qui (10, 12. seq.) refert, id factum esse, cum Jesus 70 discipulos emitteret; hinc alii ¹⁾ putant, fuisse ea dicta eo tempore, quo Lucas ea refert; alii iterum statuunt, Matthaeum h. l. ordinem temporis servasse. Sed quia exprobratio sequens optime cohaeret cum praecedentibus nostri evangelistae, quod inde patet, quia Matthaeus addit: tunc (τότε), et quia etiam apud Lucam apto in nexu occurrit, videntur haec bis dicta fuisse. ²⁾

2. Minae in urbes Galilaeae Chorazain, Bethsaida et Capharnaum (20—24).

(Luc. 10, 13—15.)

V. 20. *Tunc*, postquam exprobraverat duritiam Judaeorum (phariseorum et Sadducaeorum). — *Coepit exprobrare civitatibus*, incolis illarum urbium. — *Virtutes*, miracula (cf. 7, 12.).

V. 21. *Vae* (ὠαί) est interjectio vel dolentis vel comminantis, qua Jesus saepe utitur. — *Chorazain*, fuit oppidum Galilaeae, ad lacum Tiberiadis situm, haud procul a Capharnaumo. — *Bethsaida*; vid. commentar. in evang. s. Joan. 1, 44. — *Quia, si in Tyro et Sidone factae essent virtutes*, etc. Tyrus et Sidon erant urbes Phoeniciae, mercatura celeberrimae et opulentissimae. — *Olim in cilicio* (ἐν σάκκῳ). Cilicium erat tunica atra e filis crassis texta et sacci instar in corpore haerens, quam Judaei induere, sive loco pallii superinduere in luctu solebant (Jon. 3, 5; Jes. 58, 5; Jerem. 6, 26.).

In verbis: in cilicio et cinere adest zeugma, atque idem valent, ac induti sacco et conspersi cinere. Etiam conspersio cinere erat signum luctus. Cur vero eas urbes non adibat Christus, cum et evangelium excepturas et poenitentiam acturas intelligeret? Qui absolutam docent praedestinationem, respondent: quia praedestinati erant ad perditionem. Causa hujus erat, quia proxime missus erat ad amissas oves Israël (coll. 10, 5), volebatque ea explere, quae a foedere cum Abrahamo inito postulabantur, missurus deinde Tyrum et Sidonem apostolos, quemadmodum ad reliquas urbes miserat (Calm.). Ceterum po-

¹⁾ Mald., a Lap., Patrit. ²⁾ Aug. lib. 2. de consens. evang. c. 32.

terant etiam Tyrri et Sidonii, si legi in cordibus eorum scriptae obsequium praestare volebant, salutem suam operari. Non defuit ergo eis gratia necessaria (sufficiens), sed solum superabundans, data in miraculis.

V. 22. Vide dicta 10, 15.

V. 23. Datur hic diversitas lectionis. Vulgata et plures codices antiquissimi legunt cum interrogatione: Capharnaum, numquid in coelum exaltaberis (μὴ . . . ὑψωθήσῃ)? i. e. num tu ad summum dignitatis gradum in regno Messiano pervenies, quum domicilium mihi in te elegerim, quum meam doctrinam audieris meaque miracula spectaveris? Sic inesset verbis his ironia. In aliis autem codicibus legitur sine interrogatione, (uti ACE aliisque minusculis et in loco Lucae 10, 15. parallelo). Sed prior lectio praeferrī videtur, quum facile posset intelligi, quomodo ὑψωθήσῃ poterat mutari in ὑψωθεῖσα aut ὑψώθης. Litera *M* videlicet in *MH* facile poterat absorberi per literam *M* in voce praegressa ΚΑΦΑΡΝΑΟΥΜ, verbum ὑψωθήσῃ autem mutari aut in ὑψωθεῖσα, aut ὑψώθης, prouti *H* sumebatur aut ut relativum, aut ut articulus. Praeferenda est porro lectio Vulgatae etiam ideo, quia plures codices (BDL) eam etiam apud Lucam exhibent (cf. Schegg). Sensus in substantia idem manet; nam stante lectione sine interrogatione est: Tu etiam Capharnaum, quae ad summum dignitatis gradum evecta es, eo quod domicilium etc. . . — *Usque in infernum descendes* (ἕως ἔθρου καταβήσῃ), ad infima detruderis, seu ad miserrimam conditionem redigeris, miserrima fies; nam hodie ne nomen quidem Capharnaum superest, multo miserior autem erit in extremo iudicio conditio tua conditione incolarum Sodomorum. Ἀδης, Scheol Hebraeorum, locus subterraneus, quo mortuorum animae continentur, est generatim imago deletionis et eversionis (cf. 16, 18.). Si legitur καταβιβασθήσῃ detruderis, sensus non mutatur. — *Si in Sodomis factae fuissent virtutes*. Comparat Christus Capharnaum Sodomis, urbi corruptissimae, ut ita summam ejus corruptionem designaret. — *Forte mansissent*, mansissent (etiannum), si poenitentiam egissent et in illa perstitissent (Fr. Luc.).

V. 24. *Dico vobis*; spectat ad auditores Christi. — *Remisius erit in die iudicii*; cf. 10, 15. — *Quam tibi*, nimirum Capharnaum.

Quia in ipso Capharnaum et Bethsaida in Thana a Tyrariis

3. Christus exsultans, invitatio ad jugum ejus suscipiendum (25—30).

(Luc. 10, 21. 22.)

V. 25. *In illo tempore.* Quum juxta Lucam (10, 21.) Jesus ea, quae inde a v. 25. usque ad v. 28. leguntur, locutus est, quum 70 discipuli ab eo emissi, reversi essent, nonnulli¹⁾ putant, ea dicta esse eo, quo Lucas refert ordine, Matthaeum autem ea huc inseruisse. Alii²⁾ vero, quum ea etiam apud Matthaeum apto in nexu existant (nam antea exprobravit illis, qui eum rejecerunt, nunc loquitur ad eos, qui eum ut Messiam agnoscunt), rectius statuunt, dicta esse eo, quo Matthaeus narrat ordine; hinc sensus est: illo tempore, quo Christus severum sermonem habuit. — *Respondens* (ἀποκριθεὶς), h. l., quia nulla praecessit interrogatio, est id ac; data occasione loqui exorsus est (ut 22, 1.; 28, 5; Luc. 14, 3. Joan. 2, 18; 5, 17.) ad instar hebr. מַעֲנֵה. S. Lucas (10, 21.) habet: *exultavit spiritu*, intima animi laetitia perfusus est. Sed praeferenda est cum Vulgata lectio: *exultavit Spiritu sancto*, i. e. laetitia a Spiritu sancto, quo plenus erat, humanitas ejus et mens perfusa est. — *Confiteor tibi*, laudo, celebroy te (nam id notat ἐξομολογοῦμαι sequente dativo personae). — *Pater*; ita dicit Deum ad significandam ejus clementiam. — *Domine coeli et terrae*, domine rerum universitatis (coll. Gen. 14, 19; Deut. 10, 14.). Vocat eum Dominum ad ostendendam ejus disciplinam (severitatem). — *Quia abscondisti*, nimirum gratiam non dando, qua possent illa intelligere. — *Haec*, scil. mysteria gratiae et veritatis, quae ego praedicavi et praedico. — *Sapientibus et prudentibus* (σοφοὶ et συνετοὶ fere synonyma), Judaeis illis, qui suo judicio omnibus sapientiae thesauris se abundare opinantur et propterea me (lucem mundi) meamquae doctrinam vilipendunt ac respuunt. Ergo sunt iidem ac videntes apud Joan. 9, 39. — *Et revelasti ea*, corda nimirum illustrando, quo capaces fiant illorum intelligendorum. — *Parvulis* (ὀφθαλμοῖς); hi sunt iidem ac *pauperes spiritu* (5, 1.), aut

1) Mald., Calm., Patrit. 2) Jans., a Lap., Arn., Schegg, Bisp.

non videntes apud Joan. 9, 39. Plerumque sententiae: *quia abscondisti . . . et revelasti* tanquam sibi subordinatae sumuntur, ita ut Christus Patrem non ideo, quod abscondisset sapientibus, sed propterea, quod, cum illis absconderit, ea revelaverit parvulis. Sed non est, cur Christus Patrem non potuisset celebrare ideo, quod justitiam suam (gratiam scil. suam non dando) credere nolentibus notam fecerit (cf. a Lap.).

V. 26. *Ita* (ναί), i. e. profecto, vere. — *Pater* (πατήρ nominativus pro vocativo), scil. te celebro. — *Quoniam sic fuit placitum ante te*, quia sic, uti factum est, et non aliter, placuit tibi (ut nimirum superbis absconderis, humilibus autem revelaveris).

Phrasis: ἐμπροσθέν σου, respondens hebr. מִלְפָּנֶיךָ, poni solet loco pronominis simplicis σοι (tibi), et ἐγένετο εὐδοκία ἐμπροσθέν σου dictum pro: ἡ εὐδοκία σου (placuit tibi). Cf. 18, 14.

V. 27. Verba haec plerumque ¹⁾ cum praegressis necti solent, ita ac si ideo a Christo addita essent, ne propter dicta ejus priora quispiam existimaret, Patrem de omnibus ad salutem hominum promovendam pertinentibus, citra Filii notitiam decernere aut mysteria hominibus aperire, nulla Filii opera. Sed rectius alii ²⁾ jungunt ea cum v. 28., cujus rationem continent. — *Omnia*, totum salutis (redemptionis) opus. Cf. 28, 18. — *Mihi*, qui sum ejus filius, constitutus ab eo mundi salvator et redemptor, ut per me in carne assumpta omnia recreet et reparet, sicut per me ut Deum omnia creavit. Nam Filius Dei est fons et organon omnis gratiae et veritatis divinae, quum in eo sint omnes thesauri sapientiae reconditi (Col. 2, 3.). — *Et nemo novit Filium*, nemo cognoscit aeternam Filii a Patre generationem, naturam, consilia et scientiam. — *Nisi Pater*, quia hic solummodo absolutam (divinam) Filii substantiam habet, et absolutum tantummodo capax est absoluti ex se cognoscendi. — *Neque Patrem quis novit*, ejus naturam, consilia et scientiam. — *Nisi Filius*, quia Patri consubstantialis est. Ego enim a Patre missus sum, ut sim doctor et salvator mundi, ut scil. doceam homines veritatem et viam salutis. — *Et cui voluerit Filius revelare*, et

¹⁾ Hilar., Chrys., Euthym., Theophyl., a Lap., Calm. ²⁾ Hieron., Beda, Mald., Arnoldi.

cui ego praebeo notitiam Patris (consequenter et mei ipsius, quia Pater in me est et ego in Patre). Cf. Joan. 14, 10.

V. 28. *Venite ad me*, tanquam fontem omnium bonorum, cui Pater omnia dedit in manus. — *Omnes*; nam nemo est, qui non sub iugo veteris hominis, concupiscentiarum et miseriarum ingemisceret ac ejus medela indigeret (cf. Joan. 7, 37.). — *Qui laboratis* (χοπιῶντες), qui defatigati estis moerore propter peccata vestra ac aerumnas hujus vitae. — *Et onerati estis*, nimirum lege, quae quidem homines peccati conscios fecit, non tamen ab eo liberavit, traditionibus ritibusque, quos vestri doctores vobis imponunt (coll. 23, 4. et Act. 15, 10.). — *Et ego reficiam vos*, videlicet remittendis peccatis, donanda adoptione (filiorum Dei) et gratia Dei, qua aerumnae hujus vitae superantur, nec non exonerandis iis praeceptis et ritibus pharisaeorum, ac tandem danda gloria aeterna in coelis, quod vestri doctores facere non valent. ¹⁾

V. 29. *Tollite jugum meum super vos*, i. e. deposito peccatorum onere, sub quo hucusque ingemuistis et excusso iugo legis, quae peccati quidem vos conscios fecit, nequaquam vero ab eo liberavit (Rom. 7, 7.), suscipite jugum doctrinae meae. In s. scriptura saepe (ps. 2, 2; Jerem. 2, 20.) jugum vocatur doctrina aut praecepta, quia subditos per modum jugi, quod bobus imponitur, subjicit et continet. — *Et discite a me*, et estote mei discipuli, doctrinam meam lubenter audiendo eique obediendo. — *Quia mitis sum*, quia non asper et severus erga infirmos, sed clemens et benignus sum. Continent haec causam verborum: tollite jugum . . — *Et humilis corde*, utpote ipse jugum vobiscum ferens ac peccatores praeprimis quaerens. Contrarium legitur de pharisaeis (23, 4.). — *Et invenietis requiem animabus vestris*, et tum (coll. v. 28.) invenietis tranquillitatem animi, pacem cum Deo (Rom. 5, 1.).

V. 30. *Jugum enim meum suave est*, doctrina mea suavis, dulcis est, utpote vos erigens, consolans ac implens gaudio Spiritus sancti. — *Et onus meum leve*, onus doctrinae meae facile sustentu, nimirum auxilio gratiae meae (cf. 7, 13.). „Omnia suavia, ait s. Augustinus, et prope nulla facit amor“. Et auctor libri de imitat. Christi: „Amor onus non sentit, labores non reputat“.

¹⁾ Cf. s. Aug. sermo 10. in hunc locum, liber de imitat. Christi 4, 1.

Caput XII.

1. Discipuli sabbato spicas vellentes (v. 1—8).

(Marc. 2, 23—28. Luc. 6, 1—5.)

V. 1. *In illo tempore*, i. e. aliquando; nam non continuo, quae nunc narrantur, gesta sunt post illa, quae prius aut postea narrata sunt, sed alio tempore, et quidem, uti Lucas (6, 1.) docet, evenerant sabbato secundo-primò (ἐν σαββ. δευτερο-πρώτῳ), quae expressio permultas peperit sententias. Maxime communis est sententia Scaligeri et Petavii, qui per sabbatum secundo-primum intelligunt primum sabbatum post secundam diem paschatis, dicentes, Judaeos (coll. Lev. 23, 11—15.) ab hac die (secunda paschali), qua primitiae messis ex mandato divino offerebantur, septem numerare consuevisse hebdomades usque ad festum pentecostes, et consequenter etiam septem sabbata, ita ut primum sabbatum post secundam diem paschatis dictum esset sabbatum secundo-primum (δευτερόπρωτον); secundum sabbatum post secundam diem paschatis secundo-secundum, tertium secundo-tertium et sic porro. Plura hac de re dicentur Luc. 6, 1. — *Abiit Jesus per sata* (σπόριμος sativus, τὰ σπόρια segetes), i. e. per segetes. — *Sabbato*; graece est pluralis, quod id ac σαββατῶ. — *Vellere spicas*. Licitum nimirum erat (coll. Deut. 23, 26.) spicas in alieno agro vellere famis sedandae causa. Ast non hoc erat, quod pharisaei reprehendebant, sed quod die sabbati id fieret. Lucas (6, 1.) addit: *et manducabant confricantes manibus*; quo indicat anni tempus, quo spicae jam maturuerant, nondum tamen messis erat absoluta.

V. 2. *Non licet facere*; erat enim pharisaeis vellere spicas species missionis.

V. 3. Nunc Christus primum argumentum affert ex Davidis agendi ratione repetitum, qui necessitate urgente legem ceremonialem violavit. — *Non legistis*, nimirum 1 Reg. 21, 1. seq. ubi factum Davidis, Sauli insidias fugientis, narratur. — *Et qui cum eo erant*, i. e. comites ejus.

V. 4. *Quomodo*, i. e. nonne legistis, quomodo, — *Intravit in domum Dei*, in tabernaculum sacrum, quod tunc temporis Nobae erat. — *Et panes propositionis comedit*. Panes propositionis erant 12 panes triticei, Deo sacri, ad numerum tribuum Israëliticarum, thure et sale conspersi, singulis sabbatis offerendi in anteriori tabernaculi sacri parte, per septem dies in mensa aurea expositi. Dicebantur hi panes etiam panes ordinis, quia in ordine, seni in una parte mensae, et seni in altera expositi erant; porro nominabantur panes facierum (1 Reg. 21, 7.), quia ante faciem Dei propositi erant, et quia praefigurabant illum panem sublimiorem (coelestem), cujus usu homo ad Dei visionem pervenit. ¹⁾ — *Quos non licebat ei edere* (ὅς οὐκ); sed lectio: ὁ οὐκ (quod) praeferenda est ob testes, cujus sensus est: cujus generis cibum non licebat ei edere. Teste s. scriptura (1 Reg. 21, 1.) David panes illos ab ipso summo sacerdote, Achimelecho, accepit, et dein etiam comitibus suis dedit. Juxta Marcum (2, 26.) David accepit illos panes a summo sacerdote, Abiathare. Quapropter nonnulli (a Lap.) asserunt, duo fuisse illi personae nomina, Achimelechum et Abiatharem. Alii (Patrit.) autem putant, Christum nominare Abiatharem, quia, quum David ad Achimelechum et filium ejus, Abiatharem, qui cum patre Nobae morabatur, confugit, ipse Abiathar principatum gereret familiae sacerdotalis ex Ithamare, Aaronis filio, progenitae. — Occurrit itaque h. l. Jesus pharisaeorum criminationi ita, ut argumentans a majori ad minus doceat, leges positivas, cultum et ceremonias spectantes, ad quas etiam pertinebat lex de abstinentia a labore diebus sabbati, certis sub conditionibus vim obligandi amittere. Vult itaque Christus dicere: An non legistis in s. scriptura, quomodo David, vir secundum cor Dei, in necessitate famis usurpavit et comedit panes propositionis, quos solis sacerdotibus edere licitum erat, quia prudenter judicavit, legem positivam de non comedendis his panibus a laicis cedere debere legi juriq. naturae, quod dictat in gravi necessitate famis conservandam esse vitam, comedendo quoslibet panes et cibos, etiam Deo consecratos; hinc etiam meis discipulis non est vitio vertendum, quod nunc fame coacti fecerant die sabbati, nam lex

¹⁾ Cf. Veith Eucharistia.

sabbatica, prohibens opus servile, uti est vellere spicas, quamvis sit juris divini positivi, etiam cedere debet juri naturae dicanti, in fame vitae esse consulendum (a Lap.). Est haec ratio prima.

V. 5. *Aut, si nimirum dicta non videntur vobis sufficiens esse excusatio. Affert alteram rationem. — Non legistis in lege, scil. Mosaica (Num. 28, 9.). — Quia sabbatis, quovis sabbato. — Sacerdotes in templo sabbatum violant.* Sensus est: Si ex vestra perversa opinione die sabbati nil facere liceat, etiam ipsi sacerdotes sabbatum violare dicendi essent, quum quovis sabbato agnos mactant, excoriant, dissecant et lavant, ligna scindunt, dissecta membra altari imponunt et comburunt. — *Et (καὶ), i. e. et tamen. — Sine crimine sunt, insontes sunt, seu sabbatum non violant.*

V. 6. *Dico autem vobis, quia templo major est hic (ὧδε in hoc loco).* Verba haec sunt propositio minor, et sensus est: Si templi obsequium (ministerium) excusat sacerdotes, agnis mactandis, excoriandis etc. sabbato occupatos, a violatione sabbati, multo magis excusat discipulos meos opera (ministerium), quam mihi exhibent, ab omni sabbati violatione, quum ego major (μεῖζων), aut quidpiam majus (si cum quibusdam codicibus legitur μεῖζον) templo sum. Quoad substantiam sensus non differt explicatio haec: Si templi sanctitas excusat sacerdotes, agnis mactandis etc. sabbato occupatos, a violatione sabbati, multo magis discipulos meos, vellicantes spicas sabbato, excusat mea sanctitas ab ejus violatione, quia ego sanctior sum templo (a Lap.).

V. 7. Sensus est: Si intelligeretis verba illa Dei apud Hoseam, quibus docet, magis sibi placere charitatem misericordem, quam sacrificium, nunquam discipulos meos, spicas famis sedandae causa carpentes, tam immisericorditer ut sabbati violatores condemnassetis. Cf. dicta 9, 13. Sunt haec tertia ratio.

V. 8. *Dominus enim est filius hominis etiam sabbati.* Reddit causam (ἵνα) antecedentis sententiae, nimirum discipulos omni culpa vacare (ἀνατρίτως esse), sensusque est: nam ego Messias, cujus auctoritate discipuli mei egerunt, sum dominus sabbati; quod ergo in ipsius sit obsequium, sabbatum non violat. Judaei Messiae tribuebant potestatem, uti novos ritus introducendi, ita et antiquos abrogandi. Marcus (2, 27.) adhuc aliam

addit rationem: *Sabbatum propter hominem factum est, et non homo propter sabbatum*, i. e. sabbatum ad hominis bonum et commodum institutum est, ut homo intermisso labore, a quo subinde cessare etiam indiget, ea, quae officii sui sunt, in Dei cultu impleat.¹⁾

2. Sanatio manus aridae (9—14).

(Marc. 3, 1—6. Luc. 6, 6—11.)

V. 9. *Inde*, e segetibus. — *Venit*, non statim, sed ut Lucas (6, 6.) refert, alio sabbato, sed etiam tum Capharnaum (cf. Patrit. I, 82.). — *Eorum*, i. e. hominum (Judaeorum) illius loci, ubi Dominus pharisaeorum criminationem repulerat.

V. 10. *Manum habens aridam* (ξηράν), paralyti constrictam, seu morbo articulari distortam, ita ut moveri non posset. Supplendum est: erat ibi. — *Interrogabant eum*, pharisaei et legisperiti. Juxta Marcum (3, 2.) et Lucam (6, 7.) observabant eum (maligne, insidiose), utrum sabbato sanaturus sit hominem, et Jesus legisperitos et pharisaeos interrogabat, an liceat sabbato benefacere. Utrumque poterat fieri. Primum interrogabant pharisaei et legisperiti, an liceat aegrum sabbato curare, Christus vero perspicuens quaestionem eorum malitiosam, eos, si id affirmaret, ipsum violati sabbati carpturos esse, ad quaestionem propositam alia quaestione eos interrogavit, scil. utrum liceat sabbato benefacere an malefacere? Qua soluta et ad suam quaestionem responsum haberent. Ast quum neutrum dicere ausi sunt, probe sentientes, primum contra ipsos esse, alterum absonum, ideo, ut Marcus habet: tacebant (3, 4.) quo silentio autem ipsi sese refutabant.²⁾ — *Ut accusarent eum*, tanquam sabbati violatorem et sacrilegum. Pharisaei enim docebant, aegrotos die sabbati sanare licitum esse solummodo, si illi in aperto mortis periculo versentur. — *Si licet*, εἰ ἐξεστίν, licetne; nam particula εἰ saepe apud N. T. scriptores in directa interrogatione adhibetur.³⁾

V. 11. Nunc Christus proposita similitudine ovis, cui ipsimet fatebantur die sabbati posse praestari beneficium liberationis ex fossa, docet et concludit, licere homini misero die sabbati

¹⁾ Cf. Veith die Anfänge der Menschenwelt 65—69. ²⁾ Cf. Patrit. in Marc. 3, 4., Mald. ³⁾ Cf. Beelen gram. p. 508.

beneficium curationis conferre, argumentans a minori ad majus (ex concessio). — *Quis erit ex vobis homo*, quis in vobis futurus est, tum nimirum, si sequentia fierent. Adest in sequentibus anacoluthon. Cf. 7, 9. Tempora futura indicant, rem, de qua hic agitur, posse fieri.

V. 12. *Itaque*, quia homo multum praestat ovi, licitum est sabbato *benefacere*. Consilio dicit Christus: benefacere, et non sanare; quia, si dixisset, licitum esse sabbato sanare, ei respondere potuissent, id licitum esse reliquis sex diebus, non autem sabbato (coll. Luc. 13, 14.); dum dicendo, licitum esse sabbato benefacere, ad incitas eos redegit, quum haud possent negare, licitum esse sabbato benefacere. Si autem hoc concedebant, etiam concedere debebant, sabbato licitum esse aegrotos sanare, quia vix dubium esse potest, aegrotis curationem adhibere esse bonum opus.

V. 13. *Extende manum tuam*; verba haec idem valent ac: sanus sis; nam manum paralysi constrictam extendere haud potuisset. Juxta s. Marcum (3, 5.) Jesus prius circumspexit in eos cum indignatione (ob eorum improbitatem) et contristatus super caecitate cordis eorum (i. e. condolens animo super contumacia eorum) dixit: extende. — *Restituta est*, graece h. l., apud Marcum (3, 5.) et Lucam (6, 10.) cum Lachmanno et Tischendorfio legendum est: ἀπεκατεστάθη.¹⁾

V. 14. *Exeuntes*, e synagoga. — *Perderent*, interficerent.

3. Christi modestia et lenitas (15—21).

V. 15. *Sciens*, virtute divina, illos caedem sibi moliri. — *Recessit*, quia, uti Joannes dicere solet, nondum venerat hora ejus (Joan. 7, 30; 8, 20.). — *Inde*, e synagoga illa. Teste s. Marco (3, 7.) contulit se ad lacum Tiberiadis.

V. 16. *Ne manifestum eum facerent*, non ideo, quod adversarios suos metuerit, sed ideo, ne admiratio hominum propter factas sanationes nimis magna evaderet illique eum regem proclamarent; praeprimis vero ideo, uti statim sequentia docent, ut vaticinium prophetae impleretur.

¹⁾ Cf. Beelen gram. de duplicato augmento p. 50.

V. 17. Nunc allegat memoriter evangelista locum ex Jesaia (42, 1. seq.) desumptum, eoque docet, Jesum inprimis propterea discessisse et latere voluisse, ut impleretur vaticinium prophetae, in quo praedixit, Messiam modestia (humilitate), lenitate (mansuetudine) et patientia fore commendatum. Obedientia erga Deum in omnibus ad Messiae spectabat officia. In vaticinio hoc describitur primum destinatio Messiae (v. 18.), dein ejus agendi ratio (v. 19.), tandem effectus illius (v. 20. 21.).

V. 18. *Puer meus*, servus meus (seu Messias). Deus Messiam dicit servum ut hominem, qui humanam naturam assumendo venturus erat, ut faciat ex ejus voluntate. — *Quem elegi*, nimirum respectu naturae ejus humanae (ut hominem), ut munus Messiae accipiat. — *In quo complacuit*; vid. 3, 17. — *Animae meae*, (*ψυχῇ μου*) id ac: mihi. — *Ponam spiritum meum super eum*, plenitudine spiritus mei eum implebo, faciam eum prophetam per eminentiam. — *Et judicium gentibus nuntiabit*. Per judicium (*κρίσιν*) non est intelligendum, quod justum et aequum est, leges justae et vera justitia, sed, uti v. 20. docet, intelligi debet judicium Messianum, quod annuntiabit gentilibus. Judicium hoc, manifestans se discernendis fidelibus et incredulis, incepit cum praedicatione Christi, continuatur per omnia saecula et perficietur in fine mundi, in judicio extremo. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 3, 17. — Sensus est: Et ipse (Messias) nationibus annuntiabit, se esse Messiam, qui judicium exerceat discussionis et discretionis in genere humano. pag 72

V. 19. *Non contendet*, non litigabit cum adversariis suis. — *Neque clamabit*, videlicet animi motibus ablati, iracunde. — *Nec audiet in plateis vocem ejus*, nec quis in publico vocem ejus audiet, uti audiri solent ostentatores et jactabundi, seu: ab omni ostentatione quam maxime alienus erit.

V. 20. *Arundinem quassatam non confringet, et linum fumigans non exstinguet*. Arundo quassata et linum fumigans sunt imago hominum, qui spiritualiter conculcati ac miseria interna confecti sunt, i. e. qui imbecilles in fide, spe ac charitate sunt et gravati onere peccatorum; et: *arundinem quassatam confringere et linum fumigans exstinguere* apud Hebraeos proverbii instar designat: afflictos miserosque penitus opprimere. Sensus est: Ille (Messias) homines imbecilles in fide, spe et cha-

ritate ac peccatorum onere gravatos non iracunde opprimet, sed potius charitate sua tolerabit, gratia sua fovebit, ac promovebit. Ostendit id in colloquio cum muliere Samaritana et in sua cum peccatoribus conversatione. — *Donec ejiciat ad victoriam judicium*, sic mansuete, placide et leniter se geret, donec tempus judicii sui Messiani finem habuerit ipseque de omnibus adversariis suis victoriam reportaverit, seu: usque ad finem mundi, quo venturus est ut iudex. Loco ejiciat Vulgatae vertendum est: perduxerit. Loco *ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νίκης τὴν κρίσιν* in textu hebr. apud Jesaiam (42, 3.) legitur juxta 70 versores: *εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν*; et dein statim (v. 4.) in eodem textu hebr. legitur juxta 70 versores; *ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν*. Matthaeus itaque conjunxit utrumque prophetae locum. Sed unde istud: *εἰς νίκης*; (ad victoriam)? Dantur hujus rei duae explanationes: a) aut Matthaeus loco *כִּנְסֵם* (*εἰς ἀλήθειαν*) legebat *כִּנְסֵם*, quod est proprie: plane, prorsus (ad finem), et quod 70 plerumque vertunt per: *εἰς νίκης*; vel b) vero evangelista, qui originarie aramaice scripserat, pro hebraica voce *כִּנְסֵם* usus est chaldaico vocabulo *ܟܢܨܐ*, quod non tantum veritatem, sed etiam victoriam significat. Versor graecus jam vocem sumpsit significato posteriori, et vertit: *νίκης* (Bisp.)

V. 21. Versus hic arcte cohaeret cum sententia immediate praecedenti: donec perduxerit ad victoriam iudicium, hoc modo: Dum de omnibus adversariis suis victoriam reportaverit, gentiles evangelio subacti in eum tanquam salvatorem credent, omnem spem suam (remissionis peccatorum et vitae aeternae) in eo ut salvatore collocabunt. In nomine ejus, id ac: in ipsum; nomen saepe ponitur pro ipsa persona (cf. Joan. 1, 12.). Verbis his praedicatur, Messiam fore spem non tantum populi Israël, sed omnium populorum. — Ceterum loco *τῷ ὀνόματι αὐτοῦ* in textu hebr. legitur: *בְּשֵׁם* in lege ejus. Matthaeus ergo et 70 videntur legisse *בְּשֵׁם*

4. Sanatio daemoniaci caeci et muti; pharisaei calumniantes et prodigia flagitantes, Christi responsa (22—45).

(Marc. 3, 20—35. Luc. 11, 14—36.)

V. 22. *Tunc*, postquam synagoga egressus multos aegrotos sanaverat. Contigit vero res haec Capharnaumi. Lucas eventum hunc alii tempori assignat. — *Daemonium habens, caecus et mutus*; cf. 9, 32. — *Curavit eum*, nimirum eo, quod daemonem ex ejus corpore expulit (coll. v. 24. et Luc. 11, 14.).

V. 23. *Numquid hic est filius David*, an fors hic est Messias? (cf. 9, 27.). Hunc enim vi miraculorum patrandorum instructum fore, prophetae vaticinati sunt (cf. 11, 5.).

V. 24. *Hic non ejicit daemones, nisi in Beelzebub* etc. Vid. 10, 25. et 9, 34.

V. 25. Defendit se Jesus contra criminationem pharisaeorum, ita ut hoc versu et sequenti primum ostendat, criminationem illam esse absurdam, quum credi non potest, quod satanas satanam ejiciat. — *Sciens cogitationes eorum*, eos nimirum non ex persuasionem, sed ex malitia haec dicere. *Omne regnum divisum contra se*, si dissideat in partes adversas. — *Desolabitur*, necesse est brevi vastetur et pereat. Tempus praesens in graeco pro futuro indicat, aliquid cito certoque eventurum esse. Quod de regno valet, valet etiam de omni urbe et domo, cujus incolae mutuis dissidiis contra se invicem pugnant.

V. 26. Hic sequitur applicatio, qua docetur, assertionem pharisaeorum esse absurdam. Sensus est: Si satanas (per me) alios daemones, qui ipsi voluntate sunt conjunctissimi et obedientissimi, vi ejiceret, idem esset, ac si se ipsum expelleret et ipse regnum suum destrueret; seu: si satanas esset expellens et (in daemonibus, ministris suis) expulsus, contra se divisus est, nec potest regnum ejus stare. Licet daemones ardeant superbia, ira ac odio contra se invicem, in terra tamen, quando oppugnandum est regnum Dei, inter se consentiunt. Locus hic est locus classicus, quo clare docetur, daemoniacos biblicos fuisse revera a daemonibus obsessos. Christus enim haud ita

loqui potuisset, nisi voces *daemon* et *satanas* tanquam vocabula synonyma habuisset. Unde patet, falsam esse sententiam eorum, qui asserunt, per phrases: *daemonium habere*, *daemoniacum esse*, *esse in spiritu immundo*, significari tantum morbos mere naturales (uti epilepsiam, maniam chronicam, melancholiam), ita ut in Christi scriptorumque N. T. loquendi ratione adesset tantum *accommodatio* ad Judaeorum opinionem erroneam, qui eventus malos, hinc et morbos, quorum causam ignorabant, spiritibus malis, tanquam auctoribus invisibilibus, tribuere solebant. Sententiae huic praeter dicta obstant sequentia:

1. Character Christi, utpote Dei — hominis veritatisque doctoris, praestantissimus, qui, quum omni data occasione errores auditorum redargueret, haud unquam sententiam quandam aliorum erroneam ut suam veramque tractare poterat.

2. Obstant ei ipsa s. scripturae loca, quum daemoniaci aperte distinguuntur ab illis, qui morbis mere naturalibus laborabant (Matth. 4, 24; 8, 16. Marc. 1, 32; 3, 15; 6, 13; 16, 17. Luc. 8, 33. 35, 38; 13, 32. Act. 5, 16.).

3. Obstant ei porro dicta et facta Jesu Christi. Hic enim cum daemoniacis ita egit et locutus est, ut clare pateat, ipsum pro certo habuisse, eos a daemone esse obsessos. Nam daemone[m] distinguit ab homine obsesso ab illo (Marc. 1, 25; 5, 8; 7, 29. 30. Luc. 4, 35; 8, 14.); daemones alloquitur, eis minatur (Marc. 3, 12; 9, 24. Matth. 17, 17.), eos silere ac egredi jubet (Marc. 1, 25; 4, 39. Luc. 4, 35.), atque illi parent; vicissim et daemones vident, audiunt, loquuntur, clamant, Christum agnoscunt et Sanctum Dei confitentur (Matth. 8, 29. Marc. 1, 24. Luc. 4, 34. 41; 8, 28.), ipsum rogant, ex hominibus exeunt (Matth. 8, 31. 32. Marc. 5, 10. 12. 13. Luc. 8, 31. 33.).

4. Jesus non solum coram populo (Judaeis) universim, sed etiam seorsim coram apostolis suis, futuris religionis suae praeconibus, ea de re ita locutus est, ut nullum sit dubium, quod daemoniacos revera a daemone obsessos, eumque mali, quo saepe daemoniaci affligebantur, auctorem (causam) crediderit. Praeprimis patet id ex loco Marci (16, 17. seq.), quo loquitur Christus de diversis miraculis, quorum patratorum potestatem habituri sint credentes in eum; et primo loco nominat potesta-

tem daemones ejiciendi — ultimo autem loco potestatem sanandi aegrotos manuum impositione.

5. Eandem sententiam tenebant apostoli etiam post acceptum Spiritum s.; nam apost. Petrus et Paulus saepius in evangelii praeconio liberaverunt vexatos a spiritibus immundis (Act. 5, 16.), invasos a spiritu pythonis (Act. 16, 16.), i. e. a daemonio fatidico, seu tali, quo afflati futura quaedam aut alia occulta dicebant. Eandem de daemoniacis sententiam propagabant apostoli etiam ad primos christianos; patet id ex consensu ss. Patrum priorum saeculorum in explicandis illis N. T. locis, in quibus est sermo de daemoniacis; cui sententiae suffragatur praxis universae ecclesiae catholicae, habentis exorcismos, et ecclesiae cath. latinae servantis etiam ordinem exorcistarum.

6. Nec tandem obsessio diabolica rationi absurda videri potest. Nam, uti ratio existentiam naturarum spiritualium, intellectu et libero arbitrio praeditarum, atque possibilitatem in eis vel recti vel mali libertatis usus tanquam absurdam negare haud potest, ita etiam, quum spiritus antea boni ex perverso libertatis usu mali fieri possent, non potest negare influxum atque efficaciam spirituum malorum in hominem, quia hic potest in se pati seu recipere influxum spiritus tum qua materia, tum qua spiritus. Hunc vero spiritus mali in hominem influxum Deus permittere potest pro consiliis altioribus consequendis, uti saepe in mundo physico et morali mala saepe admittit ad fines bonos, physicos et morales promovendos. Si quis influxum hunc ideo vellet negare, quia modum ejus non perspicit, deberet consequenter negare non tantum omnia miracula, sed plurimos etiam mundi sensibilis eventus, quorum vel causas vel modum, quo eveniunt, ignorat.

Silentium Joannis apostoli respectu daemoniacorum nil derogat sententiae nostrae, quia evangelista hic et multa alia, quae sunt gravissimi momenti (uti institutionem s. eucharistiae) silentio praetermittit.

Si tempore Christi tantus fuerit daemoniacorum numerus, causa hujus rei fuit, quia Deus voluit, ut Christus hac ratione se palam probaret victorem diaboli, qui, quo magis homines ad resipiscentiam et ad conjunctionem cum Deo excitabantur, eo magis

vires intendebat, ad illos a Deo avertendos atque ad fructum incarnationis impediendum.

V. 27. Nunc adducit Christus aliud argumentum, e concesso, cujus sensus est: Vestri exorcistae etiam daemones ejiciunt; si ergo ego ope Beelzebulis daemones ejicio, dicere deberetis, etiam illos ope Beelzebulis daemones ejicere. Conclusio sponte resultans est: Quod quum non concedatis, etiam de me id affirmare nulla ex causa potestis. — *Filii vestri*; per hos sunt intelligendi discipuli magistrorum Judaicorum (pharisaeorum). Erant tunc temporis (coll. Luc. 9, 49; Act. 19, 13.) exorcistae, qui ad invocationem Dei ejiciebant daemones. ¹⁾ Ego et filii vestri sunt in antithesi. — *Ideo ipsi judices vestri erunt*, ideo, quia, ut consequenter loquamini, idem perversum de vestris discipulis judicium feratis necesse est, vos calumniae convincent (seu vos tanquam calumniatores diffamabunt).

V. 28. *Si autem ego in Spiritu Dei ejicio daemones*, si autem (quod ex dictis negare non potestis) virtute divina in me habitante, daemones ejicio. Apud Lucam loco parallelo (11, 20.) legitur: digito Dei, quod idem est ac: spiritu Dei, seu virtute divina. — *Igitur pervenit in vos regnum Dei*, i. e. utique in me ille apparuit, per quem regnum Dei in terris initium sumit, seu: utique cognoscatis necesse est, me esse Messiam.

V. 29. Affert tertium argumentum, inde petatum, quod re ipsa potentior sit, quam satanas. Antequam enim regnum Dei initium sumere potest, regnum satanae, principis mundi, frangatur necesse est. — *Aut*, si nimirum non virtute divina daemones ejicio, adhuc aliud argumentum proferam. Fortis h. l. est satanas; domus, apud Lucam (11, 21.) atrium, est mundus, in quo inde a lapsu Adami dominabatur (regnum satanae); vasa, apud Lucam (11, 22.) universa armatura, nonnulli, Chrysostomum secuti, exponunt de daemonibus, quibus satanas tanquam instrumentis adversus homines utitur; sed rectius alii, Hieronymum secuti, intelligunt per vasa ipsos homines malos, infideles, quibus satanas utitur ad voluntatem suam. Christus jam venit in hunc mundum, ligavitque ut fortior (potentior) satanam, auferendo culpam generis humani, destruendo vim peccati,

1) Cf. Jos. Flav. Antiq. VIII, 2, 5; bell. jud. VII, 6, 3.

homines perversos, qui hucusque fuerunt vasa satanae, tanquam spolia ei eripiendo, transferendo nimirum eos a vitiis ad virtutem atque in regnum Dei, nec non et daemones ex iis, qui ab illis obsessi erant, expellendo. Imo haec daemonum ejectio manifestissimum erat documentum, fractum esse regnum satanae et Christum ipso satana potentiorum.

V. 30. In hoc bello, quod Christus, caput nostrum, satanae indixit, et quod quisque fidelis adversus satanam gerat necesse est, nulla datur medietas (incerto haerere non licet). Omnis, qui in hoc bello non est cum Christo (ab ejus partibus), censetur adversarius ejus. Nulla enim datur medietas Christum inter et satanam. Homo aut totus Christi sit opus est, aut satanae. — *Qui non congregat mecum, spargit.* Verbis his quidem eadem exprimitur sententia; attamen id praeprimis dictum est de pharisaeis. Horum, utpote magistrorum et ducum populi, erat, homines regno divino conciliare, eos ut maturos manipulos (συνάγων, desumpta imagine de messe 3, 12; 6, 26. Joan. 4, 36.) in horrea divina colligere. Id autem praestitissent, si cum Christo et ejus spiritu egissent; quum vero eum ut Messiam agnoscere noluerunt, omnis eorum activitas erat perniciosa regno divino; non colligebant, sed spargebant (variis calumniis hominum animos a Christo abalienantes). Cf. Marc. 9, 39.

V. 31. *Ideo dico vobis.* Hisce respicit Christus omnia, quae a v. 24. dixerat, hoc sensu: Quapropter, quum spretis tam manifestis rationibus (quae docent, quae facio, non ope satanae, sed Dei virtute fieri) dicitis, me ope satanae daemones ejicere.

Omne peccatum et blasphemia. Vox peccatum designat genus, blasphemia vero speciem; particula et (καὶ) notat: etiam. Blasphemia, βλασφημία (a βλάπτω et φήμη) est proprie λόγος βλάπτων τὴν φήμην τινός, ergo sermo famam alicujus laedens, contumeliose dictum, maledictum, respectu ad Deum: quodvis in Deum impie dictum aut factum; h. l. idem ac v. 32. verbum contra filium hominis. — *Remittetur hominibus,* nimirum sub conditionibus a Deo constitutis, si scil. ex parte peccatoris poenitentia accesserit. — *Spiritus autem blasphemia* h. l. est coll. v. 32. et locis parallelis (Marci 3, 29.) et Lucae (12, 10.) id ac: *blasphemia contra Spiritum sanctum.* Quid autem sit intelligendum per blasphemiam in Spiritum sanctum, intelligitur, si

consideretur primo: quis fuerit Christus, et dein: qua occasione verba haec ab eo prolata fuerint. Christus teste s. scriptura (Luc. 4, 1. Joan. 3, 34.) *plenus erat Spiritu sancto*, erat propheta *κατ' ἐξουσίαν* unctus per Spiritum sanctum ad suum munus Messianum; virtute ergo hujus Spiritus s. agebat, docebat et patrābat miracula. Huic Spiritui s., quo plenus erat Christus, etiam accepta referenda est quaevis gratia, quodvis donum divinum (nam opera divinae bonitatis et charitatis per appropriationem solent in s. scriptura Spiritui s. tribui). Protulit porro Christus ea verba (Spiritus blasphemia non remittetur etc.), quum pharisaei ejecto per eum daemone (quo miraculo viso turba in stuporem conjecta, in eum credere inceperat) dicerent: eum (Christum) ope Beelzebulis ejicere daemones, et ita ex odio et malitia contra suam persuasionem meliorem, scientes, animo obstinato, operationem divinae Spiritus sancti virtutis in Christo conspicuae nominarent operationem satanae, ergo Spiritum sanctum, per quem Christus operabatur, haberent pro diabolo. Taliter vero sentiendo et loquendo resistebant veritati evidenti, respuebant datam eis in visis miraculis gratiam Spiritus s., atque scientes occludebant cor suum influxui gratiae divinae. Ideo dicit: *Non remittetur*. Blasphemia Spiritus s. dicitur non remitti, non propterea, quod remitti (absolute) non possit, seu quod ejus veniam Deus dare nolit; nam tenendum est fidei dogma, quod docet, nullum esse peccatum, quod a Deo remitti non possit; sed causa hujus sita est in ipso homine, qui tale peccatum committit. Deus nimirum pro sua justitia nullius potest peccati dare veniam, cujus hominem non vere poenitet; et similiter Deus, dum hominem creabat liberum, omnipotentiae suae fines posuit, ita ut hominem non cogat (gratia Dei non est necessitans). Jam vero ea est hujus peccati natura, ut homo, qui tale peccatum committit, gratiam a Deo (a Spiritu s.) ipsi oblatam animo obstinato respuat eique se opponat atque ita conversionem suam et veniam peccatorum impossibilem reddat, quippe quum Spiritum s. ejusque gratiam respuat, per cujus gratiam unice dolor de peccatis, hinc et remissio peccatorum possibilis est. Cf. Calm.

V. 32. Explicatur clarioribus ac gravioribus verbis sententia v. 31. — *Quicumque dixerit verbum*, nimirum contume-

liosum, blasphemum. — Contra filium hominis, contra me Messiam, motus scil. mea conditione externa humili, quam cum suis expectationibus Messianis conciliare non potest. — *Remittetur ei*, remitti poterit, quia contumeliosa ejus verba ex erroneis de Messia opinionibus, non e malitia prodierunt. — *Qui autem dixerit contra Spiritum s.*, qui autem evidentes Spiritus sancti operationes, quales sunt conspicuae in meis miraculis, contra suam persuasionem meliorem operationes satanae dicit, ergo obstinato animo impugnat veritatem manifestam eamque blasphematur. — *Non remittetur ei, neque in hoc saeculo, neque in futuro*, nunquam, omnino non, quia talis animo nunquam resipiscit. (Cur, erat v. 31. dictum). Rabbini (theolog. Judaici), occasionem praebeantibus ipsis s. libris V. T., omne tempus distinxerunt in duas magnas periodos, in periodum ante Messiae adventum עֲלֵימ הַיּוֹם, αἰὼν οὐτος, et in periodum post Messiae adventum עֲלֵימ הַבָּא, αἰὼν μέλλων. Hic loci, ubi Christus, qui jam apparuit, loquitur (aut si apostoli his formulis utuntur), αἰὼν οὐτος significat tempora christiana ante Christi adventum ad iudicium, αἰὼν μέλλων vero significat tempora post adventum Christi ad iudicium. Tota autem phrasis denotat: nunquam, omnino non. Dogmatici ex hoc loco recte concludunt, in altera vita veniae esse locum, seu dari purgatorium; sicut ex verbis apud Marcum (3, 29.): *obnoxius erit aeterno iudicio* (i. e. damnationi in aeternum duraturae) recte colligunt, dari poenas aeternas. ¹⁾

V. 33. *Aut facite*, nimirum in vestro iudicio, seu: ponite, declarate. Per arborem Christus se ipsum, per fructum ejus autem factam daemonum ejectionem intelligit, et sensus est: Nolite tam stolide agere in iudicio vestro de me, uti fecistis, ubi arborem declarastis malam (me tanquam satanae instrumentum dictitastis), nihilominus tamen bonum ei fructum (daemonum ejectionem) attribuistis; aut me meumque opus bonum, aut utrumque malum declaretis necesse est, nam unum tantummodo verum esse potest, aequae ac arbor aut bonae indolis est, et fructus ejus etiam boni, aut malae indolis, et fructus ejus etiam mali. Cf. 7, 17.

¹⁾ Cf. Bellarm. de purgatorio l. 1. c. 4., Mald.

V. 34. Verbis his Christus fontem nominat, e quo blasphemia eorum manavit; fons est cor eorum malum, perversum. — *Progenies viperarum*; cf. 3, 7. — *Quomodo potestis bona loqui, quum sitis mali*? Jesus non absolute negat, homines malos pia et honesta loqui posse; multi enim mali cum sint, bona loquuntur. Sed dicit tantum, quod fieri solet et quod in hominis natura positum est, ut boni bona, mali mala loquantur. Si quando secus fit, id et praeter naturam et praeter consuetudinem accidit, et diuturnum esse non potest. Cf. dicta 7, 18. Sensus est: Homines pessimi! mirandum non est, si tam calumniose de me loquamini; nam naturae vestrae prorsus conveniens est, ut mala tantummodo loquamini, cum cor (animus) vestrum malum sit. — *Ex abundantia cordis os proloquitur*, i. e. lingua proloquitur, quibus animus (cor) plenus est atque abundat. Dictio proverbialis.

V. 35. Copiosius explicatur sententia v. 34. proposita. — *Bonus homo*, homo veritatis et pietatis studiosus; *malus homo*, simulationis et improbitatis amans; thesaurus h. l. est id, quod abundantia cordis v. 34. Consideratur hic cor quasi quoddam vas, in quo homo bona et mala recondere potest. Pro diversitate eorum, quae in hoc thesauro (corde) recondita sunt, etiam hominis verba et opera sunt diversa.

V. 36. *Autem* (δὲ) indicat nexum cum praegressis. — *Verbum otiosum . . . reddent rationem de eo*; in his verbis adest anacoluthon pro: de omni verbo (περί . . .). Verbum otiosum (ῥῆμα ἀργόν). Nonnulli, s. Hieronymum secuti, per ῥῆμα ἀργόν intelligunt verbum inutile sensu proprio, ita ut significetur verbum, quod non refertur ad finem aliquem honestum, quod nec gloriae Dei, nec saluti hominum inservit (Bisp.). Alii vero, s. Chrysostomum secuti, sumunt vocem ἀργός significatu: perniciosus, malus, ita ut ἀργός sit id ac πονηρός (quam vocem nonnulli codices loco ἀργός exhibent), quo significatu vocem ἀργός jam Symmachus (Lev. 19, 7.) adhibet. Et haec explicatio praeferri meretur. ¹⁾

V. 37. *Ex verbis tuis*, quibus animum (cor) tuum significasti. — *Iustificaberis* (δικαιωθήσῃ), justus declaraberis in iudicio extremo, seu absolveris. Cf. 11, 19. Ceterum per se patet,

¹⁾ Cf. Wilke-Loch lex., Calm.

Jesum hisce non velle dicere, opera in judicio extremo nihil valere. Jesus enim h. l. hominum verba urget, et ea vult propterea efferre, quia verba hominis sunt plerumque expressio eorum, quae sunt in animo (corde), et quia a pharisaeis prave dictum (v. 24.) exprobraturus erat.

V. 38. *Tunc*, illo tempore. — *Responderunt*, allocuti sunt eum; cf. 11, 25. — *Magister*; simulate eum ita alloquuntur, ac si eum magni facerent. — *Volumus*, cupimus. — *A te signum videre*. Supra jam (v. 28.) Jesus se indirecte ut Messiam indicaverat; attamen pharisaei et legisperiti iis, quae hactenus ediderat, miraculis, nequaquam movebantur, ut agnoscerent, eum esse Messiam. Postulabant igitur ab eo ad ipsum ut Messiam agnoscendum adhuc aliquod singulare ac extraordinarium signum, et quidem, uti Lucas (11, 16.) addit, signum de coelo, fors phenomenon aliquod repentinum in sole aut luna (repentinam solis eclipsin aut lunae defectum), aut aliud phenomenon in aëre, in nubibus. Cf. 16, 1. — Signum (σημεῖον), factum aut eventum, qui signum seu documentum est alicujus rei, h. l. documentum Messianae Jesu dignitatis.

V. 39. *Generatio* (γενεά); cf. 11, 16. — *Mala*, quia mala voluntate praedita. — *Et adultera*. Loquendi ratio Christi, qua Judaeos suae aetatis generationem adulteram vocat, explicatur ex singulari populi Israëlitici ad Deum relatione. Hebraeorum nimirum necessitudo, quae ipsis cum Jehova intercedebat, repraesentari solebat per imaginem conjunctionis mariti cum uxore (conjugii). Quare defectio a Deo, idolorum veneratio, erat violatio hujus conjugalis relationis, erat adulterium (Jerem. 3, 8; Ezech. 16, 15. seq.). Ast etiam moralis per peccata a Deo defectio, erat ruptio vinculi cum eo. Quum illo tempore Judaei non amplius ad idololatriam propensi essent, imago de adulterio h. l. altero sensu sumenda est, nimirum Judaei a Christo ideo dicuntur adulteri, quod a Deo per mores praves et perversos, per peccata defecerint, et in ipsum ut Dei legatum credere noluerint. Nam in pharisaeis et legisperitis omnes, qui cum illis faciebant, perstringit Jesus. — *Et signum non dabitur ei*. Negat Christus signum (seu miraculum), quia necessitas non aderat; quia porro sciverat, homines illos perversos, malo animo, tentandi causa (coll. Luc. 11, 16.) id postulasse, nec ipsos, etiamsi petitioni

eorum satisfacisset, in eum esse credituros. — *Nisi*, excepto uno, quod non est de coelo, sed de terra, de profundo. — *Signum Jonae prophetae*, i. e. simile illi, quod in Jona propheta factum est (Jon. 2, 1—11.). Quibus verbis Christus, uti sequentia docent, significat suam resurrectionem futuram. Resurrectio enim Christi erat miraculum per eminentiam adeoque fundamentum, cui superstruebant apostoli suam praedicationem (1 Cor. 15, 14. seq.). Reliqua miracula praecipue erant propter fideles, saltem supponebant animum ad fidem aptum; dum resurrectio, quae nec casui, nec daemone cuidam, aut alii causae, quam Deo attribui poterat, *σημεῖον* erat etiam infidelibus. Hoc jam ultimum summumque signum divinae Christi potentiae, quod veritatem omnium antecedentium miraculorum comprobabat et confirmabat, debebant, si salvari volebant, suscipere (fide), aut vero adhuc magis pervicaces in ipsum fieri. Dicit vero suam resurrectionem Jesus signum Jonae, quia typice praefigurata erat in mirabili Jonae historia.

V. 40. Nunc sequitur uberius signi Jonae explicatio. — *Sicut fuit Jonas in ventre ceti . . . , sic erit filius hominis in corde terrae*. Nonnulli (Euthym., Beda) per cor terrae intelligunt sepulchrum, in quod Christus quoad corpus positus fuit; rectius autem cum antiquis interpretibus (Iren., Tert., Mald.) explicantur illa verba de limbo Patrum, in quem Christus quoad animam descendit (coll. 1 Pet. 3, 19.). Jam ipsa verba: cor terrae significant profunditatem in terrae visceribus, uti in loco Jonae (2, 4.), qui Christo ob oculos versabatur, verba: cor maris profunditatem (altitudinem) maris indicant. Etiam formula ex aequo posita venter ceti magis quadrat in explicationem de limbo Patrum, quam in eorum sententiam, qui sepulchrum in rupe excavatum indicari statuunt. Tandem ipse Jesus (Luc. 23, 43.) mortem suam per descensum ad inferos diserte describit. — *Tribus diebus et tribus noctibus*. Christus non fuit plene tres dies et tres noctes in corde terrae. Possunt tamen tres dies et tres noctes definiri, si per synecdochē pars diei et pars noctis sumitur pro tota die et nocte, qualis usus loquendi Judaeis erat. Hunc usum loquendi Christus secutus dicendus est, quia aliis in locis (16, 21; 17, 22.) diserte praedicit, se tertia die in vitam reversurum esse. Si autem Christus hunc usum loquendi

secutus est, per illos tres dies et noctes voluit indicare: a) partem exiguam diei primae (feriae 6.), qua mortuus est in cruce; b) noctem et diem sequentem (sabbatum); et c) subsequentem noctem, qua praeterita diluculo (diei dominicae) surrexit (Calm.).

V. 41. Quoniam Jona e meminerat Jesus, mentionem etiam nunc facit Ninivitarum, qui Jona praedicante crediderunt et poenitentiam egerunt, dum Judaei, qui Christi temporibus vixerunt, eum ut Messiam repudiarunt. — *Viri Ninivitae*, est appellatio magis honorifica, quam simplex: Ninivitae (cf. Act. 1, 11.). — *Surgent in die judicii*, i. e. prodibunt (ob sequentem vocem: condemnabunt) ut accusatores die judicii extremi. — *Cum generatione ista*, cum Judaeis (plerisque), qui Jesu temporibus vixerunt. — *Et condemnabunt eam*, condemnabunt istos homines perversos, non verbis, sed factis (exemplo suo), quippe quum poenitentiam egerint ad praeconium Jonae. — *Et ecce plus quam Jonas hic*, et ecce quidpiam majus, praestantius est hoc loco apud hanc generationem (utpote quum adsit Messias et Dominus prophetarum); cf. v. 7. Nonnulli *πλεῖον* pro masculino sumentes explicant: major, praestantior. —

V. 42. *Regina austri*, regina Sabaeorum, civitatis Arabiae felicitis, ita dictae a Saba, urbe primaria (cf. 3 Reg. 10, 1. Hic loci dicitur austri, quia civitas Sabaeorum atque Arabia felix erat meridiana ratione Judaeae. — *Condemnabit*, facto scil. — *Eam*, homines generationis istius. — *Quia venit a finibus terrae audire sapientiam Salomonis*, quia e regione remota, nil curans molestias viae, venit, ut audiret Salomonem, cujus sapientia auditores delectabat quidem, ast non salvabat. — *Et ecce plus quam Salomon hic*; in hoc loco autem est majus quidpiam, ipsa Dei sapientia, quae salutem ipsam conferre potest et vult. Phrasis: a finibus terrae est hebraismus.

V. 43—45. Allegoricae orationis hujus dantur expositiones diversae, ortae pro diversitate tertii comparationis illius. Nonnulli (de Wette) orationem hanc ad pharisaeos et legisperitos referentes, putant, Christum ea dicere voluisse: Haec hominum natio corrigi non potest, quemadmodum daemoniaci quidem sanari nequeunt. — Sed hic non est sermo de daemoniaci insanabili, sed de tali, qui revera sanatus, et postea iterum in suam priorem conditionem miseram lapsus fuerat. Alii (Kuin.) dicta

Christi ad phariseos et legisperitos referentes, hunc statuunt sensum: Quamvis vos, pharisei et legisperiti, dictorum factorumque meorum praestantia et argumentorum gravitate perculsi, ad tempus mentem vestram in melius immutaveritis, mutatio tamen ista non erit diuturna; brevi enim ἀπιστία et contumacia vestra redibit, quae in dies crescendo vobis afferet perniciem certissimam et gravissimam. — Ast explicatio haec rejicienda est, quum in sermone praegresso prorsus nulli adsint nutus, phariseos et legisperitos ad tempus mentem suam mutaturos esse, potius e sermone illo elucet, eos nunquam poenitentiam acturos ideoque Ninivitas die iudicii suos accusatores habituros esse. Praeferenda est igitur explicatio eorum ¹⁾, qui s. Patres et antiquos interpretes ²⁾ secuti, locum hunc generatim de Judaeis interpretantur. Quamvis Christus hic proxime loquatur ad phariseos et legisperitos, poterat tamen in iis, quia ut magistri et duces populi Judaici universum populum repraesentabant, totum populum Israël illius aetatis respicere. Quapropter eos etiam nominat generationem ((γενεάν). Si jam locus hic de populo Judaico exponitur, considerat Christus populum hunc ab eo tempore, quo in Babyloniam abductus est (juxta alios: ³⁾ inde a data lege). In exsilio hoc expulsus est ex populo daemonesuperstitionis crassae, quo majores ejus sub regibus Juda et Israël vexati fuerant; nam in ipso exsilio coeperunt sese emendare plerique atque ita Deo occasiones disponente, in patriam redierunt. Sed illa emendatio brevi durabat; nam ultimis Macchabaeorum temporibus populus scissus erat respectu religioso et civili. Pharisei praeprimis, quibus plebs adhaerebat, per suam hypocrisin et falsas legis interpretationes populum penitus corrumpebant, ita ut, quamvis vulgarem idolorum cultum non amplius (uti antea majores) sequuti sint, nunc inanissima dogmata, innumeram superstitionum rituum multitudinem tenentes, atque superbia et praejudicatis opinionibus et improbo animi sensu plenissimi, Jesum ante 4000 ann. promissum Messiam ejusque evangelium, cujus unius ope e miserrimo hujusmodi statu se emergere possent, contempserint ac tandem occiderint, quod scelorum omnium

¹⁾ Schegg, Bisp., Reischl. — ²⁾ Hilar., Hieron., Beda., Raban., Calm.

³⁾ Hilar., Hier., Jans., Schegg.

maximum et gravissimum excidio Hierosolymae per Titum punitum est, et populus, a Deo relictus, nunc est absque Messia, absque lege, absque templo, absque sacrificio, absque regno, conditio ejus pejor priore, utpote adducta culpa graviore. — *Quum autem*; particula δὲ est explicativa: nimirum. — *Exierit*, coactus potentia sublimiori. — *Ab homine*, quem hucusque obsederat. — *Per loca arida* (ἀνδροὶ τόποι, ἀνδρος id ac: ἐρημος desertus h. l.), per loca deserta, in quibus docente s. scriptura (Tob. 8, 3. Bar. 4, 35. Apoc. 18, 2.) daemones morari solent. — *Quaerens requiem et non invenit*. Spiritus creaturae in Deo tantum potest veram nancisci quietem. Mali autem spiritus, qui penitus a Deo defecerunt, et ita suum verum centrum amiserunt, errant ut sidera errantia, quaerentes requiem et pacem, sed nullibi eam inveniunt. Quum tamen spiritus perversus malo delectatur, ideo etiam voluptatem capit, si homini noceat, et ita erga Deum, cujus imago homo est, suum ostendat odium; quare dicit: *Revertar in domum meam*, i. e. in hominem, quem prius occupavi. — *Unde exivi*. Id dicit in sua superbia, sibi ipsi mentiens, ac si sponte egressus esset, quum tamen coactus potentia divina exierit. — *Invenit eam vacantem, scopis mundatam et ornatam*. Verbis his designatur status (conditio) per ipsius hominis negligentiam et malitiam adductus, qui daemoni, moralem immunditiam tantum sapienti, tam jucundus videtur, sicut homini munditiam amanti, domus pure versa ac ornata. — *Sumit*, ideo nimirum, ut noceat illi misero homini quoad potest, et plenam ex eo capiat voluptatem. — *Septem*, i. e. plures; ex Hebraeorum consuetudine numerus definitus pro indefinito. — *Et sunt novissima*, et fit sors seu conditio posterior, qua a pluribus vexatur daemonibus. — *Pejora prioribus*, pejor sorte seu conditione priore, qua ab uno vexabatur daemone (cf. 2 Petr. 2, 20.). — *Sic erit generationi huic*. Continent verba haec applicationem allegoricae orationis.

5. Christi mater et propinqui ad eum adire quaerentes (46—50).

(Marc. 3, 31—35. Luc. 8, 19—21.)

V. 46. 47. *Stabant foris*, quia, uti Lucas (8, 19.) narrat, prae turba domum ingredi non poterant. — *Fratres, cognati*,

consobrini. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 2, 12. pag. 54. seq. Haec Matthaei pericopa lucem capit per locum parallelum Marci (3, 20.). Hic nimirum narrat, Jesum ante sanationem daemioniaci (de quo sermo est apud Matthaeum 12, 19. seq. et Luc. 11, 14. seq.) cum discipulis suis venisse in domum quandam (verosimiliter in domum Petri Capharnaumi coll. Matth. 12, 9.), ibi autem tanto agmine populi (qui vel discendi, vel Jesum videndi vel sanationis aegrotorum obtinendae causa ad eum convenit) cinctum esse, ut ne panem quidem manducare (cibum, quo indigebant, capere) possent. Dein vero (3, 21.) pergit: *Et cum audissent sui* (οἱ παρ' αὐτοῦ, scil. ὄντες), i. e. mater Christi et cognati (coll. v. 31.), *exierunt* (Nazaretho), *tenere eum; dicebant, quoniam in furorem versus est*, i. e. mentis compos non est (ἐξέστη = μαινεται). — Si ita verba sumuntur, cognati Christi, qui (coll. Joan. 7, 5.) nondum in Christum credebant, aut revera putabant, quum audivissent de operibus ejus extraordinariis, eum mentis compotem non esse, qua re malevoli fuissent; aut vero, quum Nazarethae audivissent, Christum Capharnaumi sibi excittasse factis et sermonibus suis tanta pharisaeorum et legisperitorum odia, ut jam vel consilia eum perdendi cepissent, egressi Nazaretho Capharnaumum tendebant, et ibi, ut eum e manibus pharisaeorum et legisperitorum facilius eriperent, dicebant (simulate), eum mentis impotem factum esse. Quae explicatio praeferenda est, quia haud quis dicet, etiam b. Virginem id putasse.¹⁾

V. 48. *Quae est mater mea, et qui sunt fratres mei?* Verba haec non sunt negantis, aut vilipendentis matrem aut cognatos, sed Christus iis vult tantum significare, se cognitionem spiritualem praeferre carnali; et voluntatem Patris, qui ei opus redemptionis demandaverat, majoris habere quam voluntatem cognatorum suorum, nec in hac Patris voluntate implenda ulla re impediri velle. Sic facto (exemplo suo) illustrat quodammodo verba sua: Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus (10, 37.).

¹⁾ Cf. Mald., Lap.

V. 49. 50. Sensus: Qui, sicut hi, nimirum mater mea et cognati mei (discipuli), in me credit, et mecum (sive sancte vivendo, sive doctrinam praedicando) in hoc opere a Patre mihi demandato, operatur, hic mihi spiritualiter propior, propinquior est, quam mater carnalis qua talis, et carnales cognati ut tales.

Caput XIII.

Christus Dominus incepit munus doctoris (propheticum) a praeconio: Poenitentiam agite, appropinquavit enim regnum coelorum (4, 17.), et dein in sermone montano (5, 2. seq.) promulgavit leges hujus regni. Ast plerique auditorum ipsius erant carnales, et occupati praejudiciis suis putabant, regnum, quod a Messia fundandum expectabant, fore terrenum, cujus cives, cunctis gentibus devictis, soli Abrahami posteri (Judaei) futuri et omnis generis voluptatibus sensuum fruituri essent. Quapropter edocet eos Dominus de indole hujus regni ejusque ad mundum relatione generatim et ad homines speciatim. Usus est autem hac in re parabolico dicendi genere; partim quia res ipsa eandem commendabat; partim quia haec docendi forma, uti Christus ipse v. 11—13. docet, aptissima erat ad omnes ejus auditores, tum debiliores, bona tamen voluntate praeditos, tum sagaciores, mala voluntate instructos (cf. v. 13.).

1. Christus in navicula considens (v. 1—2).

V. 1. *In illo die*, quo scil. res ad finem capitis praegressi narratae, gestae sunt. — *Exiens de domo*, verosimiliter sub vesperam coll. v. 36., ut eum omnes audire possent. Teste enim Luca (8, 19.) a tanta hominum multitudine circumdatus erat, ut mater et cognati ejus ad eum venire, hinc et omnes praesentes eum audire non possent. — *De domo*, illa nimirum, qua mater ejus et fratres eum Capharnaumi quaesierant. — *Sedebat secus mare*, scil. Galilaeae.

V. 2. *In naviculam ascendens*, ut omnes auditores ante conspectum suum et in se intentos haberet. — *Sederet*. Solebant

enim doctores Judaeorum sedentes docere. — *Turba stabat*, in signum reverentiae et attentionis. — *In litore*, i. e. hominum multitudo ita se collocaverat, ut occuparet litus.

V. 3. *Et locutus est in parabolis*. Parabola a graeco παραβάλλω comparo, confero, denotat comparisonem personae vel rei alicujus cum alia ob similitudinem vel dissimilitudinem, et respondet hebr. מִשְׁלָּה in omnibus significationibus, ita ut sensu latiori denotet quodcunque figuratum dicendi genus (v. c. similitudinem, simile exemplum, proverbium, allegoriam). Strictiori autem sensu parabola est narratio vel vera, vel ficta, ex eventibus naturae vel vitae quotidianae petita, qua veritas quaedam sublimior repraesentatur. Apud s. Joannem vox παραβολή non legitur, sed occurrit vox παροιμία eodem fere sensu (Joan. 10, 6; 16, 25.). — Parabolae Christi fere omnes ad duplex genus reduci possunt; vel enim spectant ad illustrationem doctrinae morum et vitae officiorum, vel vero quasi sub involucro quodam significant regni divini indolem et fata futura. Ad classem alteram pertinent parabolae sequentes. Parabolae sequentes dictae sunt populo a Christo eodem tempore, quum in navi considens turbam congregatam ad litus alloqueretur; interpretatio autem primae parabolae de semente illiusque de zizaniis dicta est, postquam dimissis turbis Christus venerat domum seorsum discipulis.¹⁾

2) I. Parabola de semine diverse jacto (3—9).

(Marc. 4, 1—9. Luc. 8, 4—8.)

In parabola hac loquitur Christus de praecipuis causis, quae in plurimis hominibus efficiunt, ut doctrinam ejus vel respiciunt, vel saltem cum optato successu non amplectantur.

V. 3. *Qui seminat* (ὁ σπείρων), seminator. — *Seminare* (τοῦ σπείρειν), ut seminaret.

V. 4. *Quaedam* (ἅ, scil. σπέρματα), nimirum grana. — *Secus viam*, juxta viam: alii (Schegg, Bisp.) rectius: in viam, per agrum ferentem — *Et comederunt ea*, quia semina, quae in viam cadebant, in superficie manebant et facile ab avibus conspiciebantur (cf. 6, 26.).

¹⁾ Cf. Patrit. II. 403. et 110.

V. 5. *Alia autem* (ἀλλὰ δὲ pro ἃ δὲ, quia praecedit: ἃ μὲν). — *In petrosa*, in terram saxosam, exigua humo tectam. — *Continuo*, mox, brevi. — *Quia non habebant altitudinem terrae*, quia non alta humo semina obruta erant, quapropter mox ebullire et germinare coeperunt, ac ante tempus exorta sunt.

V. 6. *Aestuaverunt*, exusta sunt, quia parum humi aderat, calor vero ob saxa a sole calefacta major evaserat. — *Aruerunt*, quia, quum tenuem haberent terram, non habebant humorem necessarium.

V. 7. 8. *Alia ceciderunt in spinas*, in loca, ubi spinarum semina erant. — *In terram bonam*, fertilem. — *Et dabant fructum*, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud trigesimum, fructus (grana) uberrimos tulerunt. Ad ἐκατόν, ἐξήχοντα, τριαχ. est supplendum καρπούς (fructus) vel σπέρματα (grana). Testibus Jos. Flavio et Tacito revera permagna erat fertilitas Palaestinae (cf. Deut. 8, 7—9; 11, 10.).

V. 9. Vid. 11, 15. Hac acclamatione voluit Jesus auditores admonere, ut perpenderent, tres sementis partes ob malam terrae indolem perire et unam tantummodo edere fructum.

3) Oratio interjecta, qua declarat Christus, cur in parabolis loquatur (10—18).

(Marc. 4, 9—14. Luc. 8, 9—11.)

V. 10. *Et accedentes discipuli dixerunt ei*, postquam nimirum domum redierat Jesus. — *Quare in parabolis loqueris*, quare ita mysteriose loqueris, ut populus te intelligere non possit? Si juxta Marcum (4, 10.) et Lucam (8, 9.) eum de sensu parabolae interrogant, non pugnat id cum Matthaeo, quia utrumque fieri potuit.

V. 11. *Vobis*, apostolis, qui electi estis, ut sitis praecones religionis meae et qui intelligere desideratis, datum est a Deo. — *Nosse mysteria regni coelorum*, ut omnia divina consilia, doctrinas et res arcanas, indolem et fata regni divini spectantes, absque offensione percipiatis. *Mysterium*, μυστήριον a μύω claudio, occludo) dicitur res arcana, hominibus nondum cognita. Ita profanis auctoribus compellabantur mysteria doctrinae nonnisi altiori indagini aut initiatis patentes, rudiori autem plebi extraneisque oclusae et absconditae. In N. T. autem adhibetur vox haec prae-

primis de consiliis, institutionibus et doctrinis divinis, ab initio et ab aeterno soli Deo notis et ab eo cognitis (in sinu ejus quasi reconditis Ephes. 3, 9.), omni creaturae (hinc et hominibus) in se absconditis, quae per divinam demum revelationem aut illustrationem hominibus notae fiunt. Hic loci per mysteria sunt intelligenda omnia divina consilia, institutiones et doctrinae hactenus incognitae, spectantes indolem et fata regni divini (Messiani). — *Illis*, seu reliquis (coll. Luc. 8, 10.) Judaeis, qui ad tempus tantummodo sunt auditores mei. — *Non est datum*, scil. a Deo, quia eis non est data gratia, mystéria regni coelorum intelligendi, quae tantum iis datur, qui istius capaces sunt ob suam dispositionem internam; sed omnia iis, uti Marcus (4, 11.) habet, in parabolis sunt, seu quasi velamine oblecta et cooperta manent.

V. 12. Nunc explicat probatque proverbio, cur populus gratiam illam non habeat. In applicatione sensus proverbii est: Qui animum ad doctrinas de vera indole regni divini percipiendas sensu religioso et fide in me firma bene dispositum habet, ut vos apostoli, hujus scientia et cognitio de Deo rebusque divinis proprio dicendi genere a me adhibito per gratiam divinam magis magisque augebitur; qui autem ad arcana illa et sublimiora animum sensu coelesti et fide in me constanti non habet aptatum, uti reliqua turba, ab hoc parva illa, quam habet de Deo rebusque divinis cognitio, sensim auferetur, ita ut ad veritates sublimiores magis magisque caecus fiat (cf. a Lap.).

V. 13. *Ideo* (διὰ τοῦτο). Vocem hanc nonnulli referunt ad v. 11. 12.; sed rectius alii connectunt eam cum sequentibus: ideo, quia videntes non vident . . . — *Quia videntes non vident, et audientes non audiunt, neque intelligunt*. Videre et audire primo loco sumendum est sensu proprio, altero autem sensu improprio (cognoscere, intelligere). Verbis his significatur omnimoda animi infirmitas ad res divinas intelligendas. Juxta Matthaeum ergo Christus usus est parabolico dicendi genere, quia incapaces erant doctrinae de regno coelorum intelligendae; juxta Lucam (8, 10.) contra, *ne populus videat atque intelligat*; et juxta Marcum (4, 12.), *ut videns videat et non videat, ut audiens audiat, et non intelligat, ne forte convertatur, et dimittantur ei peccata*. Attamen non pugnant vere Marcus et Lucas cum Matthaeo; uterque enim finis poterat Christo obver-

sari; hinc dicere debemus, neminem evangelistarum utrumque referre. Parabola nimirum ceu involucrum veritatis alicujus sublimioris, non tantum hunc habet finem, ut homines excitet ad parabolaе sensum propria industria et meditatione cognoscendum, sed tanquam involucrum veritatem etiam homines malignos celat. Jam autem Christus duplicis generis habebat auditores, animo debiliores (ingenii tardi) et sagaciores, malignos. Utrisque dictae erant parabolaе; prioribus ob finem a Matthaeo nominatum; posterioribus ob finem, quem Lucas et Marcus dicunt. Illi animo debiliores maximam partem fidem in Messiam bonam habebant, sed praejudiciis de terreno Messiae regno ita obcaecati erant, ut videntes non viderent, et audientes non audirent, i. e. incapaces essent doctrinae Christi de regno coelesti intelligendae; quia igitur tales erant, loquebatur in parabolis, ut praejudiciis suis sensim depositis, veram regni Messiani indolem agnoscerent aut saltem illam sine offensione percipere possent. Quod vero ad alteram Christi auditorum classem, sagaciores malignos attinet, illi habebant oculos apertos, videbant miracula Christi, certissima eorum, quae dixit, argumenta, et non ea negabant; ast ea non potentia divina, sed ope satanae patrata esse dicebant; audiebant doctrinam ejus, perspicue et dilucide propositam, sed consulto eam intelligere noluerunt, potius omnem lapidem moverunt, ut in dictis ejus aliquid invenirent, quo possent ad eum accusandum et perdendum abuti. Ne igitur hi maligni ulterius margaritas pedibus suis conculcent (coll. 7, 6.), i. e. doctrinam evangelicam ignominiae et ludibrio exponant vel ea abutantur (et ita adhuc majorem in se admittant culpam conversionemque suam difficiliorem aut plane impossibilem reddant), loquebatur in parabolis. Hisce ergo Christus in poenam incredulitatis in parabolis (obscura) loquebatur; attamen hocce non erat eis ablata possibilitas conversionis. Parabolico enim dicendi genere excitabatur in eis studium, inquirendi in sensum parabolaе, quem sagaciores, dummodo vellent, depositis praejudiciis suis, propria meditatione assequi poterant; qui vero animo debiliores erant, stimulabantur ad explicationem parabolarum vestigandam et a Christo flagitandam. Hoc innuit Marcus (4, 33.) dicens; *Multis parabolis loquebatur* (Christus) *eis* (populo) *verbum* (doctrinam de indole et fati regni divini), *prout poterant*

audire (i. e. prout propter praeconceptas opiniones illius doctrinae intelligendae capaces erant). Quapropter etiam illa apud Marcum addita verba: *ne convertantur et dimittantur eis peccata* (μήποτε . .) non sunt ita intelligenda, ac si Christus in parabolis eo consilio locutus fuisset, ne, dicta ejus illi homines intelligentes, convertantur et peccata eis remittantur (seu salutem consequantur); nam id obstat characteri Christi, benignae ejus in omnes homines voluntati et scopo adventus ejus finique muneris ejus publici (qui erat salus generis humani); sed vel ita: ne, uti ipsi volunt, convertantur et dimittantur eis peccata (cf. 23, 35.); sic ergo causa sunt ipsi homines, qui ideo nolunt videre et intelligere, ne convertantur et peccata illis remittantur; vel vero verba haec ad istud temporis momentum, quo Christus ea locutus est, restringi debent, ita ut sensus sit: Christus noluit tunc temporis Judaeos illos converti et peccata illis remitti, quia eo tempore conversio eorum ac peccatorum remissio sine diuturno fructu fuisset, postea autem majori cum fructu id fieri potuit. ¹⁾

V. 14. *Adimpletur* (ἀναπληροῦται), i. e. perfecte adimpletur, seu: nunc plane ratum fit vaticinium Jesaiae (6, 9. seq.). Locus allatus est juxta versionem 70. Propheta proxime de coaevis suis locutus est, atque in iis sermo ejus impletus est; noluerunt enim eum audire, sed cor suum obduraverunt. Ast verba haec (docente Jesu) simul erant prophetia de Judaeis tempore Christi, de quo propheta vaticinatus est, quum tales essent, quales Judaei aetate Jesaiae; quapropter dicit Christus, nunc temporis perfecte adimpleri vaticinium Jesaiae. — *In eis*, (αὐτοῖς dativus objecti), Judaeis tempore Christi. — *Auditu audietis*, bene audietis. Nam nomen substantivum ejusdem originis et significationis tertio casu additum (ἀκοή) verbi significationem auget. — *Et videntes videbitis*, acriter videbitis. In textu hebraeo pro futuris leguntur imperativi (audite audientes et nolite intelligere), qui tamen pro futuris accipiendi sunt.

V. 15. Versus hic rationem continet, cur nihil intellecturi sint. — *Incrassatum est*, stupidus factus est. Verbum παχύνω (a παχύς pinguis) notat: pinguefacio, passive: pinguefio;

¹⁾ Cf. Arnoldi, Bucher, Mald.

metaphorice (ad animum translatum): piger, stupidus fio. — *Cor*, animus, mens. — *Et auribus graviter audierunt*, aures eorum obsurduerunt. — *Ne quando videant oculis* (μήποτε.). Affert verbis his causam, cur Judaei animos obduraverint, et aures oculosque clauserint, quoniam videre, audire, intelligere, respiscere medelamque sibi a Messia afferri nolunt. — *Et sanem eos*, salvos faciam, seu saluti restituam, nimirum peccatorum remissione ac sanctificatione. Est hic futurum indicativi (ἰάσονται,) quamvis pendeat ex μήποτε, quia etiam a scriptoribus probis post hanc particulam (aliasque ἐλ, ὥς), aoristi conjunctivi et futurum indicativi conjunguntur. In textu hebraeo pro praeteritis occurrunt imperativi: *cor incrassa, aures aggrava, oculos claude*. Vide hac de re commentar. in evang. s. Joan. 12, 40. pag. 211.

V. 16. *Vestri oculi*, vos apostoli; ex more Hebraeorum, qui saepe corporis membra ponere solent pro ipsa persona (cf. Joan. 3, 35.). — *Quia vident et aures vestrae, quia audiunt*, quia vos alieni ab illa ceterorum Judaeorum misera conditione videtis me Messiam meaque facta, et auditis atque intelligitis meam doctrinam coelestem. —

V. 17. Versus hic continet rationem, cur sint beati dicendi. — *Quia multi prophetae et justi cupierunt videre*. Per prophetas sunt intelligendi generatim prophetae V. T., et per justos pii priscorum temporum viri, qui adventum Messiae avidè exspectabant, quin voti sui compotes fierent. Unum idemque erat desiderium patriarcharum, prophetarum, omniumque piorum V. T., scil. videndi et audiendi Messiam, mundi redemptorem et salvatorem (Gen. 49, 10. Jes. 45, 8. Joan. 8, 56.). Lucas (10, 24.) ad prophetas adjungit reges, per quos intelligendi sunt pii reges V. T., ut David, Hiskias.

V. 18. *Vos ergo*, quibus divinitus datum est, mysteria regni coelorum sine parabolarum involucris mente capere. — *Audite parabolam*, percipite parabola de satore significationem.

4. Interpretatio parabolae de semine diverse jacto (19—23).

(Marc. 4, 14—20. Luc. 8, 11—15.)

V. 19. *Omnis . . . venit malus*; adest hic anacoluthon, ita solvendum: ad omnem, qui audit . . . venit malus — *Qui audit verbum regni*, qui doctrinam evangelicam auribus percipit. — *Et non intelligit*, non capit, penetrat vim et sensa verbi Dei, quia incapax est ob animum peccatis obduratum (stupidum). — *Venit malus*, satanas seu diabolus (coll. Luc. 8, 12.). — *Et rapit*. Satanas nimirum aucupatur semen verbi divini, uti aves aucupantur semen agri; et sicut semen in terra patulum ab avibus rapitur, sic pariter semen verbi Dei in corde, consuetudine peccandi obdurato, fide non susceptum, illico a diabolo rapitur. Verbum Dei debet primum audiri (coll. Rom. 10, 17.), dein fide suscipi, et tandem intelligi. Rapit vero satanas verbum Dei, quum efficit, ut homo obliviscatur doctrinae auditaе. In tali homine semen verbi Dei ne germinat quidem, nedum ut radices agat. — *Hic seminatus est* (ὁὗτος . . . σπαρείς). Proprie dicendum erat: hic est, in quo semen ad viam satum est (nam non homo, sed doctrina est ὁ σπαρείς); sed Christus imagine incepta relicta, priori modo dixit (ita et v. 20. 22. 23.)

V. 20. *Qui super petrosa seminatus est, hic est*. Proprie dicendum erat: Hic, in quo semen in loca saxosa satum est, est ille. — *Qui verbum audit et continuo cum gaudio accipit illud*, qui doctrinam evang. auditam confestim cum gaudio suscipit, quia delectatur illius veritate, pulchritudine, rectitudine et sanctitate.

V. 21. *Non habet autem in se radicem*, doctrina evang. non habet radicem in animo ejus, seu leviter tantum animo ejus inhaeret. — *Sed est temporalis*, ad tempus (modicum) credit (coll. Luc. 8, 13.), seu non est constans in fide, ad tempus tantummodo Christi sectator. — *Propter verbum*, scil. divinum, seu propter fidem. — *Continuo*, solo timore, priusquam tangatur rebus adversis. — *Scandalizatur* (σκανδαλίζεται), a fide Christi deficit, apostatat. In tali homine verbum Dei germinat quidem, sed radices alte non agit, quare facile id, quod germinaverat, arescit.

V. 22. *Qui seminatus est in spinis, hic est.* Proprie dicendum erat: Hic, in quo semen inter spinas seminatum est, est, qui . . . *Sollicitudo saeculi istius*, cura rerum caducarum, quae hujus mundi sunt, ergo cura bonorum terrenorum, status, officii, honorum, voluptatum, rerum familiarium. — *Et fallacia divitiarum*, divitiae fallaces. Dicuntur fallaces, quia hominem fallunt, quum non praestent, quod promittunt; exhibent enim se homini ut optatissimum medium, aliis benefaciendi vitamque suam jucundam reddendi, ast, si eas consecutus est, innumeris vexatur curis et desideriis, angoribus, timoribus, laboribus et saepe conscientiae morsibus, quae omnia haec eum pace et gaudio (vero) privant (cf. 1 Tim. 6, 10.). — *Suffocat verbum*, dum nimirum non sinunt verbum div. perpendere ac praeceptis ejus animum conformare, quo fit, ut vim suam in hominis animo exserere nequeat. — *Et sine fructu efficitur*, inefficax redditur verbum div. In hoc homine verbum Dei et germinat et radices agit, sed sine fructu manet, quia a vana cura rerum terrenarum et divitiarum quasi distractus et huc illuc jactatus, omnem curam rerum divinarum abjicit.

V. 23. *Qui in terram bonam etc. . . .* — *Intelligit*, qui mente considerat, ruminat, penetrat; Marcus (4, 20.) addit: suscipit, scil. corde, seu corde retinet, uti Lucas (8, 15.) habet. — *Et fructum affert* (ὅς δὲ . . .), hic sane (δὲ est particula habens hic vim confirmandi: sane, profecto) est, qui fruges fert. Lucas addit: in patientia, i. e. constanter, sive tangatur rebus adversis, sive jucundis. Fructus hi sunt opera bona, quae in nonnullis sunt praestantissima (fructus centesimus), in aliis praeclara (fructus sexagesimus), in aliis sufficientia (fructus tricesimus). Etiam eodem in solo, tametsi optimo, non eodem modo semina multiplicantur; varii sunt praestantiae gradus multumque juvat agricolae industria. Cf. a Lap.

II. Parabola de zizaniis (24—30).

Hac parabola proponitur relatio regni Dei ad regnum mali atque docetur, in ecclesia esse bonos et malos, donec in fine mundi, judicio extremo fiet eorum discretio et separatio.

V. 24. *Proposuit illis*, i. e. turbae (cf. v. 2. 34. 36.). — *Simile factum est regnum coelorum homini etc.*, similiter fit

seu simile quid accidit) in regno coelorum (in ecclesia) ac in agro, in quo homo bonum semen seminavit (coll. Marc. 4, 26.). Recte Christus utitur tempore praeterito (aoristo: ὁμοιωθή, σπει-
ραντι), quia Messias per doctrinas suas salutare jam sparsit semina bona.

V. 25. *Cum dormirent*, noctu, clam omnibus. — *Homines*; per hos non sunt intelligendi agri custodes, sed homines generatim, quia alias deberet esse ut v. 27. servi (δοῦλοι). Pertinent haec, uti v. 27., ad ornatum parabolae. — *Inimicus ejus*, illius, qui agrum tam bene seminaverat. — *Zizania*. Zizania (ζιζάνιον, in Talmude vox scripta est זיזן) sunt lolium (Roldf, Zolffraut), quod terrae orientales largissime procreant, tritico simillimum, exceptis granis, quae sunt nigra, simulque ebrietate, quam affert comedenti, periculosum. — *In medio tritici*, inter triticum. — *Et abiit*, quia nimirum sciri nolebat, id a se factum, donec res se ipsam redderet manifestam.

V. 26. *Quum crevisset herba*, quum ex disseminatis tritici et lolii granis seges, gramine similis, enata esset. — *Et fructum fecisset*, spicas et grana ostendisset. — *Tunc apparuerunt et zizania*, ita nimirum, ut dignosci possent.

V. 28. *Fecit hoc*, scil. quod lolium inter triticum in agro invenitur. — *Colligimus* (συλλέξωμεν conjunctivus deliberativus), i. e. colligamus.

V. 29. Verbis his prohibetur, ne simul (ἀμα h. l. est praepositio, quae asciscit dativum, est enim ut Latinorum: simul, fere idem, quod σύν) cum lolio etiam triticum eradicetur.

V. 30. *In tempore messis*, quo nimirum triticum a lolio dignosci et separari potest. — *Ad comburendum*; cf. 6, 30.

III. Parabola de grano sinapeos (31. 32).

(Marc. 4, 30—32. Luc. 13, 18. 19.)

Parabola hac significat Christus magnam ecclesiae amplitudinem, ad quam per praedicationem doctrinae ejus excrescet.

V. 31. *Grano sinapis*. Sinapis planta in oriente diversa ab illa in nostris terris, post plures annos demum fructum profert et excrescit in arboris altitudinem; h. l. uti apud rabbinos est imago rei exiguae, minimae.

V. 32. *Quod minimum est omnibus seminibus* (ὁ μικρότερον

minus), quod unum est ex minimis seminibus, seu refertur inter minima semina (nam non absolute est minimum). Relativum δ est per attractionem positum pro $\delta\varsigma$, ob sequens neutrum $\sigma\pi\epsilon\rho\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu$. Sensus parabolae est: Parva quidem sunt ecclesiae meae (his in terris) initia (utpote quae initio exiguum sectatorum meorum numerum habet), sed maxima capiet incrementa, longe lateque propagabitur, undique ad illam confluent homines et beneficiis ejus recreabuntur. Veritatem hujus confirmat historia.

IV. Parabola de fermento (v. 33).

(Luc. 13, 20. 21.)

Parabola hac idem ac antecedenti significat Christus, attamen in hac magis adhuc ostendit vim ac efficaciam regni div. (ecclesiae) totum mundum permeantis ac in melius mutantis.

V. 33. *Fermento* ($\zeta\acute{\upsilon}\mu\eta$). Fermentum est massa farinae ex aqua subactae, quae nimio in se nato calore corrumpitur. Propterea metonymice vulgo ponitur de re mala et corrupta (ut Matth. 16, 6; 1 Cor. 5, 6. 7.); sed, quia fermentum potest conceptum in se calorem cum rebus frigidis, quibus immiscetur, communicare, etiam in bonam partem ponitur, ut h. l. — *Quod acceptum mulier*. Dicit Jesus: mulier, quia pinsere erat officium mulierum; uti serere virorum. — *Abscondit*, immiscuit. — *Satis tribus*. Vox $\sigma\acute{\alpha}\tau\omicron\nu$ (satum) enata est ex aramaico ܣܬܬܝܬ , quae hebr. est שֶׁטֶרֶךְ ; est genus mensurae aridorum unum modium romanum modiique dimidium complectens. Sensus est: Sicut fermentum totam farinae massam sapore et calore suo pervadit et in suam virtutem transmutat, ita ecclesia Dei vi supernaturali paulatim totum mundum, omnes homines, permeabit mutabitque in melius, quicumque influxui ejus se non consulte subtrahunt.

5. Impletio loci prophetici in Christo (34. 35).

V. 34. *Sine parabolis non loquebatur*, nimirum illo tempore, quo plebi ad lacum Tiberiadis, locutus est de arcanis doctrinis, indolem et fata regni div. concernentibus; nam non semper per parabolas ad plebem verba fecit. Ergo negatio relativa.

V. 35. *Ut impleretur* ($\acute{o}\pi\omega\varsigma$. .), finaliter sumendum (ut 1, 22.); quia scil. praedictum erat a propheta, ideo Christus per

parabolas locutus est populo de indole et fatis regni divini. Propheta Asaphus (levita tempore Davidis), qui auctor est psalmi, e quo verba haec desumpta sunt, non quidem directe, voce vaticinatus est, Messiam in parabolis de indole et fatis regni div. ad populum locuturum esse, sed ut typus, pro quali eum s. Matthaeus agnoscit, sua agendi ratione id praenuntiavit, quatenus historiam populi Israëlitici usque ad Davidem (commemorando nimirum et celebrando beneficia a Deo populo praestita, ab egressu ex Aegypto usque ad Davidem) proposuit per sententias acutas et graves prorsusque novas, sub quibus latuerunt veritates sublimiores ad regnum Messianum spectantes. Nam non solum aliquid factum esse seu evenisse dici potest, si per vaticinia voce fuerat prolatum, sed id etiam typis (rebus) fieri potest, quatenus Deus per eos futuri quid praesignificat ac praenuntiat. ¹⁾

— *Per prophetam*, nimirum Asaphum psalmo 77, 2. Hic Asaphus (2 Chron. 29, 30.) nominatur videns (רָאָה), quod idem est ac propheta (cf. 1, 22.) — *Aperiam os meum*; vid. 5, 2. — *In parabolis*; in textu hebr. est: בְּמִשְׁלָל in carmine didactico. —

Eructabo (ἐρεῶμαι) i. e. pronuntiabo. In textu hebr. אֶבְרֹא scaturiam (adhibetur verbum hoc de fontibus scaturientibus). —

Abscondita a constitutione mundi, res absconditas ab aeterno. In textu hebraeo est: aenigmata ab antiquis temporibus. Aenigmata (חֲדָסִים) haec ab antiquis temporibus sunt psalmistae cuncta facta ac instituta divina ad salvandum populum Israël. Evangelista autem sumit vocem חֲדָסִים sensu latiori intelligitque per eam cunctas res absconditas inde a mundo condito, seu decreta divina respectu ad genus humanum generatim, aut aeterna aenigmata historiae mundi physici et humani, quae omnia in Christo patefacta sunt omnibus, qui in eum credunt. Historia enim est et manet chaos insolubile, si Christus non est nobis centrum istius, seu aliis verbis, si historia universalis non est nobis historia regni Dei in terra. Quod ergo fecerat psalmista populo Israël, id praestitit Christus toti generi humano; ille patefecit aenigmata historiae Judaicae, hic autem aenigmata historiae totius generis humani (Bisp.).

¹⁾ Cf. Patrit. III, 158.

6. Interpretatio parabolae de zizaniis (36—43).

V. 36. *Venit in domum*, scil. Capharnaumi, quam coll. v. 1. reliquerat. — *Edissere*, expone, explica.

V. 38. *Mundus*, i. e. homines, et quidem non tantum Judaei, sed omnium gentium nationumque homines. — *Bonum semen*, non: bona grana, quae sequuntur, sed fruges e bono semine (e gratia et veritate Christi) enatae; nam opponuntur zizania. — *Filii regni*, i. e. homines, qui talem indolem referunt, quae regno Dei convenit, ergo pii, christiani vere tales. — *Filii nequam* sunt homines, qui indolem mali, i. e. satanae referunt, ergo mali et perditioni in regno Dei (ecclesia).

V. 39. *Consummatio saeculi* h. l., uti contextus docet, est finis mundi, seu tempus iudicii extremi, quo boni separabuntur a malis.

V. 40. *Igni comburuntur*. Vulgata (uti Lachmann.) legit *κατακαίεται*; sed praeferenda est lectio *καίεται* uruntur, utpote difficilior. Loliae quidem comburuntur (coll. v. 30.), sed punctum comparisonis non in comburendo, sed in urendo situm est, quum impii in gehenna non comburuntur, sed uruntur, torquentur poenis aeternis (cf. Meyer). — *Sic*, i. e. similiter eveniet improprie tempore iudicii extremi, quando a bonis separabuntur.

V. 41. *Mittet*, in universum mundum. — *Angelos suos*, qui Christum in reditu ad iudicium extremum comitaturi sint. — *Colligent*, non est, ut quidam volunt, structura praegnans pro: colligent et secernent. Discretio indicatur postea verbis: *mittent eos in caminum ignis*. — *Omnia scandala* (abstractum pro concreto), omnes homines, qui aliis scandalo fuerunt, seu seductores. — *Et qui faciunt iniquitatem*, et eos qui peccant (in occulto), quin alios seducant, seu peccandi occasionem aliis praebeant.

V. 42. *In caminum ignis*, est idem ac: gehenna ignis (5, 22.) et ignis aeternus (18, 8.), quibus formulis significatur poenae inferni aeternae. — *Fletus et stridor dentium*; cf. 8, 12.

V. 43. *Tunc*, facta hac regni Dei purgatione, seu facta hac perpetua malorum a bonis separatione. — *Iusti fulgebunt*, iusti Christo, capiti suo uniti, cum corporibus suis configuratis (Phil. 3, 21. Rom. 8, 18.) fulgebunt ut sol (cf. 17, 2.). — *In regno*

Patris. Usque ad illam regni divini purgationem (tempore iudicii extremi) regnum divinum, quod statim post lapsum protoparentum initium sumpsit, a Patre traditum est Filio redemptori cum potestate perfecta; facta autem illa purgatione (et devicto ultimo adversario, morte) Filius illud regnum iterum reddet Patri, ut Deus sit iterum omnia in omnibus (1 Cor. 15, 24—26.), i. e. dominium Dei immediatum, uti ante lapsum protoparentum. — *Patris eorum;* dicit: eorum (non: ejus), ut significet, eos gloria fruituros esse in regno illius, qui pater eorum benignissimus est. — *Qui habet aures audiendi, audiat.* Vid. 11, 15.

V. Parabolae de thesauro, negotiatore et sagena (44—52).

Parabola prima declarat Christus pretium regni divini, quod tantum est, ut omnium rerum jactura comparandum sit.

V. 44. *Thesauro;* cf. 12, 35. — *Abscondit,* ideo scil., ne cogeretur eum domino agri cedere, sed ut agrum prius emeret et ita thesauri illius dominus efficeretur. — *Prae gaudio illius,* i. e. prae gaudio de thesauro invento (ἀποῶν, illius, genitivus obiecti). Ceterum per se intelligitur, Christum h. l. non velle docere, utrum recte an male ille homo fecerit. Comparat Christus regnum coelorum, i. e. plenitudinem gratiae et veritatis datae nobis in eo (Christo), seu evangelium thesauro, quia id tantum satisfacit omnibus hominis indigentis (cf. Joan. 4, 13.) eumque beatum reddit, summumque est bonum, quod his in terris homo comparare potest. Comparat autem istud thesauro abscondito, quia veritas, quae nobis in Christo patefacta est, ab aeterno in Deo abscondita erat (v. 11.), et semper abscondita est filiis hujus mundi, quibus sapientia Dei videtur stultitia (1 Cor. 1, 18.).

V. 45. 46. Cum Christus antea dixisset: simile est regnum coelorum thesauro, utique expectatur hoc: simile est regnum coelorum margaritae, quam mercator, bonas margaritas quaerens, invenit, et dein abiit omniaque vendidit, ut etc.; Christus vero dicit: simile est regnum coelorum mercatori... quia hic non significatur pretium regni divini, sed studium et cura, quae homini adhibenda sit, ut istud sibi comparet. Sensus est: Sicut mercator aliquis bonas quaerens margaritas, atque una perinsigni et pretiosissima inventa, abit venditque omnia bona

sua, ut illam unam emere possit, ita et nos simili studio et cura veritatem quaeramus oportet atque illa una veritate divina, quae nobis in Christo patefacta est, inventa, nullis sumptibus, nullis laboribus, nulli omnino rei, ut illam consequamur, parcere debemus. Cf. v. 24. Justinus
Hollberg
Kirschenius
20m 17m

V. 47. 48. Parabola de sagena significatur id, quod illa de zizaniis, nimirum, quod ecclesia Christi visibilis complectatur homines tam bonos, quam malos; quapropter ad salutem aeternam consequendam non sufficit, ut quis externe tantum sit membrum ejus, sed vivum ejus membrum sit necesse est. Exinde vero simul patet, ecclesiam Christi his in terris non esse communionem sanctorum, coetum praedestinatorum, uti Lutherus et Calvinus eam definierunt. — *Sagena*. Sagena est vox graeca (σαγήνη), significans genus retis, quod vulgo dicitur verriculum (Schleppnetz), quia verritur seu ducitur, et cujus ea natura est, ut, quidquid obvium fit, secum trahat. — *Elegerunt*, collegerunt, scil. piscatores. — *Bonos*, scil. pisces, esui aptos. — *Malos*, pisces putidos, foetentes.

V. 49. 50. *De medio justorum*, a justis (est hebraismus).

V. 51. *Omnia*, omnes parabolas. In quibusdam codicibus graecis verba: λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησ., praeposita leguntur, quae tamen spuria sunt.

V. 52. *Ideo* (διὰ τοῦτο). Cujus rei causam Christus verbis his reddidisset, interpretes dissentiunt. Simplicissima est explicatio eorum, qui dicunt, hoc spectare ad apostolorum responsum affirmativum hoc modo: Quia vos apostoli me intellexistis, quum ut sapiens paterfamilias nova et vetera e promptuario meo protuli, ideo quisque doctor christianus similis est. — *Scriba* (γραμματεὺς) h. l. doctor, praedicator, et quidem ob addita: doctus in regno coelorum, doctor christianus, doctor evangelicus. — Doctus i. e. discipulus factus; μαθητευθεὶς a μαθητεύω discipulus sum, dein discipulum facio; in passivo: discipulus fio. — *In regno coelorum*, sive legatur (cum Tischendorfio): τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, sive (cum Lachmanno): εἰς τὴν βασ. τ. οὐρ) sensus idem est, nimirum: qui discipulus factus est regni coelorum. Consideratur ergo (in verbis: qui factus est discipulus regni coelorum) regnum coelorum per prosopopoeiam ut persona; discipuli Christi sunt simul discipuli regni coelorum,

ecclesiae, cujus caput et repraesentarius est Christus. Indirecte simul in his verbis latet, eum, qui verus doctor evangelicus esse vult, antea esse debere discipulum ecclesiae, a qua discat necesse est. — *De thesauro suo*, e suo promptuario. — *Nova et vetera*, varii generis cibos. Sensus totius est: Sicut bonus ac prudens paterfamilias ex promptuario suo familiae suae ac convivis invitatis, ut omnium necessitati et palato satisfaciat, varii generis cibos apponit, consuetos et novos, ita etiam verus doctor christianus ex scientiae promptuario, jam ante longa meditatione, contemplatione ac exercitatione praeparato, cujusvis generis doctrinas pro cujusque captu et statu proponere debet, nunc notas, nunc ignotas, utens in tradenda doctrina orationis forma, modo usitata, modo nova (per exempla, parabolas, similitudines), ut institutio ejus fiat jucunda atque utilis. Sic nova et vetera optime explicantur de rebus auditoribus notis ac ignotis. Nimis angusta est explicatio nonnullorum Patrum (Chrys., Hilar.) de V. et N. Testamento, aut de lege et evangelio.

7. Christus Nazarethi contemptus (53—58).

(Marc. 6, 1—6.)

V. 53. 54. *Inde*, e lacu Genesareth (13, 1.). S. Marcus (6, 1—6.) pericopam sequentem ponit statim post miraculum in filia Jairi patratum. Ceterum pericopa haec, quamvis sit in multis similis pericopae apud Lucam (4, 16. seq.), diversa est ab illa; nam ea, de quibus loquitur Lucas, facta sunt statim post Christi tentationem in deserto, quum prima vice moraretur Nazarethi. Saepius enim Christus Nazarethanis gratiam evangelicae praedicationis obtulit.¹⁾ — *In patriam suam*, i. e. Nazarethum. Ita dicitur, quia ibi educatus fuit (coll. Luc. 4, 16.). — *Docebat eos*, scil. Nazarethanos. — *In synagogis*, i. e. in synagoga; nam haud credendum est, in parvo oppido Nazareth plures fuisse synagogas. Singularem numerum exhibent plerique codices graeci et locus parall. Marci. — *Unde?* Sciebant enim Nazarethani, cognatos Christi esse conditionis humilis, a quibus talem sapientiam et facultatem miraculorum patratorum nancisci non poterat. — *Huic*; h. l. et in sequentibus cum contemptu positum est. —

¹⁾ Cf. Tischendorf. synopsis evang. XXXII. §. 54.

Sapientia haec, quae in sermonibus ejus se manifestat. Sapientiam ejus jam antea (coll. Luc. 4, 22.) Nazarethani mirati sunt; sed, uti tunc, ita et nunc cor suum obdurarunt. — *Virtutes*, i. e. facultas miraculorum patratorum.

V. 55. 56. *Nonne est fabri filius*, i. e. Josephi, quem fabrum lignarium fuisse s. Patres testantur. Justinus M. (in dial. c. Tryph. c. 88.) dicit, eum aratra et juga boum confecisse. Nazarethani Jesum Josephi filium esse putabant, quod Maria ipsius mater erat, Josephus autem Mariae maritus; unde etiam Maria, Jesum alloquens, ipsius patrem nominabat maritum suum (coll. Luc. 2, 48.). Parentum vero et cognatorum Jesu Nazareni h. l. mentionem faciebant contemptus causa; et haec ignobilis origo Jesu et invidia homines istos eo redegit, ut Jesum repudiarent, nec pro legato div. haberent. — *Fratres ejus*, i. e. cognati; vid. commentar. in evang. s. Joan. pag. 54.

V. 57. *Scandalizabantur in eo*, offendebantur in eo, quia origo ejus ignobilis cum tali ejus sapientia facultateque miracula patrandi pugnare videbatur. — *Non est propheta sine honore, nisi in patria sua et in domo sua*. Vid. comment. in evang. s. Joan. 4, 44.

V. 58. *Non fecit ibi virtutes multas*, non multa ibi edidit Jesus miracula. Nonnulla eum fecisse, docet Marcus (6, 5.). — *Propter incredulitatem eorum*, quia nimirum praesciebat, illos etiam conspectis miraculis in eum non esse credituros. Ad Deum enim glorificandum edidit Christus miracula. Inde etiam patet sensus verborum apud Marcum (6, 5.): *non poterat ibi virtutem ullam facere*, non quod ipsi vis, sed quod ejus civibus fides deesset. In operatione miraculorum duobus opus est, virtute in auctore et fide in illis, quibus praestantur (Victor. Antioch).

Caput XIV.

1. Herodis sollicitudo propter Jesum (v. 1. 2).

(Marc. 6, 14. Luc. 9, 7—9.)

V. 1. *In illo tempore*, quum Jesus (coll. Marc. 6, 6.) vicos Galilaeae peragraret et duodecim apostoli in sua legatione versarentur. Marcus enim et Lucas pericopam sequentem ponunt post missionem apostolorum a Christo factam. — *Herodes*, scil. Antipas; cf. 2, 22. — *Tetrarcha* est vox graeca τετράρχης, eum significans, qui quartae alicujus regni parti (τετράδι) imperat. Sed sensim voce hac designabatur quivis princeps parvus, uti h. l. Antipas. Marcus eum vocat regem, quia Judaei aliaeque gentes alios quoque principes, qui alicui regioni citra regium nomen imperitarent, reges appellare solebant. — *Famam Jesu*, i. e. famam de Jesu (cf. 4, 24.). Poterat quidem jam prius de Jesu audire, sed, quum totus voluptatibus esset immersus, ejus rem nihili fecit, nec prius curavit, quam omnium animos oculosque in se Jesus convertisset, quo facto de se ipso timeret tetrarcha.

V. 2. *Pueris*, i. e. ministris, aulicis suis. — *Hic est Joannes Baptista, ipse surrexit a mortuis*. Teste Luca (9, 7.) quorundam aliorum (verosimiliter aulicorum) fuit haec sententia, quam etiam Herodes, teste nostro loco et Marco (6, 16.) amplexus est. Nam, quamvis esset (ob Marc. 8, 15. coll. Matth. 16, 6.) ex Sadducaeorum secta, quae corporum resurrectionem negabat, dubium tamen non est, quin Joannis, sancti et innocentis viri, trucidati imago diu noctuque animo Herodis obversaretur, isque continuis conscientiae stimulis ob necem ejus exagitaretur, ita ut crederet, eum a mortuis resurrexisse. — *Ipsa*, is, neque alius. — *Et ideo*, quia a mortuis suscitatus et ea re potentior factus est. — *Virtutes*, nimirum extraordinariae, supernaturales, illae, quibus miracula fiunt (cf. 13, 54.). — *Operantur*, se exserunt, efficaces sunt. — *In eo*, in ejus persona.

2. Nex Joannis Baptistae (3—12).

(Marc. 6, 17—29.)

V. 3. Captivitatem et necem Joannis B. a Matthaeo h. l. et Marco descriptam, non hocce tempore, sed prius evenisse, ipsi testantur evangelistae, quum eas narrent, postquam mentionem fecerant Herodis suspicantis, Jesum esse Joannem redivivum. Ut autem hoc loco captivitatem et necem evangelistae narrent, ideo factum est, quia eis describendis occasionem praebuit prius (Matth. 14, 2. Marc. 6, 14. 16.) injecta mentio Herodis suspicantis, Jesum esse Joannem a mortuis suscitatum. Captivitatem jam 4, 12. innuebat; 11, 2. autem supposebat. — *In carcerem*; cf. 11, 2. — *Propter Herodiadem*, propter incestuosum ejus connubium cum Herodiade. — *Fratris sui*, i. e. Philippi. Herodes Magnus progeniuit ex secunda uxore sua, Mariamne, filia Simonis summi sacerdotis, hic nominatum (Herodem) Philippum, dein cum tertia uxore Malthace genuit etiam hic memoratum Herodem Antipam, et cum quinta uxore Mariamne, filia Hasmonaei Alexandri procreavit Aristobolum. Hic duxit Berenicen, et ex ea genuit Herodiadem. Haec nupsit primum Herodi Philippo, patruo, qui ab Herode M. exhaereditatus Hierosolymae ut homo privatus vixit, et genuit Salomen (v. 6. nominatam saltatricem). Sed Herodiadem hanc raptam dein nuptiis incestuosis sibi copulavit Herodes Antipas, item patruus, qui legitimam suam uxorem, filiam Aetae regis Arabici, repudiaverat ¹⁾. Jos. Flav. (Antiqq. XVIII, 5, 2.) ut causam incarcerationis nominat timorem Herodis. Vid. comment. in evang. s. Joan. 4, 3.

V. 4. *Non licet tibi habere eam*, in matrimonio, seu ea tanquam uxore uti, nimirum juxta legem (Lev. 18, 16; 20, 21.), quia vir adhuc superstes erat. Connubium hoc erat adulterium, quia vivente marito, ab eo non dimissam duxerat, et simul incestus, quia fratris uxor erat, quam tantum mortuo fratre et quidem liberis destituto, ducere licebat (Deut. 25, 5.).

V. 5. *Volens occidere illum*; initio, teste Marco (6, 19.) sola Herodias voluit occidere Joannem, postea idem persuasit

¹⁾ Cf. Jos. Flav. Antiq. XVII, 1, 2; 8, 2; 18, 5, 1. seq.

Herodi marito. — *Quia sicut prophetam eum habebant*, persuasum habebant, eum esse prophetam.

V. 6. *Die natali*, i. e. quum dies natalis celebraretur; τὰ γενέσια id ac apud veteres Graecos τὰ γενέθλια natalitia, festum diei natalis. — *Saltavit*. Saltatio haec constitit fors in gestibus lascivis et impudicis, pantomimorum more. — *Filia*, Salome, quam Herodias priori marito Philippo pepererat. — *In medio, triclinii*.

V. 7. 8. *Unde*, quia saltans puella mirifice Antipae placuerat. — *Pollicitus est ei dare, quaecunque postulasset*, etiam dimidium regni (coll. Marc. 6, 23.). Cf. Esth. 5, 3. — *Praemonita*, instructa, impulsata. — *A matre sua*, ad quam egressa est, interrogatura, quid peteret (coll. Marc. 6, 24.). — *Hic*, i. e. hoc loco (in triclinio), et quidem, uti Marcus dicit (6, 25.) protinus, confestim, durante convivio.

V. 9. *Et contristatus est rex*. Antipas scil. adhuc in dubio erat, num Joannem, quem magni habebat (coll. Marc. 6, 20.), occideret, ideoque contristatus et consternatus est his et improvisis et cruentis precibus, quae sensui ejus meliori obnitebantur. — *Rex*, i. e. tetrarcha seu princeps (cf. 2, 22.). — *Propter juramentum*, ne nimirum illud (quod sanctissimum habebant Judaei) violaret. — *Et eos, qui recumbebant*, propter convivas, ne levis vanusque promissor videretur.

V. 10. *Misit*, scil. (coll. Marc. 6, 27.) satellitem (carnificem). Vulgata vocem σπεκουλάτωρ reddit per: spiculator, quae vox derivatur a spiculo, quod gestabant milites. Alii reddunt per: speculator (voce a speculando deducta), ita ut denotet, satellitem regium, quales attendere debebant, ne fiant insidiae regi, quem stipabant. Hi autem satellites inter alia etiam debebant supplicia sumere a reis et capitis damnatis eosque decollare. ¹⁾

V. 11. *Et allatum est caput ejus in disco*. Joannes Bapt. (coll. 11, 1.) in vinculis tenebatur Machaerunte. Quum haec arx dici spatio distaret a Tiberiade, sede Antipae, recte permulti interpretes putant, diem Herodis natalem, quia puella postulavit, ut statim, in ipsis natalitiis, daretur ei caput Joannis, non Tiberiade, sed Machaerunte fuisse celebratum; aut, ut

¹⁾ Kuin. in Marc. 6, 27.

Hugius putat, fuisse celebratum in arce illa prope Bethanaton seu Liviam, quae non procul a Tiberiade distabat.

V. 12. *Discipuli ejus*, i. e. Joannis. — *Nuntiaverunt*, quid evenierit, nimirum Joannem decollatum esse et Antipam ob miracula a Christo patrata putare, Joannem a mortuis esse suscitatum.

3. Turbae miraculosa cibatio (13—21).

(Marc. 6, 30—44. Luc. 9, 10—17. Joan. 6, 1—14.)

V. 13. *Quum audisset Jesus*, nimirum Joannem esse decollatum et Antipam putare, Joannem esse a mortuis suscitatum. Redit hisce evangelista ad narrationem abruptam jam inde a v. 3. Nexus arctus, in quo verbum: audisset positum est cum antecedenti: nuntiaverunt, docet, necem Joannis contigisse brevi ante illam Herodis opinionem, factam versu 2. — *Secessit*, non metu, sed quia nondum venerat hora ejus (Joan. 8, 20.). — *Inde*, ab illo loco, in quo tum temporis versabatur (coll. v. 13.). — *In locum desertum*, qui teste Luca (9, 10.) erat in vicinia Bethsaida, Julias dictae. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 6, 1. — *Seorsum*, relictis apostolis. — *Pedestres*, ac si graece esset πεζοί, quum tamen est: πεζῶν adverbialiter: pedestri itinere. — *De civitatibus*, Galilaeae scil. egressae.

V. 14. *Exiens*, e loco secreto deserti Bethsaida (coll. v. 13.). — *Languidos*, infirmos, quos secum ducebant. Sic aliorum curam et comoda praefert suae quieti et orationi!

V. 15. *Vespere facto*. Hic loci est intelligenda prima vespera (cf. 8, 16.). — *Desertus*, remotus ab hominum consuetudine. — *Hora*, diei tempus, solis ortu et occasu circumscriptum.

V. 16. *Non habent necesse ire*. Verbis his voluit in discipulis fidem firmam excitare, se posse populum cibare.

V. 17—21. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 6, 2—15.

4. Christus mare inambulans (22—33).

(Marc. 6, 45—53. Joan. 6, 16—21.)

V. 22. *Statim compulit Jesus discipulos praecedere eum trans fretum*, i. e. in ulteriorem ripam lacus Tiberiadis; partim quia praecavere voluit, ne conspirarent cum turbis cogitantibus

de ipso in regem tollendo et salutando (coll. Joan. 6, 15.); partim ut solus ipse citius et expeditius turbas posset dimittere (Franc. Luc.).

V. 23. *In montem*, qui erat in deserto in vicinia Bethsaidae (Julias). — *Vespere facto*; h. l. significatur secunda vespera. — *Ibi*, in illo, quem ascenderat monte.

V. 24. 25. *In medio mari*, una hora a litore distans. — *Quarta vigilia*. Hebraei inde ab antiquissimis temporibus noctem in tres aequales partes, quarum quaevis quatuor horas habebat, dividerunt; a Pompejo subacti morem Romanorum secuti, in quatuor vigiliis (Marc. 13, 35.), quarum quaevis tres horas comprehendebat, dispescuerunt. Sic prima vigilia erat ab hora 6—9; secunda a 9—12; tertia a 12—3; et quarta a 3—6. matutinam. Christus igitur mane inter tertiam et sextam horam ivit ad discipulos. — *Venit*, e monte. — *Ambulans super mare*, incedens per virtutem divinam super mare, seu in superficie lacus.

V. 26. 27. *Turbati sunt*, metu perturbati sunt. — *Phantasma est*, i. e. spectrum; spectrum enim est, quidquid corporea forma apparet, quod corpus non est. — *Ego sum*, cujus vocem nostis.

V. 28. Verbis his ostendit Petrus summum erga Christum amorem, quum desideraret, cito esse apud Dominum, sicut et fidem suam, quia credebatur, non tantummodo Christum super mare ambulare, sed etiam id aliis posse concedere (Chrys., Hieron.).

V. 29. 30. *Ambulabat*, quia potentiae Christi confidebat. — *Videns ventum validum*, quia effectum ejus, mare commotum, videbat. — *Coepisset mergi*, quia vacillabat ejus in Jesum fiducia. — *Clamavit*; hocce iterum ostendit suam in Christum fiduciam.

V. 31. *Modicae fidei*, tu, qui parum fidei in me ponis. Magna quidem et singularis erat fides Petri (coll. v. 28.), sed dicitur modica (exigua) solummodo respectu defectus fiduciae (nam fiducia radix est fides), qui tunc aderat, quum vehementem ventum conspiciens, metueret mergi, quod ei ob Christi vocem (v. 29.) timendum non erat (cf. Mald.).

V. 32. *Et quum ascendissent*, nimirum Jesus et Petrus. — *Cessavit ventus*, sedata est venti tempestas, et ut Joannes (6, 21.) addit, statim appulerunt ad terram. Vid. comment. in h. l.

V. 33. *Qui in navicula erant*, i. e. apostoli aliique, qui in navicula erant unacum nautis. — *Filius Dei es*, Messias. Ad hanc fidem praesentes adegit tum Christi super undas incessus, tum Petri salvatio tempestatisque sedatio.

V. 34. *In terram Genesar* (גֵּנֶסָרַי vallis surculi), apud Marcum (6, 54.) Genesareth, erat amoenissima illa Galilaeae inferioris regio, quae ad ripam lacus Tiberiadis jacebat.

V. 35. 36. *Viri*, cives. — *Miserunt*, nuntios. — *Rogabant*, scil. aegroti ipsi. — *Ut vel fimbriam . . tangerent*; docet petitio haec piam humilitatem. De part. *iva* (ut) loco infinitivi cf. 4, 3. Vid. dicta 9, 20.

Caput XV.

1. Christus castigat abusus pharisaeorum circa instituta majorum (v. 1—20).

(Marc. 7, 1—23.)

V. 1. *Tunc*, quum in regione Genesarethica versaretur. — *Ab Jerosolymis*. Si legitur cum Lachmanno: ἀπὸ Ἱεροσ., verba haec pertinent ad verbum *accesserunt* (ἐρχονται); si vero legitur ante ἀπὸ articulus οἱ (cum Tischend.) sensus est; qui ab Hierosolyma venerant. Ex Joanne (7, 1.) scimus, Judaeos tunc temporis vitae Jesu insidias struxisse.

V. 2. *Traditionem*. Per hanc intelligenda sunt mandata, interpretationes et dogmata legisperitorum, non contenta in scriptura, quae dicuntur traditio majorum (Hebr. 11, 2.), ut tanquam ex antiquitate (a majoribus) accepta honorentur. — *Seniorum*. (πρεσβυτέρων). Seniores h. l. sunt majores, qui apud antiquos literis morumque sanctimonia floruerint. — *Non enim lavant manus*. Ad talia legisperitorum dogmata pertinet etiam doctrina, ne quis illotis manibus cibum sumeret. — *Quum panem manducant*; i. e. cibum sumunt (est hebraismus). S. Marcus (7, 4.) refert, quatenam lotiones solerter observatae fuerint a pharisaeis et Judaeis, nimirum manuum, poculorum, urceorum (nimirum ligneorum, quia testacea vasa, si immunda facta

erant, frangebantur) lectorumque triclinarium ac cubicularium (quae immunda fiebant, quotiescunque legaliter immundi in eis jacebant, vel sedebant). Mandatum de lavandis ante cibum capiendum manibus datum erat a veteribus, ut gens ad lepram proclivis ab hoc malo, quod per immunditiam multum promovetur quantum fieri posset, incolumis praestaretur. ¹⁾

V. 3. Sensus est: Discipuli mei utique traditiones vestras migrant; sed vos ipsi propter dogmata, a vobis confecta, violatis mandata divina.

V. 4. Nunc probat, quomodo illi mandatis suis humanis divina negligent. — *Honora* (τίμα), reverere et inopiam parentum leva. Honor h. l. uti alibi nonnunquam in s. scriptura (1 Tim. 5, 3.) non tantum reverentiam, sed et opem, reverentiam opere exhibitam denotat. Habetur praeceptum hoc Exod. 20, 12. Deut. 5, 16. — *Maledixerit*, contempserit et inopiam parentum levare recusaverit. Verbum κακολογεῖν, quod proprie notat: diris devovere, maledicere, h. l., quum opponitur verbo τιμάω, denotat contemnere et inopiam parentum levare recusare. — *Morte moriatur*, irrevocabiliter morte plectatur, violenta morte perito. Vox addita: morte significationem verbi intensivam reddit. Haec desumpta sunt ex Exodo (21, 17.) et Levit. (20, 19.).

V. 5. *Vos*, scil. legis doctores et pharisaei. — *Dicitis*, traditionem majorum secuti. — *Patri vel matri*, auxilium a se petenti. — *Munus*, δῶρον, apud Marcum (7, 11.) דָּבָר, quod est donum templo devotum, datum. Ad vocem hanc vel potest addi ἐστὶ (est). vel ἐστω (esto); si prius fit, donum jam datum sistitur; si posterius, significatur, id fieri eo temporis momento, quo parentes auxilium petunt. Prior explicatio, utpote simplicior, praeferenda est. Vulgata (et Erasmus eam secutus) non adjicit verbum: est; sed connectit vocem munus (δῶρον) cum verbo ὠφελήθης, hoc sensu juxta Maldonatum: „Munus, quodcunque ex me proficiscetur (i. e. quodcunque obtulero Deo), tibi proderit (perinde ac si tibi dedissem); praestat ergo Deo offerre, quam tibi dare.“ Sed explicationi huic obstat conjunctivus ὠφελήθης, qui a particula εἰαν pendet. — Alii iterum statuunt, hic adesse aposiopesin, et tanquam apodosin supplent: alii (Berl.); is liber

1) Cf. Kuinoel.

est a praecepto divino, quod parentes sublevari jubet; alii (Schegg): is non morietur. Qui igitur h. l. aposiopesin statuunt, verba sequentia: *et non honorificabit*, iterum sumunt ut verba Christi hoc sensu: et ille (qui nimirum patri vel matri sic responderit) patrem suum matremve suam certe non colet. — Alii putant, verba: *et non honorificabit* etc. pertinere ad pharisaeorum placitum, ex traditione repetitum, hoc sensu: Quicumque dixerit... neque coluerit (honorificaverit) patrem matremve, non est poenae obnoxius. Simplicissima videtur explicatio eorum ¹⁾ qui, esse in hoc loco aposiopesin negantes, dicunt, verba: „*et non honorificabit patrem aut matrem*“, continere apodosin, hoc sensu: Quicumque dixerit patri vel matri... is etiam (*καὶ*) non opus habet, ut in ejusmodi conditione parentes suos colat; seu (juxta Patrit. in Marc. 7, 11.): et ultra opus non est, eum quidquam facere patri suo aut matri. Apud Judaeos videlicet, quodcumque Deo dicatum erat, extra hominum potestatem et commercium esse credebatur. Sensus totius est: Vos legisperiti et pharisaei, vestra freti traditione docetis, quemcumque a lege de sublevandis parentibus egenis liberum esse, si ea, quibus parentibus succurrere posset, templo devoverat.

V. 7. *Hypocritae*. Nominat Jesus pharisaeos hic simulators, quia accuratissimam simulabant legis Mos. observationem, quam revera, ut exemplum v. 5. et 6. propositum ostendit, sapissime migrabant. — *Bene*, recte, vere. — *Prophetavit*, vaticinatus est (29, 13.). Quod nimirum Jesaias de Judaeis sui aevi dixerat, simul est vaticinium de posteris illorum hominum, de Judaeis, qui vixerint aetate Christi, quum totam illorum hominum indolem referant.

V. 8. *Populus hic*, homines isti. Sunt verba indignantis; nam non dicit Deus per prophetam: populus meus, sed: hic (iste), quasi non amplius ad eum pertineret. — *Labii*, verbis (externe). — *Cor eorum longe est a me*, animus eorum alienus est a me. Ergo omnis eorum cultus consistit in vanis ritibus et ceremoniis externis, factus est simulatio; omnis eorum pietas constat in praeceptis mere humanis.

¹⁾ Grot., Bengel, Bisp.

V. 9. *Sine causa*, graece *μάτην*; *μάτην* dicitur fieri tam id quod sine fundamento, ratione sufficiente (temere) fit, quam id, quod fit sine fructu (frustra, in vanum). Hic altera notio valet, ita ut sensus sit: nullum venerationis (pietatis), qua me prosequuntur, fructum percipiunt; seu: nil prodest eis veneratio, qua me prosequuntur. Sed vocis graecae apud Matthaeum nullum respondet vocabulum in textu hebraeo; nam hodierna hebraica Jesaiae exemplaria habent: *et fuit timor eorum* (adversus me). Septuaginta autem interpretes habent: *μάτην δὲ* (*in vanum autem*) timor eorum. Legebant ergo 70 pro *וַיִּתֵּן* (et fuit): *וַיִּתֵּן* (et in vanum), quam lectionem etiam Christus adoptaverat, ni dicamus, lectionem 70 jam tunc ut communem in exemplaribus hebraicis fuisse.¹⁾ — *Docentes doctrinas*, quippe qui doceant doctrinas. — *Et mandata hominum*, nimirum praecepta hominum, seu: quae sunt praecepta hominum. Verba haec sunt appositio ad vocem: doctrinas, quare particula et (*καὶ*) h. l. est explicativa. Sunt autem praecepta hominum, uti apud Jesaiam statuta et placita, quae originem suam habent in hominibus, et non sunt divinitus tradita, aut ullo modo probata.

V. 10. Relictis pharisaeis et legisperitis incorrigibilibus docet plebem, pronam ad doctrinam ejus percipiendam, veram munditiam ac immunditiam. — *Audite et intelligite*; admonet his verbis, ut attentis sint ad ea, quae dicturus erat eaque perpendant.

V. 11. *Quod intrat in os*, cibus et potus, etiam illotis manibus sumptus. — *Coinquinat*, impurum (moraliter) reddit, quia natura sua bonus est. — *„Omnis enim creatura Dei bona est“* (1 Tim. 4, 4.). — *Quod procedit ex ore*, mali sermones etc., uti v. 19. docet. — *Hoc*, et non aliud. Verbum *κοινῶν* notat proprie: communem reddo; dein e Judaeorum levitismo: profanum, impurum reddo; h. l. de morali impuritate intelligendum est. Dum Jesus externam, leviticam munditiam et immunditiam, qualis in V. T. respectu ciborum praescripta erat, extollit ad munditiam ac immunditiam internam (moralem), etiam hac ex parte perfecit legem V. T. (cf. 5, 18.). Praecepti V. T., nimirum abstinendi a certis cibis, certasque res non tangendi, non erat haec causa, ac si, uti postea Manichaei docebant, cibi illi illae-

¹⁾ Cf. Schegg, *Patrit. in Marc.* 7. 7.

que res natura sua malae fuissent; potius finis praecepti illius erat moralis, partim ut populus Israël semper conscius esset, voluntatem humanam subjiciendam esse voluntati divinae, Deo creatori a creatura semper esse exhibendam obedientiam, partim ut praecepta illa essent sepes quaedam, qua Israëlitaë a gentilibus, quibus cincti erant, separarentur et ab idololatria detinerentur. Quum autem in Christo summum obedientiae exemplum exhibitum esset atque ipse fundasset ecclesiam, in quam omnes populi recipiendi essent, utique praecepta V. T. ad cibos spectantia, sponte cessare debebant (cf. Act. 10, 10. Ephes. 2, 14.). ¹⁾

V. 12. *Audito hoc verbo*, propter dictum illud ad populum (v. 11.). — *Scandalizati sunt*, offensi sunt, quia, uti s. Chrysostomus indicat, videbatur Christus contra ciborum delectum, lege praescriptum, loqui, legemque ipsam abrogare.

V. 13. *Omnis plantatio*, quaevis secta. Nonnulli per plantationem intelligunt doctrinam pharisaeorum; alii pharisaeorum sectam; alii utrumque. Sed praeferenda est explicatio eorum, qui per istam vocem intelligunt sectam pharisaeorum, quos postea caecos et duces caecorum vocat (Mald.). Ceterum imago de plantatione sumpta Judaeis erat nota; nam in A. T. populus Israël saepe nominatur vinea Domini electa, germen plantationis novae (Jes. 5, 7; 60, 21.). — *Plantavit*, fundavit. — *Eradicabitur*, certissimum est, eam eradicatum iri; quo significatur, pharisaeos, utpote ineptos ad regnum Dei, excludendos esse et in ignem aeternum mittendos.

V. 14. *Sinite illos*, nolite curare eorum offensionem. — *Caeci sunt et duces caecorum*, nam tum ipsi pharisaei caeci sunt, quia nolunt videre lumen veritatis aeternae a me exhibitae, et tamen non obstante sua caecitate in superbia sua volunt esse duces populi (a Lap.). Vox caecus est hic tropice sumenda. — *In foveam*, quae aquis colligendis inservit; h. l. imago gehennae, damnationis aeternae. — *Cadunt*, i. e. certissime cadent (in graeco est futurum).

V. 15. *Edissere*, expone, explica. — *Parabolam*, gnomam seu sententiose dictum. Vid. 13, 3. — *Istam*, v. 11. contentam.

¹⁾ Cf. Bisp.

V. 16. *Adhuc et vos*, adhuc etiam vos apostoli, qui majorem intelligentiam habere deberetis. Vox ἀρχὴν in seriore graecitate est id quod ἐτι; hic emphatice anteposita est. — *Sine intellectu estis*, mentem meam non capitis, uti ceteri.

V. 17. *Quod intrat in os*, quod comeditur et bibitur. S. Marcus (7, 19.) adhuc habet: *non intrat in cor* (animum) *ejus*. — *In ventrem vadit*, sed in ventriculum abit. — *Et in secessum emittitur*, et dein in secessum (latrinam) egeritur, qua re ciborum impuritas removetur, omnes cibi puri efficiuntur. Sic versu hoc probat primam partem v. 11. Utitur h. l. Christus populari loquendi ratione. — Ceterum ad praecavendum abusum hujus effati Christi notandum est, eum haec opponere pharisaeis, qui credebant, ita immunda esse quaedam, ut per se animum polluerent. Id negat Christus, asserens, cibum potumque per se non coinquinare hominem. Inde jam intelligitur, sententia ista non negari, culpam contrahi ab illo homine, qui vel immodice fruitur cibis, vel a legitima auctoritate prohibitis. Talis omnino contrahit culpam, non quidem ob cibi indolem, non ob id, quod in os intrat; sed ob id, quod in ejus animo est et ex animo prodit, nempe ob immodicum cibi desiderium, aut ob inobedientiam erga legitimam auctoritatem (a Lap. in v. 11.).

V. 18. 19. Nunc probat alteram partem v. 11. (*sed quod procedit ex ore*). — *De corde*, ex animo. — *Cogitationes malae*. Nominat has primo loco, quia in illis malefactorum fons et origo est; ex iis oriuntur reliqua peccata, ut homicidia, adulteria etc. Hae cogitationes pravae ore exire dicuntur, quia in verba et facta abeunt. Numerus pluralis, homicidia, adulteria etc. indicat singulos actus homicidii, adulterii etc.

2. Mulier Chananaea (21—28).

(Marc. 7, 24—30.)

V. 21. *Et egressus inde*, e regione Genesarethica. — *Secessit*, ideo, ut continuas pharisaeorum aggressiones ad aliquod tempus evitando, cum discipulis suis seorsim conversari eosque edocere posset. — *In partes* (εἰς τὰ μέρη); non ut nonnulli (ob locum Marc. 7, 31.) volunt: in regiones (terram) Tyri et Sidonis, sed: in confinia, i. e. in regiones ditioni Tyrionum et Sidoniorum finitimas (coll. v. 22.).

V. 22. *Et*, antequam fines Palaestinae transierat. — *Ecce mulier Chananaea*, i. e. Phoenicia; Judaei enim Phoenices dicebant Chananaeos, quia illi e Chananaeis orti sunt. S. Marcus (7, 26.) mulierem vocat feminam gentilem (γυνή ἑλληνίς mulier graeca) eo sensu, quo s. Paulus, quia lingua graeca per omnes gentes maxime esset communis, parte (graecus) posita pro toto, omnes ethnicos ἑλλήνες dicit. Dein eam nominat Syrophoenissam, quia Phoenicia haec, unde haec mulier erat, Syriae erat contermina, ut distingueretur a Libyophoenicia in Africa (Puni, Poeni=Phoenices). — *Clamavit*. Magna vox magni affectus et desiderii index. — *Miserere mei*, i. e. filiae meae. Miseriam filiae, quam ut se amabat, suam fecit, ut Christum magis moveat. — *Fili David*, Messia (cf. 9, 27.). Poterat ex fama communi cognoscere, Jesum esse promissum salvatorem; poterat ei et ipse Deus hoc suggerere.

V. 23. *Non respondit ei*, partim ut mulieri occasionem suppeditaret, fidem suam propalam profitendi; partim ut illam in fide roboraret eique necessitatem perseverantiae in oratione ostenderet. — *Dimitte eam*, ei nimirum concedendo, quod petit (filiae a daemone liberationem). Juxta Marcum (7, 24. seq.) hoc domi factum esse videtur, juxta Matthaeum foris. Enantiophania evanescit, si cum s. Augustino statuatur, mulierem Christum prius domi quaesivisse et obsecrasse, et quum ei ibi respondere nollet, ipsum e domo egressum secutam esse atque a tergo clamasse.

V. 24. *Respondens*, scil. apostolis, sed simul etiam mulieri. — *Non sum missus, nisi ad oves* etc. Vid. 10, 6.

V. 26. Hoc addit ad probandam humilitatem, quia jam constabat satis de fide, ostendens excellentiam Judaeorum ad gentes (s. Thom.). — *Non est bonum*, non decet (οὐκ ἐξέσται uti in cod. D. legitur). — *Sumere panem filiorum*, panem liberis destinatum. — *Et mittere canibus*, graece: κυναρίοις catellis. Locutio haec est proverbialis et denotat: Non decet (me, patremfamilias) beneficia subtrahere Israëlitis (Dei filiis, Dei populo), eademque exhibere gentili feminae. Ne mulierem fide ardentem offenderet, proverbium illud paululum mutat Jesus, pro canibus (κύων), qua voce Judaei ethnicos propter idololatriam et immunditiam compellare solebant, dicens: catellis, (in forma diminutiva); et ne fidem mulieris everteret, praemittit juxta Marcum (7, 27.): *Sine prius saturari filios*. — Filii seu liberi sunt Judaei, catelli sunt ethnici,

panis sunt beneficia gratiae et veritatis Christi, paterfamilias est Christus.

V. 27. Nonnulli interpretes (Fritsch.) verba haec sumunt ut corrigentis (refellentis) verba Christi, hoc sensu: Profecto, Domine, catello, qui sum, cibum impertire illo modo licet; nam etiam catelli etc. Stante hac explicatione esse deberet *οὐδ*, non autem *ναί*. Optima et contextui convenientissima est explicatio eorum, qui ¹⁾ verba haec sumunt ut confirmantis, hoc sensu: Recte, Domine dixisti; nam non solum liberi comedunt de pane, sed ille tam opimus est, ut etiam catelli ejus participes fiant, edentes de frustulis, quae e mensa dominorum suorum decidunt. Quibus verbis mulier Christo conclusionem faciendam relinquit, quod nimirum ei liceat, sine liberorum detrimento frustulum benigne ipsi concedere. Nam prae tanta beneficiorum et gratiarum abundantia in liberos (Judaeos) effusa, est id, quod ab eo petit, mica; hinc sine detrimento liberorum potest ei concedere. Ita est *ναί* part. affirmantis et concedentis; καὶ γὰρ autem: nam etiam. Falsum est sumere *ναί* significatu: obsecro, quaeso, et καὶ γὰρ = ἀλλὰ.

V. 28. *Magna est fides*, fiducia tua; quum repulsam passa non destitit, sed fortius institit, atque ex ejus verbis Christo persuasit, ipsum opem ei ferre posse. Ceterum mulier haec nobis praeebet exemplum, quomodo sit nobis in precibus ad Deum fundendis agendum (cf. a Lap.).

3. Curationes in Decapoli (29—31).

V. 29. *Et quum transisset inde*. Iter hoc Christi accuratius describit s. Marcus (7, 31.). Jesus scil. e finibus Tyri profectus est septemtrionem versus per regionem Sidonis; tum ad orientem conversus ad radices Libani, Jordanem transivit circa vel supra illius fontem et ad meridiem rediit per mediam Decapolim ad lacum Genesareth. Miraculosa cibatio, mox narranda, gesta est trans mare Tiberiadis ad orientem (Calm.). — *Ad mare Galilaeae*; juxta Marcum in mediam regionem Decapoleos. — *In montem*, qui ibi erat; partim quietis causa; partim ut populum ad ipsum adventantem in conspectu suo haberet; partim ut docens commodius audiretur.

¹⁾ Theophyl., Euthym., Meyer., Bisp.

V. 30. *Debiles* (χυλλοὺς); alii mancos, mutilatos; alii rectius: contractos. — *Et alios multos*, et multos, qui aliis, quam iis, qui modo memorati sunt, morbis laborabant. — *Projecerunt* (ἐξέριψαν), deportaverunt, deposuerunt, nil amplius curantes, quum non dubitarent, quin sanare eos posset. Hocce magnam manifestabant fiduciam in Jesum. Alii in verbo: projecerunt designatam esse putant festinationem seu celeritatem, quā homines sani aegrotos Christo obtulissent. Hocce manifestassent magnam charitatem, qui aegrotos deportabant, quia ideo festinabant, ut alios adhuc possent Christo offerre.

V. 31. Vid. 11, 5. — *Magnificabant*, celebrabant, quia ipsis talem Messiam miserat, qui tot miracula patrabat, et beneficia conferebat. — *Deum Israël*. Regio enim Decapolitana praeprimis a gentilibus inhabitata erat.

4. Altera turbae cibatio miraculosa (32—39).

(Marc. 8, 1—10.)

V. 32. *Quia triduo jam*. Verba ἡδὴ ἡμέραι τρεῖς, scil. εἰσιν (quae lectio ob testes antiquissimos praeferenda est lectioni: ἡμέρας τρεῖς) reliquae orationi interposita sunt, ut saepe apud veteres fit in temporum notationibus. ¹⁾ — *Jeunos*, i. e. quin manducarint.

V. 33—38. vid. dicta 14, 15—21. — Saturatio haec ab illa prius (14, 15. seq.) narrata, diversa est; nam plures circumstantiae diversae in utraque occurrunt. Prius 5000 hominum, 5 panes, 2 pisces et 12 cophini; hic vero 4000 manducantium, 7 panes, pauci pisciculi et 7 cophini commemorantur. Dein ipse Christus ad hanc duplicem cibationem provocat (Matth. 16, 9. 10.).

V. 39. *Venit in fines*, in regionem. Nam ὅρια non tantum fines, terminos, significat, sed et ipsam regionem. — *Magedan*. Textus graecus recept. habet: Μαγδαλά; sed praeferenda est (Tischend.) lectio: Μαγαδάν. Verosimiliter est unus idemque locus, quum literae n et l facile permutentur. Erat autem oppidum Magedan seu Magdala, a quo ipsa regio nomen accepit, situm in litore lacus Genesareth occidentali ad septemtrionem urbis Tiberiadis, ubi fors est hodiernus vicus Medschel. S. Marcus

¹⁾ Cf. Beelen gram. p. 518.

(8, 10.) dicit, Christum venisse in partes (regionem) Dalmanutha; sed non est ideo pugna inter utrumque evangelistam, Dalmanutha procul dubio erat vicus ejusdem regionis, ita ut s. Marcus distinctius locum, quo Jesus advenerat, designet. ¹⁾

Caput XVI.

I. Pharisei et Sadducaei signum postulant (v. 1—5).

(Marc. 8, 11—12.)

V. 1. *Et accesserunt ad eum pharisei et Sadducaei.* Quod hic invenimus, ut duae sectae, sibi infensissimae, ad Christum impugnandum convenerint, id ipsum repetitur semper ab adversariis ecclesiae Christi, ut ii, quamvis sibi mutuo infesti, junctis viribus communem adversarium, ecclesiam, aggrediantur. Nam, uti Tertullianus dicit, semper Christus inter duos latrones crucifigitur. — *Tentantes*, quia malo animo signum postulabant, sperantes, fore ut ipsis, si signum non faceret, occasio fieret, Jesum in angustias compulsum irridendi et publico contemptui exponendi. — *Signum de coelo ostenderet eis*; vid. 12, 38.

V. 2. 3. *Ait illis.* S. Marcus (8, 12.) addit: *et ingemuit spiritu suo*, nimirum dolens et indignatus ob eorum malitiam et caecitatem (pertinaciam). — *Facto vespere.* Quia postulabant signum de coelo, Christus argumentationem suam incipit a signis physicis in coelo. — *Serenum erit* (εὐδία ἔσται), nimirum coelum. Vox εὐδία (ex εὖ et Ζεύς genit. Διός Jupiter; rex aëris et coeli) denotat serenitatem coeli, coelum serenum. — *Rubicundum est* (πυρρόζει rubet, solum hic legitur). — *Coelum*, aër, nubes. — *Tempestas*, nimirum pluviosa et impetuosa erit. — *Triste*, i. e. nubibus tectum; στυγνάζω tristis sum, metaphorice de coelo nubibus tecto.

¹⁾ Cf. a Lap., Kirchenlex. v. Wetzler u. Welte, Reischl.

V. 4. *Faciem*, externam formam, speciem. — *Signa temporum* sunt signa, quae tempora habent, rerum futurarum indicia (seu quae tempora portendunt). Signa talia autem erant oracula prophetarum, quae adventu Christi hoc tempore magis magisque jam implebantur (ablatis sceptri Judaici, impletio hebdomadarum Danielis, nativitas Bethlehemi, infanticidium Bethlehemiticum); porro miracula, quae per singulos dies patrabat Christus, doctrina ejus salutifera, quam populus cum gaudio audit et admiratus est, saepe usque ad summum stuporem (7, 28.). Argumentatio ergo Christi (a minori ad majus) v. 2—4. haec est: Si ex signis coeli, o pharisaei, nostis dijudicare futuram serenitatem vel tempestatem, pluviarum aut ventorum; ergo multo magis, vos, qui estis custodes et duces in Israël, ex oraculis prophetarum, quae nunc implentur, ex meis miraculis et ex omnibus his, quae nunc temporis fiunt, potestis et debetis agnoscere, me esse Messiam (Hilar., Hier.). Sed pharisaei et Sadducaei in sua malitia occludebant oculos suos coram illis signis; quare superflue quaerunt signum e coelo. — *Generatio mala et adultera*; vid. 12, 39. — *Relictis illis*; noluit amplius malignis illis uti; fors etiam evitare voluit insidias, quas ei structuri erant. — *Abiit*, scil. in orientalem partem lacus Genesareth, Bethsaidam.

V. 5. *Trans fretum*, in regionem orientalem. — *Panes accipere*, scil. in iter persequendum.

2. Hortatur Christus discipulos, ut a fermento pharisaeorum sibi caveant (6—12).

(Marc. 8, 13—22.)

V. 6. *Intuemini et cavete*, diligenter cavete seu fugite. Verba haec fere idem significantia saepe conjungit Christus, ut vis sententiae augeatur. — *A fermento*, a doctrina pharisaeorum et Sadducaeorum (juxta Marc. 8, 15. Herodis Antipae, quia ejusdem generis erant hujus principia ut principia Sadducaeorum) pestifera, a principiis eorum perversis (v. 12.). Cf. 13, 33. Nec repugnat huic loco, quod infra (23, 3.) docet facere, quaecunque dicant. Illic enim loquitur de legisperitis et pharisaeis, quatenus ut legitimi successores Mosis legem divinam et traditionem

non ab hominibus inventam docent; hic autem de eorum doctrinis perversis, non divinitus acceptis, doctrinae suae et Dei contrariis.

V. 7. *Cogitabant intra se*, secum reputabant, quod (coll. Marc. 8, 16.) alter alteri dicebat. — *Panes non accepimus*, scil. nobiscum. Nunc est supplendum: hoc dicit. Sunt verba anxie sollicitorum. Putabant nimirum apostoli, verba Christi (v. 6.) proprie accipientes, Christum propterea ipsis dixisse, a fermento pharisaeorum et Sadducaeorum esse cavendum, quod panes secum ferre obliti essent, suaque admonitione Christum velle praecavere, ne forte panes a pharisaeis vel Sadducaeis emerent, iisque vescendis se inquinarent.

V. 8. *Modicae fidei*, quasi ergo de iis vobis nequeam aut nolim providere (cf. 15, 32.). Sunt verba increpantis eorum anxietatem habendi cibi, quum ipsum haberent secum, qui nuperrime tam illustria divinae providentiae exhibuerat miracula.

V. 9. 10. *Nondum intelligitis*, ne nunc quidem, postquam bis prodigioso modo homines saturavi, didicistis et scitis, quid ipse possim, et quid sibi velint sermones mei? — *Neque recordamini quinque panum . . . neque septem panum . . .* num nulla vobis memoria est prius gestorum meorum, nimirum binae illius saturationis miraculosae?

V. 11. Repetit Jesus exprobrationem v. 9. notatam.

3. Petri testimonium de Christo, fundatio primatus (13—20).

(Marc. 8, 27—30. Luc. 9, 18—21.)

V. 13. *Venit*, postquam venerat. — *In partes*, in loca, quae urbi Caesareae Philippi vicina erant. Caesarea Philippi erat in Gaulonitide ad radices Libani prope Jordanis fontes sita, prius Paneas vocata, per Philippum tetrarcham ampliata et exornata, atque in honorem Caesaris Tiberii Caesarea est appellata. Ad nomen hoc additum est nomen Philippi, ut distingueretur a Caesarea, quae in Palaestina juxta mare mediterraneum sita erat. — *Interrogabat discipulos suos*. Marcus (8, 27.) scribit, hoc in via accidisse; Lucas (9, 18.), cum solus esset orans. Respondet s. Augustinus (lib. 2. de cons. evang.) in ipsa via, antequam ad locum, quo tendebat (i. e. Caesaream),

perveniret, solum in aliquem ad orandum locum a via divertisse; finita autem oratione coepisse pergere, atque tunc discipulos interrogasse, quem se homines esse dicerent (Mald.). Nec porro interrogabat, ut resciret, quid homines de ipso judicent (cf. Joan. 2, 25.); sed ut apostolis, et in specie Petro occasionem praeberet, suam de eo persuasionem profitendi (v. 16.), et ut ipse Petro, ad quem honorem excellentem destinatus sit, annuntiare posset. — *Quem dicunt homines, esse filium hominis*, quem dicunt homines me esse, qui me filium hominis (i. e. Messiam) nuncupo (8, 20.). Nonnulli codices post: quem (τίνα) legunt me (με), quod tamen pronomen ex Marco et Luca illatum est.

V. 14. *Joannem Baptistam*, a mortuis excitatum (coll. 14, 2.). — *Eliam*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 1, 21. — *Jeremiam*, qui in sacra scriptura (2 Macc. 15, 14.) tanquam singularis Israëuitarum sistitur protector. — *Aut unum ex prophetis*, scil. V. Testamenti. Haec ultima opinio innitebatur verosimiliter loco Deuteron. (18, 15.), ubi Moses dicit: *prophetam sicut me suscitabit tibi Dominus*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 1, 21.

V. 15. *Vos autem*, nimirum apostoli, qui, quum meliorem me cognoscendi occasionem haberetis, utpote mecum semper versantes, rectius de me judicare potestis.

V. 16. *Respondens Petrus*. Christus omnes apostolos interrogabat, solus vero Petrus, omnium nomine, respondit, quia omnium fidei ardentissimae erat (Hier.), et os apostolorum, princeps apostolorum et ecclesiae (Chrys.). — *Tu es Christus*, (ὁ Χριστός), tu es ille a Deo ante tot saecula in V. T. promissus Messias, ille per Spiritum s. unctus propheta, sacerdos et rex. — *Filius Dei*, (ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ), i. e. unicus, verus, naturalis, (non adoptivus, uti sancti viri et prophetae), filius Dei, ergo divinae substantiae, Patri consubstantialis, Deus et homo in una persona (cf. a Lap.). — *Vivi*, illius, qui semper est et semper operatur, qui omnia creavit omnibusque rebus a se creatis suam vim et vigorem, ac viventibus animam et vitam inspirat (a Lap.).

V. 17. *Beatus es*, scil. praedicandus. — *Simon Bar-Jona* Simon filius Jonae (Joannis). Nam בן Chaldaeis est filius. Vid. comment. in evang. s. Joan. 1, 42. — *Caro et sanguis non revelavit tibi*, nam non homo imbecillus, infirmus, non sublimius illustratus (veluti parentes carnales, amici, aut alius homo) tibi

revelavit. Caro et sanguis est circumlocutio hominis, quae semper tamen imbecillitatis et fragilitatis inclusam continet notionem. ¹⁾ — Alii (Hil., Bisp.) verba caro et sanguis explicant de ipsa carnali (sensuali) indole, de naturali, humana Petri cognitione, hoc sensu: Quod de me modo dixisti, non ex tuo ingenio (mente) hausisti. Potest utraque explicatio conjungi. — *Sed Pater meus, qui in coelis est*, sed Pater meus coelestis suae gratiae illustratione id tibi patefecit, et ideo, quia gratiae divinae cor tuum aperuisti atque ita organon divinae revelationis factus es, beatum te praedico. Etiam reliqui apostoli credebant, Jesum esse Messiam promissum, Filium Dei (coll. v. 20.); multa enim dedit naturae suae divinae ac missionis documenta, in miraculis, quae viderant, et in doctrina coelesti, in qua praedicanda eum se Filium Dei dicentem et hac de re cum Judaeis disputantem audiverant (Joan. 7, 28. seq.); ast haec eorum fides erat solum implicita, dum in Petro erat explicita, clara naturae Jesu Christi divinae cognitio (cf. a Lap.).

V. 18. *Et ego tibi* (ἀγὼ δὲ), sed et ego tibi, qui per Patris gratiam me Filium Dei confessus es, dico, ad quam in ecclesia dignitatem destinatus sis. — *Quia* (ὅτι) h. l. solummodo indicium orationis directae. — *Tu*, respondet pronomini tu Petri v. 16. — *Es Petrus*. Jesus Simoni non nunc imposuit nomen Petri; nam dicit es, et non: vocaberis, hoc ei jam antea (coll. Joan. 1, 42.) imposuerat; sed h. l. propalam effatur, Petrum revera illum esse, i. e. talem se praebere, qualem nomen Petri ei inditum portendat, seu eum dignissimum se praebere honorifico Petri (i. e. saxi) nomine. Nam Petrus (ita dictus ad imitationem graeci πέτρος), uti sequens petra (πέτρα) est chaldaicum ܫܦܬܐ, petra (Christus syro-chaldaica lingua locutus est); masculini forma πέτρος (quamvis Graeci promiscue dicant πέτρος et πέτρα ad significandum saxum, rupem) primo loco ab interprete graeco electa est, quoniam ad virum designandum magis quadrare videbatur, secundo tamen loco πέτρα tanquam magis usitatum retinuit, quum hic tantum imago, non vero denominatio sit; interpretes autem latini terminos graecos ex similibus rationibus retinendos esse censuit (cf. Peronne). Ita jam Maldonatus: „Quamvis graece petra et

Cf. Estius in epist. ad Ephes. 6, 12.

πέτρος genere masculino, et πέτρα foemineo dicatur, tamen Petrus, quia vir erat, non Petra foemineo, sed Petrus masculino nomine vocandus erat. Secundo autem loco, ubi de aedificiis fundamento agebatur, non Petrum, sed Petram dixit, quamvis idem utrumque nomen significaret, quia in ejusmodi aedificiis nomen petrae foemineum magis est usitatum. Hinc potius vertendum esset: tu es petra. — *Et super hanc petram* (καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρῃ), et super nullam aliam, quam super hanc, modo nominatam petram, seu: super te. Sub petra eundem Simonem, qui mox ante Petrus dictus est, significari, consequitur ex pronomine demonstrativo hanc (ταύτῃ), quod aliquid praegressum supponit, ad quod respiciat. Quum jam nullius alterius petrae facta sit mentio, nisi Petri, elucet, per petram intelligendum esse Petrum. Idipsum etiam verba sequentia: *et tibi dabo claves* . . docent. Quapropter illi interpretes, qui verba: super hanc petram, interpretantur de Christo (=super me) contextum contra se habent. Huic porro et ipsa res obstat. Si enim Christus illis verbis se ipsum designaret, promitteretque, super se ipsum esse ecclesiam aedificaturum, haud perspicitur, cur Simonem petram vocavit; imo ut Cornelius a Lapide recte dicit, est imminutio sermonis et beneficii dati eversio. Diceret enim Christo Petrus: Ego sum Petrus, i. e. petra ecclesiae, quomodo ergo non super me, sed super te aedificas ecclesiam tuam? — Qui autem verba: super hanc petram, exponunt de fide, seu de (fidei) confessione Petri, contra se habent usum loquendi, quum verba οὐ εἰ πέτρος solum significant: tu es petra, non autem: tua (fidei) confessio, vel tua fides est petra. Quapropter explicationem utramque vel de Christo, vel de (Petri) fide in Christum, ipsi recentiores protestantium interpretes celebratissimi ¹⁾ rejecerunt. — Ceterum, si nonnulli Patres ²⁾ per petram accipiunt fidem aut confessionem fidei Petri, super quam aedificata sit ecclesia, illi haud negare volebant, Petrum esse fundamentum ecclesiae, sed tantum, uti ait Maldonatus, dicere volebant, Petrum esse fundamentum ecclesiae propter fidem aut confessionem suam, quemadmodum s. Ambrosius dicit, super aquas non Petri corpus, sed fidem ambulasse, quo noluit

¹⁾ Grotius, Baumgarten, de Wette, Meyerus, Fritsch. ²⁾ Chrys., Hilar., Cyrill., Ambros.

negare corporalem Petri super aquas ambulationem, sed tantum dicere voluit, non corpus, sed fidem effecisse, ut super aquas ambularet. — Iis, qui quaerunt, cur Christus, si verba illa de persona Petri intellexisset, non dixit: super te aedificabo ecclesiam meam, recte respondet Maldonatus: quum de ecclesia Christus tanquam de aedificio aliquo ageret, accommodate ad aedificium loquebatur; non fuisset autem accommodate locutus, si dixisset, super te aedificabo ecclesiam meam, quia aedificia non super homines, sed super petras (saxa) fundari solent. — *Aedificabo ecclesiam*, fundabo ecclesiam. Ecclesia (quae vox tantum h. l. et 18, 17. in evangeliis legitur), a graeco verbo ἐκκαλέω convoco, est proprie quaevis concio convocata respondetque hebr. קָהָל, qua voce significatur concio Israëlitarum ad legem audiendam convocata; in N. T. autem significat coetum christianorum, coetum omnium in Christum credentium, regnum Dei his in terris, (visibilem ecclesiam Christi), uti postea regnum coelorum. — *Meam*; in graeco est pronomē μου cum vi et gravitate antepositum, quasi diceret: ecclesiam, cujus fundandae causa has in terras veni. Verbis his Christus, qui se ipsum repraesentat ut architectum ecclesiae (quum illa operi ejus redemptorio originem debeat), Petrum constituit fundamentum (caput) ecclesiae, qui id est in ecclesia, quod fundamentum in aedificio. Sicut fundamentum sustentat et dirigit aedificium, ita etiam Petrus sustentat atque regit ecclesiam. Ast, quum s. Paulus (1 Cor. 3, 10.) fundamentum ecclesiae dicit Christum, videntur duo esse fundamenta, Christus et Petrus. Enantiophania haec evanescit, si consideretur duplex ecclesiae character, nimirum ecclesia ut visibilis, corporalis, christianorum coetus, et simul ecclesia ut invisibilis, spiritualis fidelium coetus. Si Christus, uti scite scribit Schegg, ecclesiam aedificat, eam ut visibilem et perpetuo durantem domum super visibile et perpetuo durans fundamentum exstruat oportet. Hoc fundamentum autem non est ipse, quum ad dexteram Patris in coelis sedet, sed Petrus. Si contra Petrus aut alius apostolus, i. e. si apostolatus ecclesiam aedificat, eam tantummodo super Christum (super fidem in eum) exstruere potest, alias desineret esse ecclesia Christi. Si itaque apostolatus ecclesiam super Christum aedificat, Christus vero super Petrum,

consequitur, nos in spiritualem (invisibilem) cum Christo communionem venire posse tantum per visibilem communionem cum Petro. Si porro etiam reliqui apostoli a. s. Paulo (Ephes. 2, 20.) generatim appellantur fundamentum ecclesiae, id non obstat, quominus Petrus sit fundamentum totius ecclesiae; nam propterea, quoniam Petrus dicitur petra, cui supraedificanda sit ecclesia tota, modo speciali et praestantiori, quam reliqui apostoli, declaratur fundamentum; Petrus pro se, reliqui in communione cum Petro; Petrus inter secundaria seu visibilia fundamenta principale et primum, quod reliqua simul contineat et dirigat; Petrus quasi lapis lydius, ad quem probatur vera fides a falsa. ¹⁾ — Sic ergo Christus Petro inter omnes apostolos primatum in ecclesia promisit, quem post resurrectionem suam (Joan. 21, 1. seq.) reapse ei contulit. Quod autem personae Petri dictum, id dictum erat etiam successoribus ejus. Nam ecclesia, uti ait Arnoldi, non est uti aliquod aedificium materiale, semel constructum, sed est aliquid vivum, quod continuo exstruitur, ideoque etiam semper fundamento opus habet. Si id dictum esset tantum personae Petri, uti volunt adversarii, mortuo Petro, uti recte observat Sylveira, extincta esset ecclesia; nam destructo fundamento destruitur res. Id autem, uti sequentia docent, non potest esse; unde patet, fundamentum perduret necesse esse. ²⁾ — *Et portae inferi non praevalerunt adversus eam* (καὶ πύλαι ᾗδου οὐ κατισχύουσιν αὐτῆς). Dantur duae hujus loci explicationes principales, quae, quamvis in singulis explicandis inter se differant, in substantia tamen sensus conveniunt. Antiqui interpretes ³⁾ et multi recentiorum ⁴⁾ per vocem ᾗδης intelligunt infernum, ubi diabolus dominatur (cf. 11, 23. Luc. 16, 23.) et verba: *portae inferni* sumunt aut ut meram periphrasim τοῦ ᾗδου (v. c. diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob, ps. 86, 2.); aut vero metonymice de potentia, potestate inferni. Explicationi posteriori suffragatur id, quia apud orientales in portis urbium judicia exercebantur (Deut. 22, 15. Ruth. 4, 1.), vel quia portae pars urbium munitissima esse solebant, et per portas etiam urbes passim expugna-

¹⁾ Cf. Schwetz theol. dogm. ²⁾ Cf. Mald. in v. 19. ³⁾ Jans., Mald., a Lap., Calm. ⁴⁾ Arnoldi, Reischl.

bantur, ita ut porta pro civitate (coll. Gen. 22, 17; 24, 60. Jud. 5, 8.), et dein, quoniam sub hujus imagine regnum repraesentabatur, pro regno seu imperio poneretur; qui usus loquendi adhuc viget in oriente; sic enim adhuc hodie eodem significatu in usu est porta osmanica, persica. Verbum *κατισχύειν τινός* sumunt hi interpretes significatu: superare, vincere; ita ut sit sensus: Tam firmiter ecclesiam meam super hanc petram aedificabo, ut omnis infensissima potestas inferni, hostiliter eam aggredientis, adversus eam praevalitura eamque superatura non sit. ¹⁾ — Recentiores vero interpretes ²⁾ vocem *ᾗδης* explicant de orco (de Scheol), loco subterraneo, quo mortuorum animae continebantur, verbum *κατισχύειν* sumunt significatu potiore esse, vocem *πύλαι* autem significatu proprio, portae, ita ut orcus fingeretur velut quaedam arx, portis firmissimis munita, in quam omnes homines coguntur, et unde nemo unquam redire potest (Jes. 38, 10. ps. 107, 18. Sap. 16, 13.). Juxta hanc verborum explicationem est tertium comparationis robur, firmitas et perennitas, ita ut sensus sit: Tam firmiter ecclesiam meam super hanc petram aedificabo, ut ne orci quidem portae eam firmitate superaturae sint (non praevalerent adversus eam, uti Vulgata habet), illae nimirum portae, omnium rerum firmissimae, quae tamen in fine mundi, quo orcus mortuos ibi detentos reddet, franguntur; seu aliis verbis absque imagine: ecclesia super Petrum aedificata durabit usque ad finem mundi, quo Christus etiam ultimum adversarium, mortem, superabit. Stante hac explicatione, qua Christus ecclesiae promittit securitatem ab interitu usque in finem saeculorum, solum implicite simul edicitur, quod omnis diaboli potentia omniaque ejus molimina ecclesiam non sint superatura et destructura, quod stante priori explicatione directe docetur.

V. 19. *Et tibi dabo claves regni coelorum.* Verbis his promittit (dicit enim: dabo, non: do) Christus, se Petro supremam in ecclesia daturum esse potestatem. Phrasis regnum coelorum h. l. significat idem ac antea vox ecclesia, hoc tamen cum discrimine, ut vox ecclesia significet ecclesiam a parte ejus externa, visibili, dum formula regnum coelorum significat ecclesiam

¹⁾ Cf. Schwetz theol. dogm. — ²⁾ Kuin., Berl., Schegg., Bisp.

a parte ejus invisibili, aeterna. Claves. Comparatur ecclesia cum aedificio, domo, et per claves regni coelorum exprimitur suprema potestas gubernationis et regiminis, quae Petro in ecclesia a Christo data est, ita ut ipse a Christo oeconomus (dispensator) ecclesiae ejusque bonorum institutus sit. Nam secundum sensum et usum gentium in universum et Judaeorum in specie per claves suprema designatur potestas; cui enim traduntur claves civitatis, is instituitur et declaratur dominus ac gubernator ejusdem, ut ad libitum eam aperiat vel claudat, et quos velit, in illam admittat, quos nolit, excludat. Sic v. c. apud Jesaiam (22, 22.): *Dabo* (ego Jehova) *claves domus David super humerum ejus* (Messiae); *et aperiet et non erit, qui claudat, et claudet, et non erit, qui aperiat* (cf. Apoc. 1, 18; 3, 7; 9, 1; 10, 1.). — *Et quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis; et quodcunque solveris super terram, erit solutum et in coelis.* Verba haec inserviunt explicandis prioribus: *tibi dabo claves* . . , simulque iis speciatim exprimitur potestas jurisdictionis (leges ferendi et judicandi). Verba *δέειν* et *λύειν*, quae respondent rabbinorum *קשר* et *פתור*, significant quidem ex usu loquendi Judaeorum et rabbinorum proxime: interdicare (vetare) et permittere (concedere), ergo potestatem leges ferendi (legislatoriam); quum autem haec non potest esse sine potestate judiciali, illa hanc jam sponte inclusam habet, verba haec simul significant etiam: condemnare, absolvere. Et quum hic agitur de potestate, quae spectat ad regnum coelorum, haec ligandi et solvendi potestas complectitur tam doctrinam, quam vitam, ergo potestatem dogmata fidei et morum definiendi, in disciplinam ecclesiasticam inspiciendi, excommunicandi et ab excommunicatione absolvendi, veniam peccatorum concedendi vel denegandi. ¹⁾ Quidquid his in rebus Petrus faciet super terram, i. e. in ecclesia visibili, id in coelis, i. e. Deus in coelo ratum habebit; ipse enim est visibilis vicarius Dei in terra. Sic verbis his Christus Petro promisit primatum, non tantum honoris, sed jurisdictionis, plenitudinis potestatis in universam ecclesiam, hinc et in ipsos apostolos. Quod Christus h. l. Petro promiserat, id ei contulit reapse post suam resurrectionem (Joan.

¹⁾ Cf. Bisp., Schegg, Calm.

21, 15—18.). Si postea (18, 18.) Christus omnibus apostolis potestatem ligandi et solvendi promittit, id nil derogat primatui Petri; idipsum enim, quod Christus peculiariter et separatim hic soli Petro promittit, quod postea (18, 18.) omnibus communiter annuntiat, sat docet, quod reliqui apostoli potestatem suam, quam utique etiam a Christo accipiunt, solummodo in subjectione erga Petrum ac in unione et communione cum Petro exercere debeant. Petrus non est primus inter pares, sed primus inter omnes (cf. a Lap.). Qui ¹⁾ verba ligare et solvere exponunt tantum de potestate remittendi et retinendi peccata, pro arbitrio verba haec tam stricto sumunt significatu. Idipsum et de iis (Kuin.) valet, qui verba illa exponunt de exclusione ab ecclesia et de admissione (receptione) in illam.

V. 20. *Praecepit discipulis, ut nemini dicerent*; ob eandem causam ac 8, 4. — *Ipse*, emphatice: ipse et nemo alius. — *Esset Christus* (ὁ Χριστός), ille a Judaeis expectatus Messias. Praedicatio haec post Christi mortem et resurrectionem fieri debebat (Hieron.). Vox Jesus ante: Christus est expungenda, ob codices antiquos et contextum.

4. Christus prima vice mortem suam praedicit, simulque docet, quomodo comparatos esse oporteat asseclas ipsius (21—28).

(Marc. 8, 31—39. Luc. 9, 22—27.)

V. 21. Praedixit Christus discipulis suis passionem et mortem suam, ne, si de futura magistri sui sorte praemoniti non fuissent, malis gravibus, quibus serius eum obrui videbant, animus eorum frangeretur, fides in eum infirmaretur, ni penitus tolleretur, quum talia cum Judaica de Messia opinione conciliari non possent (cf. Mald.). — *Exinde*, i. e. inde ab illo tempore, quo Petrus Jesum tam solemniter professus est Messiam et Filium Dei. — *Coepit ostendere*, coepit apertius et claris verbis loqui de eo, quod iis antea ob fidem eorum imperfectam obscure tantum significavit. — *Oporteret*, nimirum ex Patris decreto, quo genus humanum per mortem Filii sui constituit redimere. — *Tertia die resurgere*; apud s. Marcum loco parallelo (8, 31.):

¹⁾ Chrysost., Erasm., Mald., Berl.

post tres dies, quod idem denotat; nam juxta popularem usum loquendi id, quod certo die futurum est, dicitur futurum post illum (cf. Luc. 2, 46.). ¹⁾

V. 22. *Assumens*, scil. manu, ut facere solent familiares aliquid dicturi, vel aliquem monituri. Fecit hoc et locutus est partim ex amore suo erga Christum; partim quia putabat, talia Messiae accidere non posse. — *Coepit increpare illum*, coepit eum severius admonere; nam interpellavit eum increpantem Jesus. — *Absit a te* (ἰλεώς σοι), i. e. Deus prohibeat. Graecum ἰλεώς σοι scil. εἰη ὁ θεός, proprie: *propitius tibi sit Deus*, ut formula abominantis notat id ac: prohibeat Deus, seu: Deus a te avertat! — *Non erit tibi hoc*, i. e. certo tibi hoc (mors tam indigna) non accidet.

V. 23. *Vade post me*, vade extra conspectum meum, facesse hinc. — *Satana* (σατανᾶ), adversarie; hebr. שָׂטָן proprie adversarius, inimicus, dein princeps daemonum; h. l. prior significatio tenenda. Antea, quum Petrus esset organon revelationis Dei Patris et eo docente locutus fuerat, Christus eum beatum praedicaverat; nunc, quum non interrogatus, proprio ipsius spiritu, carnem et sanguinem secutus, loquitur et ita decretis divinis adversari vult, nominat eum Christus satanam, adversarium, quatenus satanam, qui omnibus decretis divinis respectu salutis generis humani adversatur, quamvis ignorans, imitatur. — *Scandalum es mihi* (σχάνδαλον εἰ ἐμοί; sed lectio: σχάνδαλον μου εἰ, scandalum meum es, est praeferenda). Verbis his rationem affert, cur eum dixerat adversarium. Hic loci scandalum metaphorice homo dicitur, qui alicui impedimento est eique adversatur; hinc sensus est: impedimentum meum es, utpote volens impedire passionem mortemque meam et consequenter redemptionem ac salutem hominum, quam per passionem et mortem meriturus ac procuraturus sum (a Lap.). — *Quia non sapis, quae Dei sunt, sed quae hominum*, quia non capis, quae e Dei voluntate fieri debeant, nimirum, quod e Dei voluntate mala mihi ferenda sint, imo mors ipsa subeunda; sed ea, quae humanis, quae terrenis desideriis Judaeorum (terrenum Messiae regnum exspectantium) placent, quae caro et sanguis suggerere

¹⁾ Cf. Patrit. III, 410.

solet, optas et curas. Sic verbis his fons seu causa erroris Petri indicatur. Ceterum per se intelligitur, ex hisce nil posse peti contra primatum Petri; nam hic solummodo promissus, nondum datus erat (cf. a Lap.).

V. 24. Quae v. 24—26. leguntur, eorum nexus cum antecedentibus plerumque ita statuitur: Procul absit, ut vos passionem et mortem meam impediatis; potius vobis omnibusque sectatoribus meis passio et crux ferenda est. Sed rectius nexus ita constituitur: Quicumque, uti supra Petrus, carnem et sanguinem, humanos, sensuales affectus sectatus, mortem meam impedire vult, est meus adversarius; qui autem verus meus discipulus esse vult, se ipsum abneget necesse est. — *Post me venire*, esse discipulus meus (cf. 4, 19.). — *Abneget semet ipsum*, neget, se sibi notum esse, seu: se ut sibi ignotum habeat; quod fit, si homo nullam sui habeat rationem, omnes suos affectus et amores naturales et sensuales abdicet, deponat et resecet, atque in adversis ac naturae nostrae gravibus atque ingratis perferendis ita se gerat, quasi alius illa pateretur. — *Tollat crucem suam*; vid. 10, 38. — *Et sequatur me*, et abnegando semet ipsum et cruce ferenda me imitetur in obedientia erga Patrem coelestem (cf. Gal. 6, 14.).

V. 25. Vid. 10, 39.

V. 26. *Mundum*, res, bona terrena (opes, honores, delicias). — *Animae suae* est idem ac apud Lucam (9, 25.): *se ipsum* (ἐαυτὸν) ergo: animus, spiritus. — *Detrimentum patiatur* (ζημιωθῇ), jacturam patiatur, perdat. Explicationem hanc postulant sequentia: *aut quam dabit homo* etc. Sensus est: Cunctas res terrenas possidere, nihil prodest homini, si animam suam, quam unicam habet, in aeternum perdiderit (aeternae damnationi tradiderit). — *Aut quam dabit homo commutationem pro anima sua*, qua re terrena homo animam semel damnationi aeternae addictam e damnatione possit redimere? i. e. nulla re redimi potest. Empta enim et redempta est pretioso sanguine Christi (1 Pet. 1, 19.). — Alii ¹⁾ per animam (ψυχὴν) intelligunt vitam aeternam (beatitatem aeternam). — In substantia sensus non diversus est; nam qui animam perdidit, etiam vitae aeternae jacturam patitur.

¹⁾ Erasmus., Rosenm.

V. 27. Versus hic cum antecedenti ita cohaeret: In iudicio, quod Messias in fine mundi habebit, decidetur, quisnam animam suam salvaverit, aut perdidit; *nam filius hominis venturus est*, scil. die iudicii extremi. — *In gloria Patris*, in eodem externo splendore, quo Deus Pater circumfusus est (cf. ps. 103, 1.). — *Cum angelis suis*, coelestibus, sanctis (coll. Marc. 8, 38.), utpote exsecutoribus potestatis ejus (coll. 13, 41. 42. 49. 50; 24, 31.). Juxta Dionysium Carthusianum angeli cum Christo ad iudicium venient, primo propter reverentiam iudicis; secundo ad terrorem malorum; tertio ad accusationem eorum, qui angelicis instinctibus noluerunt assentire; quarto ut exsequantur sententiam iudicis in reprobos. — *Secundum opera ejus*, secundum meritum operum omnium.

V. 28. *Sunt quidam de hic stantibus* (τινες ὧδε ἐστῶτων, sed lectio Tischendorfii ob praestantissimos codices: *τινες ὧδε ἐστῶτες* praeferenda, quum prior verosimiliter ex Marco (8, 39.) et Luca (9, 27.) in hunc locum translata sit), i. e. nonnulli, qui hic adsunt. — *Qui non gustabunt mortem*, qui non experientur mortem. Phrasis: mortem gustare ex hebraismo notat: mori. — *Donec videant filium hominis venientem in regno suo*; Marcus (8, 39.) habet: „donec videant regnum Dei veniens in virtute“; et Lucas (9, 27.): „donec videant regnum Dei“. Quid Christus h. l. per regnum intelligat, et quando illud viderint nonnulli adstantium Christo, interpretes dissentiant. Alii (Grotius) ea verba intelligunt de Christi resurrectione et ascensione ad Patrem; sed praeter apostolos omnes plerique adstantium eo usque vixerunt atque testes utriusque fuerunt. — Alii (Gregor., Beda) ea explicant de lata amplaque religionis christianae propagatione; sed illam viderant, excepto Jacobo, Zebedaei filio, omnes apostoli et adstantium permulti. Alii ea intelligunt de adventu Christi ad iudicium extremum; sed huic obstat, quod nemo astantium eo usque vixit. Alii ¹⁾ ea exponunt de Hierosolymae excidio; ast huic obstat versus antecedens, ubi Christus cum angelis venturus perhibetur, unicuique redditurus secundum opera ejus, quod in Hierosolymae excidio factum non est. — Permulti Patres ²⁾ et interpretes

¹⁾ Calm., Berl., Arnoldi. (²⁾ Hilar., Chrys., Hieron., Ambros., August.

veteres ¹⁾ ac recentiores ²⁾ ea intelligunt de Christi transfiguratione; quasi diceret: quidam vestrum, antequam morerentur, me Messiam divina regni mei maiestate et splendore prae-fulgentem videbunt (non post mortem demum); quod revera contigit Petro, Jacobo et Joanni, qui in transfiguratione Christi eum revera in illa divina regni sui maiestate viderunt. Cui explicationi favere videntur statim sequentia; nam omnes synoptici evangelistae, qui huius rei meminerunt, post hoc Christi promissum, subjungunt statim, sex post diebus illud fuisse impletum; nec ei obstant, uti interpretes hi observant, verba Marci et Lucae, quia gloria transfigurationis erat imago, anticipatio regni Christi gloriosi. Obstat tamen explicationi huic verbum ἐρχομαι, quod Christum de coelo descendentem significat, quod in transfiguratione factum non est. — Quapropter alii (Schegg, Bisp.), quum in V. 27. sermo est de adventu Christi ad iudicium et quidem cum angelis, putant, Christum his verbis respexisse ad utrumque adventum suum, tum in Hierosolymae excidio (quia quidam Christo adstantium eo usque vixisse dicuntur), tum die iudicii extremi (quia est sermo de angelis, quibuscum Christus in Hierosolymae excidio non venerat), uti alias Christus. (v. c. in illo sermone prophetico c. 24. aut 10, 23.) excidium Hierosolymae conjungere solet cum glorioso adventu suo ad iudicium universale, quia excidium Hierosolymae et adventus Christi in fine mundi unum totum constituent in regno Christi. Excidium enim Hieros. erat primus actus regiae Christi potestatis, erat particulare iudicium de Iudaismo (erat revera dies parusiae Domini); adventus autem ejus gloriosus ad iudicium universale (parusia in fine mundi), cujus typus erat excidium Hieros., erit ultimus actus regiae potestatis ejus, quo iudicium fiet de toto tempore praeterito et de omnibus regni divini adversariis. Quum itaque excidium Hieros., speciale iudicium de Iudaismo cum iudicio universali unum constituat totum, prius posterioris sit praeludium et typus (figura), ideo Christus in suis sermonibus prophetis saepe utrumque commiscet, proferens talia, quae proprie solummodo ad unum alterumve pertinent.

¹⁾ Theophyl., Mald., a Lap., Jans. — ²⁾ Kistemaker, Massl, Patrit, Bucher.

Caput XVII.

I. Transfiguratio Christi (v. 1—9).

(Marc. 9, 1—8. Luc. 9, 28—36.)

Transfiguratio Christi a quatuor auctoribus sacris, tribus synopticis et s. Petro (2 Petr. 1, 17. seq.) ut factum externum unacum variis adjunctis suis narratur. Hinc haud ulla adest ratio, ut narratio haec habeatur aut pro somnio aut pro mera visione, aut pro oculorum fraude aut pro mytho philosophico, ideo conficto, ut probaretur, in Jesu eadem quae in Mose revera sublimiori modo evenisse atque in eo legem (Mosen) et prophetas (Elia) finem suum assecutos esse. Omnes hi interpretes textui s. aut quaedam obtrudunt, quae in eo non leguntur, aut verba illius in eum detorquent sensum, qui praeconceptae sententiae eorum falsae conveniat. Transfiguratio Christi est sollemnis ejus inauguratio ut legislatoris N. T. Imo ea arcto in nexu existit cum baptismo. In baptismo nimirum, in quo ad munus publicum initiatus est, declaravit voluntatem suam, implendi omnem justitiam; in transfiguratione autem locutus est cum Mose et Elia de sua passione et morte. In baptismo et in transfiguratione declaratus est coelitus ut Filius Dei, quo Deus delectatur.

V. 1. *Post sex dies*, nimirum post colloquium illud, cujus argumentum Matthaeus (16, 13—28.) exposuerat. Idem tempus ponit Marcus (9, 2.); Lucas vero (9, 28.) habet: *post octo dies*; id inde, quia Lucas diem, quo colloquium habitum est, et diem, quo transfiguratio facta est, simul numeravit. Ceterum ipsa Lucae loquendi ratio docet, eum minime tempus prorsus accurate definire voluisse, quum dicit: post haec verba fere (*ὥσερ*), circiter) dies octo (Mald.). Ceterum Christus transfigurari voluit, ut discipulos mentione futurae mortis suae moerentes consolaretur, et ut eis ostenderet, quae gloria et ipsos post passiones maneat (Hil., Chrys.). — *Petrum, Jacobum et Joannem*. — Elegit hos tres, quia ipsi familiarissimi erant (Petrus Christum maxime amabat, Joannes valde a Christo amabatur, Jacobus vero ob

responsum, quod postea dedit cum fratre, dicens: *possumus bibere calicem*), et quia hos tres solos habere volebat testes suae infirmitatis et agoniae passionis in horto Gethsemani, quibus igitur, ne illa offenderentur, gloriam suam ostendere volebat (cf. Patrit.). — *In montem*, nempe ut oraret (coll. Luc. 9, 28.). Mons hic juxta traditionem fuit mons Thabor, qui in Galilaea inferiori situs distat 2 horis a vico Nazareth et bidui iter ab urbe Hierosolyma, et hodie Dschebel Tor dicitur. Recentiores vero putant, fuisse montem in vicinia Caesareae Philippi, ubi illo tempore Jesus versatus sit. ¹⁾

V. 2. *Et transfiguratus est* (dum oraret coll. Luc. 9, 29.), faciei et corporis formam et speciem externam mutavit, ut statim sequentia docent. — *Ante eos*, videntibus discipulis. — *Et* (*καί*) h. l. particula explicativa, quum adjicitur, in quo transfiguratio constiterit. — *Resplenduit facies ejus sicut sol*, facies ejus diffudit splendorem similem soli, qui tum ex insidente Dei majestate, tum ex animae beatitudine in faciem totumque corpus dimanabat, sicut fiet omnibus sanctis in coelo (Jans.). — *Vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut nix*, splendor corporis perrupit vestimenta eaque alba ut nivem apparere fecit. Sed praeferenda est lectio: ut lux (*ὡς τὸ φῶς*) ob testes praestantissimos.

V. 3. *Et ecce apparuerunt*, conspiciendos se vere (corporibus veris) praeberunt illis (Mald.). Cf. 2 Pet. 1, 16—18. — *Moses et Elias*. Apparuerunt hi duo prae aliis prophetis, quia hi duo repraesentabant V. T.; Moses utpote legis promulgator, Elias vero ut ejus restaurator; Moses ut legis minister et mediator, Elias vero ut princeps prophetiae et prophetarum, ut inde eluceret, Christum esse verum prophetam, in eo legem et prophetas consentire finemque suum assecutos esse, eum vere esse Messiam, Salvatorem mundi, in lege et prophetis promissum (a Lap.). — Si quaeritur, quomodo apostoli Mosem et Eliam, quos antea nunquam viderant, cognoverint, bene respondet Theophylactus, dicens, colloquium Mosis et Eliae cum Jesu occasionem dedisse, ut illos cognoscerent apostoli. Ceterum poterat apostolis Deus illam cognitionem etiam interna illustratione suppeditare

¹⁾ Cf. Calm., Patrit., Schegg.

(Tert.). — *Cum eo loquentes*, nimirum, uti Lucas (9, 31.) addit, *de exitu ejus, quem impleturus esset Hierosolymae*, i. e. de ejus passione et morte Hierosolymae subeunda; ex quo apostoli discere poterant, sicut Christo, ita et iis passionem, mortem esse subeundam.

V. 4. *Respondens*, loqui exorsus (11, 25.). — *Domine*, apud Marcum: rabbi, eodem significatu. — *Bonum est, nos hic esse*. Occasio hujus dicti erat ineffabilis dulcedo et beatitas ex visione illa orta, ita ut (coll. Marc. 9, 5.) nesciret, quid diceret, i. e. inconsiderate, quasi rationis impos, loqueretur; erant enim, ut addit Marcus, *stupore attoniti* (visa illa Christi majestate). — *Nos*, debet intelligi de omnibus praesentibus. — *Esse*, permanere, nempe propter spectaculi et voluptatis magnitudinem. Unde, quasi extra se raptus, dicit: *Si vis faciamus hic tria tabernacula*, nempe ad retinendos Mosem et Eliam, jam parantes discessum, ut notat Lucas (9, 33.). Proposita re autem Petrus simul impedire voluit Jesum, quominus Hierosolymam, ubi mala atque adeo mortem cruentam carissimo magistro imminere sciebat, abiret, quam tamen mentem non est ausus, utpote paulo ante (16, 23.) a Domino acriter vituperatus, palam aperire. Ceterum Petrus de se et aliis apostolis ex humilitate mentionem non facit.

V. 5. *Ecce*, attentionem (uti antea) excitat ad novam rem mirabilem. — *Nubes lucida*, nubes lucem circumfundens ob splendorem Christi. Nubes in V. F. erat symbolum praesentiae et majestatis Dei, erat Schechinah V. F. Vid commentar. in evang. s. Joan. 1, 14. (et habitavit in nobis). Cf. Exod. 16, 10; 40, 32. Num. 11, 25. Idem et h. l. — *Obumbravit*, levi umbra textit. — *Eos*, Jesum, Mosen et Eliam (coll. Luc. 9, 34.), ita ut ea veluti quodam sanctuario cincti essent. — *Ecce*, attentionem excitat ad novum miraculum. — *Vox*, Dei Patris (cf. 2 Pet. 1, 17.). — *Hic*, nimirum Jesus. — *Filius meus dilectus*, in quo mihi bene complacui; vid. 3, 17. — *Ipsam audite*, huic obsequimini, obedite. Hisce verbis Christus coelitus declaratus est legislator N. T., uti verbis: *hic est filius meus*, pronuntiatus est Filius Dei. Cum Petrus tria vellet tabernacula condere, et ita Mosen et Eliam Christo aequaret, vox divina solum Christum declaravit legislatorem, cui sit obediendum, ideo illi duo evanescent.

V. 6. *Ceciderunt in faciem suam*, metu nimirum percussi, quia Deum loquentem audiebant.

V. 7. *Tetigit eos*, ut ad se redirent scirentque, se hic esse, non autem phantasma quoddam.

V. 9. *Et descendantibus illis*, illo ipso die; nam quae Marcus (9, 13. seq.) narrat, Lucas ait gesta esse postridie ejus diei, quo Christus transfiguratus est. — *De monte*, scil. illo, ubi portentosa Jesu transfiguratio facta erat. — *Visionem*, (ὄραμα) i. e. quae viderant (coll. Marc. 9, 8.), visum, spectaculum (Act. 7, 31.) — *Praecepit eis Jesus: nemini dixeritis, donec filius hominis a mortuis resurgat*. Praecepit Jesus apostolis tribus, ne ulli (nec reliquis apostolis, nec populo) quid dicant de illis, quae in monte viderant, ideo, quia praescivit, fore ut multi, si apostoli eum ante resurrectionem tanquam Messiam gloriosum praedicaturi essent, malis et morte cruenta sibi subeundis offensi, a se desciscerent (ne, uti ait Jansenius, apud rudes animos post tantam gloriam crux subsequens scandalum crearet irreparabilis), quod facta resurrectione non timendum erat, quia populus jam veram regni Messiani indolem melius sciverat dijudicare (cf. 16, 20.). Praeceperat vero etiam ideo, ne adversarii ejus narrationem apostolorum proscinderent tanquam vanam gloriationem, quod facta resurrectione, quae aequae grande erat miraculum, facere non poterant. Apostolos tres praeceptum hoc observasse, indicat Lucas (9, 36.).

2. Colloquium Christi cum discipulis post transfigurationem (10—13).

(Marc. 9, 9—12.)

V. 10. *Quid ergo* (ὅυν); vox ergo respicit ad Eliae abitum. — *Scribae dicunt, quod Eliam oporteat primum venire?* — Dantur variae hujus loci explicationes. Alii (Meyerus, quem Arnoldi sequitur) particulam ergo ad antecedens interdictum referunt hoc modo: Itaque, qua ex causa dicunt legis doctores, oportere Eliam apparere, antequam regnum suum inauguret Messias, quum tu, Domine, nobis interdixeris, ne adventum Eliae modo factum cuiquam eloqueremur? Nonne sequitur ex hoc interdicto tuo, falsum esse illud legis doctorum de Elia adventuro

praeceptum; nam alioquin tu nos non jussisses silere de facto Eliae adventu? Sed ad ita propositam quaestionem non quadrat sequens Christi responsio, quae prorsus non respicit ad Eliae apparitionem modo factam. — Alii omnem vim ponunt in vocem *πρῶτον* (primum) hoc modo: Itaque, quum Elias nunc demum (ergo post te) apparuerit, quid sibi velint legis doctores tradentes, oportere Eliam ante Messiam apparere? Ob locum Marc. (9, 9.) simplicissima et contextui maxime conformis est sequens expositio: Ex verbis Christi: *donec filius hominis a mortuis resurgat* (quibus se cito moriturum significaverat), colligebant quidem apostoli, adventum ejus in gloria, seu resurrectionem ejus inaugurationemque regni Messiani (quam rem in idem tempus incidentem putabant), brevi instare; ast ob erroneas suas de Messia tanquam rege terreno opiniones, eum venturum esse post mortem (seu eum antea mori oportere) animo comprehendere non poterant. Quia igitur Christum de resurrectione sua brevi instanti loqui audiebant, videbantque vero Eliam nondum venisse, eo saltem modo, quo venturus esse dicebatur per prophetam Malachiam (4, 6.), nimirum ut cor patrum ad filios et cor filiorum ad patres revocaret omniaque in integrum restitueret, mirantes interrogabant, cur discesserit, cum manere debuisset; quum legis doctores contendunt, Eliam oportere venire, antequam inauguraretur regnum Messianum. Cf. Mald.

V. 11. Nunc Christus loca specie pignantia, quibus impediebantur apostoli, explicat. — *Elias quidem venturus est et restituet omnia*; quasi diceret: Verum quidem est, Eliam Thesbitam esse venturum, omniaque in integrum restitutum, nimirum ante alterum meum adventum. — Venturus est, (graece praesens *ἔρχεται* positum loco futuri) scil. ante alterum Messiae adventum. Concedit ergo Christus hoc dicto apostolis, quod verum erat in Judaeorum sententia de Eliae adventu ante Messiam. — Restituet omnia (*ἀποκαταστήσει πάντα*), i. e. (coll. Malachiae loco, ubi dicit: *et convertet cor patrum ad filios et cor filiorum ad patres eorum*) homines praeparabit ad Christi adventum, filios Dei in fide uniet, hinc et Judaeos, qui ea aetate vixerint, convertet ad fidem patriarcharum (Thom.). Ita sunt verba *ἀποκαταστήσει πάντα* intelligenda; nam ipsa *ἀποκατάστασις* (renovatio) omnium fiet per Christum (cf. Calm.). Quum id tempore

Joannis Bapt. factum non sit, patet, verba illa Malachiae de altero Messiae adventu die iudicii esse intelligenda; quod et sequentia apud Malachiam verba docent: *„ne forte veniam et percutiam terram anathemate“*, i. e. deileam (Chrys.). Cf. Marc. 9, 12., ubi de Elia exspectando sermo est.

V. 12. *Elia jam venit*. Sensus est: Sed affirmo vobis, Eliam jam advenisse, nimirum in persona Joannis. Verbis his Christus docet, falsam esse sententiam Judaeorum, quatenus putant, ante primum Messiae adventum illum ipsum Eliam, prophetam Thesbitam venturum esse, quia ante primum Messiae adventum non ille propheta Thesbita exspectandus est, sed typus ejus, qui in persona Joannis, virtute et spiritu Eliae praedito, jam apparuit (Luc. 1, 17.). Vide, quae hac de re scribit August. in commentar. in evang. s. Joan. 1, 21. Quum legis doctores verba prophetae intelligerent de primo Messiae adventu, ideo per ἀποκατάστασιν πάντων per Eliam perficiendam putabant, significari, prophetam illum rempublicam Judaeorum in pristinum, imo splendidiorum statum restitutum, dissidia doctorum compositum, omniaque populo Judaico ornamenta (urnam mannae, virgam Aaronis) redditum esse. Cf. 11, 14. — *Et non cognoverunt eum*, scil. pharisaei et legisperiti tanquam illum Eliam, ante primum Messiae adventum proditum, seu tanquam praecursorem Messiae, tanquam Eliam per similitudinem. — *Et fecerunt in eo, quaecunque voluerunt*, eum pro lubitu tractarunt, quum nimirum eum ceperint, in carcerem conjecerint et mulieris gratia interfecerint. — *Sic et filius hominis passurus est ab eis*, pari modo me Messiam ipsorum scelera castigantem persequuntur et persequuntur, crucifigunt et occidunt. Sic indicat Christus discipulis, similia, quae praecursor expertus est, etiam se manere, priusquam gloria illa, quam viderant, in perpetuum potiantur.

3. Sanatio hominis lunatici (14—20).

(Marc. 9, 13—28. Luc. 9, 37—43.)

V. 14. *Quum venisset* (ἐλθόντος αὐτοῦ), sed praeferenda est lectio in plurali: ἐλθόντων αὐτῶν, quum venissent, scil. Jesus et tres ejus discipuli et quidem (coll. Luc. 9, 37.) die sequenti. — *Genibus provolutus*, accedens ei ad genua supplicans pro salute filii. — *Lunaticus est*; vid. 4, 24. Morbus hic

erat invecus a daemone, qui apud Marcum (9, 24.) spiritus surdus et mutus dicitur, per metonymiam in ipsum daemonem translatus, qui filium faciebat surdum et mutum. — *Cadit in ignem*, daemon eum agit in ignem, ut comburat. — *In aquam*, ut mergat et suffocet. Ceterum in graeco textu a verbis: dicens, domine (καὶ λέγων) incipit v. 15; ideo in Vulgata numerus versuum in hoc capite minor est uno versu.

V. 15. *Non potuerunt curare eum*, scil. ob defectum fidei sat firmæ (coll. v. 19.).

V. 16. *Respondens*, juxta Marcum (9, 18.): eis (αὐτοῖς), i. e. discipulis. — *O generatio incredula et perversa*. Verba haec non sunt de patre aegroti cum nonnullis ¹⁾ intelligenda; nam pater non erat fide destitutus, quia apostolos rogavit, ut filium sanarent; nec sunt intelligenda de multitudo hominum adstante (Patrit.), aut de legisperitis, sed cum Origene (aliisque) intelligi debent de ipsis Christi discipulis, qui tot tantisque visis miraculis tamen non habebant fidem vivam et firmam. Ne autem apostolos coram hominum multitudo congregata afficeret ignominia, vituperationem suam involvit universo et ambiguo colloquio: *o generatio incredula*. — Vox incredulus h. l. significat eum, qui eam non habet fidem firmam, qualem habere deberet. — *Quousque ero vobiscum*, quousque mihi vobiscum agendum erit, ut habeatis fidem vivam et firmam, quum tanto tempore, quo apud vos sum, tam parum profeceritis? — *Usquequo patiar vos*, quam diu feram vestram debilitatem et tarditatem? Sunt verba Christi de discipulorum animi tarditate conquerentis. — *Afferte huc illum ad me*. Dicta sunt ad omnes, qui aderant. S. Marcus (9, 19. seq.) rem fusius narrat.

V. 17. *Et increpavit illum*; alii: daemonem, qui hominem obsederat, cui suffragantur loca Marci (9, 24.) et Lucae (9, 43.); alii: aegrotum, cui favent sequentia: *et exiit ab eo*. Hic incipit exiit ab eo Sed sive unum, sive alterum teneatur, in substantia nulla datur diversitas, quum saepe in evangeliiis daemones et daemoniaci solent confundi. Hic incipit exiit ab eo

V. 18. 19. *Secreto*, et quidem (coll. Marc. 9, 27.) in domo. — *Propter incredulitatem vestram*, propter defectum fidei fir-

¹⁾ Chrys., Mald., a Lap., Schegg.

mae (cf. v. 16.) — *Amen dico vobis.* Verbis his rationem addit, quod defectus fidei firmæ causa fuerit, cur ipsi non possent hominem lunaticum sanare (cf. v. 20.). — *Si habueritis fidem, sicut granum sinapis, dicetis monti huic: transi hinc illuc et transibit;* si tantum fidei genuinæ, vivæ et firmæ habueritis, quantum est granum sinapis, ea poteritis res maximas efficere, seu: minima fide genuina viva et firma poteritis efficere res maximas. Cum dicit Christus granum sinapis et non solum sinapis, sponte sequitur, verbis his non vim et naturam, sed parvitatem esse significatam, ita ut granum sinapis sit imago rei parvæ, exiguae. Quapropter falsa est interpretatio eorum, qui verbis illis hunc sensum subjiciunt: Si habueritis fidem tam ardentem, tam vehementem et efficacem, quam granum sinapis est, montes transponetis. Stante hac interpretatione etiam antithesis evanescit inter granum sinapis (rem minimam) et montem (rem maximam). — Locutio: montes transponere, i. e. loco suo dimovere et alio transferre, in libris Talmudicis significat tropice maximas res efficere, maxima miracula patrare. Ceterum h. l. loquitur Christus non de fide, virtute theologica, sed de fide miraculorum, i. e. ea fide, quæ conjuncta est cum singulari quadam illustratione intellectus circa ea, quæ creduntur et promissa sunt, atque cum certa fiducia impetrandi, quod petitur; quæ fides est gratia gratis data. ¹⁾ — *Et nihil impossibile erit vobis,* si scil. sapientiæ divinæ non repugnet. Quum ergo docente Christo eis nil impossibile futurum sit, etiam montes ipsos transponent; sicut hoc revera factum est per s. Gregorium Thaumaturgum, qui montem fabricam templi impredientem hac fide orando alio transtulit (Gregor. M. lib. I. dialog c. 7.); ex quo patet, verba illa: *montes transponere*, non esse solum tropice explicanda.

V. 20. *Hoc autem genus*, scil. daemonum. Hic nexus: Ad montes transferendos sufficit fides firma minima (quoad magnitudinem grano sinapis similis); ad expellendos autem hujusmodi daemones requiritur adhuc aliud quid, scil. jejunium et oratio (fidei supra dictæ conjuncta). — *Hoc genus.* Verbis his significatur certum aliquod idque nequissimum genus daemonum, ad quod etiam pertinebat daemon, quo puer vexabatur (Mald.). Vero

1) Cf. Estius in 1 Cor. 12, 9; 13, 2.

enim haud absimile est, dari, uti in regno bonorum spirituum, etiam in regno spirituum malorum varios gradus. Quanto major ante lapsum fuerat cujusdam spiritus potentia, cognitio et voluntatis robur, tanto major post lapsum est ejus malitia ac odium in Deum ¹⁾. — *Non ejicitur*; Marcus addit: in nullo, i. e. nulla re. — *Nisi per orationem et jejunium*, quae fidei supra dictae junguntur. Per jejunium enim caro spiritui subjicitur, per orationem autem spiritus sublevatur in Deum, et ita Deo propinquior, gratior fit, ei tandem unitur, cui nil resistere potest. Esse hic sermonem de oratione et jejunio daemones expellentis, non autem ejus, e quo ii sunt expellendi (Chrys.), docet ipse contextus. Jesus enim statim daemones expellit, quin oratio et jejunium ex parte daemoniaci antecesserint.

4. Christus mortem suam iterum praedicat (21. 22).

(Marc. 9, 30—32. Luc. 9, 44. 45.)

V. 21. *Conversantibus eis*, versantibus Jesu et apostolis aliquamdiu post rem gestam. — *Filius hominis*, cum emphasi: ego Messias, Dominus, creator et judex futurus omnium. — *Tradendus est*, tradetur. — *In manus hominum*, cum emphasi: hominum, qui creaturae, mortales et peccatores sunt.

V. 22. *Et contristati sunt*, scil. discipuli. Nam, uti Marcus (9, 31.) habet: *non intelligebant verbum*, i. e. non intelligebant, quomodo talia Christo evenire possent et ipse tamen Messias esset (coll. Joan. 12, 34.). Quum igitur Jesus captus et crucifixus esset, animum prorsus abjecerunt, quia omnis eorum spes de Messiano regno terreno evanuit. Inde etiam intelligitur, cur unctionem Christi per mulierem admittere poterant, et cur narrantibus Jesum surrexisse, non credebant. Cf. dicta 16, 21.

5. Stater in ore piscis (23—26).

V. 23. *Accesserunt, qui didrachma acceperunt*, i. e. exactores didrachmorum. Didrachmum est numus graecus, continens dimidium sicli Judaeorum, duas drachmas atticas (vid. commentar. in Joan. 6, 7.). Numum hunc quivis Israëlitae ab aetatis anno 20. quotannis in cultus impensas templo Hierosolymitano solvere

¹⁾ Cf. Bisp., Reischl in Marc. 9, 28.

jussus erat, quem censum jam Moses (coll. Exod. 30, 13.) in tabernaculi usus impendi jusserat, sed tunc semel ad construendum tabernaculum, quin singulis annis a singulis esset solvendus. Postea rex Joas (2 Chron. 24, 6.) eum censum ob templi restorationem exigi jussit. Post captivitatem, aetate Nehemiae, factum est, ut singuli singulis annis censum hunc solverent templo (Neh. 10, 33.). Etiam tempore Christi censum hunc solutum fuisse, docent Jos. Flavius (Antiq. XVIII. 9., Bell. jud. 7, 6.) et Philo (tom. II. p. 224.), qui simul referunt, etiam Judaeos extra Judaeam in Babylonia habitantes, hunc censum templo misisse. Docent rabbini, exigendi hujus census initium fuisse 15. diem mensis Adar (Martii) atque spatium hujusmodi solutioni destinatum usque ad 1. mensis Nizan (seu 14 dies ante pascha). Et qui usque ad id tempus non solverat, veste pignore accepta cogeant numularii ad pendendum¹⁾. — *Ad Petrum*, verosimiliter ideo, quia Christus Capharnaumi in domo Petri habitabat, hinc etiam ut herus domus eum ut hospitem suum praestare debebat. — *Magister vester non solvit didrachma?* — Quaeritur: cur exactores tributum id interrogarent, et quidem, ut videtur, dubitanter? Juxta alios, quia putabant, ipsum semet exaequaturum esse sacerdotibus et levitis, qui a pecunia illa templo pendenda immunes erant, in qua opinione facile poterant versari ob dicta Christi 12, 6. Aliis verba haec videntur esse urbana provocatio ad solvendum. Ceterum numerus pluralis τὰ δίδραχμα positus est primo loco ratione habita multitudinis didrachmorum, quae exactores accipiebant; altero autem loco indicat anniversariam hujus tributum solutionem. Articulus definitus voci δίδραχμα praepositus indicat tributum lectoribus notum.

V. 24. *Ait*, scil. Petrus, uti alias praeproperus et fervidus. — *Etiam*, i. e. sane solvit tributum templi, quin perpenderet, se ita loquendo, supponere, Dominum tributum hujus solutioni obnoxium esse, atque domum ingressus est, ut Dominum de tributo solvendo admoneret. — *Cum intrasset in domum*, nimirum Petrus. — *Praevenit eum Jesus*, i. e. Jesus Petrum interrogavit prius, quam hic eum de interrogatione exactorum certiore reddere posset,

1). Cf. Kuin., Schegg.

quo suam omniscientiam ostendit; ergo facto talem se probavit, qui solutioni tributorum non sit obnoxius. — *Tributum* (τέλος), i. e. vectigal, seu pecunia ob importatas merces solvenda. — *Censum*; census est pecunia propter agros et in capita singula imperata (Grund- und Kopfsteuer). — *Ab alienis*, ab aliis subditis, qui non pertinent ad eorum familiam. Ceterum hisce Christi interrogationibus inest levis increpatio Petri, qui tam cito affirmative responderat, quod non fecisset, si memor fuisset prioris suae confessionis, quod Jesus sit Filius Dei (16, 16.).

V. 25. *Ergo liberi sunt filii*. Christus argumentatur a minori ad majus ita: Si filii regum terrestrium liberi sunt a tributo patribus regibus pendendo, multo magis filius regis coelestis, Filius Dei, qualis ego sum, a tributo, quod proxime templo, postremo autem ipsi Deo solvitur, immunis esse debet. Sic igitur Christus aperte docet, se esse Filium Dei vivi (coll. 16, 16.).

V. 26. *Ut autem non scandalizemus*, ne offensioni simus exactoribus iisque criminandi occasionem demus, ac si a nobis templum contemneretur. Dicit Christus in plurali: ne scandalizemus, non ideo, ac si etiam Petrum a tributo pendendo liberum habuisset; sed ideo, quia etiam Petrus nondum solverat, uti sequentia (pro me et te) docent. — *Ad mare*, ad lacum Tiberiadis. — *Ascenderit*, e profundo maris. — *Tolle*, hamo in editiorem ripam. — *Invenies*, in ore piscis. — *Staterem*. Stater est numus quatuor drachmas aequans, seu siclum Judaeorum. — *Pro me et te*, quia etiam Petrus nondum solverat. Magnum miraculum h. l. factum est; sed istud, docente Maldonato, non fuit in eo, quod sciverit Christus, quis esset ille piscis, qui in ore staterem haberet; nec in eo, quod sciverit, illum primum omnium ascensurum esse; nec in eo, quod fecerit, ut ille primus ascenderet; sed in eo, quod in illo pisce, qui primus ascendit, staterem ipse solo verbo formaverit. Nam non solent pisces, si quando staterem aut aliam pecuniam deglutiant, eam in ore habere, sed in ventre.

Caput XVIII.

1. Christus apostolis modestiam commendat, eosque, ut scandala fugiant, hortatur (v. 1—14).

(Marc. 9, 32—50. Luc. 9, 46—50.)

V. 1. *In illa hora*, illo tempore, quo Christus post illud patratum miraculum adhuc in domo Petri Capharnaumi moraretur. — *Accesserunt*. Videtur s. Marcus repugnare, dum refert (9, 32. seq.), discipulos in via, Capharnaumum ducente, de hac quaestione disputasse, deinde domi Christum eos praevenisse et interrogasse, quid in via tractassent. Difficultas haec facile removetur, si dicamus, discipulos, qui, quum Petrum repetitis vicibus prae ceteris a Christo honore ornatum vidissent, et filios Zebedaei, qui exclusis reliquis Dominum in montem sequerentur, post Petrum sibi praeferri observassent, ad contentionem in via, quisnam sit major, provocati sunt, domi ad Christum accessisse, eo consilio, ut ipsum hac de re interrogarent. Quum autem Christus interrogatione sua: *quid in via tractastis* (coll. Marc. 9, 32.) eis significasset, se scire eorum cogitationes contentionesque, ei ultro rem aperuerunt et quaestionem inter se agitatam Christo resolvendam proposuerunt (a Lap.). — *Quis putas* (τίς ἀπα, quis igitur? — *Major*, scil. dignitate et auctoritate ceteris; seu maximus dignitate et auctoritate in nobis apostolis. — *In regno coelorum*, in regno Messiano, quod tu condis. Interrogatio haec ostendit, etiam apostolos, uti ceteros Judaeos, falsam de terreno Messiae regno fovisse opinionem, antequam a Spiritu s. collustrarentur.

V. 2. *Et advocans parvulum*. Nicephorus (H. E. 2, 35.) refert, hunc fuisse s. Ignatium martyrem. Juxta s. Marcum Christus eum *in ulnas recepit*; qua actione symbolica ostendere voluit, admodum carum sibi esse ingenium modestum, simplex et candidum, alienum ab arrogantia et fastu, quale esse solet ingenium parvulorum. — *Statuit eum in medio eorum*, inter eos,

ut oculi omnium in eum figerentur et jam parvuli aspectus eos doceret.

V. 3. Sensus est: Nisi mores vestros mutetis, sitisque modesti et humiles, alieni ab omni arrogantia et fastu, verbo: pauperes spiritu (5, 3.), quales sunt parvuli, nulla vobis regni mei (ejusque bonorum) pars vel in praesenti saeculo, vel in altero futura est (Calm.).

V. 4. Sensus: Qui se reddiderit modestum et humilem, sicut est parvulus hic (seu: qui perfecte fuerit humilis), hic erit (ἐστὶ pro ἐσται) ille major dignitate in regno coelorum, de quo me interrogatis. Est conclusio ex immediate praegressis.

V. 5. *Et qui suscepit unum parvulum talem.* Nonnulli interpretes ¹⁾ ob loca Marci et Lucae per parvulum talem intelligunt parvulum aetate, qualis inter ipsos stabat, hoc sensu: Tam cara mihi est indoles, qualem parvuli prae se ferunt, ut si quis hujusmodi puero beneficium aliquod praestiterit. Alii ²⁾ verba illa interpretantur de parvulis figuratis, qui moribus nimirum, simplicitate, innocentia et humilitate parvuli sunt. Sed praeferenda est explicatio eorum ³⁾ qui Cornelium a Lapide secuti, per parvulum talem intelligunt cum parvulum aetate, tum moribus, i. e. parvulo similem simplicitate, innocentia et humilitate, cui suffragatur antithesis versus sequentis. Christus nimirum ex aspectu parvuli stantis inter medios apostolos, occasionem sumit, discipulos suos adhortandi, ut prospiciant parvulis tum aetate, tum moribus. — *Susceperit*; h. l. non solum sumendum significatu: hospitio excipere, sed: quovis charitatis et benevolentiae genere prosequi, ergo id ac: benignum se exhibere quolibet auxilio et favore, praepremis in fide et pietate (ob sequens *scandalizaverit*). — *In nomine meo* (ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου) ratione habita nominis mei, seu: quia parvulus nomen meum profitetur, in me credit. — *Me suscipit*, quia Jesus in suis vivit et pauperes spiritu, humiles, praecipue electa sunt gratiae ejus vasa. Imo juxta Marcum (9, 36.) talis ipsum Patrem coelestem excipit seu beneficium praestat (cf. 10, 40.). Cf. Marc. 9, 36. seq.

¹⁾ de Wette, Berl., Arnoldi ²⁾ Chrys., Jans., Kuin. ³⁾ Schegg, Reischl, Bisp.

V. 6. Nunc loquitur de contrario, detestatus eos, quicunque talem quemdam parvulum scandalizaverint. — *Scandalizaverit*, auctor fuerit dicto, facto vel exemplo, ut moraliter labatur, a fide vel probitate deflectat. — *Unum de pusillis istis*. Per pusillos (μύκρους) h. l. sunt intelligendi iidem ac antea per: talem parvulum, nimirum parvuli aetate et moribus (figurati). — *Expedi ei*, satius est ei (coll. Marco et Luca, qui comparativum habent). — *Ut suspendatur mola asinaria in collo ejus*. Mola asinaria (μύλος ὀνικῶς), i. e. lapis molaris molae majoris, quales non manibus hominum, sed asinīs movebantur. — *Et demergatur in profundum maris*, et demergatur in loco maris, ubi profundissimum est. Submersio in mare erat supplicii genus non quidem apud Judaeos, sed apud Phoenices, Syros, Graecos et Romanos usitatum, ideo etiam Judaeis notum. Sensus est: Quicunque uni horum parvulorum auctor existit, ut ille vel a fide vel a probitate deflectat, ei satius est, ut antea in altum mare projiceretur et ita e conspectu hominum submoveretur, quia eum tum ob scandalum non tangeret vae damnationis. Minor enim jactura est mors corporis, quam mors animae suae aut proximi. Particula *ὅτι* h. l. ut 5, 29. cum verbo finito posita, more hellenistarum pro accusativo cum infinitivo.

V. 7. *Vae mundo a scandalis*, vae hominibus, qui auctores sunt scandalorum, i. e. factorum vel verborum, quibus alii ad peccandum, vel ad deserendam fidem vel ad vitia impelluntur. Per scandala intelligenda sunt hic facta vel dicta omnia, quibus alii ad peccata adducuntur. Nam scandalum, docente Thoma Aq., est dictum vel factum minus rectum, praebens occasionem ruinae. — *Necesse est enim, ut veniant scandala*, non absolute (secus enim imputari et puniri non possent), sed necessitate consequentiae, ob hominum perversitatem, malitiam, pronitatem ad malum. Ita et Paulus (1 Cor. 2, 19.) dicit: „*Oportet haereses esse*“. Particula enim (γὰρ) reddit causam verborum: a scandalis. — *Verumtamen vae homini illi, per quem scandalum venit*, quia homo, etiamsi spectata hominum perversitate scandala veniant necesse sit, non cogitur, ut scandalum det. Per pluralem: scandala indicantur scandala in universum; per singularem: scandalum, certum quoddam scandalum.

V. 8. 9. Versibus his docet Christus, quomodo sibi caveant, ne datis scandalis ad peccandum seducantur; usque adeo debeant scandala vitare, ut manus abscindenda, oculus, si scandalizaverit, eruentus sit. Vid. 5, 29. 30. — *Bonum tibi est, quam* (καλόν ἔστιν . . ἦ). Positivus καλόν sequente particula ἦ comparativi loco adhibitus est. Solet id apud Graecos fieri, quando duas diversas constructiones attrahendo in unam confundunt. Matthaei sententia h. l. ita esset exprimenda: utile est tibi claudum te aut mutilum vitam aeternam ingredi, (et utilius), quam etc. . ¹⁾ S. Marcus (9, 43. 45. 47.) addit verba ex Jesaia (66, 24.) repetita: „*Ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur*“; quibus verbis designantur poenae improborum perennes in altera vita sustinendae (Mald.).

V. 10. Versus 7—9. constituunt digressionem; v. 10. revertitur Jesus ad rem primariam (v. 6.), parvulos (aetate et moribus) non tantum non esse scandalizandos, sed ne contemnendos quidem, potius fovendos. — *Pusilli*, sunt iidem ac v. 6. — *Dico enim vobis, quia angeli eorum in coelis semper vident faciem Patris mei*. Verba haec continent primam rationem, cur parvuli non sint contemnendi, quia angeli Dei in eorum custodiam seu tutelam eis dati sunt; hinc, quia semper, etiamsi mittantur et coelo exeant, quum Deus ubique praesens sit, eorum advocati et scandalizantium accusatores esse possunt. Phrasis: faciem Dei videre, desumpta est a regibus orientis, quorum ministri, quum raro se conspiciendos praebere solent, dicuntur videntes faciem regis (Esth. 1, 14.), aut stantes coram facie regis (3 Reg. 10, 8.). Quapropter verbis his designantur angeli supremae dignitatis (Chrys.; cf. Mald.). Etiam rabbiini vocabant angelos supremae dignitatis angelos faciei. Adrita verba: in coelis, docent, sermonem esse de bonis angelis, coelum inhabitantibus. Hoc loco et duobus aliis N. T. (Act. 12, 15. Hebr. 1, 14.) nixi theologi et Patrum doctrina docent, hominibus datos esse a Deo angelos in tutelam, seu dari angelos custodes. Ceterum jam scriptura A. T. docet, dari angelos singulis regnis et personis praepositos (Dan. 10, 13. ps. 33, 8.). Utrum autem singulis hominibus, etiam infidelibus et impiis,

¹⁾ Cf. Beelen gram. p. 248., Berl.

an tantum fidelibus et justis, a Deo detur angelus custos, ex hoc loco non potest erui, quum h. l. sit tantum sermo de angelis custodibus parvulorum. ¹⁾

V. 11. Versu hoc novam Christus addit rationem, cur parvuli non sint contemnendi, nimirum quod ipse omnes homines salvaturus, etiam propter eorum salutem venisset e coelo in terram. Contemptus eorum in me, qui eos summi feci, ut pro salute eorum sanguinem meum effunderim, cadit (cf. 9, 12.). — *Quod perierat*, quod perditum erat. Neutrum universalitatem nervosius exprimit, hoc sensu: omnes omnino homines, seu totum genus humanum. Ceterum versus hic deest in quibusdam codicibus (B. L. 1. 13. 33.), versionibus et Patribus, quapropter nonnulli (Kuin., Lachm., Tischend.) putant, eum e Luca (19, 10.) huc translatum esse. Sed si ex Luca desumptus fuisset, non intelligitur, cur etiam verba: quaerere et (ζητῆσαι καὶ) ante salvare (σῶσαι), huc non fuerint translata. Attamen longe major pars testium versum hunc genuinum habet; imo verbum ἀπόληται (pereat) v. 14. respicit ad vocem ἀπολλῶδες (quod perierat) versus nostri.

V. 12. Per parabolam hanc quasi oculis subjicitur Christi affirmatio (v. 11.), nimirum filium hominis venisse, ut salvet, quod perierat. Parabola haec legitur etiam apud Lucam (15, 4.), sed alia occasione et ad alium finem proposita, nimirum ad significandam gratiam praevenientem et concomitantem, quam Deus peccatori dat. — Verbis: *quid vobis videtur*, excitat Christus auditores, ut ex sequentibus ipsi colligant, verum esse, quod antea (v. 11.) dixerat.

V. 13. *Gaudet magis, quam super nonaginta novem, quae non erraverunt.* Non est sententia, magis diligere aut pluris fieri unam ovem inventam, quam multas nunquam perditas; nam habitu magis gaudet pastor super 99 ovibus quam super una, illasque pluris facit, quam unam; actu tamen hic et nunc magis gaudet super una, quae erraverat, reperta, tum quia homines de novis ac felicibus fortunis magis solent laetari, quam de veteribus, etiam majoris momenti; tum quia gaudium animi de hac ove inventa propter oppositam animi tristitiam ex ejusdem perdi-

¹⁾ Cf. Peronne praelect. theol., Schwetz theol. dogm.

tionem conceptam, magis sentitur, quam illud, quod animo inhaeret de ceteris simul omnibus (Franc. Luc.).

V. 14. *Sic non est voluntas ante Patrem vestrum* i. e., sicut non est voluntas illius hominis, ut una de ovibus suis pereat, ita et non est voluntas Dei, ut unus de pusillis istis (coll. v. 6.) pereat, nimirum morte aeterna, seu ab aeterna excludatur beatitudine. (Apud Lucam 15, 7. est alia res tertium comparationis.) Respectu verborum: *voluntas ante Patrem vestrum*, vid. 11, 26. Consideratur in hac expressione voluntas (decretum) Dei, tanquam aliquid, quod ante oculos Dei propositum et ideo fixum sit. Nonnulli codices loco εἷς (unus) legunt ἐν (τῶν μικρῶν), qua lectione stante adhuc imago ovium tenetur. Varias Patrum hujus parabolae explicationes affert Cornelius a Lapide.

2. De fraterna correptione (15—20).

V. 15. Sequentia cum antecedentibus cohaerent ita: Sicut Deus (coll. v. 14.) non vult, ut unus ex parvulis pereat, potius eum, qui erravit, peccando eumque offendendo, quaerit, ut eum ad suum reduceret gregem — ita etiam christianus proximum suum, qui eum laesit, fraterna correptione lucrari studeat oportet. — *Peccaverit in te*, injuria te affecerit. Verba haec h. l., uti v. 21. docet, tantum de peccatis contra nos intelligenda sunt; quo tamen non negatur, ea etiam ad quodlibet peccatum, etiam in alios, ipsumque Deum commissum extendi posse. — *Frater*, i. e. proximus, sed h. l. ob v. 17. christianus. — *Vade*, ne exspectes, usque dum, qui te laesit, sua sponte ad te veniat, culpam agnoscat veniamque petat. — *Corripe eum*, graviter eum admone. — *Inter te et ipsum solum*, praesens tu solus cum illo, ut parcas pudori (Aug.), quum alias praeter necessitatem pudore affectus, facile abjecta omni verecundia pejor fieri posset. Male nonnulli (Fritschius) vocem solum (μόνον) conjungunt cum sequentibus. — *Si te audierit*, si monitis tuis paruerit, sive ut Lucas habet, respuerit. — *Lucratus eris fratrem tuum*, lucratus es fratrem tuum regno Messiano, salutis (aeternae), cujus alias expers factus fuisset.

V. 16. *Si te non audierit*, si secretam monitionem tuam respuerit. — *Adhibe unum vel duos*. Hoc ideo Christus praecipit, ut corrigens illum, qui peccavit, testibus simul suadentibus, facilius de peccato convincere eique emendationem persuadere

posset; et ut, si postea res ad ecclesiae forum delata fuerit, illi sint testes, qui idipsum ecclesiae (judicibus ecclesiasticis) attestentur (a Lap.). — *Ut in ore duorum vel trium testium*, ut ex testimonio duorum vel trium testium. — *Stet*, stabiliatur, seu diducatur. — *Omne verbum*, quaevis causa (Rlage). Postulabat nimirum lex Mos. (Deut. 19, 15.) duos vel tres testes in causis dirimendis. Jam mandatum hoc Christus suum fecit. Hic est secundus correptionis gradus.

V. 17. *Dic ecclesiae*, iis, qui ecclesiam regunt et gubernant (utpote istius faciendi divina praediti potestate), ergo h. l. proxime apostolis (coll. v. 18.), dein eorum legitimis successoribus, episcopis, qui ecclesiam, sive seorsim, sive in conciliis repraesentant, et tandem aliis pastoribus, quibus ab episcopo jurisdictio spiritualis delegata est (cf. Mald.). — *Sit tibi sicut ethnicus et publicanus*, cum tali, quum contemnendo praesulem ecclesiae, totam ecclesiam contemnit, omne fuge commercium. Loquitur h. l. Jesus Judaeorum cogitandi et loquendi consuetudini convenienter, qui, cum homines perditos et flagitiosos notare vellent, eos nominabant gentiles et portitores, quorum hominum consortio se pollui credebant. Hoc autem, uti ait Maldonatus, Christus duabus de causis fieri jubet; et ut, qui ejusmodi sunt, cum se alienatos ab ecclesia (excommunicatos) viderint, resipiscant (coll. 1 Cor. 5, 5. *ut spiritus salvus fiat*), et ne (fideles), qui sani sunt, eorum consortio contagionem trahant.

V. 18. Sensus est: Merito vos (apostoli vestrique successores) ut ecclesiae antistites talem hominem communione ecclesiastica privare (a fidelium communione sejungere, seu excommunicare) potestis; nam vobis in ecclesia data est potestas ligandi et solvendi, hinc et excommunicandi et ab excommunicatione absolvendi. De verbis ligare et solvere, quae h. l. speciatim significant potestatem judicalem, peccatorem obstinatum excommunicandi, et eum, si resipuerit, iterum in ecclesiam recipiendi, vide dicta 16, 19. Usum hujus potestatis reperimus in s. Paulo (1 Cor. 5, 3. 2 Cor. 2, 5.).

V. 19. Varius verborum hujus versus cum praecedentibus statuitur nexus. Praeferenda est sententia eorum, qui dicunt, verba haec spectare ad immediate antecedentem sententiam (quod jam vox *πάλιν*, iterum, innuit), ita ut verbis hujus versus sen-

tentia antecedens confirmetur propositione universali, hoc sensu: Non solum potestatem ligandi et solvendi habetis a me, ita ut, quaecunque ligaveritis aut solveritis super terram, rata futura sint et in coelo; sed etiam vobis promitto, fore, ut quidquid duo ex vobis communi consensu petant, consequantur (Franc. Luc.). — *Iterum*, i. e. sicut dixi, quaecunque ligaveritis . . . ita etiam profecto dico, quodcumque duo petant . . . Lectio *συμφωνήσουσιν* (in futuro) ob argumenta externa et interna praeferenda est conjunctivo *συμφωνήσωσιν*. Ceterum adest in verbis v. 19. attractio, qua sublata dicendum esset: fore, ut quaevis res (*ὅτε πᾶν πρᾶγμα*), si duo ex vobis consentiant super terram de eo, quod (a Deo) petunt, vobis contingat ¹⁾.

V. 20. Versus hic rationem reddit, cur quidquid duo communi consensu a Deo petant, impetraturi sint, quia ipse in medio eorum est, et quasi ipsorum ore pro illis loquitur. — *In nomine meo*, mei intuitu, mei amore, nil nisi me et meam gloriam quaerentes (Chrys., Euthym.). — *In medio eorum*, ut nimirum eorum petitionem adjuvem. Quisquis, etiam minimus christianorum coetus Christi causa congregatus repraesentat unitatem totius ecclesiae; sicut Christus perpetuo ecclesiae gratia sua praesens est, ita etiam praesens est parvo fidelium coetui; etiam hi accipiunt, quaecumque in nomine ejus petunt. Inde intelligitur pretium precum communium alicujus parochiae, dioeceseos, totius ecclesiae. Porro ex hoc loco recte dogmatici probant conciliorum auctoritatem, quae in nomine Christi ad ejus fidem, gloriam, ubique augendam et propagandam congregantur (cf. a Lap.).

3. De condonandis injuriis (21—35).

V. 21. Quum Christus supra (v. 15—17.) dixisset, fratri peccanti, si de peccato vincatur et poenitentiam agat, condonandum esse, Petrus modum veniae scire cupiens, interrogat Christum quoties condonandum sit. — *Quoties peccabit in me frater et dimittam ei?* quoties, si in me frater peccaverit, ei veniam concedam? Est enim dictum ex Hebraeorum loquendi modo, qui interdum duo verba finita per copulam *καί* (et) tam

¹⁾ De attractione vid. Beelen gram. p. 513. 161.

arcte conjungunt, ut primum verbum logice tanquam participium sumendum sit. Graece ita dicendum esset: *ποσάκις τῷ ἁμαρτήσαντι εἰς ἐμὲ ἀδελφῶν ἀφήσω.*¹⁾ — *Usque septies?* Hunc numerum protulit Petrus, quia, cum scivisset, doctores Judaicos docere, peccanti solummodo ter esse condonandum, putabat, satis fore, si numerum doctorum Judaicorum plus quam duplicasset.

V. 22. *Non dico tibi: usque septies*, i. e. non hoc tibi do praeceptum, quod septies, scil. sit venia concedenda. Ita (cum Vulgata), non vero cum quibusdam hoc modo est interpungendum: non, dico tibi septies, i. e. non ad septies tibi affirmo. — *Sed usque septuagies septies* (ἐβδομηχοντάκις ἑπτά). Tam graece quam latine potest id dupliciter intelligi. Vel ut septies (ἑπτά) sit tantum additio ad septuagies, ut sit idem quod septuagies et septies (i. e. 77 vicibus), prouti Originem et s. Augustinum secuti, multi²⁾ accipiunt; vel ut septies multiplicet primum numerum (septuagies), ergo 490 vicibus, uti Hieronymum secuti nonnulli³⁾ explicant. Videtur tamen prior explicatio praeferenda esse. Stante hac explicatione (priori) graece quidem esse deberet: *ἑπτά καὶ ἐβδομήχοντα*, aut *ἐβδομήχοντα ἑπτάκις*; ast sine dubio Christus, qui numerum veniae a suis dandae opponere voluit numero vindictae, qualis fuit in genere humano non redempto, quod attinet ad numerum augendum (jam docente Hilario) respexisse censendus est illud Mosaicum (Gen. 4, 24.): „Si Cainus septies est ulciscendus, in Lamecho id fiet septies et septuagies“. Quae hebraica verba 70 interpretes (quos Matthaeus, ni ipse Christus secutus est) reddunt: *ἐβδομηχοντάκις ἑπτά*, posito numero cardinali *ἑπτά* pro adverbio numerali *ἑπτάκις*, et omissa copula *καὶ*, quamquam in hebraicis legitur. Ceterum utrovis modo acceperimus, significatur, toties, quoties peccaverit frater, esse ignoscendum. Nam ponitur numerus finitus (certus) pro infinito (incerto), pro innumeris vicibus.

V. 23. *Ideo*, quia toties, quoties frater peccaverit, ignoscendum est. — *Assimilatum est regnum coelorum homini regi*, idem in regno coelorum accidit, ac si rex quidam humanus rationem cum ministris suis conferre coepisset (cf. 13, 45.). Vox homini addita

¹⁾ Beelen gram. p. 383. ²⁾ Berl., Arnoldi, Reischl., Bisp. ³⁾ Erasmus, a Lap., Calm., de Wette, Schegg.

est, quia coelorum rex (divinus) comparatur cum rege humano. — *Servis*, ministris, qui quibusdam redditibus praepositi erant. Dicuntur autem servi ex more populorum orientalium, qui omnes regis, utpote despotae, ministros vocabant servos.

V. 24. *Rationem ponere*, συναίρειν λόγον, rationes conferre. — *Oblatus est*; videtur Vulgata legisse προσήνεχθη, sed praeferenda est (cum Lachm. et Tischend.) lectio προσήχθη (προσάγω), adductus est. Sensus non mutatur, sive una, sive altera teneatur lectio. — *Unus*, quidam debitor. *Decem millia talentorum*, ingentem pecuniae summam. Numerus rotundus (10000 tal.) positus pro ingenti pecuniae summa. Nonnulli putant, Christum, quum sermo sit ad Iudaeos, loqui de talento judaico, quod valebat circiter 4500 floren. val. austr.; sed quum in sequentibus (v. 28.) fiat sermo de denario, non autem de siclo (numo Iudaeorum), praeferenda est sententia eorum, qui h. l. cogitant de talento attico, qualia in provinciis romanis in usu erant. Talentum atticum valebat 60 minas, 1 mina valebat 100 denarios, ergo 1 talentum aequabat 6000 denar. = 24000

V. 25. *Unde redderet*, nimirum pecuniam interversam. — *Jussit eum venumdari*. E legibus Hebraeorum (Exod. 22, 3. Lev. 25, 35. coll. 4 Reg. 4, 1.) liberi homines unacum uxoribus et liberis, ubi solvendo non essent, fiebant servi creditorum. — *Reddi*, pecuniam ex venditis bonis (debitoris) comparatam.

V. 26. *Patientiam habe in me* (μακροθύμησον.), mihi indulge. — *Omnia reddam*. Loquitur minister hic more obaeratorum, qui quum a creditoribus urgentur, plus promittunt, quam praestare possunt.

V. 27. *Dimisit eum*, scil. liberum. — *Et debitum dimisit ei*; ergo non tantum, quod petiit, ei concessit, sed et totum debitum immensum dimisit ei, quin id petiisset.

V. 28. *Centum denarios*, perexiguum debitum (respectu debiti dimissi). — *Suffocabat eum*, fauces ejus premebat. Licitum erat ex jure Romanorum creditori, debitorem, ubicumque eum invenerit, prehendere et sua manu, obtorto etiam collo, ad judicem deducere (in jus rapere); quam juris consuetudinem Jesus h. l. respexisse videtur. — *Quod debes*, ὁ, τι ὀφείλεις, uti textus receptus et nonnulli codices minusculi habent. Sed lectio εἰ τι ὀφείλεις, si quid debes, cum plurimis et optimis codicibus

praeferenda est. Nonnulli jam hanc loquendi rationem explicant ex Graecorum urbanitate, qui amabant aliquid incerte proponere; sed haec urbanitas vix huic servo erat. Alii, quia dubium aderat, utrum ipsi conservus debeat; ast huic obstat certa summa 100 denariorum. Optima est explicatio Meyeri, qui εὖ logice, verbum ἀπόδος (redde) autem emphatice sumit, hoc modo: Scias oportet, tibi solvendum esse, si quid debeas.

V. 29. *Patientiam habe in me et omnia reddam tibi.* Iisdem verbis postulat conservus a servo sibi dimitti debitum, quibus ipse a domino postulaverat et misericordiam imploraverat.

V. 30. 31. *Noluit*, indulgere, seu clemens erga eum esse. — *Contristati sunt*, scil. de tanta inhumanitate et crudelitate.

V. 32. *Serve nequam*, male. Ita eum vocat ob immisericordiam ejus erga conservum.

V. 33. Sensus est: Misericordia a me tibi exhibita debebat tibi esse stimulus et mensura misericordiae conservo tuo exhibendae.

V. 34. *Tradidit eum tortoribus* (βασανιστᾶς). Quum rex h. l. non jure creditoris, sed jure judicis agit, tenenda est explicatio eorum, qui vocem βασανισταί exponunt de tortoribus (non vero de carceris custodibus), et quidem tanto magis, quia significantur cruciatus et poenae in gehenna.

V. 35. *Sic*, uti rex ille in parabola. *De cordibus vestris*, ex animo, vere, sincere (non solum ore).

In hac parabola rex est Deus; debitor 10000 tal. est homo, qui contra Deum multa graviaque commisit peccata, quibus contraxit debitum insolubile ideoque promeruit aeternam damnationem. Si jam hominem poeniteat peccatorum commissorum atque veniam a Deo petat, remittitur ei propter merita Christi a Deo debitum (omnis peccatorum multitudo ac magnitudo et poenae (aeternae); si autem homo alteri homini offensam in se commissam condonare nolit, conservi ejus, justi et angeli, fiunt accusatores ejus, et Deus propter ejus inhumanitatem ac immisericordiam severissime eum judicat et punit, ita ac si priora peccata ei nunquam dimissa fuissent, isque nunquam gratiae redemptionis compos fuisset. Cf. 6. 12. 14. 15.

Caput XIX.

1. Iter Hierosolymam (v. 1. 2).

(Marc. 10, 1.)

Inde a v. 12. capitis 4. evangelista locutus est de activitate Christi in Galilaea; hocce capite incipit delineare ultimum Christi iter Hierosolymam factum, eventus sermonesque, qui cum illo erant conjuncti. Ast iter hoc minime immediate eventus capite praegresso descriptos excipit; inter sermones enim Christi proxime relatos interque iter, de quo nunc fit mentio, interjacet spatium dimidii anni, quo Jesus bis Hierosolymam profectus est. Primo ivit mense Octobri (a. 782. post U. C.) ad scenopégiam agendam (coll. Joan. 7, 10. Luc. 9, 51.); dein post festum reversus est in Galilaeam. Alterum iter factum est mense Decembri (eiusdem anni) ad encaenia agenda (coll. Joan. 10, 22. Luc. 13, 22.). Inde discessit in regionem, ubi Joannes primo baptizaverat (coll. Joan. 10, 40.); postea venit Bethaniam prope Hierosolymam ad Lazarum in vitam resuscitandum (coll. Joan. 11, 1. seq.); inde aufugit, quia vitae ejus insidiae struebantur, in civitatem Ephraem in septemtrionali Judaea, ad fines Samariae sitam (coll. Joan. 11, 54.), atque inde ultimum iter fecit Hierosolymam, et quidem (coll. Luc. 17, 11.) per Samariam profectus est in Galilaeam, et hujus partem aliquam transgressus, abiit trans Jordanem in Peraeam, atque per hanc regionem versus austrum profectus in regione Jerichuntis Jordanem transeundo venit Hierosolymam mense Aprili a. 783. post U. C. ¹⁾

V. 1. *Sermones istos*, in capite 18. relatos. — *Trans Jordanem*; verba haec pertinent ad vocem venit, i. e. peragravit regiones Peraeae trans Jordanem positas usque ad fines Judaeae, a qua per Jordanem separabantur, quem dein transiit.

V. 2. *Secutae sunt eum turbae*, non tam ex Galilaea (ibi enim voluit iter suum latere, uti Marcus et Joannes narrant), quam

¹⁾ Cf. Patrit. III, 498. Friedlieb Geschichte des Lebens J. Ch.

ex aliis regionibus, quas pertransibat, vel quae vicinae erant; secutae sunt autem, ut eum praedicantem audirent et ab eo aegroti eorum sanarentur. — *Ibi*, nimirum in regione transjordanensi, in Peraea; noluit enim cum tanta populi turba Hierosolymam ingredi, ne pharisaeorum animos jam sibi necem machinantes magis irritaret, neve eis occasionem daret, accusandi se de commotione et seditione populi excitata, sicut postea illi coram Pilato objecerunt (a Lap.).

2. De divortio et vita coelibii (3—12).

(Marc. 10, 2—12.)

V. 3. *Homini*, viro, marito. — *Accesserunt pharisaei*, dum adhuc Jesus in Peraea morabatur. Audire scil. volebant pharisaei a Christo, quam de divortio teneat sententiam, quum multa ac diuturna tunc inter scholam Schammai et scholam Hillel hac de re esset disputatio. Vid. dicta 5, 32. — *Tentantes eum*. Hisce indicat evangelista, quaestionem fuisse malo consilio propositam; putabant enim, Christum, quomodocunque responderet, alterutram illarum scholarum infensam sibi redditurum esse. Malitia vero haec tanto major apparet, quia quaestionem istam Christo proposuerunt in ditione Herodis Antipae, cujus conjugium cum Herodiade Christum, severum morum censorem, aequae ac Joannem Bapt. reprehensurum, et ideo etiam similem sortem tristem sibi paraturum esse putabant.

V. 4. Christus nec affirmative (assentiendo Hillel), nec negative (assentiendo Schammai) malignis illis respondet, sed remittit eos ad s. scripturam, in qua voluntas Dei respectu matrimonii manifestata est. — *Non legistis*, scil. in libro Geneseos (1, 27.). — *Vos*, qui de legis scientia gloriamini. — *Qui fecit hominem*, qui creavit hominem, seu creator hominis, Deus. H. l. *ποίησεν* notat creare. — *Ab initio*, scil. mundi, seu initio rerum. Verba haec nectenda sunt cum verbis antecedentibus: qui fecit hominem. — *Masculum et feminam fecit eos*, creavit homines in gemino sexu, unum marem, alterum feminam, in arctissimam et perpetuam vitae communionem, qui mutuo se appetunt et perficiunt (Aug.). Plerumque vis ponitur in numero et non in sexu, hoc sensu: Quum Deus initio rerum unum masculum tantum et

unam feminam (et non unum masculum et plures feminas, aut unam feminam et plures masculos) creaverit, et ita impossibile reddiderit, ut masculus feminam dimittere et aliam ducere posset, utique, sat clare voluntatem suam de non admittendo divortio manifestavit. Cui tamen explicationi obstant verba Adami, visa Eva: „*Hoc nunc os de ossibus meis, et caro de carne mea*,“ quibus certe dicere noluit: hoc est una (et non duae) caro de carne mea. — *Eos*; respicit ad vocem antecedentem: hominem (ἀνδρῶπον), quae ibi ob locum Geneseos supplenda (uti Vulgata facit) et collective sumenda est; ergo eos = homines. — *Et dixit*, nimirum creator hominis, seu Deus, et quidem per os Adami, tanquam prophetae divinitus inspirati; nam in Genesi (2, 24.), unde verba sequentia (v. 5.) deprompta sunt, non Deus, sed Adamus loquitur, qui, cum esset sine patre et matre, visa Eva, in ecstasi, spiritu Dei afflatus, verba haec protulit, quibus significatum est mysterium matrimonii, sui naturalis cum Eva, et mystici, Christi cum ecclesia.

V. 5. *Propter hoc*. Verba haec respiciunt ad verba immediate antecedentia, quae Adamus, visa Eva, protulit: „*Hoc nunc os de ossibus meis, et caro de carne mea; haec vocabitur virago* (ἄρσεν), *quia de viro* (ἄρσεν) *desumpta est*“. Dein prosequitur Adamus, uti hic legimus: propterea (ἐνεκεν τούτου), quia nimirum femina secundum corpus ex viro formata erat, ambo initio unum erant, utpote ex una carne, et in viro et in femina appetitus adest naturalis, ut iterum unum fiant, dimittet homo . . . — *Dimittet homo patrem et matrem*, homo omnia vincula, etiam illud, quo liberi cum parentibus conjuncti sunt, rumpet, seu discedet a parentibus sibi carissimis, a quibus discedere nulla alia re permoveri poterat. — *Et adhaerebit uxori suae*, (κολληθήσεται τῇ γυναίκι), et firmissimo arc tissimoque vinculo uxori suae se junget. Verbum κολλάω (α κόλλα glutinum) eleganter positum est ad significandam firmissimam arc tissimamque mariti et uxoris conjunctionem (unionem). — *Et erunt duo in carne una*. In textu hebraeo non legitur numeralis vocula duo (δύο), quam habet versio septuagintaviralis, ibi tantum legitur: *et erunt in carnem unam*; sed contextus eam postulat, quapropter etiam in omnibus N. T. locis legitur. Septuaginta versio voculam istam expressit ad ostendendam monogamiam, quae alias in V. T. non legitur

verbis claris expressa. Verba: ἔσονται εἰς σάρκα μίαν sunt hebraismus pro ἔσονται οἱ δύο σάρξ μία (erunt hi duo una caro). Sensus est: Et mas et femina, qui, antequam unus homo in duos sexus disjungeretur, secundum corpus erant unum, iterum in matrimonio secundum corpus fiunt unum, — unum corpus (coll. 1 Cor. 6, 16.), per corporum unionem. Unde Victor Antiochenus (in Marcum) scribit: „Ex una radice facti ambo, in unum rursus corpus conveniunt ambo, scil. ipsa corporum commixtione et unione, per quam fiunt ex duabus carnibus una caro ¹⁾“.

V. 6. *Itaque jam non sunt duo, sed una caro.* Verba haec sunt conclusio sponte sequens ex verbis: et erunt duo in carnem unam. — *Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet*, quod ergo Deus primitiva creatione (quod initio rerum geminum sexum, mutuo, se appetentem et complementem creaverit), et effato illo scripturae (v. 5.) arctissime conjunctum, nec dissolvendum esse monstravit, id nullus hominum separet. Sic Christus ad neutram litigantium partem accedens, rejicit divortium, quum illud repugnet divinae de matrimonio ideae. Vox homo, cum sit opposita Deo, habet h. l. maxime universalem significationem, ita ut notet: nullus homo, sive uxor, sive judex, sive quilibet legislator. Ceterum recte observat Maldonatus: „Non dixit: quos (ὁς) Deus conjunxit, sed quod (ὁ) Deus conjunxit, ut non tanquam de duobus, sed tanquam de uno corpore loqueretur, quia paulo ante dixerat: itaque jam non sunt duo, sed una caro“.

V. 7. *Dicunt*, nimirum pharisaei bene intelligentes, Jesum omne divortium illicitum declarare. — *Illi*, Christo. — *Quid ergo Moses mandavit dare libellum repudii et dimittere?* i. e. si res ita se habet, uti tu exposuisti (quod scil. divortium omnino repugnet divinae de matrimonio ideae), quid sibi volunt, quae Moses praecepit, nimirum dare libellum repudii et dimittere (Deut. 24, 1.); nonne haec libelli datio supponit permissionem divortii? Verbis his Christo quasi exprobrare volunt, ac si in leges a Mose sancitas deliquerit, docendo, maritis omnino esse vetitum, ne uxores repudiando matrimonia solverent. De libello repudii vid. 5, 31.

V. 8. *Quoniam* (ὅτι) h. l. abundat. — *Ad duritiam cordis vestri*, (πρὸς respectu ad, ratione habita), respectu ad durum

¹⁾ Cf. Estius in 1 Cor. 6, 16.

animum vestrum, qui respuit omnem lenitatem, clementiam et patientiam. — *Permisit*; corrigit Christus verbum a pharisaeis prolatum: mandavit. — *Dimittere uxores*, scil. dato repudii libello, non ideo, quia divortium in se bonum esse crederet; sed ne, si hoc vobis prohibuisset, uxores male et crudeliter tractassetis, vel adeo necassetis. — *Ab initio*, scil. instituti matrimonii, seu in primitiva matrimonii institutione. — *Non fuit sic*, ut nimirum divortium permissum fuisset, seu matrimonii vinculum prorsus indissolubile erat. Quum Christus venisset, ut homines a peccatis eorumque sequelis liberaret, atque eos ad originalem rectitudinem reduceret, etiam matrimonium ad primaeam suam institutionem revocari debebat. Quapropter Christus in antithesi ad illam Mosaicam permissionem prosequitur:

V. 9. *Dico autem vobis, quia quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem, et aliam duxerit, moechatur; et qui dimissam duxerit, moechatur.*

Ad hunc locum et illum 5, 32., uti ibi observavimus, provocant acatholici interpretes, qui affirmant, in casu adulterii uxoris licere viro dimittere uxorem et aliam ducere, asseruntque simul, haec duo Matthaei loca normam esse doctrinae de matrimonii vinculo, postulantes, ut verba: nisi ob fornicationem, etiam in omnibus illis locis (Marc. 10, 11. Luc. 16, 18; 1 Cor. 7, 10. 11.), ubi de matrimonio sermo est, suppleantur. Sed male. Nam tali agendi ratione textui locorum citatorum vis infertur, simulque loca illa tria priora per se clarissima illustrarentur per locum obscurum (Matthaei), quod hermeneuticae regulis adversum est. Potius locus hic obscurus illustretur necesse est per priora tria loca clara.

Est vero locus primus, in quo doctrina de matrimonii vinculo clare proponitur, in pericopa apud Marcum (10, 2—12.), in qua pharisaei nobis occurrunt, libellum repudii Mosaicum urgentes, contra quos Christus, eodem atque apud Matthaeum (19, 3—8.) modo argumentans, conjugium ad pristinam institutionem ac indissolubilitatem esse revocandum pronuntiat. Persequitur vero s. evangelista suam relationem addendo, discipulis domi (seorsim) denuo de matrimonio interrogantibus respondisse Jesum (v. 11. 12.): „*Quicumque (ὅς ἐὰν) dimiserit uxorem suam, et aliam duxerit, adulterium committit super*

eam; et si uxor dimiserit virum suum, et alii nupserit, moechatur.“ Verba haec certe per se clarissima sunt. Quum jam illa Christus absque ulla restrictione et exceptione ad apostolos suos, seorsim interrogatus ab illis hac de re, dixisset, utique statuendum est, ipsum voluisse tradere eis normam, quam in sua ecclesia valere vellet, quamque ipsi tanquam futuri doctores ejus religionis hominibus traderent servandam. S. Marcus loquitur h. l. etiam de muliere virum dimittente, quod Matthaeus praetermisit, quia evangelium suum destinavit praecipue ex gentilium numero conversis, apud quos saepissime accidit, ut uxores viros suos desererent, quae tamen res in Palaestina fere inaudita fuit.¹⁾

Alter locus, in quo docetur, matrimonii vinculum nullo in casu solvi posse, est apud Lucam (16, 18.). Postquam Jesus (v. 17.) dixit: *facilius fore, ut coelum et terra praetereant, quam de lege*, hinc etiam illa lege primaeva matrimoniali (Gen. 2, 24. contenta) *unus apex cadat*, v. 18. ad confirmandam et illustrandam hanc universalem sententiam affert legem de absoluta perennitate vinculi conjugalis: *Omnis, qui dimittit uxorem suam et aliam ducit, moechatur, et qui dimissam a viro ducit, moechatur.*

Tandem dantur duo s. Pauli loca, quorum unus exstat in epistola ad Romanos (7, 2. 3.), alter vero repetitur in prima ad Corinthios epistola (7, 10. 11. 39.).

In priori loco apostolus Judaeo-christianis demonstraturus per mortem Domini ipsos a legis servitute fuisse liberatos, adhibita similitudine conjugii, cujus vinculum permanet firmum, quamdiu in vivis sunt conjuges, nec solvitur nisi per mortem alterius, ita scribit: *Nam quae sub viro est mulier, vivente viro alligata est legi* (scil. conjugii); *si autem mortuus fuerit vir ejus, soluta est a lege viri* (a lege conjugii, quae eam marito suo ligabat). *Igitur, vivente viro, vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro* (si alteri nupserit); *si autem mortuus fuerit vir ejus, liberata est a lege viri, ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro*. In posteriori autem loco (1 Cor. 7, 10. 11. 39.) haec leguntur: *Iis autem, qui matrimonio juncti sunt, praecipio non ego, sed*

¹⁾ Cf. Döllinger Christenthum und Kirche S. 391.

Dominus, uxorem a viro non discedere (ut uxor non se separet a viro); *quodsi discesserit* (quodsi se separaverit, nimirum ob adulterium, ob quod Dominus apud Matthaeum c. 5. et 19. discedere seu se separare permittit), *manere innuptam, aut viro suo reconciliari, et vir uxorem non dimittat* (nisi iterum e legitima causa, qualis est uxoris adulterium, et, quod ex superiori membro intelligendum et supplendum est, si dimiserit, maneat innuptus, aut uxori reconcilietur). V. 39. „*Mulier alligata est legi, quanto tempore vir ejus vivit; quodsi dormierit* (mortuus fuerit) *vir ejus, liberata est* (libera est juxta textum graecum), *cui vult, nubat, tantum in Domino*“. Juxta haec ergo docet s. Paulus, apud christianos fieri quidem posse separationem quoad torum et mensam, solutionem vero vinculi matrimonialis licitam non esse, sed istud vinculum permanere insolubile usque ad alterutrius mortem. — Eandem doctrinam quoad indissolubilitatem vinculi matrimonialis in ecclesia catholica semper viguisse, docent ss. Patres, epistolae summorum Pontificum, concilia provincialia (Eliberitanum a. 305., Arelatense I. a. 314., Milevitanum II. sub Innocentio Papa I. anno 416. aliaque inde a saec. 5—9. celebrata), et oecumenica (Lateranense III. et Tridentinum sess. 24. c. 7.), nec non et libri poenitentiales¹⁾. Quum igitur Christus apud Marcum et Lucam diserte vinculi matrimonialis indissolubilitatem doceat, illum eandem doctrinam etiam nostro loco docere assumere debemus. Potest vero noster locus (19, 9.) locis prioribus apte conciliari, si consideretur contextus praecedentium et subsequentium. Versu 3. (capitis hujus) pharisaei ad Jesum venisse dicuntur, tentantes eum atque interrogantes: *num liceat homini dimittere uxorem suam quamcunque ob causam?* Christus jam respondens provocat (v. 4—6.) ad primam matrimonii institutionem, et tum ex ea, tum ex verbis s. scripturae (Gen. 2, 24.) demonstrat, e mente Dei vinculum matrimonii indissolubile esse. Quum pharisaei (v. 7.) provocant ad permissionem Mosis, uxorem dato ei libello repudii dimittendi (Deut. 24, 1.), Christus v. 8. dicit, illam licentiam (permissionem), utpote propter duritiam cordis Judaeorum (ad

¹⁾ Cf. hac de re Anton. Frenzel de indissolubilitate matrimonii commentarius pag. 42—136.

praecavenda mala majora) datam, tantum temporalem fuisse, nec omnino perfectam, nec intentioni divinae in matrimonii institutione a creatore manifestatae prorsus convenientem. Tuetur igitur Christus verbis ante versum 9. praecedentibus matrimonii indissolubilitatem. Nunc sequitur v. 9., quo Christus adulterium tanquam unicam nominat causam, ob quam liceat viro dimittere uxorem suam. Quodsi ergo hoc versu, ut acatholici volunt, permitteret Christus solutionem vinculi matrimonialis in casu adulterii, statuendum esset, eum in eadem orationis serie sibi contradixisse, quod statuere absurdum, imo blasphemum esset. Eo minus ita judicare licet, si etiam subsequencia considerentur. — Versu 10. s. Matthaeus discipulos Christi narrat suam de responso Jesu admirationem expressisse hisce verbis: „*Si ita est causa hominis cum uxore, non expedit nubere*“. Stupor autem inde eos incescit, quia Dominus non solum docuit, in casu adulterii tantum licite uxorem dimitti, sed quia novas post dimissionem, etiam in casu adulterii, nuptias universaliter interdixit. Si enim Christus in casu adulterii divortium totale, vinculi matrimonialis solutionem novasque nuptias concessisset, sententia ejus non fuisset severior, quam erat sententia Schammaitarum, quae autem discipulis Christi tunc tantum nimis severa poterat videri, si essent asseclae sectae laxae Hillelianae, quales autem eos habere haud licet, quum Christus tales haud elegisset apostolos. Quum igitur Christus divortium totale etiam in casu adulterii non concedit, verba haec Christi (v. 9.) hoc modo possunt explicari: Qui dimiserit uxorem suam, et aliam duxerit, moechatur. In casu adulterii uxoris dimitti quidem eadem potest, quin tamen aliam ducere liceat. Veritas explanationis hujus inde patet, quia in altera parte versus 9. dicitur: „et qui dimissam (*ἀπολελυμένην* absque articulo), ergo quamcunque, etiam ob adulterium dimissam (quum non additur: excepto casu adulterii) duxerit, moechatur“. Inde elucet, Christum per dimissionem non intelligere solutionem vinculi matrimonialis, sed tantum separationem a toro et mensa. Doctrina haec Christi utique nova videri debebat auditoribus ejus, quum apud Judaeos cum qualibet conjugum separatione simul conjuncta esset solutio vinculi matrimonialis (totale divortium), ita ut novas possent inire nuptias. Ast ex illis, quae Christus prius de primitiva

matrimonii indissolubilitate dixerat, facile poterant auditores verba ejus intelligere. Reliqua vide 5, 32., cur etiam per adulterium non possit solvi vinculum matrimoniale (cf. Mald. 5, 32; 19, 9.). Nonnulli¹⁾ verba *μὴ ἐπὶ πορνείᾳ* (non ob fornicationem, uti legendum est, dum alii *εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ* legunt, et alii *παρεχτὸς λόγου πορνείας* sensu non diverso) tanquam non genuina e textu Matthaei expungunt; cui tamen plerique testes praestantissimi obstant. ²⁾

V. 10. *Si ita est causa hominis*, si ita res se habet inter conjuges, ut nullo in casu, etiam ob adulterium uxore dimissa, aliam ducere liceat. Vox *αἰτία* (causa) h. l. notat rem, conditionem, rationem. *Hominis*, viri. — *Non expedit nubere*, seu uxorem ducere, quia saepe numero contingere potest, ut uxor vitiis, foeditate aut malitia, odiosa efficiatur, et homo cum ea usque ad mortem vivere deberet, aut solummodo ob adulterium ab illa se separare posset, quin aliam ducere ei licitum esset, et pauci sint, qui continentiam colere sancte sciant (Calm.).

V. 11. *Non omnes capiunt*, animo recipiunt suumque faciunt (seu non admittunt practice in animum). — *Verbum istud*, scilicet non expedit uxorem ducere. — *Sed quibus datum est*, nimirum a Deo continentiae donum. Sola enim natura concupiscentiam et carnis tentationem superare nequit, opus est gratia Christi seu dono Dei, quod tamen, uti dicit s. Hieronymus, his datum est, qui petierunt, qui voluerunt, qui, ut acciperent, laboraverunt. ³⁾

V. 12. *Sunt enim*. Particula enim (*γάρ*) h. l. est continuandi, non probandi; vult enim exponere, allatis tribus eunuchorum generibus, quinam sint illi, qui capiant verbum hoc, quod nimirum non expediat, uxorem ducere, scilicet eunuchi tertii generis. — *Eunuchi, qui a matris utero sic nati sunt*, qui a natura tales sunt, ut ad nuptias sint inepti. — *Et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus*, qui ab hominibus castrati sunt. — *Et sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum coelorum*, qui sponte a rebus venereis non solum abstinent, sed tantopere continentiam colunt, quasi castrati fuissent, et hoc ideo, ut Deo ejusque ecclesiae facilius, liberius vacent et olim aeternam beatitatem

¹⁾ Hugius, Berl. ²⁾ Cf. Frenzel de indissol. matrim. comment. pag. 17. seq.

³⁾ Cf. Bellarmin. de monachis l. I. c. 31.

acquirant (cf. 1 Cor. 7, 32—36.). Constat Origenem hoc ad literam accepisse atque ideo castitatis amore se ipsum castrasse. — *Qui potest capere, capiat*, qui vim moralem colendi continentiam (seu continenter vivendi) habere putet, coelebs maneat, seu continentiam colat. Verba haec docent, a Christo hic consilium (et quidem conditionatum) propositum esse, et non praeceptum.

3. Benedictio parvulorum (13—15).

(Marc. 10, 13—16. Luc. 18, 15—17.)

V. 13. *Tunc*, quum viderent, quod omnes aegrotos sanaret. — *Oblati sunt ei parvuli* (προσσηνέχθησαν, allati sunt, quae lectio ob codices antiquissimos B. C. D. L. praeferenda est lectioni προσσηνέχθη, quae est grammaticalis emendatio). Allati sunt partim, ut etiam hi beneficiorum ejus participes fierent; partim, ut immunes essent a morbis, quos ille ab adultis ejiciebat. — *Ut manus eis imponeret*, ut manibus impositis oraret pro salute eorum, seu ut benediceret eis et benedicendo divinam gratiam eis imploraret. Marcus et Lucas loquuntur tantum de tactu. Ceterum manuum impositio jam inde a temporibus patriarcharum erat symbolum communicationis gratiae et virtutis sublimioris. Sic Jacobus (Gen. 48, 14.), morti proximus, manus imposuit cervicibus Ephraimi et Manassis, liberorum Josephi, supremum bene illis precatus. Sic Moses Josuae manus imposuit, ut ipse spiritu sapientiae repleretur (Deut. 34, 9.) Cf. Luc. 13, 13. Act. 28, 8. — *Discipuli increpabant eos*, qui scil. parvulos afferebant. Fecerunt hoc fors ideo, quia putabant, Dominum hominum afferentium importunitate lassari (Hieron.), seu ei gravioribus negotiis occupato molestiam exhiberi.

V. 14. *Ait eis*, discipulis. — *Talium est enim regnum coelorum*, non est, cur parvuli a me arceantur; nam tales aetate parvuli, et qui talibus parvulis, praejudiciis nondum occupatis, docilibus, modestis, malis affectibus nondum corruptis, animo, humilitate, simplicitate et candore similes sunt, in primis regni divini a me his in terris condendi, membra fient, ejusque beneficiorum participes erunt in hac vita et in futura. Nam ut vocem: talium (τοιούτων) explicemus tum de parvulis aetate, tum de iis, qui parvulis similes sunt animo, humilitate simplicitate et candore (coll. 18, 5.), postulant loca parallela Marci (10, 15.) et Lucae (18, 17.), ubi

adhuc legitur: *Quisquis non receperit regnum Dei* (fidem, religionem christianam) *velut parvulus* (ea humilitate, simplicitate et docilitate, quae in parvulis elucet), *non intrabit in illud* (is regni divini civis fieri ejusque beneficiis frui non potest).

V. 15. *Et cum imposuisset eis manus*, et orasset et benedixisset eis (coll. Marc. 10, 16.). Nam sola manuum impositio sine oratione et benedictione nunquam adhibebatur (Mald.). — *Abiit inde*, ab illo loco trans Jordanem sito, ubi illo tempore versabatur.

4. Juvenis dives, pericula divitiarum (16—26).

(Marc. 10, 17—27. Luc. 18, 18—27.)

V. 16. *Unus*, quidam (τις); juxta Lucam erat quidam princeps (ἀρχων), i. e. synagogae praefectus, vel membrum magistratus civilis. Hic juvenis, uti Marcus narrat, in genua procumbendo reverentiam Christo exhibuit. — *Magister bone*, perfecte. Ceterum vocem ἀγαθὲς Lachmann et Tischendorf ob codices antiquos (B. D. L.) aliosque minusculos et versiones plures recte omittunt, quum ex Marco et Luca huc illata sit. — *Quid boni faciam, ut habeam vitam aeternam?* Juvenis hic, uti v. 20. docet, hucusque studiose servavit praecepta Dei, sed animo sensit, se nondum satis fecisse; quapropter interrogabat: quid (in hac voce adest emphasis) boni praeprimis sibi faciendum sit ad vitam aeternam in regno Messiano certe consequendam?

V. 17. *Quid me interrogas de bono* (τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, uti habent cum Vulgata codices praestantissimi et antiquissimi), i. e. quid est, quod de bono a te praestando me interrogas, quasi istud esset aliquid ignotum, adhuc manifestandum? — *Unus est bonus, Deus*, istud summum et unicum bonum est Deus; hinc illud bonum, de quo peragendo me interrogas, in nulla alia re potest esse positum, quam in perficienda Dei voluntate, quae in mandatis ejus manifestata est. ¹⁾ — *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata*, quum autem Deus mandata ipsius servantibus beatitatem aeternam dare promisit, serva mandata. — Alii autem codices graeci permulti (cf. Scholz) loco: τί με ἐρωτᾷς

¹⁾ Cf. Veith die Anfänge der Menschenwelt 155.

περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, eandem, quae apud Marcum (10, 18.) et Lucam (18, 19.) legitur, exhibent lectionem: τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ θεός (quid me dicis bonum? nemo bonus, nisi unus Deus), quae lectio aliis ¹⁾ praeferenda videtur; partim ob contextum, partim quia difficilior est, quum ea abusi sint Ariani, probaturi, Christum, quum soli Deo esse absolutam bonitatem (perfectionem) doceat, non esse Deum. Sed eo ipso, quod lectioni priori contextus non faveat, prior praeferenda est. Ceterum, etiamsi altera teneretur lectio, perperam inde colligeretur, Christum non esse Deum; nam Christus hoc non absolute de se negat, ac si divinitatem a se excluderet, sed respectu ad suam naturam humanam. Qua Dei Filio utique ei competebat propter essentiae divinae unitatem cum Patre idipsum, quod Deo soli competere edixit. — Ne stante priore lectione pugna sit inter Matthaeum et Marcum ac Lucam, interpretes multi ²⁾ statuunt, Christum utrumque dixisse, uti apud Matthaeum legitur et Marcum (ac Lucam).

V. 18. 19. Quum Christus generatim dixit: *Mandata* (τὰ ἐντολάς), adolescens speciatim interrogat, quaenam essent ipsi servanda, quibus servandis aeternam possit promereri vitam, distinctionem ita faciens inter praecepta divina. — *Quae* (ποίας) i. e. qualia, cujus generis. — *Non homicidium facies* etc. Nunc Christus, ut juvenem edoceret, non opus esse novis praeceptis ad beatitatem aeternam consequendam, exempli causa quaedam praecepta decalogi secundae tabulae profert, ostendere volens, quod genus praeceptorum praeprimis sit observandum tanquam gravissimum, nimirum praecepta divina moralia (cf. Mald.). — *Diliges proximum tuum, sicut te ipsum*. His verbis, quasi compendio, colligit omnia, quae de hoc praecepto mox enumeraverat. Cf. 22, 39.

V. 20. *Custodivi*, servavi. Verba haec non sunt inaniter jactantis, sed veritatem dicentis. Patet id ex Marco (10, 21.), ubi Christus dicitur ad haec verba juvenem aspexisse et dilexisse, quod profecto non fecisset, si simulator et immodicus sui aestimator (arrogans), quod Christum omnia scientem latere non potuit, fuisset (Mald.). — *A juventute*, jam a puero.

¹⁾ Berl., Arnoldi, Scholz. ²⁾ Calm., Menoch., Massl.

— *Quid adhuc mihi deest*, scil. bonitatis, ut in ea perficiatur, seu quid adhuc mihi restat ad perfectam vitae rationem?

V. 21. *Si vis perfectus esse, vade, vende* etc. Christus perspicuus, adolescentem hunc amore rerum terrenarum teneri, ut eum ad suimet cognitionem et ad sublimiorum studium adduceret, dicit: *si vis perfectus esse*. Ex his verbis antiqui et recentiores interpretes catholici merito collegerunt, h. l. a Christo non praeceptum, sed consilium proponi. Dixit enim juveni interroganti: quid faciendo vitam aeternam sit consecuturus? — *serva mandata*; et postquam ille respondisset, se ea servare studuisse a pueritia sua, ac interrogando: *quid adhuc mihi deest?* prodidisset, se adhuc desiderare perfectam vitae rationem, adjecit Christus verba haec (si vis perfectus esse etc.), ut indirecte eum moneret, sibi, utpote cordium scrutatori (coll. Joan. 2, 25.) notam esse ejus propensionem in terrena bona, eandemque esse unum ex gravissimis perfectionis sublimioris impedimentis. Ceterum pro omnis temporis sectatoribus Christi latet in his verbis monitum ad beneficentiam erga pauperes et ad postponenda terrena coelestibus excitans. — *Vende, quae habes*, facultates et bona tua, ut scil. vacuus sis a curis et illecebris divitiarum. — *Et da pauperibus*, ut scil. omnibus divitiarum oneribus, curis et affectibus expeditus, totus studeas perfectioni, virtutibus congerendis. — *Et habebis thesaurum in coelo*, et pro erogatis divitiis terrenis habebis divitias coelestes (cf. 5, 12; 6, 20.). — *Et sequere me*, et ut meus discipulus me sequere, mihi inhaerendo vitamque meam omnibus virtutibus imitando.

V. 22. *Tristis*, nimirum, quod non posset simul altiori perfectioni, quam desiderabat, studere et opes retinere. — *Abiit*. Non ergo Christum secutus est, neque ea exsequutus, quae is suaserat; triste exemplar ejus, qui de se dicere illud posset: „*Video meliora, proboque, deteriora sequor.*“ Praevaluit ergo amor divitiarum.

V. 23. Discessu juvenis, qui ob divitiarum amorem perfectioni christianae studere noluit, Jesus occasionem accipit, loquendi de divitiarum periculis. — *Dixit discipulis suis*, nempe circumspiciens eos, ut Marcus (10, 23.) habet, significaturus, ut praecipue attenti sint ad rem, quam nunc eis esset dicturus. — *Dives difficile intrabit in regnum coelorum*. Sicut enim

juvenis propter divitias perfectionem evangelicam non est consecutus, ita etiam plerique divites propter divitias retardantur a praeceptorum divinorum observatione, quapropter salutis aeternae participes non fiunt. Nam divitiae pariunt cupidinem divitiarum; cupido autem haec facit divitias coacervari per fas et nefas; divitiae porro ita mentem auro alligant, ut nequeat cogitare de coelo, abducunt a cura et studio eorum, quae ad vitam aeternam sunt necessaria (crescentem sequitur cura pecuniam, Horat. carm. III. 16, 17.); ipsae tandem sunt stimulus ad superbiam, gulam, luxuriam omniaque scelera, imo ducunt (coll. Ephes. 5, 5.) ad idolorum servitutem (a Lap.).

V. 24. Quum ob hoc Christi dictum obstupescerent discipuli (coll. Marc. 10, 24.), dictum suum Christus longe severius repetit. — *Iterum dico*, imo amplius dico. — *Facilius est, camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum coelorum*, difficillima res est, ut dives fiat compos beatitatis aeternae. Dictum hoc est proverbiale, idemque Hebraeis de elephanto, Arabibus et Indis de camelis usitatum erat, ubi non tantum de re impossibili, sed etiam, ubi de re difficillima loquebantur. Quapropter non est necessarium, ut cum quibusdam (qui proverbii hujus significationem ignorabant) loco *κάμηλος* (camelus) legatur *κάμιλος* (funis nauticus), hocce sensu: Sicut non quidem impossibile, summe tamen difficile est, funem nauticum, in tenuissima fila divisum, per foramen acus ducere, ita res summae difficultatis est, ut dives compos fiat beatitatis aeternae. Sed huic lectioni, quam perpauci codices habent, etiam id obstat, quod *κάμιλος* significatu: funis nauticus non legitur apud antiquos scriptores, occurrit primum apud Suidam.¹⁾ Ceterum lectio *εἰσελθεῖν* (per foramen acus intrare) praeferenda est lectioni: *διελθεῖν* (transire), qua stante foramen acus consideratur ut porta ad aliquam domum seu atrium; alterum *εἰσελθεῖν* est dein omittendum.

V. 25. *Mirabantur*, quia Jesus adeo clare edixit, divites difficillime fieri posse compotes beatitatis aeternae. — *Quis poterit salvus esse*, quia scil. pauci sunt, qui non cuperent esse divites, qui non inhiarent divitiis, et omnes (docente s. Augustino),

¹⁾ Cf. Schegg, Berl.

qui divitias cupiunt, in divitum numero habentur. Falsum autem est, quod nonnulli ¹⁾ putant, haec verba esse discipulorum argumentationem a majori ad minus, hoc modo: Si beatitatem coelesti potiri difficile est divitibus, qui subsidia habent multum benefaciendi, quanto magis illis, qui his subsidiis destituti sunt. Nam juxta verba Christi, uti Arnoldi recte observat, divitiae sunt maximum impedimentum salutis aeternae consequendae; ergo defectus hujus impedimenti esset adhuc majus impedimentum (juxta illam explicationem).

V. 26. *Aspiciens*, ut (juxta Chrysost.) anxiam eorum mentem mitigaret et pacaret. — *Apud homines hoc impossibile est*, humanae naturae viribus impossibile est diviti, opibus suis intricato, salutem aeternam consequi, quia propria virtute non potest se abstrahere ab amore mundi et studio rerum temporalium. — *Apud Deum omnia possibilia sunt*, Deo omnia possibilia sunt, et proinde etiam istud, quia est auctor gratiae, per quam omnes naturae difficultates facile superari possunt; hinc et per specialem gratiam Dei fieri potest, ut dives opes abjiciat, vel ut eas servans, cor eis non apponat, sed illis recte utatur (Aug.). Praepositio *παρὰ* cum dativo (*παρὰ ἀνθρώποις, θεῷ*) loco simplicis dativi, aut: in potestate alicujus situm esse.

5. Praemia constantibus Christi asseclis promissa (27—30).

(Marc. 10, 28—31. Luc. 18, 28—30.)

V. 27. *Respondens* (*ἀποκριθεὶς*); cf. 11, 25. — *Quid ergo erit nobis?* quale nobis praemium continget? Causa, cur Petrus id interrogarit, fuit, quod Christus juveni promisisset, eum, si possessiones suas relicturus eumque secuturus esset, thesaurum in coelo habiturum esse. Petrus aliique apostoli fecerant jam, quod Christus ab illo juvene postulaverat; cum autem sperare non auderent talem thesaurum in coelo, uti juvenis ille, quia hic possessiones multas relicturus erat, apostoli vero paucas et exiguas, aut etiam nullas reliquerant, Petrus scire voluit,

¹⁾ Meyerus, Berl.

quale praemium in regno Messiano (in coelo) ipsis olim continget, qui, etsi paucas et exiguas reliquissent possessiones, voluntarie illas abdicarunt (Mald.).

V. 28. *Vos, qui secuti estis me.* Non dicit Christus simul: reliquistis omnia; nam dicendo, quod majus erat, intelligit, quod minus erat (Hieron.). — *In regeneratione* (ἐν παλιγγενεσίᾳ; ex πάλιν et γένεσις; Hesychius: τὸ ἐκ δευτέρου γεννηθῆναι = regeneratio). In N. T. duplex datur regeneratio; prima est animae per baptismum (cf. Joan. 3, 5.), et altera est illa restauratio, renovatio, quae fiet in fine hujus mundi, quando peccato et morte (ultimo Christi adversario) penitus devictis per gloriosam redemptorum resurrectionem, universum, seu universa creatura rationis expers, in istum gloriosum statum immutabitur, ad quem, quum ad eum juxta primaevam Dei ideam initio destinata esset, si homo lapsus non fuisset, pervenisset, et quem statum gloriosum nunc gemebunda exspectat (coll. 2 Pet. 3, 12. Rom. 8, 18. seq.). De hac altera est hic cogitandum, quum sit sermo de extremo judicio. — *Cum sederit filius hominis in sede majestatis suae*, quando ego Messias ut iudex, in mea gloriosa natura humana (in corpore immortalis et glorificato) apparebo Majestas, δόξα (gloria) est h. l. gloriosa Christi natura humana; et thronus gloriae est solium, in quo Christus in extremo judicio se in sua natura gloriosa ostendet (cf. Act. 7, 55.). — *Sedebitis et vos.* Repetiit: et vos, ob sententiam intermediam: cum sederit filius hominis. Allusit simul his ad regum morem, qui in summo tribunali consistunt, consiliarios autem sibi habent in consessu proximos. — *Super sedes duodecim.* Dicit duodecim, quamvis Judas honore illo excidisset, quia duodecim erant apostoli, quibuscum loquebatur; non quod putaret, etiam Judam sessurum esse, sed, quod, si in apostolatu perstitisset, sicut alii sessurus fuisset; quasi dicat: apostolorum officium hoc habere propositum praemium, ut qui eo bene functus fuerit, super sedem in judicio sessurus sit et ceteros judicaturus (Mald.). Hinc verba illa valent id ac: sedebitis unusquisque super sedem suam. — *Judicantes*, non tantum comparatione sui cum impiis, nec etiam approbatione sententiae Christi solum, quomodo omnes boni judicabunt (coll. 1 Cor. 6, 2.); sed multo honorificentiori modo, quasi regni coelorum primores et principes et quasi asses-

sores Christi iudicis iudicabunt, quin certe dici possit, quomodo iudicaturi sint. — *Duodecim tribus Israël*, i. e. totum populum Judaicum (numerus certus pro incerto positus); quum autem hic populus sit radix, in quam etiam populi gentiles inserti sunt (coll. Rom. 11, 17—24.), ut participes fiant salutis in Christo, ideo per populum Israël intelligenda est universitas eorum, qui ad regnum Christi (ecclesiam) pertinent, ergo Israël κατὰ πνεῦμα, i. e. omnes credentes, fideles Christi.¹⁾ Sic ergo Christus respondit ad Petri quaestionem: *quid ergo erit nobis?*

V. 29. Nunc docet Christus, etiam eos, qui propter se aliquid dumtaxat reliquerint, praemium magnum accepturos esse. — *Uxorem* (ἡ γυναῖκα); vox haec recte omittitur a Lachmanno et Tischendorfio. — *Centuplum* (ἐκατονταπλασίονα); sed huic lectioni, quae ex Marco (10, 30.) huc illata est, praefenda est lectio πολλαπλασίονα, multiplicia. Ceterum sensus non mutatur, quum istud centuplum (numerus finitus pro indefinito positus) significet multipliciter. Lucas (18, 30.) clarius habet: *et non recipiat multo plura* (multiplicia) *in hoc tempore et in saeculo venturo vitam aeternam* — *Accipiet*, scil. in hac vita (coll. Marc. 10, 30. et Luc. 18, 30.) nimirum animi tranquillitatem, pacem et consolationes divinas, nec non et homines probos, qui eum iustarum cognatorum amaturi vitaeque necessaria ei suppeditaturi sint. — *Et vitam aeternam possidebit*, nimirum in futuro saeculo (coll. Marco et Luca).

V. 30. *Multi autem erunt primi novissimi et novissimi primi*. Verba haec dixit Christus, ut impediret omnem fastum in apostolis, quippe qui facile cogitare potuissent, se primas partes praecipuaeque munera et praemia obtenturos esse ideo, quod primi Christum sunt secuti, simulque alacriores eos in muneris ipsorum partibus obeundis his efficere voluit. Sensus est: Non temporis, quo quis me sectari coeperit, respectus normae instar erit, juxta quam praemiorum mensura assignabitur; sed perceptio praemii (vitae aeternae) pendet ex eo, ut quis vocationi divinae obsequens, in bene operando usque ad finem vitae perseveret. Ceterum sive cum voce multi (πολλοί) conjungatur vox primi (πρῶτοι), ita ut vocabulum

¹⁾ Cf. Mald., Schegg.

novissimi (ἐσχατοί) sit praedicatum, sive cum voce multi conjungatur vocabulum novissimi, ita ut vox primi sit praedicatum, sensus in substantia non mutatur. — Nonnulli interpretes ¹⁾ verba primi et ultimi intelligunt non de tempore, sed de dignitate, putantes, Christum ita occurrere tacitae apostolorum objectioni, qui poterant intra se cogitare: qui fieri poterit, ut nos viles, pauperes, ignorantes et ignobiles, judicemus duodecim tribus Israël, in quibus sunt viri plurimi dignitate, opibus, scientia et auctoritate eminentes? Cui explicationi obstat sequens parabola, qua Christus hoc dictum suum explicat (γὰρ).

Caput XX.

1. Parabola de operariis vineae (v. 1—16).

V. 1. *Simile est regnum coelorum homini patrifamilias, qui exiit conducere operarios*, i. e. similiter agitur in regno coelorum (in ecclesia), quemadmodum, si paterfamilias aliquis conducere operarios. — *Primo mane*, mox ut diluxit, cum prima luce. — *In vineam suam*, ad operam vineae suae impendendam, seu qui vineam ipsius colerent.

V. 2. *Conventione autem facta ex denario diurno* (ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν), postquam autem convenerat cum operariis ob unum denarium per illum, qui modo illuxit diem, i. e. ob unum denarium, quem per illum diem pro opera sibi facienda acciperent. Praepositio ἐκ indicat causam conventionis dominum inter et operarios, et ἡμέραν est accusativus temporis pertinens ad vocem δηναρίου, hinc versio Vulgatae recta. Ceterum denarius fuisse videtur merces diurna, quae tum temporis operariis dari solebat (cf. Tob. 5, 14. et loca Talm.).

V. 3. *Circa horam tertiam*. De distributione diei et noctis apud Judaeos vid. commentar. in evang. s. Joan. 1, 39. — *Stantes in foro*. Solebant nimirum apud antiquos, qui aliis operam suam locare volebant, in foro se sistere.

¹⁾ Franc. Lucas, Jansen., a Lap., Patrit.

V. 4. *Et illis*, i. e. sicut prima vice conductis, ita etiam his dixit. — *Quod justum fuerit, dabo vobis*; non dicit: denarium, quia jam pars diei praeteriit, denarius autem merces erat diurni laboris.

V. 5. *Fecit similiter* conductos misit in vineam.

V. 8. *Procuratori*, (ἐπιτρόπος), administratori rei domesticae. — *Mercedem*, scil. pro diurno labore dari solitam. — *Incipiens a novissimis usque ad primos* (brachylogice dictum), incipiens ab ultimis et procedens usque ad primos.

V. 9. *Qui circa undecimam horam venerant*, qui circa horam quintam pomeridianam in vineam missi erant. — *Acceperunt singulos denarios*, acceperunt singuli denarium. Praepositio ἀνὰ saepe ponitur sensu distributivo, ita et h. l.

V. 10. *Plus* (πλεῖον, lectio πλείονα scil. δηνάρια est interpretamentum), i. e. plus quam denarium.

V. 12—14. *Hi*, cum contemptu. *Una hora fecerunt* (ἐποίησαν) una hora operati sunt, seu opus fecerunt. — *Qui portavimus pondus diei et aestus*, qui exantlavimus (pertulimus molestum diei laborem solisque ardorem. — *Uni*, loco omnium. — *Tolle, quod tuum est*, i. e. denarium tuum. — *Sicut et tibi*, scil. dedi.

V. 15. *An non licet mihi*, nimirum in rebus meis, seu melius (ob v. 14. τὸ σὸν): quod attinet ad bona mea, seu de meo (Aug.), uti habet textus graecus (ἐν τοῖς ἐμοῖς). — *An oculus tuus nequam est*, an tu operariis aliis invides, quia ego in alium liberalis, benignus sum? Malus enim oculus Hebraeis significat invidiam (coll. Marc. 7, 22. et praeprimis Proverb. 28, 22; 23, 6., ubi pro homine invido est hebraice ׁוּ ׁוּ, oculus malus). Lectio εἰ ὁ ὀφθαλμός, utpote difficilior, ob testes praestantissimos praeferenda est lectioni ἢ ὁ ὀφθαλμός, et particula εἰ sumenda est ut particula directae interrogationis. ¹⁾

V. 16. *Sic*, i. e. sicut ultimo vocati primo vocatis aequabantur. — *Erunt novissimi primi*, ultimo vocati in praemio pares erunt primo vocatis. — *Et primi novissimi*, et primo vocati in praemio non erunt majores ultimo vocatis — sic erit in regno Messiano, in quo pariter non aestimatur tempus, quo quis vocatus fuerit et laboraverit (quum id a gratia divina pendeat), sed

¹⁾ Cf. Schegg.

ut quis divinae vocationi obsequens in bene operando usque ad finem perseveret. *Multi enim sunt vocati, pauci vero electi.* Verbis his probat, quomodo id ita fieri possit, quasi dicat: nam multi quidem vocati sunt in ecclesiam (in regnum Messiae), ut in ea Deo serviendo per opera justitiae operentur, et quidem interveniente promissione mercedis (vitae aeternae, coll. v. 2.), sed pauci, qui eximium beatitudinis gradum consequuntur; seu; ex illis multis, qui beatitudinem accipient aeternam, pauci excipientur ab illa primorum cum ultimis aequatione, i. e. pauci eximium beatitudinis gradum consequuntur, idque non vi meriti, aut promissionis divinae, sed ob Dei misericordiam et amorem. Hisce verbis respicit Christus ad 19, 28., iisque responsionem dat ad Petri quaestionem: *quid ergo erit nobis?* — Verba haec plerumque ita explicantur: Multi sunt vocati ad beatitudinem aeternam, sed non ad eam electi, quia vocationem suam non sequuntur. Sed explicatio haec ideo admitti non potest, quia parabola de iis tantum loquitur, qui omnes vocationem sunt secuti et revera compotes facti beatitudinis aeternae. Si eadem verba: *multi enim sunt vocati* etc. postea (22, 14.) alio sensu occurrant: id nostrae explicationi non obstat, quia in utroque loco diversus adest contextus. Per electos h. l. sunt intelligendi praestantissimi, excellentissimi in vocatis; bona enim quaeque excellentia solent appellari electa, quod primum e multis eligi soleant. Cf. Mald. — Significatio parabolae. Per vineam significatur regnum Messianum, ecclesia his in terris (militans); paterfamilias est Deus, qui vario tempore vocat homines per gratiam suam in ecclesiam. Diversae horae sunt diversae hominum aetates, quibus ad fidem et justitiam faciendam in ecclesiam vocantur, quatenus alii in pueritia (summo mane), alii in adolescentia (hora tertia), alii aetate virili (hora sexta), alii in senectute (hora nona), alii in fine vitae (vespere) vocantur. Nonnulli per illas diversas horas intelligunt diversas mundi aetates: ab Adamo usque ad Noë; a Noë usque ad Abrahamum; ab Abrahamo usque ad Mosen; a Mose usque ad Christum. Sed hoc ideo probari non potest, quia primo vocati affirmant, se pondus diei et aestus totius diei portasse, dum ultimo vocati solum una hora laborarunt. Qui enim priori mundi aetate vocatus fuerat, non diutius laboravit, quam qui ultima mundi aetate vocatus est,

nimirum a vocatione sua usque ad mortem. Per forum significatur mundus; dies est totum tempus, quod inter ecclesiae foundationem a primo Christi adventu usque ad alterum tempore iudicii extremi interjectum est (Athanas.), aut pro singulis cujusvis hominis aetas, qua in ecclesia laborat; vespera est adventus Christi ad iudicium, pro singulis finis vitae. Dispensator est Christus; per denarium significatur beatitudo aeterna. Hanc accipiunt non tantum illi, qui per totam vitam Deo servierunt, eamque secundum conventionem meruerunt, sed ob magnam Dei benignitatem (quum in gratia sua distribuenda sit liberrimus) etiam illi, qui posteriori aliqua aetate vocabantur aut vocationem sequebantur, dummodo constanter deinceps coluerint virtutem. Cetera ornatus causa adjecta sunt. Cf. Mald.

2. Christus tertio praenuntiat passionem et mortem suam (17—19).

(Marc. 10, 32—34. Luc. 18, 31—34.)

V. 17. *Ascendens* (ἀναβαίνων). Cur dicit ascendens, vid. comment. in evang. s. Joann. pag. 58. — In itinere hoc, uti Marcus (10, 32.) refert, Jesus discipulis anteivit, docturus eos, quam prompti, cum opus esset obire mortem deberent; discipuli autem stupentes et timentes eum secuti sunt. Causa pavoris indeque stuporis, ait Beda, erat instans mortis periculum; stupabant enim, quod Christus animo tam alacri et resoluti se suosque in apertum mortis discrimen conjiceret; timebant vero, ne ipsi cum Christo paterentur et occiderentur. — *Secreto*. Noluit apostolis coram omnibus mortem sibi instantem dicere, quia turbare, nondum firmas in fide, audita nece offendi poterant. In textu graeco adhuc legitur: καὶ ἐν τῇ ὁδῷ, et in via.

V. 18. *Ecce*. Particula haec indicat h. l. tempus jam instans, quasi diceret: Ecce, jam in hoc ascensu prae foribus est, quod aliquoties praedixi vobis de morte mea (scil. 16, 21. seq. et 17, 21. seq.). — *Principibus sacerdotum et scribis*; vid. 2, 4. — *Condemnabunt eum morte*, non pronuntiando mortis sententiam potestate iudiciali (nam jus vitae et necis penes Pilatum erat), sed praeiudicio auctoritatis, dicentes ad Pilatum: reus est mortis (cf. 26, 66.). Vid. commentar in evang. s. Joann. 18, 31.

V. 19. *Gentibus*. Pilato ejusque ministris gentilibus. Praedixit nunc morte instante suam passionem et mortem, ut apostolos in fide sua suaeque passionis et resurrectionis firmaret. Lucas (18, 34.) simul dicit, *apostolos nihil horum intellexisse*, quod, uti Maldonatus, Chrysostomum secutus, ait, non ita intelligendum est, quasi Christi verba non intellexerint, quibus significaverat, se ad mortem progredi, sed ita, ut mortis ejus mysterium non comprehenderint, neque cognoverint, morte sua Christum salutem universo hominum generi allaturum esse, (quum enim a Christo terrenum regnum exspectarent, passionem et mortem ejus cum expectatione sua conciliare non poterant).

3. Filiorum Zebedaei petitio, Christi monita (20—28).

(Marc. 10, 35—45.)

V. 20. *Tunc*, quum audita resurrectionis mentione, discipuli, erroneis suis de regno Messiano terreno opinionibus repleti, putassent, Christum nunc conditurum esse regnum suum terrenum (Jans.). — *Mater*, Salome, uxor Zebedaei, mater Jacobi et Joannis, apostolorum (coll. 27, 56. Marc. 15, 40; 16, 1.). — *Adorans*, (προσκυνοῦσα), in genua prolabendo ei reverentiam exhibens. — *Petens*. Matthaeus non pugnat cum Marco, qui (10, 35.) ait, filios id a Christo petisse. Vel enim filii cum matre, vel per matrem haec sua vota proponere poterant. Filios autem fontem petitionis fuisse, inde patet, quod apud Matthaeum Christus responsum suum non ad matrem, sed ad filios dirigit.

V. 21. *Dic, ut sedeant hi duo filii mei, unus ad dexteram tuam, et unus ad sinistram in regno tuo* (ἐνέθ' ἡμῶν, vid. 4, 3.), fac, ut hi duo filii mei tibi ut regi, potestate et dignitate proximi sint in regno quondam tuo. Nam regi a dextris et a sinistris ii solent sedere, qui potestate et honore ei proximi sunt. Cf. 3 Reg. 2, 19.

V. 22. *Nescitis, quid petatis*, erroneam tenetis de mei regni indole opinionem, putantes, regnum meum esse terrenum, et ideo petitis bona temporalia et dignitates, quae contingere vobis nequeant, quum spiritualia solum pollicitus sum (Calm.); aut: nescitis, quid sit regnum meum, nempe non carnale, sed spirituale (Jans.). — *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?*

pag 268. *satisne virium habetis, ut eandem, quam ego sortem subeatis passionis et mortis? Quid sit calix metaphorice vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 11. Textus graecus in multis codicibus hoc loco, et s. Marcus (10, 38.) adhuc habet: et baptismo, quo ego baptizor, baptizari? (quae verba ex Marco huc illata sunt). Quibus verbis eadem sententia expressa est, ac praecedenti; nam etiam baptismus per metaphoram denotat sortem adversam, calamitates in hominem irruentes, quibus quasi undis obruitur et immergitur. — Possumus, volumus, parati sumus in mortem tecum ire. Ostendebant his voluntatem promptitudinemque patiendi pro Christo, ut postea exitus docuit.*

V. 23. *Calicem quidem meum bibetis*, perpessuri quidem estis pro me calamitates aerumnasque, et ita mihi similes eritis. Ita sunt verba haec explicanda, et non de morte violenta, quum Joannes naturali morte mortuus est, calamitates autem multas (v. c. exsilium) expertus. — *Sedere autem ad dexteram meam vel sinistram, non est meum dare, sed* (dabitur illis, δοθήσεται ἐξείνους, quod supplendum est) *quibus paratum est a Patre meo.* Vulgata post dare habet adhuc: vobis (scil. petentibus, sed certantibus et merentibus); alii vero (juxta codicem D.) volunt post dare supplere: aliis (ἄλλοις), quae utraque lectio originem debet conatui, locum hunc eripiendi Arianis, qui ex eo Christi auctoritatem probare volebant minorem esse, quam Patris. Dein stante alterutra lectione vis verborum: non est meum, minuitur, quin dicamus, tum deberet esse in textu graeco εἰ μὴ loco ἀλλά. Quapropter s. Augustinus dicit, hoc Christum non tanquam Deum, sed tanquam hominem dixisse, (uti infra 24, 36. Marc. 13, 32. dicit, *se nescire diem et horam judicii*). Sed, quum contextus nullum nutum, ut ita verba illa exponantur, praebeat, utique non est opus ad hanc confugere explicationem. Nam Christus h. l. non negat, suae potestatis esse, concedere, ut quis ad dexteram vel sinistram sedeat, quum diserte apud Lucam (22, 29. 30.) id docet; sed tantum dicit, non esse suae potestatis istud dandi, quia tantum illis dabitur, quibus a Patre suo paratum, per aeternum decretum destinatum est. Cur autem dixerit Christus: Quibus paratum est a Patre meo potius, quam: quibus paratum est a me, quasi plus Patri, quam sibi auctoritatis tribuat? Facilis est responsio, ait Maldonatus, id per usitatam in s. literis attributionem factum esse,

in quibus, etsi omnia opera externa, ut theologi dicunt, tribus personis communia sint, tamen quaedam uni, quaedam alteri personae, tanquam propria soleant attribui; ut potentia et providentia (opera potentiae et providentiae) Patri; sapientia (opera sapientiae) Filio; gratia et dona (opera gratiae et charitatis) Spiritui sancto. Quia ergo paratum esse est, esse praedestinatum, praedestinatio autem est genus quoddam providentiae, Patri potius, quam Filio tribuitur¹⁾.

V. 24. *Decem*, i. e. reliqui apostoli. — *Indignati sunt*, nimirum Jacobo et Joanni, ob tanti honoris cupiditatem, quo reliquos superare vellent; nam et ipsi ambiebant primas in regno Christi.

V. 25. *Vocavit eos*, reliquos decem. — *Principes gentium*, principes gentiles, a Dei cultu et religione alieni. — *Dominantur* (*κατακυριεύουσιν*), dominatum exercent. — *Eorum*, i. e. in eos, gentiles. — *Et qui majores sunt*, qui principum vice funguntur (seu magnates gentilium). — *Potestatem exercent in eos*, eo referunt dignitatem suam, ut jubeant et imperent. Utraque hac sententia vult Christus dicere: Quod affectatis, gentilium est, amantium solum dominatum, et potestate sua ad fastum et gloriam suam abutentium.

V. 26. *Non ita erit inter vos*, qui estis discipuli regni coelestis, ut in alterum alter dominatum exerceat. Futurum erit pro imperativo: esto. — *Major fieri*, insignis esse, seu excellere aliis. — *Sit vester minister*, non desideret dominari, sed humiliter de se sentiendo aliorum inserviat commodo.

V. 27. *Qui voluerit inter vos primus esse*, qui voluerit omnium princeps esse. — *Erit vester minister*, omnium commodo inserviat. Est gradatio. Utraque sententia (v. 26. 27.) aliis verbis expressa, haec est: Non fastus dominandi, sed humilitas, in aliorum ministerio se manifestans, comparat homini principatum in regno coelorum. Respectu ad nostrum locum dicit se summus pontifex servum servorum Christi.

V. 28. Ad probandam dicti sui veritatem, exemplum suum proponit, sensusque est: Sicut ego Messias non veni in hunc mundum ideo, ut regis terreni instar dominatum exerceam in alios, sed ut omnium saluti vel vitam profundendo prospice-

¹⁾ Cf. Bisp., Schegg.

rem et inservirem. Sic Christus manifeste edicit, dominium politicum a se et regno suo alienum esse. — *Dare animam suam* (δοῦναι τὴν ψυχὴν), vitam ponere, seu mortem subire. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 10, 11. — *Redemptionem*; graece est λύτρον, quod est pretium redemptionis, quod pro redimendo captivo vel mancipio, vel etiam pro re solvitur; metaphorice transfertur ad Christum, quatenus vitam suam profudit, ut e potestate peccati, maledictionis, diaboli et mortis homines liberaret. — *Pro multis* (ἀντὶ πολλῶν), loco (seu vice) multorum, seu: ne multis esset hominibus moriendum, nimirum sensu tropico, quo moritur, qui vitae aeternae expers, miseriae perpetuae (τῇ ἀπολείᾳ) traditur. Sic Christus hisce clare indicat, mortem suam fuisse sacrificium piaculare et vicarium. Pro multis, quia multus saepe poni solet pro: omnis (πᾶς), potest explicari per: pro omnibus; quod diserte s. Paulus (Rom. 8, 32; 2 Cor. 5, 14; 1 Tim. 2, 6.) docet, dicens, Christum pro omnibus omnino hominibus mortuum esse. Sed si etiam multus h. l. proprio suo significato accipitur, non adest difficultas; nam quantum ad voluntatem Christi et ad sufficientiam mortis ejus attinet, pro omnibus mortuus est, mortuus est enim, ut morte sua omnium hominum peccata auferret, et iterum mors ejus valebat ad omnium redemptionem; quantum vero ad efficientiam (seu fructum) attinet, solummodo pro multis mortuus est, scil. pro iis, qui per fidem et charitatem redemptionis ejus participes fiunt, seu qui in justitia per fidem accepta usque ad mortem perseverant (Chrys., Hieron. aliique). Cf. 26, 28.

4. Sanatio caecorum in vicinia Jerichuntis (29—34).

(Marc. 10, 46—52. Luc. 18, 35—43.)

V. 29. 30. *Et egredientibus illis ab Jericho*. Jericho erat urbs Palaestinae, sita in tribu Benjamin, ad fines tribus Ephraim, inter Hierosolymam et Jordanem. Ab Hierosolyma distabat 150, et 60 stadia a Jordane. — *Miserere nostri*, ita nimirum, ut visum nobis restituas. — *Fili David*, vid. 9, 27.

V. 31. *Increpabat eos*, vel ideo, ne clamoribus suis molesti essent Christo, vel ne turbarent eos audientes Christum doctorem.

V. 32. *Quid vultis?* Interrogabat eos, non ac si ignoraret, quid vellent, sed quia illis occasionem praebere volebat, petitionem suam manifestandi, ut ita firmaretur fides eorum.

V. 33. *Ut aperiuntur oculi nostri*, i. e. cupimus (*θέλωμεν*), quod supplendum est ex antecedenti quaestione: quid vultis, ut visum recuperemus. S. Matthaeus duos caecos Jesum sanasse memorat. Lucas (18, 36—43.) et Marcus (10, 46.) unius tantum mentionem faciunt; et quidem Marcus dicit, hoc factum esse, cum Jesus proficisceretur Jerichunte, Lucas autem ait, hoc evenisse, quum appropinquaret Jerichunti. Difficultas haec ita potest expediri: Factum de quo Lucas loquitur, non est idem, de quo Matthaeus et Marcus sermonem faciunt: ergo posito hoc, antequam Jesus Jericho ingrederetur, sanatus est ab eo caecus, de quo Lucas agit; dein autem hujus miraculi fama adductos esse (juxta s. Aug.) alios duos, qui a Christo Jerichunte egresso visum receperant, et de quibus narrant Matthaeus et Marcus, et quidem Marcus de uno tantum loquitur, quia iste fors nobilior et vulgo magis celebrer erat, ideoque etiam et nomen caeci (Bartimaeus) et patris ejus (Timaus) expressit; quo posito tres fuissent a Christo caeci sanati. Patritius rem ita proponit: Unus caecus sanatus est, antequam Jerichuntem veniret Dominus, de quo loquitur Lucas; dein vero, cum Jerichunte egrederetur, sanatus est alius, Bartimaeus nomine, de quo Marcus loquitur; Matthaeus vero de his duobus h. l. conjunctim loquitur, ita ut duo caeci sanati essent. ¹⁾

Caput XXI.

1. Solemnis Christi in metropolin ingressus (v. 1—11).

(Marc. 11, 1—11. Luc. 19, 29—44. Joan. 12, 12—15.)

Juxta synopticos videtur Jesus statim profectus esse Jerichunte Hierosolymam; quod tamen non ita est. Nam, uti s. Joannes (12, 1. seq.) docet, profectus est Christus ex urbe Jericho

¹⁾ Patrit. de evang. I, 234. et in Marc. 10, 46.

Bethaniam, in quem vicum pervenit feria sexta (8. Nizanis), ubi sequente sabbato commoratus est, et ibi in domo Simonis leprosi (Marc. 14, 3. Matth. 26, 6.) coena exceptus est, in qua a Maria unctus fuerat. ¹⁾ Die dominica [10. Nizanis, ergo die illo, quo agnus juxta legem (Exod. 12, 3—6.) eligebatur, proximo solemni paschatis mactandus] dein Hierosolymam solemniter ingressus est (cf. commentar. in evang. s. Joan. 12, 1). Unctionem ipsam Jesu postea nullo temporis ordine servato Matthaeus (26, 6. seq.) et Marcus (14, 3. seq.) narrant, ut ostenderent, qua occasione a Juda consilium Jesum prodendi captum esset. Cur Hierosolymam tenderet, quamvis sciret, mortem suam a Judaeorum senatu decretam esse, vid. comment. in evang. s. Joan. 12, 12. pag. 203.

V. 1. *Quum appropinquassent*, propius advenissent Jesus ejusque asseclae. — *Bethphage*, in viciniam Bethphages; nam coll. v. 2. misit Jesus duos discipulos in Bethphages vicum, ergo Jesus cum reliquis itineris sociis non in ipso vico Bethphage, sed prope illum commorabatur, quod loco parallelo Lucae (19, 29.) confirmatur, ubi Jesus appropinquasse ad Bethphage et Bethaniam legitur. Bethphage erat vicus, situs ad radicem orientalem montis olivarum, ad occidentem Bethaniae, 15 stadiis ab Hierosolyma remotae, paululum vicinior urbi Hierosolymae, quam Bethania. Nomen sortitur a בֵּית פִּיָּתוּחַ, domus ficuum, grossulorum. Cum Lucas (19, 29.) et Marcus (juxta textum receptum) scribunt: cum appropinquasset ad Bethphage et Bethaniam, nonnulli (Robinson) colligebant, Bethphagen longius fuisse ab Hierosolyma remotam, quam Bethaniam. Sed falso; nam juxta Joannem (12, 12.) Jesus ex vico Bethania ibat Hierosolymam; hinc, si in hac via in viciniam venerat Bethphages, utique Bethphage vicinior Hierosolymae esse debebat. Lucas ergo et Marcus de locis istis in genere loquuntur, quin ipsum utriusque vici situm accurate significare vellent ²⁾. — *Ad montem oliveti*. De monte hoc vid. commentar. in evang. s. Joan. 8, 1. pag. 146.

V. 2. *In castellum*, in vicum Bethphage. — *Quod contra vos est*, i. e. qui vicus vobis oppositus, seu ante vos est. — *Pullum*, nimirum asininum, quia asina commemoratur. Vid. com-

¹⁾ Cf. Wieseler chronolog. Synopse der Evang., Langen: die letzten Lebensstage Jesu S. 7. ²⁾ Cf. Jans., a Lap., Langen.

mentar. in evang. s. Joan. 12, 14. — *Adducite mihi*, scil. asinam et pullum. Asinam adduci jubet, ut pullus fortasse adhuc lactens, facilius ad ipsum adduci et Jesum ei insidentem facilius Hierosolymam portare posset.

V. 3. *Aliquid dixerit*, respectu solutionis et abductionis utriusque animalis. — *Et confestim dimittet eos*; graece εὐθέως δὲ confestim autem = potius confestim concedet, ut uterque ad me adducatur asinus. Intelligitur ex hoc versu, uti ex sequentibus, hominibus, quorum erat uterque asinus, et universim hominibus vici illius, Christi personam notam jam fuisse, et magnae apud illos auctoritatis.

V. 4. Versu hoc causa indicatur, ob quam hoc factum est, scil. ideo, ut impleretur oraculum, quod praedixerat propheta Zacharias (9, 9.). Effatum hoc non verbotenus, sed memoriter, quoad sensum, est adductum. *Ut (ίνα) finaliter accipiendum est.*

V. 5. *Dicite filiae Sion: ecce rex tuus venit tibi mansuetus* Vid. commentar. in evang. s. Joan. 12, 15. — *Sedens super asinam et pullum*. Stante hac versione Christus alternis vicibus utrique asino, nimirum primum asinae matri, dein ejus pullo insedit, quod juxta nonnullos ideo fecisset, ut significaret, se esse dominum tum Judaeorum (per asinam significatorum), tum gentilium (significatorum per pullum, utpote nullo legis jugo domitorum). Sed, quum ceteri evangelistae omnes aperte dicunt, Jesum pullo asinino insedissee, asinae matris ne mentione quidem facta, graeca verba potius vertenda sunt: super asinum et pullum, particula et (καί) autem explicative sumenda: nimirum, ita ut sensus sit: super asinum, nimirum (seu: et quidem) pullum. Quod autem graecum ὄνον ita verti possit, haud potest dubium esse, quia ὄνος tum asinum, tum asinam denotat ¹⁾. — *Filium subjugalis*, super filium jumentum, i. e. asini; nam graecum ὑποζύγιον in universum denotat omne jumentum, inprimis tamen de asinis usurpatur. Pullos animalium Graeci nominant filios (υἱούς vel παῖδια).

V. 7. *Et imposuerunt super eos*, super asinam et pullum, et hoc ideo, quia ignorabant, utro Jesus uti vellet; qua re magistro suo amorem et reverentiam suam demonstrarunt. —

1) Cf. Berlepsch.

Et eum desuper sedere fecerunt, quasi in graeco esset: καὶ ἐπεκάθισαν αὐτὸν ἐπάνω, quae lectio in nullo codice graeco antiquo invenitur. Praeferenda est lectio: καὶ ἐπεκάθισεν ἐπάνω αὐτῶν, et insedit iis, scil. vestimentis. (Ita jam Theophyl. et Euthym.)

V. 8. *Plurima turba*, plurimi alii Judaei, qui ad festum paschale Hierosolymam venerant et resurrectionem Lazari mortui audiverant, Hierosolyma egressi, Christo obviam iverunt (Joan. 12, 12. 13.), ut eum qua Messiam Hierosolymam solemniter deducerent. — *Straverunt vestimenta sua in via; alii autem caedebant ramos de arboribus et sternebant in via.* Juxta Joannem (12, 13.) quidam gestabant ramos palmarum. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 12, 13. *pag 200.*

V. 9. Vid. comment. in evang. s. Joan. 12, 13.

V. 10. *Commota est*, nimirum extraordinario Jesu in urbem ingressu et quasi triumpho. — *Universa civitas*, cives Hierosolymitani, maxime sacerdotes.

V. 11. *Propheta*, ille propheta per excellentiam, promissus a Deo. — *A Nazareth*, i. e. popularis noster, utpote Nazarethi educatus. Verosimile enim est, in turba hac permultos fuisse Galilaeos, qui verbis illis laetitiam suam manifestare volebant, quod ipse sit popularis eorum.

2. Altera negotiatorum e templo ejectio **(12—17).**

(Marc. 11, 15—18. Luc. 19, 45—48.)

V. 12. 13. Haec templi purgatio non est facta illo die (10. Nizanis), quo Christus Hierosolymam ingressus est, sed teste Marco (11, 11. 15.) postridie (die lunae). Christus enim, docente Marco, qui diligentius ordinem constituit, post solemnem ingressum, vespera ivit Bethaniam, ibique pernoctavit (sicut pridie, quod et diebus insequentibus fecit coll. Luc. 21, 37. 38.), postridie dominicae i. e. feria secunda sive die lunae, mane iterum rediit Hierosolymam atque in itinere ficulneae maledixit, et dein Hierosolymam ingressus, templum purgabat. S. Matthaeus vero, qui etiam alias ordinem chronologicum non servat, hunc eventum ita refert, ac si statim post Christi in urbem ingressum contigisset. Reliqua vid. in commentar. in evang. s. Joan. 2, 14—16. *pag 58.*

V. 14. Postquam Jesus ut rex novus palatium suum repurgaverat, deinde in eo consedit et dona regali munificentia populo suo distribuit, rem agens dignam loco, quum turbae praeconium coelestibus signis sancivit et palam fecit, vere in se competere jus honoremque Messiae, quem propheta Jesaias (35, 5. 6.) insignivit verbis: „*Tunc aperientur oculi caecorum et aures surdorum patebunt; tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua mutorum* etc.“ (Franc. Luc.).

V. 15. *Mirabilia*, miranda ejus facta, illam scil. ejectionem et salvationem aegrorum. — *Pueros clamantes*, i. e. repetentes acclamationes majorum. — *Principes sacerdotum et scribae*, quorum praeter alia simul erat, curare, quae in templo fiebant et docebantur. — *Indignati sunt*, scil. Jesu, quia laudem illam, qua Messias proclamabatur, accipiebat.

V. 16. *Audis, quid isti dicunt?* i. e. quum id audis, impedi istam acclamationem. Hisce partim vituperant, quod Christus illam acclamationem non impediat; partim rescire volunt, utrum Christus hanc sibi laudem arroget jactetque se Messiam. — *Utique*, scil. audio, sed non est, cur illos impediam. — *Quia* (ὅτι) h. l. redundat. — *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem*. Verba haec desumpta sunt ex psalmo 8. (v. 3.), in quo psaltes canit laudem, qua Deus ab universa creatura, a coelo et terra usque ad infantes lactentes, celebratur. Quum autem Christus verba illa in se transtulit, patet, eum illis se declarare Deum, quasi diceret: Quia vos me ut Messiam non agnoscitis, nec laude, quae mihi competit, celebratis, Deus mihi laudem paravit ex ore infantium elinguium et balbutientium; imo, ut Lucas (19, 40.) addit, *si hi tacuerint, lapides clamabunt* ¹⁾.

V. 17. *In Bethaniam*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 11, 1. — *Ibique mansit*, i. e. pernoctavit.

3. Ficui sterili Christus maledicit (18—22).

(Marc. 11, 11—14. 19—26.)

V. 18. *Mane*, scil. diei post solemnem ingressum, die lunae, quo dein purgatio templi facta est (coll. Marc. 11, 12.). S. Matthaeus eventum hunc post templi purgationem ponit, quia

¹⁾ Cf. Schegg Erklärung der Psalmen I. S. 82.

exsecratione illa symbolice veritatem aliquam significare volebat. — *In civitatem*, scil. Hierosolymam.

V. 19. *Arborem unam* (μίαν); alii: quandam (=τινα); alii: solam, quae, quum folia haberet, spem dabat famis levandae. Altera explicatio melior. — *Secus viam*, i. e. juxta seu ad viam. Arbores ficus ad viam plantabantur, quia pulvis fertilitatem earum adjuvare dicitur. — *Venit ad eam, et nihil invenit in ea, nisi folia tantum*. In Palaestina (et generatim in oriente) ficus ter fructus singulis annis ferre solet: 1.) ficus praecoces (בכורים), circa finem mensis Martii adolescent, sed maturescunt demum exeunte Junio (Jes. 28, 4. Jerem. 24, 2.); 2.) alterum genus ficuum aestivarum (Kermuse) mense Junio erumpere solet, sed maturescit demum Augusto; 3.) ficus denique serotinae (ut h. l.) per hiemem in arbore manent ac vere inter novas frondes foliaque maturescunt. Sic ergo poterat Jesus circa festum paschatis, quamvis, uti Marcus (11, 15.) scribit, *non esset tempus ficuum* (scil. maturarum), sperare, se in arbore foliis instructa, inventurum esse ficum unam alteramve serotinam; quam cum non invenisset, maledixit ficulneae. Sed hac maledictione et arefactione arboris repentina Christus discipulis simul sortem populi Judaici adumbrare volebat. Ficus enim haec ad viam sola stans est symbolum populi Judaici. Hic a Deo inter reliquos populos electus, legem acceperat, et ad ejus observationem saepius per prophetas monebatur; quapropter in hoc populo Messias eximias virtutes merito desiderare (esurire) et exspectare potuit, nominatim fidem in se firmam et vivam; ast sicut ficus illa foliis luxurians fructum habebat nullum, ita populus Judaicus praeter nuda sterilium ceremoniarum folia subministravit nihil, utpote pietate verisque virtutibus vacuus, quapropter, uti ficus maledicta arefacta est, etiam hic populus reprobabatur et ut arbor arefacta stabit usque ad finem mundi (coll. Rom. 11, 30.), vacua omnibus fructibus moralibus, utpote destituta humore fidei et gratiae, ut perpetuum signum maledictionis divinae. Eandem rem vividius depingit V. 33—46.

V. 20. *Et videntes discipuli*, non nunc, sed postridie (feria tertia) mane, cum illac praeterirent (coll. Marc. 11, 20.). — *Mirati sunt*, de tanta virtute maledictionis. — *Quomodo continuo aruit*, scil. ad illius sententiae pronuntiationem.

V. 21. Admiracione apostolorum utitur Christus, ut fidem eorum in se, Messiam, firmiorem redderet, eosque moneret, ipsos viva firmaque fide adhuc majora patratuuros esse, quam id est, quod in ficu factum est. — *Haesitaveritis*, dubitaveritis, vacillaveritis. — *Non solum de ficulnea facietis*, non solum id, quod in ficu factum est, perficietis. — *Sed et, si monti huic dixeritis: tolle et jacta te in mare, fiet*, i. e. majora patrabitis. Cetera vid. 17, 19.

V. 22. Videsis dicta 7, 7—10; 18, 19.

4. Christus respondet ad quaestionem de potestate ipsius (23—27).

(Marc. 11, 27—33. Luc. 20, 1—8.)

V. 23. *Et quum venisset in templum* (εἰς τὸ ἱερόν), in templi atrium vel in porticus. — *Principes sacerdotum et seniores populi*, et (coll. Marc. 11, 27.) legisperiti, qui omnes erant membra synedrii magni. Odium adversariorum Christi jam summum evasisit, quia tam multi Christo adhaerere; quum tamen aperta vi eum in templo aggredi non auderent, utpote populum timentes (Marc. 11, 18.), dolosis interrogationibus eum capere et perdere studebant. Primum synedri legatos ad eum mittebant, qui ipsum interrogarent: *In qua potestate*, qua auctoritate. — *Haec faciat*, nimirum doceat, templum purgaverit aegrotosque ibi sanaverit. — *Quis dedit tibi hanc potestatem?* Interrogatione hac fors sperabant, Christum dicturum esse, Deum ipsi hanc potestatem dedisse, se divina agere auctoritate; quod si fecisset, eum de laesa Jehovahae majestate accusassent.

V. 24. *Respondens Jesus*, non aperte, sed more, antiquis usitato, nova quaestione tali, cujus solutio responsum simul contineret ad quaestionem priorem. — *Interrogabo vos et ego unum sermonem*, etiam ego unum verbum quaestionis vobis dicere volo, seu unam quaestionem vobis proponam.

V. 25. Adfertur ipsa Christi quaestio. — *Baptismus Joannis*. Sub baptismo intelligendum est omne ejus munus, hinc unacum baptismo doctrina, praedicatio et testimonium de Jesu; quia autem baptismus praecipua ejus functio erat, totum munus nomine baptismi designat. — *De coelo*, a Deo, seu: an divina egit auctoritate; nam opponitur verbis: ex hominibus. Sensus

est: Quae Joannes Bapt. egit, numne auctore Deo, divina auctoritate, tanquam divinus legatus egit, an autem impulsu, jussu humano? — *Cogitabant inter se* (διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς), inter se clam deliberabant, utpote intelligentes vim quaestionis Christi.

V. 26. *Si dixerimus, e coelo, dicet nobis: quare ergo non credidistis ei?* si responderimus, divina auctoritate prodiisse ac egisse Joannem, nobis dicere posset: cur, quum ea, quae Joannes ut legatus divinus docuit, vera esse negare non possitis, non credidistis ei praedicanti et testificanti, me esse Messiam (coll. Joan. 1, 26. 29.). Propterea non responderunt, divina auctoritate prodiisse et egisse Joannem. — *Si autem dixerimus, ex hominibus, timemus turbam*, si autem responderimus, humano impulsu, jussu, eum prodiisse ac egisse, metuendus est populus, ne, uti habet Lucas (20, 5.) *lapidet nos, ut blasphemos*. — *Omnes enim habebant Joannem sicut prophetam*, nam omnes Joannem maximi aestimabant, eum prophetam ac praecursorem Messiae habebant.

V. 27. *Nescimus*, nempe id, quod ipsis etiam fatentibus totus populus noverat, quod ex ore Joannis audierant (Joan. 1, 19—24. 32.); unde multis modis mentiuntur. Propterea et Christus eos indignos habuit, quibus responderet.

5. Prima parabola de duobus filiis jussis in vinea operari (28—32).

V. 28. Quod maligni illi dicere noluerunt, scil. Joannem divina auctoritate prodiisse ac egisse, id Christus ipse pronuntiat, et in parabola illos summae improbitatis et simulationis coarguit (a Lap.). — *Quid vobis videtur?* Formula hac vult Jesus attentos reddere ad ea, quae dicturus est.

V. 30. *Eo*, scil. in vineam operatum. — *Domine*; vox honoris, qua etiam liberi apud Hebraeos patrem compellabant.

V. 31. *Praecedent*, in graeco est praesens: praecedunt, i. e. viam vobis ostendunt (exemplum praebent), qua ad beatitudinem coelestem itur (seu: prius quam vos veniunt in regnum coelorum).

V. 32. *Venit enim*. Reddit rationem dicti prioris. — *In via justitiae*, incedens in via, quam justitia praescribit, postulat, seu agens vitam perfecte justam, sanctam. — *Publicani et mere-*

trices crediderunt ei, et animum in melius mutarunt. — *Videntes*, scil. portitores et meretrices credidisse et animum in melius mutasse. — *Nec poenitentiam habuistis*, nec posthac poenitentiam egistis, ut fidem Joanni haberetis. — Parabola significatio est haec: Homo ille, qui duos habebat filios est Deus; vinea est regnum Dei; prior filius sunt portitores et meretrices (peccatores publici, homines flagitiosi); nam ante Joannis adventum Deo eos per legem et prophetas ad poenitentiam provocanti non obdiderunt, postquam vero Joannes exstitit, fidem ei habuerunt, ita ut ejus praeconio convenienter animo in melius immutato, Deo servirent. Filius posterior sunt synedri, qui ficta pietate simulabant, se Dei mandatis in V. T. praescriptis obtemperare, sed revera non serviebant, nec postea, quum Joannes exstisset, et exemplum portitorum et meretricum vidissent, poenitentiam egerunt. Ita plerique Maldonatum secuti. Permulti tamen Patres (Athanas., Chrysost., Hieron.) aliique (Beda, Theophyl.) per primum filium intelligunt gentiles, per alterum Judaeos. Explicatio haec, quum ei contextus non favet, tantummodo admitti potest ut applicatio practica ¹⁾.

6. Altera parabola de vinitoribus (33—46).

(Marc. 12, 1—12. Luc. 20, 9—19.)

V. 33. Pergit Jesus alia parabola notare impietatem et levitatem synedrorum. — *Audite*; alloquitur synedros, sed in his simul populum, qui (coll. Luc. 20, 9.) aderat. Parabola haec mutuata est ex Jesaia (5, 1. seq.). — *Homo erat paterfamilias* (= erat homo paterfamilias); vid. 18, 23. — *Torcular*, lacum torcularium (id quod ὀπολῆγιον apud Marcum, i. e. lacus, seu vas torculari suppositum), terrae infossum, in quem uvarum liquor per homines expressus influit. — *Aedificavit turrin*. Turres apud veteres in hortis et vineis, quo diligentius fructus custodiri possent, exstruebantur. — *Agricolis*, vinitoribus. — *Locavit*, colendam tradidit, ea scil. sub conditione, ut pars fructuum ei redderetur (coll. Luc. 20, 10.).

¹⁾ Cf. Mald., a Lap.

V. 34. *Tempus fructuum*, scil. maturorum, seu tempus vindemiae. — *Fructus ejus*, i. e. patrisfamilias. Alii cum Vulgata pronomen ejus referunt ad vineam, hoc sensu: fructus, quos vinea genuit. Sed prior explicatio praeferenda est.

V. 35. *Dixerunt intra se*, inter se locuti sunt. — Significatio parabolae: Homo paterfamilias est Deus; vinea est ecclesia V. T. seu theocratia Judaica V. T., quam Deus condidit, et ne per gentiles corrumperetur, eam sepe legis circumdedit; in ea ut torcular condidit altare, in quo continuo victimarum sanguis, Christi sanguinem praefigurans, manabat, et ut turrim exstruxit templum, ex quo agricolae velut speculatores e specula ad custodiam vineae (populi electi) prospectabant ¹⁾. Alii (Mald.) per turrim, torcular et sepem nil aliud exprimi putant, quam: Deum omnibus rebus necessariis vineam instruxisse, seu fecisse vineae (ecclesiae) suae, quidquid facere debuit (coll. Jes. 5, 4.). Vinitores sunt sacerdotes, legisperiti et seniores populi, quibus ut custodibus Israël (Jes. 62, 6.) Deus ecclesiae suae curam demandavit, dum ipse peregre profectus est, nimirum inde a lege data usque dum ipse incarnatus in sua venerit atque populi sui curam suscepit (Orig.). Fructus, quos dominus sibi reddendos postulavit, erant gloria ejus (Mal. 2, 2.), gratitudo, amor et observatio legis. Servi sunt prophetae, qui postquam ecclesiae suae curam sacerdotibus, legisperitis et senioribus tradidisset, variis temporibus a Deo mittebantur, ut in populo Judaico verae probitatis fructus exigerent, et, si tales non adessent, tam populum, quam populi moderatores monerent de illis, quae Deo tanquam domino suo habeant praestanda, quorum alii (teste historia) ignominiose tractati, alii plane occisi sunt. Tandem in plenitudine temporis misit Deus Filium suum incarnatum, Jesum Christum, quem quidem ut legatum divinum et haeredem domus Davidis pharisaei et legisperiti agnoverunt (Joan. 11, 47.), sed invidia et superbia ducti decreverunt eum occidere, et ex urbe ejectum crucifixerunt, ut ipsi haereditatem, dominium in populum, occuparent.

V. 40. 41. *Malos male perdet*, improbos illos vinitores gravissimis suppliciis afficiet. Est paronomasia (lusus verborum), qualem graeci amant. Verbis his inest vaticinium poenae

¹⁾ Orig., Hilar., Hieron., Beda, Theophyl., Euthym.

de Hierosolyma et populo Judaico sumendae; uti verbis: *et vineam suam aliis agricolis locabit*, vaticinium vocationis gentilium in regnum Messianum. — *Temporibus suis*, i. e. statutis, seu talibus, quibus, secundum conductionis pactum fructus vineae reddendi sunt. Sic parabola in fine fit vaticinium. Quaestionem v. 40. adversariis suis ideo Christus proposuerat, quia eos eo perducere voluit, ut ipsi sibi sententiam dicant. Attamen adest in narratione Matthaei differentia quaedam cum Marco et Luca; nam juxta Matthaeum Christus proposita hac parabola dixit (v. 40.): *Quum ergo venerit dominus vineae, quid faciet agricolis illis?* Dicunt (v. 41.) ei: *Malos male perdet et vineam suam locabit aliis agricolis.* — Apud Marcum (12, 9.) et Lucam (20, 16.) dixit Christus: „*Quid ergo faciet dominus vineae? Veniet et perdet eos et dabit vineam aliis.*“ Pro his juxta Matthaeum ad quaestionem Christi responderunt auditores, juxta Marcum vero et Lucam respondisse videtur ipse Christus; imo apud Lucam post responsum hoc inducuntur auditores dicentes: „Absit hoc!“ — Diversitas haec conciliari potest, si (cum s. Chrys. et Euthym.) teneamus, tum apud Matthaeum, tum apud Marcum Lucamque aliquid omissum esse; nimirum ad quaestionem Christi responderunt auditorum aliqui (ut Matthaeus habet), quod Marcus et Lucas non notarunt diserte; Christus vero dein responsum graviter repetebat (uti Marcus et Lucas habent), et ita quidem, ut nunc intelligerent principes sacerdotum et legisperiti, de ipsis esse sermonem istum sub imagine vinitorum (colonorum), quare dixerunt: absit hoc (scil. ut nos occidamus Messiam, Filium Dei et male pereamus), et hoc Matthaeus non notavit. ¹⁾

V. 42. Quum principes sacerdotum et legisperiti dixissent: absit hoc, et sic declinare vellent, quae eis Christus praedixit, convertit in illos oculos (coll. Luc. 20, 17.) et dixit: — *Numquam legistis in scripturis*, nimirum psalmo 117. (seu juxta 70 in ps. 118, 22. 23.), quem Messianum habetis? Sensu historico spectat hic psalmus ad populum Israël docetque, populum hunc quamvis a gentilibus contemptum et rejectum, tamen destinatum esse, ut fieret primus in terra populus. Sensu autem typico agit psalmus hic de Christo, uti jam rabbini psalmum interpretati

¹⁾ Cf. Mald., a Lap.

sunt, et h. l. Christus et Petrus (Act. 4, 11. 1 Pet. 2, 6.) faciunt. Quapropter sensu typico in hoc parabolico sermone iidem sunt aedificantes, qui in parabola praegressa erant vinitores; idem aedificium, quod vinea; idem lapis reprobatus, qui filius seu haeres occisus. Sensus, quem Christus hic intendit, est: Ego, quem vos, populi moderatores, repudiatis et spernitis, nihilominus Messias sum et novi aedificii, ecclesiae N. T., ero fundamentum. — *Lapidem quem* (λίθον ὃν) per attractionem dictum pro: lapis, quem (λίθος, ὃν). — *In caput* (εἰς κεφαλὴν) more Hebraeorum (cf. 19, 5.). Caput anguli est lapis angularis, ideo caput dictus, quia primarius (praecipuus, capitalis) est in structura, quo aedificium fundamento superstructum sustinetur, et tota junctura duorum parietum (Ephes. 2, 20.) continetur (cf. Mald.). Christus erat lapis capitalis et fundamentalis theocratiae V. T.; spes in venturum Messiam erat anima populi Israël. Quapropter, quum moderatores populi Christum rejecissent, corruit totum aedificium, Israël factus est cadaver. — *Reprobaverunt*, rejecerunt tanquam non idoneum et inutilem ad aedificium exstruendum. — *Aedificantes*, structores, architecti. — *Hic*, cum emphasi: ipsis-simus hic. — *A domino*, a Deo omnipotenti. — *Factum est istud*, nimirum quod lapis ab aedificii structoribus rejectus, ad lapidem angularem adhibitus est. In graeco est femininum αὐτῇ et θαυμαστῇ positum pro neutro, ideo, uti nonnulli putant, quia interpretes Alexandrini secuti sunt loquendi rationem Hebraeorum, qui saepe femininum pro neutro ponunt. — *Mirabile est in oculis nostris*, i. e. nobis mirabile videtur, quod scil. a Deo ita constitutum erat. Alii ¹⁾ feminina αὐτῇ et θαυμαστῇ referunt ad κεφαλὴν γωνίας, hoc sensu: Auctore Deo Christus factus est hic, scil. lapis angularis, et hic lapis angularis nostro iudicio admirabilis est. Quod melius videtur.

V. 43. *Ideo*, quia lapis a vobis rejectus a Deo in lapidem angularem constitutus est. — *Dico vobis*, scil. moderatoribus et plebi vobis adhaerenti. — *Auferetur a vobis regnum Dei*, Messianum (ecclesia), quod nunc unice inter vos Judaeos exstiterat, seu desinetis esse populus Dei. Populus Israël erat naturalis haeres promissionis Abrahamo factae, ipse erat possessor regni

¹⁾ Fritsch., Meyer, Schegg.

divini, quum in hoc populo istud unice extitit temporibus ante-messianis; quum autem regem suum et dominum (Messiam) rejecisset, desiit esse populus Dei; regnum Dei ablatum est ab eo, et ejus locum occupabat populus sacerdotalis et regalis (1 Pet. 2, 9.), Israël secundum spiritum (Rom. 2, 28. Gal. 4, 29.), i. e. multitudo fidelium, ex omnibus terrae populis collectorum, seu ecclesia christiana, in qua progerminant fructus regno Dei, quod consistit in sanctitate et justitia, apti et digni, et quos Christus initio sermonis montani enumeraverat. — *Et dabitur genti facienti fructus ejus*, et transferetur ad multitudinem fidelium ex omnibus populis collectorum, qui edituri sint fructus dignos regno Dei.

V. 44. *Qui ceciderit super lapidem istum.* Significat hoc versu duplicem poenam, alteram minorem, alteram majorem; quemadmodum, qui in lapidem cadit, se quidem laedit, sed multo minus, quam si lapis super eum de superiore loco caderet (Mald.). Super lapidem cadere (docentibus Chrysostomo, Augustino, Euthymio et Theophylacto) est: non credere in Christum, seu offendi in Christi persona et conditione humili. — *Confringetur*, perniciem sibi accerset. — *Super quem vero ceciderit.* Lapidem cadere super aliquem, est juxta August.: Christum de coelo ad eum judicandum et condemnandum venire. — *Conteret eum*, graece *λεχμήσει*, ventilabit, i. e. eum penitus perdet, eum instar palearum quasi comminutum dissipabit. Versio Vulgatae: *conteret*, non est satis accurata; nam *λεχμῶ* (*a* *λεχμος* vannus, Worffschäufel) notat: ventilo (*worffeln*), non autem contero, comminuo, perdo. Christus autem significaturus, se esse funditus perditurum in extremo judicio, qui in eum non sit crediturus, usus est dicendi imagine a frumento ventilando desumpta, dicens: eum ventilabit, i. e. eum instar palearum comminutum dissipabit, seu funditus perdet. Adest in his verbis allusio ad locum Danielis (2, 44.), ubi lapis (i. e. regnum Messiae) omnia regna conterit et ventilat. Vult ergo Christus hoc versu dicere: Grave detrimentum patientur, et miseri erunt jam in hac terra, quibus offensioni sunt mea persona et humilis conditio, seu qui in me Messiam non credunt; sed miseres erunt in altera vita, quum ego eos condemnvero ad poenas aeternas. Versus 44. in quibusdam codicibus non legitur, quapropter nonnulli eum ex Luca (20, 18.) huc illatum

omittunt. Sed praestantissimi testes eum habent, et si ex Luca esset desumptus, certe immutatus et post v. 42. illatus fuisset.

V. 45. 46. *Cognoverunt*, partim ex ipsis psalmi verbis, partim ex dictis et gestibus Christi. — *Tenere*, violenter comprehendere.

Caput XXII.

1. Parabola de regiis nuptiis (v. 1—14).

Parabola hac Christus idem docet, quod illa de vinitoribus. Similis est porro haec parabola illi, quam refert Lucas (14, 16. seq.), sed non est eadem; nam praeter discrepantias alias haec parabola apud Matthaeum dicta fuit postrema hebdomade vitae Christi, et quidem publice, in templo, illa apud Lucam multis antea mensibus Capharnaumi apud quemdam pharisaeum ¹⁾.

V. 1. *Respondens*, loqui exorsus; cf. 11, 25. Occasionem prae-buit tentamen adversariorum Christi, eum comprehendendi. — *In parabolis*, i. e. parabolico usus dicendi genere; nam una tantum sequitur parabola. Est pluralis categoricus, quo attenditur genus potius, quam numerus ²⁾.

V. 2. *Simile factum est regnum coelorum homini regi*, simile quid accidit (seu similiter fit) in ecclesia, ac si rex quispiam pararet nuptias filio suo (cf. 13, 24.) Vocem *γάμους* recte vertit Vulgata per: nuptias (i. e. nuptiarum solemnia); versio: convivium nuptiale, non est satis accurata.

V. 3. *Vocare invitatos*, qui dicerent jam antea invitatis, esse tempus, ut venirent. Mos enim erat (et etiam nunc esse perhibetur) in oriente, prius invitatos brevi ante solemnia nuptiarum iterum invitandi.

V. 4. *Prandium*, a quo nimirum, ut series epularum nuptialium inciperetur, rex voluisse videtur. — *Paravi*, paratum habeo. — *Altalia*, ceterae pecudes pinguefactae, veluti arietes, vituli, volatilia.

¹⁾ Cf. Calm., Patrit. I, 416. 421. ²⁾ Cf. Beelen gram. p. 174.

V. 5. *Illi*, nonnulli, qui invitati erant. — *Neglexerunt*, nihil curabant invitationem, seu: quae regis famuli ad eos locuti sunt. — *In villam suam* (ἰδιος pro pronomine possessivo), in agrum suum. In parabola apud Lucam se excusant duo priores. (Luc. 14, 18. 19.).

V. 7—9. *Succendit*, inflammari jussit. — *Non fuerunt digni*, ut nimirum huic nuptiarum celebritati interessent. — *Ite ergo*, ne scil. convivium nuptiale, quum invitati illo indignos se prae-buerint, frustra sit paratum. — *Ad exitus viarum*, ad vias extra urbem ferentes, ubi homines permulti confluere solent.

V. 10. *Congregaverunt*, scil. invitatione sua, quae non repudiabatur. — *Bonos et malos*, i. e. omnes, nullo respectu habito indolis eorum moralis; sat eis erat, si invitationi obsequerentur, reliqua regi (coll. v. 11.) relinquentes. — *Et impletae sunt nuptiae discumbentium*, et repletum est convivium nuptiale convivis accumbentibus; alii (Jans., Schegg) vero ita: et impletum est convivis coenaculum nuptiale (γάμος, nuptiae, metonymice dictum pro: coenaculum nuptiale).

V. 11. *Intravit*, scil. coenaculum nuptiale. — *Ut videret discumbentes*, utrum hilares essent omniaque digne tantis nuptiis, tanto sponso et sponsa agerentur. — *Non vestitum veste nuptiali* non tali indutum veste, qualis decebat nuptias.

V. 12. *Amice*; vid 20, 13. — *Quomodo*, qua fronte et audacia tu ad tantas nuptias venire potuisti? — *Non habens vestem nuptialem* (μὴ ἔχων), quin haberes, seu quum scires, te non habere vestem nuptialem. — *Obmutuit*, quia se excusare non potuit.

V. 13. *Tunc*, quum ille homo per silentium se ipsum condemnasset. — *Ligatis manibus et pedibus*, ne se defendere et fugere queat. — *In tenebras exteriores* etc. ; vid. 8, 12.

Significatio parabolae: Rex est Deus, filius ejus est Logos aeternus. Hic, quum in plenitudine temporis homo factus est et in se humanam naturam divinae conjunxit, matrimonialem iniit conjunctionem cum genere humano (fidei), ecclesia. In incarnatione Logi incoeptae sunt nuptiae ejus, continuantur vero, quum per baptismum homines Christo copulentur, et durabunt usque ad adventum Christi ad judicium, quo conjunctio Christi cum ecclesia consummabitur per gloriam. Tempora hujus vitae sunt tempora prandii, quo significantur spiritualia vitae prae-

sentis bona. Invitati sunt Judaei, qui jam in Abrahamo, cui promissio facta fuit Messiae, invitati erant, postea vero per prophetas, variis temporibus missos (Act. 3, 24.), et tandem per Joannem Bapt. vocati erant, qui digito monstrabat in Messiam, utpote a Deo electus paranympus (Joan. 3, 29.). Servi sunt prophetae. Alii servi (v. 4.) immediate ante nuptiarum solemnium emissi, sunt apostoli eorumque adjutores, (Barnabas, Stephanus, Philippus), qui in populo Judaeorum duplicem hominum classem invenerunt, tales, qui diversis rerum terrenarum amoribus, studiis ac lucris abstracti invitationem nihil curarint (qualis erat maxima populi pars), et tales, qui eis hostili animo se opposuerint eosque male tractarint, imo et trucidarint (quales erant pharisaei, legisperiti et seniores populi). In poenam malitiae eorum Hierosolyma devastabitur per exercitus romanos, quasi executores sententiae divinae (coll. Luc. 19, 23.), et sprete a Judaeis salute Messiana invitabuntur gentiles cujuscunque conditionis ad nuptias Christi, ad ingressum in ejus ecclesiam. Cum plenitudo gentilium in regnum Christi (ecclesiam) ingressa fuerit, et antequam incipiat convivium nuptiale stricte tale, seu gloriosa Christi cum ecclesia conjunctio, fiet (tempore judicii extremi) lustratio et discretio convivarum. Qui sanctitatis veste in baptismo accepta aut postea per poenitentiam purgata non fuerint exornati, seu non induti novo homine, qui secundum Deum creatus est (coll. Eph. 4, 24.), ab angelis (coll. 13, 41. 49.) separabuntur et poenis aeternis subicientur.

V. 14. „*Multi enim sunt vocati, pauci vero electi*“, multi sunt ad regnum (salutem) Messianum vocati, et tamen damnabuntur; nam pauci sunt, qui ex Dei decreto electi revera salutis illius in altera vita (seu salutis aeternae) participes fiunt. — Causa unius sita est in charitate Dei, quae vult omnium hominum salutem; causa alterius in praescientia infallibili, multos salutem oblatam spreturos esse. Ceterum, quum Christus dicit, vocatos esse multos, minime colligi potest, non omnes esse vocatos ad regnum ejus (seu ad beatitudinem aeternam). Omnes vocati dicuntur multi, quia opponuntur illis paucis, qui revera beatitudine potiuntur, i. e. quia omnes sunt multi, si cum paucis conferuntur. Voluit nimirum Christus cogitationem multitudinis efferre et urgere.

2. Solvit Christus quaestionem de censu Caesari dando (15—22).

(Marc. 12, 13—17. Luc. 20, 20—26.)

V. 15. *Tunc*, quum pharisaei pluribus parabolis irritati essent, et quum ob populi metum non auderent, Christum vi comprehendere, eum dolo capere tentabant. — *Ut caperent eum in sermone*, ὅπως παγιδέσωσιν, *ut illaquearent eum sermone*, i. e. ut elicerent a Jesu dictum aliquod, quod occasionem eis praeberet, eum accusandi et perdendi.

V. 16. *Herodiani*. Hi non erant, uti nonnulli putant, aulici Herodis Antipae, sed homines, qui stabant ex partibus domus regiae Herodianaе, hinc et Romanorum, quorum beneficio familia Herodis regnavit. — *Viam Dei*, viam, quam Deus ab hominibus ambulari vult, seu quid Deus ab hominibus velit fieri, vel non fieri. — *In veritate*, vere, sincere (ἀληθῶς) — *Non est tibi cura de aliquo*, neminem curas, utrum, quae doces, aliis placeant, an displiceant. — *Non enim respicis personam hominum*, nam nullam habes rationem externae hominum conditionis (ut dignitatis, divitiarum, honorum, potentiae, scientiae, aut nationalitatis), seu: partium studio non detineris. Hoc enim notat h. l. *respicere personam*, aut *accipere personam* (Luc. 20, 21.), aut *videre in faciem hominum* (Marc. 12, 14.). Cuncta haec dicta sunt captatio benevolentiae.

V. 17. *Licet census dare Caesari, an non*, licetne jure divino juxta principia theocratica Judaeo, cujus dominus et rex legitimus est solus Deus (Jehova) tributum Caesari pendere, et ita imperium Caesaris agnoscere eique se submittere? Lex Moisaica tantum tributa templo pendenda (Exod. 30, 12.) praecipit. Quaestio haec erat valde captiosa. Aderant enim pharisaei, qui, uti omnes fere Judaei, juxta sua principia theocratica imperium Romanorum (et ipsius Herodis) atque tributa quaevis ab his exacta, tamquam subjectionis et duri jugi alieni signa maxime aversabantur, solum Deum regem suum agnoscentes et ad suae legis normam gubernari desiderantes. Si itaque Jesus simpliciter affirmasset, dandum esse tributum Caesari, populi theocratici libertatisque ejus inimicum eum diffamassent, sicque populum ab eo avertere studuissent, ut facilius eum possent perdere. Si vero

simpliciter negasset, dandum esse census, simile, nisi et gravius periculum incurrisset. Aderant enim Herodiani, imperii et iurium Romanorum maximi defensores, qui si Jesus negative respondisset, eum iurium Romanorum adversarium et populi concitatorem apud Herodem accusassent. Vox *Kαῖσαρ*, lat. Caesar, proprie erat agnomen Julii Caesaris, quod adscitum ab Octaviano Augusto ejusque successoribus postea in nomen appellativum mutatum est, quo Romanorum summi principes ornarentur.

V. 18. *Cognita*, sua divina omnium rerum scientia. — *Nequitia eorum*, consilio eorum maligno, quum non discendi, sed ipsum tentandi causa interrogarent.

V. 19. *Ostendite mihi numisma census*, ostendite mihi numum, quo census Caesari a vobis solvi consuevit. — *Obtulerunt denarium*, i. e. monetam romanam.

V. 20. 21. *Cujus est imago haec et superscriptio? Dicunt ei: Caesaris*. Sensus est: Ipsa imago et inscriptio hujus monetae, quae apud vos in usu est, (tacite) dicunt vobis, vos subditos esse Caesari. Nam, si in regione aliqua numi exteri in usu erant, tamquam subjectionis signum hoc considerabatur illeque agnoscebatur tamquam dominus, cujus moneta regio utebatur. ¹⁾ — *Reddite ergo*, i. e. quia ipsa moneta, quae apud vos in usu est, testatur, vos subditos esse Caesari, praestate etc. — *Quae sunt Caesaris*; haec non tantum de tributo, sed de officiis illis, quae dominus jure poscit a subditis suis praestanda (uti vectigalia, operas, obedientiam etc.), accipienda sunt. — Et sic etiam verba: quae sunt Dei, non solum de tributo, quod templo solvendum sit, sed de officiis, quae Deo universim sunt praestanda (cultum, amorem, voluntati suae obedientiam, verbis fidem), intelligenda sunt. — Hoc monitum addendo ostendere voluit Christus, non impediri Judaeos Romanorum imperio, quominus Deum tamquam regem suum supremum revereantur. Veritatem hujus testatur historia, quatenus christiani, quamvis subjecti essent principibus gentilibus, sancte impleverunt officia in Deum et principes.

V. 22. *Mirati sunt*, quia consilia eorum astuta a Christo tam facile eversa fuerint; nam inextricabilis videbatur pharisaeis laqueus, quem Christo posuerunt.

¹⁾ Cf. Maimonides in tract. Gezelah c. 5.

3. Sadducaeis a Christo responsum datur (23—33).

(Marc. 12, 18—27. Luc. 20, 27—40.)

V. 23. *In illo die*, eodem nimirum, quo pharisaei ad silentium redacti sunt. — *Accesserunt Sadducae*. Proponunt isti, qui (coll. 3, 7.) negabant resurrectionem mortuorum, hanc quaestionem, ut ob absurditatem, quae ex ea sequi videbatur, (quod scil. vel plures eandem haberent postea simul uxorem, vel unus praeter caeteris, quibus erat par jus) vel expugnarent resurrectionem, vel vero Christum cogerent negare doctrinam de resurrectione.

V. 24. *Moses dixit*, i. e. legem nobis sanxit, scil. Deut. 25, 5. — *Suscitet semen*, sobolem ei procreet. Jubet scil. lex levirum, aut si nullus levir esset, proximum cognatum, viduam defuncti fratris (cognati) ducere, et primum ex hoc conjugio genitum, demortui filium haberi atque haeredem. — *Ut ducat* (ἐπιγαμβρεύω affinitatis jure tanquam affinis uxorem duco).

V. 25. Nunc ipse casus proponitur. An sit verus, an fictus, parum refert. Cur eum Sadducaei attulerint, dictum erat supra (v. 23.).

V. 26. *Similiter*, scil. duxit fratris uxorem et sine prole mortuus est. — *Usque ad septimum*, i. e. usque eo, dum septem illam duxerint et mortui essent.

V. 28. *In resurrectione*, tempore resurrectionis; Marcus (12, 23.) addit: cum resurrexerint, nimirum septem fratres et mulier. — *Cujus erit de septem uxor?* Nonnulli doctores Judaici ¹⁾ ne polyandriam in altera vita admittere cogerentur, docebant, ejusmodi mulierem in vita altera in primi mariti potestate futuram esse. Qua tamen re parum profecerunt; partim, quia non apparet ratio, cur huic potius uxor detur, quam alteri; partim, quia nullo scripturae s. effato suam sententiam roborare potuerunt. Si autem Jesus dixisset, ejusmodi mulierem septem fratribus fore communem, eum ut polyandriam docentem, quae lege Mos. interdicta erat, diffamassent. Unde dein concludebant: non dari resurrectionem.

¹⁾ Sohar Gen. f. 24. c. 96. teste Wetstenio.

V. 29. Christus alio modo quaestionem solvit, dum docet, erroris Sadducaeorum fontem esse ignorantiam s. scripturae et potentiae Dei. — *Nescientes scripturas*, i. e. quia non intelligitis eas, quae hac de re (scil. resurrectione mortuorum) loquuntur. — *Neque virtutem Dei*, Dei omnipotentiam, qua corpus redactum in cineres, ad vitam, eamque longe aliam, ac jam vivimus, revocabitur.

V. 30. Hoc versu probat, illos ignorare potentiam Dei. Vult Christus dicere: Vestra resurrectionis negatio ininitur erroneae ac crassae opinioni de indole corporis resuscitati. Vos nimirum putatis, Deum mortuos tali tantum forma posse restituere, qua in hac vita vixerint, non autem posse eos longe alia, sublimiori ad vitam revocare. Quamdiu genus humanum mortale est, propagatione hinc et connubiis, per quae illa hominum propagatio efficitur, opus est; ast in altera vita homines non amplius sunt morti obnoxii, nam etiam quoad corpus similes erunt angelis (utpote praediti corpore spirituali, supernaturali et immortalis coll. I Cor. 15, 42. sqq. Luc. 20, 35); quapropter ibi illa propagationis et connubiorum necessitas cessabit. Verbum *γαμοῦσιν* de viris, qui uxores ducunt, *γαμίζοντα* autem adhibetur de filiabus, quae nuptui dantur, seu nubunt. ¹⁾

V. 31. Hic probat, eos nescire scripturam. — *Dictum est*, nimirum Exod. 3, 6. Christus locum Mos. sibi elegit, quamvis longe clariora ex prophetis testimonia suppeterent, quia Sadducaeos, qui tantum id ut dogma habebant, quod in Pentateucho continebatur, et ideo ad locum Mos. provocabant, iisdem armis (i. e. loco Mos.) refellere volebat; in Pentateucho autem testimonium, quod apertius faceret pro corporum resurrectione animaeve immortalitate, nullum exstat. — *Vobis*, i. e. ad vos edocendos.

V. 32. Argumentatio Christi haec est: Vocat se Deus numen propitium (tutelare) Abrahami, Isaaci et Jacobi, et quidem eo tempore, quo isti patriarchae jam diu (ante 500 annos) obierant; quo utique docet, se in quodam nexu cum iis existere; non posset autem in tali nexu cum iis esse, si ipsi morte sua penitus extincti essent, nec ultra existerent. Unde concludendum relinquit: ergo Abrahamus, Isaacus et Jacobus vivunt.

¹⁾ Cf. Veith: Die Anfänge der Menschenwelt 209.

— Hisce Jesus non tam corporum resurrectionem directe demonstravit, quam potius animarum immortalitatem. Sed hoc sufficebat, quia Sadducaeï (testibus Orig., Hieron.) corporum resurrectionem ideo negabant, quod ipsam animam unacum corpore interire simulque dissolvi contenderent. Ast probata animarum immortalitate, etiam corporis resurrectio Sadducaeis erat probata; cum enim hominis partes constitutivae sint anima et corpus, sponte sequitur, si homo quoad unam partem, animam, est immortalis, illum etiam quoad alteram, corpus, non posse in perpetuum penitus extinguï, quia ad hominis essentiam anima et corpus pertinent; i. e. si animae hominum vivunt in altera vita (sunt immortales), etiam corpora eorum resurgere debent. ¹⁾

4. De praecepto omnium maximo (34—40).

(Marc. 12, 28—34.)

V. 34. *Audientes*, i. e. postquam compererunt. — *Quod silentium imposuisset Sadducaeis*, Jesum Sadducaeos ad silentium redegissee. — *Convenerunt in unum*, scil. locum, i. e. loco quodam se congregarunt, deliberaturi, quomodo eum capere possent nova quaestione.

V. 35. *Legis doctor* (νομικός), legisperitus (γραμματεὺς coll. Marc. 12, 28.). — *Tentans eum*, probans et experimentum capiens. Hic enim, licet fingeret coram pharisaeis, qui Christum proposita quaestione tricis implicatum iri sperabant, se velle eum irretire et capere, in animo suo tamen cupiebat, experiri et audire, quid Christus ad quaestionem hanc, in qua ipse dubius haerebat, esset responsurus. Quam explicationem postulat locus parall. Marci (12, 28. seqq.).

V. 36. *Quod est mandatum magnum in lege* (ποῖα ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ), i. e. quodnam praeceptum in lege (seu inter praecepta, ἐν τῷ νόμῳ = ἐν ταῖς ἐντολαῖς) magnum est (eminentius inter reliqua), cui reliqua si comparentur, non magna videntur? Quod respectu ad sensum id est ac: quodnam praeceptum est maximum? Qua explicatione stante Matthaeus quoad sensum idem diceret ac Marcus (12, 28.), qui habet: *quod est primum*

¹⁾ Cf. Mald., Berl.

omnium (rerum) *mandatum*? — Alii autem (Meyerum secuti) verba apud Matthaeum ita explicant: Quale (seu: cujus generis) esse debet praeceptum, ut sit magnum in lege? Qui ita interpretantur, ne Matthaeus cum Marco pugnet, statuere debent, legisperitum utrumque (uti Matthaeus refert, et uti Marcus habet) aut revera interrogasse, aut saltem etiam alterum interrogare voluisse, quo cognito Christus pro sua omniscientia ita responsum dedit, ut utraque quaestio soluta fuerit. — Quaestio illa inde orta est, quia doctores Judaici dividebant 613 praecepta legis Mos. in magna (gravia) et parva (levia), et haec ultima citra culpam violari posse asserebant. Quatenam vero praecepta sint gravia, quatenam levia, de hoc inter se dissentiebant. Fuerunt inter pharisaeos, qui legis ceremonialis praecepta inter gravia referebant, et morales leges inter levia.

V. 37. *Diliges Dominum, Deum tuum*. Apud Marcum (12, 29.) praemittitur etiam illa praefatio, quae habetur in libro Deuteron. (6, 4. 5.): *Audi Israël, Dominus Deus tuus, Deus unus est*; quae verba ad illustrationem verborum: diliges Dominum etc. pertinent, quasi diceret: Itaque, quia unus est Deus (non vero plures), totum amorem in illum converte. Verba: diliges Dominum Deum etc. sunt desumpta ex Deut. (6, 5.), sed libere adducta juxta versionem septuagintaviralem. — *Ex toto corde* (ἐν dativus instrumenti: toto corde). Vox *καρδία* h. l. notat animum (Gemüth), qui est quasi focus, principium, fons et sedes facultatis intelligendi (intellectus, *τῆς διανοίας*), et vis (facultatis) appetendi, appetitivae, voluntatis (*τῆς ψυχῆς*); nam, ut cognitio sit viva, ipsum animum penetret oportet; et aequae, ut nostrum velle sit firmum atque efficax, ex animo prodeat necesse est. Verbis apud Marcum (12, 30.) et Lucam (10, 27.) additis: *ex tota virtute*, accuratius determinatur sensus priorum verborum, quibus cunctis Christus dicere vult: Homo, totus quantus, cum omnibus suis facultatibus et viribus spiritualibus (intellectu et voluntate) omnem suum amorem in unum Deum convertere, seu eum studiosissime ac ardentissime diligere debet.

V. 39. *Simile*, in dilectione ejusque officiis et actibus; alii: quoad gravitatem et momentum. — *Diliges proximum*, quemvis hominum (coll. Luc. 10, 30. seqq.). Praeceptum hoc legitur Levit. 19, 18. — *Sicut te ipsum*, eo modo, quo nos ipsos diligi-

mus, hoc est amore amicitiae, ut scil. illi velimus bonum, honestum, utile, delectabile, propter illum, non propter nos, sicut volumus nobis ipsis haec bona propter nos ipsos. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 13, 34. Omittit hic Christus dilectionem sui ipsius, quia haec omnibus insita est et quasi naturalis, et quae veram suam mensuram haurit ex dilectione Dei, in qua (dilectione Dei), quum Deus ut immensa bonitas, ens primum, bonum summum, meretur immensum amorem, nulla datur mensura.

V. 40. Sensus: Omnia legis et prophetarum praecepta his duobus dilectionis Dei et proximi praeceptis nituntur et fulciuntur, seu omnia praecepta in lege et prophetis comprehenduntur his duobus praeceptis, quae externe sunt duo, interne autem unum, quia in vera Dei dilectione inclusa est dilectio proximi, et in vera proximi dilectione inclusa dilectio Dei. (Cf. Rom. 13, 9.). In verbo *κρέματα* suspensa sunt, pendent, est imago deprompta a baculo seu clavo, in quo variae res suspenduntur; dein notat generatim principium, fons alicujus esse. Cf. Marc. 12, 32—34.

5. Quaestio de Messia Davidis filio (41—46).

(Marc. 12, 35—37. Luc. 20, 41—44.)

V. 41. *Congregatis*, nimirum in templo (coll. Marc. 12, 35.)

V. 42. *Cujus filius est*, scil. juxta scripturam. Phariseos, qui varias quaestiones tentandi causa Christo proposuerant, nunc Dominus ipse interrogando aggressus est, ut pudor eorum, quo jam hucusque affecti fuerant, maximus fieret. — *Dicunt ei: David.* — Pervulgata nimirum erat apud Judaeos sententia, Messiam e Davidis stirpe proditum esse; de praestantiori vero ejus natura sublimioreque, qua ipso etiam Davide excellentior foret (nimirum illum fore Deum simul atque hominem) nil tradebant, licet in prophetarum oraculis nutus ea de re haberent. Jesus jam (v. 43. 44.) evertere incipit sententiam eorum, qui Messiam solum filium Davidis fore credebant, nilque eo sublimius exspectantes, atque amantes veritatis ad agnoscendam Messiae dignitatem veram ducere studet, dum ostendit, hanc eorum sententiam non posse conciliari cum Davidis ipsius effato, quippe qui Spiritu s. actus, Messiam Dominum suum vocet.

V. 43. *Quomodo*, qui fit. — *Ergo*, si nimirum nihil aliud est, nisi Davidis filius. — *In Spiritu*, scil. sancto (coll. Marc.

12, 36.), i. e. per Spiritum sanctum actus, seu Spiritu s. afflatus (tamquam propheta). Ex his patet, psalmos afflatu divino esse compositos. — *Eum*, scil. Christum, Messiam. — *Dominum*, scil. suum. Pater enim non vocat filium Dominum suum.

V. 44. Verba haec allata sunt ex ps. 110, 1., quem omnes Judaei de Messia interpretabantur et etiam Jesus ipse h. l. tamquam Messianum tractat. — *Dixit Dominus*, nempe Deus. — *Domino meo*, scil. Messiae. In his verbis (*Domino meo*) sita est vis argumenti. — *Sede a dextris meis*, regna mecum, seu: esto majestatis meae et potestatis particeps. Cf. dicta 20, 21; 1 Cor. 15, 25. — *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*, donec adversarios tuos plane tibi subjiciam. — Dum autem dicit: *donec* (ἕως) etc. . . , minime negat, postea (omnibus adversariis plane subjectis) etiam sessurum esse a dextris (seu regnaturum); potius contrarium (continuatio) exprimitur, eum perpetuo sessurum, seu absolutissimum imperium habiturum esse. Si enim omnes adversarii Christi subjecti fuerint, (quod fiet die extremi judicii, devicto ultimo hoste, morte), tum prostratis omnibus suis adversariis, perfectissime, longe gloriosior, regnabit. „Non enim praesentium promissio, recte observat s. Basilus (hom. 25.), est futurorum exceptio.“ Cf. Hebr. 10, 12. Vid. dicta 1, 25. Ceterum dictionis imago; „*adversarios pedibus veluti scabellum pedum subjicere*“, desumpta est a consuetudine victorum, qui hostis devicti cervici pedem imponere solebant.

V. 45. Sensus est: Si igitur David, qui tamquam rex, praeter Deum nullum agnovit sui Dominum, Messiam appellat suum Dominum, nonne is, licet quoad naturam suam humanam sit ex ejusdem stirpe, aliquid simul Davide majus esse, ideoque sublimiorem (divinam) naturam habere debet?

V. 46. *Nemo poterat ei respondere verbum*, quia nimirum credebant, Messiam fore merum hominem, qui tamquam rex terrenus regnum Davidis collapsum multo augustius sit restitutus et usque ad fines terrae subactis gentibus dilataturus; nam alias dicere debuissent: David Messiam vocat Dominum suum respectu ad divinam ejus naturam; filium autem respectu ad humanam ejus naturam, secundum quam ab eo descendit.

Caput XXIII.

1. Acerba Christi in pharisaeos et legisperitos oratio (1—36).

(Marc. 12, 38—40. Luc. 20, 45—47.)

V. 1. *Tunc*, i. e. redactis ad silentium pharisaeis et legisperitis. — *Locutus est ad turbas*, acerba oratione ad populum et discipulos habita invexit in eos. Plura, quae in hac oratione occurrunt, a Luca (11, 39—52; 20, 45—57.) tamquam alio tempore et loco a Christo dicta commemorantur. Hic jam Jesus omnia, alias dicta, in unum colligit, ut tanto magis conspiciantur per-versa populi ducum et magistrorum consilia.

a) Vituperat: Quod dicant, quid faciendum, sed ipsi non faciant (2—4.)

V. 2. *Super cathedram Moysis sederunt*, i. e. legisperiti et pharisaei, ut legis doctores sunt legitimi Moysis successores. Nam juxta Hebr. dicendi modum: *in cathedra alicujus sedere*, est successor ejus in munere esse. — *Scribae et pharisaei*. Legisperiti enim et pharisaei munere fungebantur docendi populum, legem Moysis interpretandi. Ceterum dum h. l. Christus pharisaeos recenset inter eos, quorum muneris erat legem interpretari, non ideo facit, quod proprium sectae illorum esset, sed quod plerumque legis doctores forent atque inter Judaeos peritissimi legum morumque interpretes haberentur (Calm.).

V. 3. *Igitur*, quia legitimi Moysis successores sunt. — *Omnia*. Dum dicit generatim omnia, sponte intelligitur, eum illa excipere, quae doctrinae Moysis et legi Dei contraria sunt, uti et traditiones et perversas legis interpretationes. H. l. enim ob oculos habet dissimulatam vitae eorum perversitatem, non sollicitus de eo, quod nonnumquam fieret, ut isti doctores, auctoritate sua perverse usi, mala spargerent praecepta. Ast hujus rei judicium neutiquam voluit ad populum deferre, ut hic de magistrorum doctrina judicium ferat; id reliquit Dei judicio, qui severum de iis judicium faciet, qui auctoritate sua male usi fuerint. — *Servate*, semper peragite. Vid. dicta 16, 6.

V. 4. *Alligant enim*; sive legitur γάρ (enim), sive ὁ (vero), sensus idem manet, quia utraque particula h. l. est ex-

plicativa. Metaphora sumpta est a jumentis, quibus imponi et alligari solent sarcinae. — *Onera*; haec sunt innumera legisperitorum praecepta addita legi, quam latissime extendebant; porro legis interpretationes rigidae. — *Importabilia*, difficilia ad portandum. — *Imponunt in humeros*, ut scil. ea ferant. — *Digito suo nolunt movere*, ne minimum quidem observandi conatum adhibent, ut saltem exemplo suo ea reddant leviora. Est dictio proverbialis.

b) Vituperat eorum sanctimoniae ostentationem (5—7).

V. 5. *Ut videantur*; videsis 6, 5. — *Phylacteria* (φυλακτήρια), פְּלִאָטְרִיאַ, erant schedae membraneae (Pergamentstreifen), quibus inscriptae erant quatuor legis Mosaicae sectiones (nimirum: Exod. 13, 1—10; 11—16; Deut. 6, 4—10; 11, 13—22.), quas membraneas schedulas thecis insertas aptare fronti et brachio sinistro inter precandum Judaei solebant. Dictae sunt autem istae schedae phylacteria, i. e. conservatoria, tum quod praecepta illa divina in memoriam revocabant Judaeosque admonebant, ut leges servarent; tum quod iis vim inesse opinabantur ad daemones avertendos ¹⁾. Pharisei haec phylacteria dilatabant, i. e. latiores membranulas gestabant, quam ceteri Judaei, ut viderentur esse observantiores et studiosiores. Eadem de causa amplificabant fimbrias. — *Magnificent fimbrias*, magnas faciunt fimbrias palliorum suorum, ut nimirum viderentur omnibus religiosiores et exactiores legis custodes. Erant autem fimbriae fila quaedam lanea non texta, in extremitate pallii dependentia, hyacinthini coloris (cf. 9, 20.). Jusserat Deus Judaeos illas gestare, ut visis eis recordarentur, se pertinere ad populum sanctum, Deo conjunctum, a quo ejusque lege deficere nefas esset. (Cf. a Lap.). S. Marcus (12, 31.) simul dicit, eos amare incedere in stolis, in vestibus fimbriatis usque ad talos defluentibus et quidem gravitatis affectandae et venerationis causa.

V. 6. *Primos recubitus*, locum honoratiorem. — *In coenis*, in conviviis. — *Primas cathedras*, primos consessus (sedes), qui erant loca media in lecto. Vid. comment. in evang. Joan. 12, 2. — # *In synagogis*, in conventibus.

¹⁾ Cf. Berl., Schegg.

V. 7. *Salutationes*; hae nimirum apud populos orientales in proluxa appreciatione et frequenti corporis inflexione constabant. — *Rabbi*. Vid. comment. in evang. s. Joan. 1, 38. +

V. 8. Sequitur nunc (v. 8—12.) applicatio dictorum. — *Vos*, quos a pharisaeorum vitiis alienos esse decet. — *Nolite vocari Rabbi*, ne affectetis hujusmodi gloriosae appellationis titulos. — *Unus magister vester*, unus tantum est, qui jure et merito hunc titulum meretur; nempe Deus in Christo. Ipse est prima veritas, fons omnis veritatis et scientiae, a quo omnis veritas et scientia in omnes defluit. — *Fratres*, discipuli Christi et inter se fratres, nimirum natura et gratia, ideoque pares. Unde conclusum vult, neminem se superbe aliis praeferre debere.

V. 9. *Et patrem nolite vocare vobis super terram*, appellatione patris neminem ex hominibus in terra degentibus insignite, seu salutate. אב (pater) erat apud Judaeos titulus, quo rabbini praeprimis vocari amabant. — *Unus est enim pater etc.* scil. Deus, qui solus animam et vitam singulis aspirat, creat, conservat, auget, ita, ut ab eo omnis paternitas in coelo et in terra nominetur (Ephes. 3, 15.).

V. 10. *Ne vocemini*, ne affectetis vocari. — *Magistri*. In graeco est $\kappa\alpha\theta\eta\gamma\eta\tau\alpha\iota$, quod (h. l.) denotat duces, principes, respondens Hebraeorum רַבִּי , aut rabbinorum מֹרֶה , dominus.

V. 11. *Qui major est vestrum etc.* vid. dicta 20, 26. +

V. 12. *Qui se exaltaverit*, qui superbe aliis se praetulerit. *Humiliabitur*, nimirum a Deo. — *Qui se humiliaverit*, demisse de se senserit ac se gesserit. — *Exaltabitur*, nimirum a Deo. Gloria enim sequitur fugientes, sequentes fugit. — Verbis his (8—12.) vetat Christus, ne pharisaeorum mores discipuli imitentur; non prohibet, patrem aut magistrum vocari, absolute, sed comparate ad Deum et pharisaeos, de quibus loquebatur. Respectu ad Deum neminem praeter eum putent patrem aut praeceptorem, et ne istos honoris et amoris titulos Dei honori amorique praeferant. Respectu ad pharisaeos, qui patres, i. e. fundatores scholarum, aut saltem duces, principes earum vocari affectabant, postulat a discipulis suis, ne eo modo, quo illi, id est ambitiose glorioseque praeceptores aut patres appellari affectent (Mald.).

c) Exprobrat eis, quod potestatem viam ad salutem indicandi sibi arrogarint (v. 13).

V. 13. *Qui clauditis regnum coelorum.* Repraesentatur hic regnum coelorum (Messianum) sub imagine palatii seu arcis, cujus portae patefactae sunt, ut homines ingrediantur et cujus tenent claves pharisaei, utpote auctoritate, scientia et muneris potestate instructi, aliis veram viam ad salutem indicandi. — *Nec introeuntes*, nec eos, qui ingredi volunt, seu, qui in eo sunt, ut ingrediantur. — *Sinitis intrare*, impeditis ab ingressu, nimis doctrina vestra, exemplo et calumniis homines a fide in me abstrahendo. Cf. Luc. 11, 52.

d) Vituperat eorum avaritiam et injustitiam sub specie pietatis (v. 14).

V. 14. Hic versus, qui in codicibus multis graecis priori praemittitur, in pluribus plane deest; unde quidam putant, eum e Marco (12, 40.) in hunc locum translatum fuisse. Sed, quum multi testes eum habent (etiam Vulgata), ideo ut genuinus retinetur. Tali modo sequuntur octo maledictiones (vae) legisperitorum et pharisaeorum, prouti in sermone montano octo benedictiones inculcaverat. — *Comeditis*, devoratis, consumitis. — *Domus*, facultates (= τὰ ὑπάρχοντα). — *Orationes longas orantes*; graece: καὶ (et quidem) προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, in speciem longe precantes, qui longas et verbosas preces in speciem pietatis facitis, subdolo consilio, ut vos insinuetis in gratiam viduarum, quae facilius decipiuntur et praeiores sunt ad sua largiendum hypocritis, sanctitatem praeferentibus. — *Propter hoc*, propterea, quia simulatis pietatem, ut ejus ope decipiatis. — *Amplius accipietis iudicium*, experiemini majorem, graviolem, condemnationem, quam alii peccatores, quia viduas, quae quovis modo juvandae sunt, privatis et vestra male facta sub specie pietatis celatis.

e) Castigat eos, quod studio proselytos faciendi, homines peiores reddant (v. 15).

V. 15. *Circuitis mare et aridam*, totum orbem. Nonnulli verba haec proprio sensu sumunt, quum (teste Jos. Fl. Antiq. XX, 2, 1.) post exilium multos studium gloriae Jehovae augendae ad peregrinationes tales impulit. Alii contra verba haec ut proverbium sumunt, quorum sensus sit: Omnem lapidem mo-

vetis, seu quodcunque tentatis. — *Ut faciatis unum proselytum*, ut unum advenam ex gentilismo ad Judaicam religionem adducatis. Distinguebant Judaei duo genera proselytorum, proselytos justitiae, qui legem Mos. totam amplecterentur, initiati per circumcisionem, et proselytos portae, qui inter Judaeos habitarent, non quidem circumcisi, et doctrinam de uno Deo suscipientes se obstringerent ad sic dicta septem praecepta Noachica observanda. Hic loci intelligendum est primum proselytorum genus ¹⁾. — *Fuerit factus*, nimirum proselytus. — *Facitis eum filium gehennae duplo quam vos*, facitis eum aeterna condemnatione duplo vobis digniorem, quia facitis eum pejorem, quam vos estis (cf. 8, 12.). Idque autem fecerunt falsis suis traditionibus, quibus corrumpebant legem, et malo suo exemplo, quo ad vitia et scelera (simulationem et superbiam aliaque huic sectae propria vitia) excitabantur, ut eis fierent peiores obstinatioresque in fide Christo neganda.

1) Castigat perversam eorum doctrinam de juramento (16—22).

V. 16. *Duces caeci*; videsis 15, 14. — *Nihil est*, scil. jurare, seu tale jusjurandum non valet; alii ob sequens oppositum: debet (*ὀφείλει*): non tenetur hoc jurejurando. — *In auro templi*, per aurum, quod omnino in templo est; ergo per aurum, quo templum ornatum erat, per vasa sacra et thesaurum templi in gazophylacio. — *Debet*, jusjurandum servare tenetur. Quamvis nullum talis juramenti exemplum notum sit, facile tamen cogitari potest, avaros pharisaeos juramenta per aurum templi et per sacrificia (v. 18.) praeprimis sancta habuisse. „Isti, ait s. Thomas, totam religionem trahebant ad quaestum, ut traherent homines ad offerendum.“

V. 17. *Quid enim* etc. . . .; his causam reddit, qua probatur, pharisaeos a Christo jure meritoque appellatos esse stultos et caecos, quippe quum non videant, templum majus esse, quam aurum. — *Majus*, praestantius, sanctius et ideo magis obligans. — *Quod sanctificat aurum*, a quo sanctitas communicatur auro. Nam ante oblationem templo factam profanum est; templum vero non propter aurum, sed propter Deum sanctum est, quippe

1) Cf. Haneberg Geschichte der bibl. Offenb. S. 445.

quum ad preces et sacrificia Deo in illo offerenda dedicatum sit (a Lap.). — Ceterum sive legatur ἀγιάζων, sive ἀγιάσας, sensus est idem; stante priori lectione sanctificatio auri per templum ut continua, altera autem ut semel facta consideratur.

V. 18. 19. *In altari*, per altare. — *In dono*, per donum. — *Majus*, praestantius, sanctius. — *Quod sanctificat donum*. Nam altare per se, ex institutione sua, Deo dedicatum est; donum vero, antequam altari imponatur, profanum est, atque ipsa impositione fit sacrum.

V. 20. *Ergo*, quia altare dono, in ipso posito, sanctitatem tribuit. — *In eo*, scil. per altare, i. e. juramentum tale valet, quia altare, utpote Deo dedicatum, in singulari ad Deum relatione existit, per quem quisque jurans jurare intendit. — *Et in omnibus, quae super illud sunt*, et (consequenter jurat) per omnia in altari oblata; hinc omni modo tale juramentum obligat.

V. 21. *Jurat in illo*, nimirum per templum, i. e. juramentum tale valet, quia templum tamquam Dei domus (habitaculum) in singulari existit relatione ad Deum, ad quem omne juramentum refertur. — *Et in eo, qui habitat in ipso*, et per Deum habitantem in templo. Conclusio ut supra.

V. 22. Videsis dicta 5, 34—36.

g) Perstringit eos, quod in legis observatione minutissima ut gravissima, et gravissima ut minutissima tractent (v. 23. 24).

V. 23. Sensus est: Vae vobis, qui, cum in minimis religiosi videamini, gravissima charitatis erga Deum et proximum officia negligitis. — *Qui decimatis*, qui decimas offertis. — Ex mandato nimirum divino (Lev. 27, 30. Num. 18, 21. Deut. 14, 22.) omnium frugum (tritici, olei, vini) et animantium (i. e. boum, caprarum, ovium) decimae dandae erant sacerdotibus. Quaestio autem fuit de oleribus, an lege decimarum comprehenderentur. Pharisei, ut magis religiosi et pii viderentur, diligentissime olerum etiam minutissimorum decimas persolvebant, negligentes tamen simul praecepta Dei graviora. Non vituperat Jesus sollicitam hanc decimarum persolutionem, sed perstringit affectationem religiositatis (eorum simulationem) cum ea conjunctam atque simultaneum neglectum officiorum longe graviorum. (Calm.) —

Reliquistis. Consulto Jesus elegit tempus praeteritum, ut significaret, pharisaeos legisperitosque graviora Dei praecepta jam diu non minus, quam si abrogata essent, oblivioni dedisse (Mald.). — *Graviora*, scil. legis Mos. praecepta (coll. v. 24.). — *Judicium*, justitiam in judicando, injustam nimirum ferentes sententiam. — *Misericordiam*, qua ex benignitate proximo succurrimus, consilio, opera, operibus, etsi non debeatur ex justitia. — *Fidem*, fidelitatem in dictis, pactis et conventis. — *Haec*, scil. graviora, judicium, misericordiam et fidem. — *Illa*, nimirum decimationem herbarum. Unde apparet, Christum illam decimationem non improbare.

V. 24. *Excolantes*, qui excolatis culicem, nimirum e potu vestro, ne eum bibendo hauriatis. Respicit Christus ad Judaeorum morem, qui revera solebant potum per colum transfundere, ne culex aut alia bestiola ab incautis deglutiretur. Sed formula: culicem excolare, etiam proverbialiter adhibetur de iis, qui res leves minutasque anxie servare student; uti formula: camelum glutire proverbialiter de iis adhibetur, qui in rebus gravissimis prorsus negligentes sunt (cf. 19, 24.). Sensus est: Qui minutas res tam anxie curatis, dum gravissimas sine ullo scrupulo negligitis.

h) Perstringit eorum simulatam pietatem, dum in animo pleni sunt fraudulentia et injustitia (25—27).

V. 25. *Quod de foris est*, exteriorem partem. — *Calicis*, vasis, ex quo sumitur potus. — *Et paropsidis*, patinae (lancis), ex qua sumitur cibus. — *Intus*, in animo. — *Pleni estis immunditia*. Videtur interpretes Vulgatus legisse: ἀκαθαρσίας, per quam vocem juxta s. Paulum intelligendum est omne vitiorum genus. Sensus est: Vos pharisaei, exteriori poculorum et patinarum munditiei studetis, animus vero vester plenus est rapina omniumque scelerum immunditia. — Sed in graeco, loco: pleni estis, legitur: ῥέμουνσιν pleni sunt (nimirum calix et paropsis), et loco ἀκαθαρσίας legitur: ἀδικίας (injustitia), vel ἀκρασίας, incontinentia, i. e. intemperantia a cibo et potu; juxta quam lectionem sensus est: ea, quibus pocula et patinae refertae sunt, sunt ex rapina et intemperantia congesta. Quibus verbis etiam hic sensus inest: animus vester plenus est rapina et intemperantia; qui enim

res aliorum sibi injuste comparat, in animo suo plenus est rapina et intemperantia (cf. Luc. 11, 39.).

V. 26. *Caee*, quia nimirum non intelligis, quatenus mundities sit vera coram Deo. — *Munda prius, quod intus est calicis et paropsidis*, fac, ut ea, quae vasis, calice et paropside, insunt (i. e. potus et cibus) non sint injuste parata. Quum autem hoc fieri nequit, nisi homo perversam animi indolem mutet et purget, utique verbis his Christus simul poscit animi mutationem, purificationem. — *Ut fiat, quod de foris, mundum*, ut dein etiam exterior earum (calicis et paropsidis) pars non tantum appareat, sed revera munda fiat. Externa mundities sine interna nihili est. Hisce Christus significat, veram munditiam esse, si adsit mundities eorum, quae calice et paropside continentur. Permulti codices et Patres verba: et paropsidis non habent, et loco αὐτῶν legunt αὐτοῦ, scil. ποτηρίου; quare multi putant, ea verba esse ex v. 25. illata. Sensus tamen manet idem.

V. 27. *Sepulchris dealbatis*. Quia ex lege Mos. (Num. 19, 16.), si quis cadaver aut sepulchrum attigerat, per septem dies immundus factus est, idcirco quovis anno, 15. die mensis Adar (Martii) sepulchra calce aut gypso dealabantur; partim ornatus causa, partim, ut minus dignosci possint, ne quis inconsulto accedens pollueretur.

i) Perstringit eos, quod sint socii majorum suorum in occidendis prophetis et mensuram impietatis eorum absolvant (29—36).

V. 29. *Aedificatis* (οἰκοδομεῖτε), exstruitis, ut nimirum per hoc testimonio vulgo imperito vestram reverentiam et pietatem erga prophetas et viros sanctos, nec non et detestationem scelerum majorum occidentium. — *Justorum*, aliorum hominum, pietate et diligentissima legis observatione in V. T. insignium.

V. 30. *Si fuissemus*; graece ἦμεθα; rectius: essemus i. e. si viveremus. — *In diebus patrum nostrorum*, aetate majorum nostrorum, qui illos occiderunt. — *Non essemus socii eorum in sanguine prophetarum*, non essemus socii eorum in occidendis prophetis.

V. 31. *Itaque*, quia nimirum illos, qui prophetas occiderunt, patres vestros nominatis. — *Testimonio estis vobismet ipsis* (μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς, dativus incommodi), i. e. testificamini

contra vos. — *Quia filii estis eorum*, quod sitis illis similes (nimirum spectata indole, pro qua, si patrum aetate vixissent, idem, quod patres fecissent, imo, prouti praescivit, facturi erant in ipsius persona et in apostolis). Est in verbis filii estis ambiguitas quaedam (amphibolia), quum formula filium esse alicujus significet tum ex posteris alicujus esse, tum esse alicui similem. H. I. Christus altero sensu verba sumpsit. S. Lucas (11, 48.) explicationis causa addit: *testificamini, quod consentitis operibus patrum vestrorum*; causam addens: *quoniam ipsi quidem eos occiderunt, vos autem aedificatis eorum sepulchra*; quasi diceret: vos extruendis sepulchris prophetarum, quos majores vestri occiderunt, meliores ipsis videri vultis, quatenus hac agendi ratione ostendere vultis, vos honorare illos prophetas atque improbare patrum vestrorum scelera; ego autem dico, vos, qui spectata indole patribus vestris similes estis, potius approbare mala patrum vestrorum opera, quatenus aedificando occisorum sepulchra opera patrum vestrorum perficitis, ut plenum fiat homicidium. Breviter: Majores vestri occiderunt, vos illos sepelitis. Cf. Mald.

V. 32. *Vos*, cum emphasi: vos, qui filii talium estis (hinc et ita, uti illi animati). — *Implete mensuram patrum vestrorum*, absolvite mensuram illam impietatis ac scelerum, a patribus vestris inchoatam, me scil. meaeque doctrinae praecones occidendo. Imperativus: implete juxta alios est imperativus ironice positus: Eja igitur peragite, absolvite mensuram scelerum patrum vestrorum, me nimirum meaeque doctrinae praecones occidendo; juxta alios est imperativus permissivus, concessivus, hoc modo: absolvite . . . non impedio, quia summe desidero mortem, ut homines redimam. Quae explicatio simplicissima videtur (cf. Joan. 13, 27.). Ex hoc versu theologi docent, Deum singulis non tantum hominibus, sed et civitatibus, regnis et nationibus, certum limitem statuisse, quem non excedat, et quo cum pervenerit, turbinem indignationis suae vel excisionis effundit. Cf. Gen. 15, 16.

V. 33. *Progenies viperarum*, videsis 3, 7. — *Quomodo fugietis*, impossibile est effugitu (φύγητε, conjunctivus deliberativus). — *A judicio gehennae*, sententiam damnatoriam in ge-

hennam, seu: aeternas poenas in gehenna, i. e. aeternam damnationem (cf. 12, 32. in fine).

V. 34. *Ideo* (διὰ τοῦτο). Magnopere dissentiunt interpretes, quomodo verba haec (διὰ τοῦτο) cum praecedentibus cohaereant. Duae tamen dantur explicationes, quae caeteris praeferri merentur. Nonnulli ¹⁾ Jansenium et Maldonatum secuti, negantes hic reddi causam missionis, (quae sequitur: *ecce, ego mitto*), affirmantesque potius reddi causam, cur eos essent occisuri, quia nimirum serpentes essent et genimina viperarum, hunc statuunt sensum: Propterea, quia serpentes estis et genimina viperarum, doctores illos, quos ego, misertus vestri, ut hoc excidium et condemnationem a vobis avertam, ad vos missurus sum, occidetis alios, alios crucifigetis etc. (ita, ut sententiae hic sibi coordinentur, quum tamen sibi subordinatae esse deberent). Horum interpretum alii (Berl.) particulam ὅπως (ut sumunt de eventu, ἐξβατικῶς): eo eventu, ut; seu, ita, ut; alii ²⁾ suppleunt verba: *sicut cupitis*; alii ³⁾: *propterea, ut expleatis mensuram illam improbitatis* (v. 32.); alii ⁴⁾: *propterea, ne effugiatis aeternam damnationem*, quum verba διὰ τοῦτο id continere debeant, quod versu 35. expressum est verbis: *ut veniat super vos*. Juxta ultimas duas explicationes Christus h. l. aliquid causaliter (ut causam) proponit, quod nos consecutive (ut effectum) exprimere solemus. Nos diceremus: Quia prophetas occidetis, ideo non effugietis aeternam damnationem (implebitis mensuram scelerum patrum vestrorum); Christus vero dicit vice versa: ne effugiatis aeternam damnationem (ut impleatis mensuram etc.), ideo mitto ad vos prophetas, et ex illis occidetis. Hac autem re minime tollitur libertas humanarum actionum, nec inde consequitur, Deum esse auctorem mali, aut quosdam homines absolute praedestinos esse ad aeternam damnationem (uti Calvinus putabat). Nemo enim unquam a Deo cogitur, ut malum faciat, nec Deus unquam vult malum, potius, ut omnes convertantur salventurque et ideo iis dat gratiam sufficientem. Si autem homo gratiae sufficienti cooperari negat, Deus gratiam uberiores ei negat, eumque suae malitiae et pervicaciae permittit (Rom. 9, 17.),

¹⁾ Berl., Arnoldi, Reischl. — ²⁾ Arnoldi, Reischl, Bucher. — ³⁾ Hieron., Euthym., Fritsch. — ⁴⁾ Meyer, Schegg, Bisp.

quo utique, ut justus velle debet ejus damnationem, prouti vult salutem justorum. „Deus, ait Thomas Aq., non delectatur in perditione hominis, quantum ad ipsam perditionem, sed ratione justitiae suae“. Sic etiam pharisaei nolebant cooperari gratiae a Deo eis datae, persistebant in sua malitia et pervicacia (erant genimina viperarum), ideo Deus, ut justus appareat, debebat velle damnationem eorum. Quia ergo pro sua incorrigibilitate (praevisa a Christo) destinati sunt ad damnationem, ideo misit ad eos prophetas etc., ut (ὁπως v. 35.) occidendis illis mensuram patrum suorum implentes, culpas sustineant poenasque dent pro omni sanguine injuste effuso. (Cf. Schegg). — *Ego*, dicit Jesus, quippe quum se plenum sentiat Messianae suae atque divinae dignitatis, ad quem pertinet mittere doctores. — *Mitto*; tempus praesens, ut indicet, se doctores illos certo atque brevi esse missurum. Apud Lucam (11, 49.) legitur: Propterea et sapientia Dei (Christus, in quo et per quem se manifestavit divina sapientia) dixit: mittam. — *Prophetas*, apostolos (cf. 5, 12.) — *Sapientes et scribas*, ceteros doctores christianos (coll. Eph. 4, 11.). Loquitur Christus accommodate ad res Judaicas. — *Ex iis*, alios ex iis. — *Occidetis*, uti Stephanum et Jacobum Majorem. — *Crucifigetis*, uti Simeonem, Hierosol. episcopum. — *Flagellabitis*, uti Paulum (Act. 16, 22; 22, 24.) — *Persequimini*, uti Paulum et Barnabam (Act. c. 13. et 14.).

V. 35. *Ut veniat*. Ut (ὁπως) finaliter sumendum. — *Omnis sanguis*, culpa et poena pro sanguine. — *Justus*, justorum; sensus est: ut culpas sustineatis poenasque detis pro omni sanguine innocenter effuso, seu pro caedibus omnium insontium. — *Qui effusus est*; in graeco est participium praesentis; qui effunditur; quasi Jesus videret sanguinem adhuc fluentem. — *A sanguine Zachariae, filii Barachiae*. De hoc Zacharia variae dantur sententiae: 1.) Alii cogitant de Zacharia propheta; sed nullibi narrat s. scriptura, hunc prophetam violenta morte fuisse interemptum, vel plane inter templum et altare holocaustorum occisum. 2.) Alii ¹⁾ intelligendum esse putant Zachariam, Joannis Bapt. patrem. Sed nonnisi in apocryphis quibusdam (in protoevangelio Jacobi c. 23.), quae in ecclesia aucto-

1) Chrysost., Basil., Theophyl., Euthym.

ritatem non sunt nacta, invenitur mentio violentae mortis viri hujus. — 3.) Alii intelligunt Zachariam eum, qui teste Jos. Flavio (de bello jud. lib. 4. 6, 4.) brevi tempore ante excidium Hierosolymae in templo a zelotis est trucidatus, et quem Jos. Flavius Baruchi filium vocat. Sed interpretationi huic obstat tempus praeteritum (occidistis, ἐφονεύσατε), quare his (Calm.) dicendum est, tempus praeteritum h. l. positum esse pro futuro, et hanc partem dicti Christi (quae ad Zachariam pertinet), propheticam esse, Dominumque de eventu futuro, qui certe praevidebatur, ita loqui, ac si jam praeteritus esset; aut dicere debent (Hug.), Matthaeum, qui (uti dicunt) post illam caedem factam scripserat, tempus futurum, quo Christus usus est, mutasse in praeteritum, quod haud dici potest de Matthaeo, quum tale quid nullibi in ejus evangelio invenitur. 4.) Plurimi tandem ¹⁾ cogitant de Zacharia, qui in vestibulo templi, in atrio sacerdotum, quod erat inter templum (sive sanctum) et altare holocaustorum interfectus est, et de quo est sermo 2 Chron. (24, 20. seqq.). Quae sententia verissima est, utpote commendata ab Hieronymo, qui scribit: „in evangelio, quo utuntur Nazareni, pro filio Barachiae filium Jojadae reperimus scriptum.“ — Attamen huic explicationi duo obstare videntur. Primum, quod illius Zachariae pater in citato libro Chronicorum non Barachias, uti nostro loco, sed Jojadas vocatur; secundum est, quod non ille Zacharias, sed Urias, prophetarum a Judaeis occisorum ultimus est (cf. Jerem. 26, 23.). — Ad expediendam difficultatem primam varii varias ingressi sunt vias. Alii Hieronymum secuti ²⁾, statuunt, patrem Zachariae istius habuisse duo nomina, nimirum Jojadae, quo nomine compellatur in libro 2. Chronicorum; Barachiae, quo nomine apud Matthaeum h. l. occurrit. Ita jam antiquus quidam scholiasta: Ζαχαρίαν δὲ τὸν Ἰωδὰς λέγει. θυρόνυμος γὰρ ἦν. — Alii ³⁾ opinantur, verba: filii Barachiae esse subditicia, et jam antiquissimis temporibus a librario quodam adscripta, qui putarit, Zachariam prophetam, Barachiae filium, intelligendum esse. At supponitur, non probatur, esse verba illa subditicia. — Alii ⁴⁾ statuunt, adesse h. l. errorem in expri-

¹⁾ Beda, Maldonatus, Fritschius, Meyerus, Arnoldi, Reischl, Schegg, Bisp.

— ²⁾ Grotius, Kuinoel, Mald., Arnoldi, Reischl. — ³⁾ Wassenberghius, Berl. —

⁴⁾ Meyer, de Wette, Schegg.

mendo patris nomine, quatenus Matthaeus, traditionem erroneam secutus, nomen patris addidit, quod Christus non expresserat. Ast quomodo possit conciliari haec sententia cum inspiratione Matthaei, haud intelligitur. — Alii ¹⁾ tandem putant, Jesum syrochaldaice locutum dixisse, usque ad sanguinem Zachariae, filii Jojadae, atque cogitasse de Zacharia, de quo in 2. lib. Chron. sermo occurrit; sed graecum Matthaei interpretem scripsisse: filium Barachiae, quo animos primorum lectorum acrius feriret, significans scelus brevi commissum, quod etiam Jos. Flavii refert. Sic permutavit primum et ultimum exemplum sanguinis innocenter effusi in s. libris V. T., nimirum exemplum Abelis et Zachariae, filii Jojadae cum primo et ultimo exemplo sacrae historiae generatim, scil. cum exemplo Abelis et Zachariae, filii Barachiae, qui brevi tempore ante excidium Hieros. in templo a zelotis est trucidatus. Quod tanto magis, uti observatur, facere poterat, quia sors Zachariae, filii Barachiae, magnam habet similitudinem cum sorte Zachariae, filii Jojadae. Ast iterum, si, uti Bisping affirmat (S. 32), versio graeca evangelii aramaici s. Matthaei, profecta est ab ipso Matthaeo, non potest intelligi, qui fieri poterat, ut ipse aliter in evangelio aramaico, aliter in ejus versione scriberet. — Quapropter videtur primus expediendae difficultatis hujus modus, utpote simplicissimus, praeferendus esse, cum nil inconsumetum sit, ut personae duo gererent nomina.

Respectu ad alteram difficultatem dicere possumus, Christum conjungere caedem Zachariae, filii Jojadae, cum caede Abelis (qui sensu latissimo etiam, uti Abrahamus coll. Gen. 20, 7., prophetis annumeratur), quia secutus est morem Judaeorum, qui caedem hujus Zachariae, utpote valde atrocem et detestabilem, quum esset commissa in propheta, sacerdote et iudice, in loco sancto, in atrio sacerdotum, inter templum et altare holocaustorum, quod vel ipsis maleficis asyllum praebuit (Exod. 21, 14. 1 Reg. 1, 51.) et juxta traditionem die sabbati, in festo expiationis, cum caede Abelis connectere et conferre solebant. — *Inter templum et altare*, in ea vestibuli (atrii) templi parte, quae erat inter tem-

¹⁾ Eichhornius, Bisp.

plum (stricte sic dictum. i. e. sanctum, graece *ναός*) et altare holocaustorum. Sic Christus locum, quo necatus est Zacharias, accuratius indicat, quam auctor Chronicorum, qui simpliciter refert, eum in vestibulo templi occisum fuisse. Tandem ultima adhuc restat difficultas: Quomodo Judaeos aevi sui Christus poenas subituros esse dicit ob caedem eorum etiam prophetarum, quos non ipsi, sed majores eorum trucidarunt, imo ob necem etiam Abelis nominatim, qui a fratre suo Caino occisus est, antequam populus Hebraeorum existeret.

Nonnulli ¹⁾ Jesum humano vulgarique modo loquentem statuentes verba Christi ita explicant: Vos, qui majorum mores non detestamini, sed imitamini, utpote illis non tantum similes, sed eos etiam renitentia vestra erga legatos divinos, impietate et crudelitate superatis, Deus ita puniet, ac si vellet a vobis caedium omnium in terris commissarum, ab Abele, per Cainum interfecto, usque ad Zachariae, filii Jojadae, necem, poenas expetere, i. e. gravissime vos puniet.

Sed praeferenda meretur explicatio eorum ²⁾ qui dicunt, Jesum ita loqui ratione aestimationis civilis, qua censentur posterius esse unum quid cum parentibus (inde: quem occidistis), seu, uti ait Jansenius, ratione unitatis istius, qua unus est populus, et in quo posterius sunt aliquid majorum et majores aliquid posterorum; unde fit, ut facta majorum filiis imputentur, si filii peccata majorum imitantur, et ita complent mensuram scelerum ab illis inchoatam; tunc enim excidium a perversa natione promeritum in illam quidem cadit, sed in postremis istius nationis exercetur et sentitur, dum filii luunt tam sua, quam patrum suorum peccata. Sic Deus jussit Saulum delere posteros Amalec ob scelera parentum a quadringentis annis perpetrata (1 Reg. 15, 2. 3.); ita in revolutione gallica filii luebant non tantum sua, sed et parentum suorum peccata; et quum Hierosolyma diruta esset, atque reliquiae populi dispersae essent, filii luebant omnia scelera perpetrata a caede Abelis usque ad necem Zachariae.

V. 36. *Venient.* Est cum vi antepositum, ut indicetur, poenam revera in eos casuram esse. — *Haec omnia*, omnes caedes in homines probos ab Abele usque ad Zachariam commissae,

¹⁾ Mald., Calm., Kuin. — ²⁾ Jans., a Lap., Schegg, Bisp.

seu: caedium omnium culpa et poena cadet. — *Super generationem istam*, Judaeos hujus aetatis. — Nam per generationem hanc sunt intelligendi Judaei aevi Christi.

2. Christus Hierosolymae dolenter acclamat (37—39).

(Luc. 13, 34—35.)

V. 37. Per Jerusalem h. l. intelliguntur homines hujus urbis, et commemorantur incolae hujus urbis primariae, ita ut reliqui quoque Judaei simul significantur. Repetitio autem nominis est indicium vehementis compassionis et doloris. — *Occidis et lapidas eos, qui ad te missi sunt*, quae occidere et lapidare soles. Vulgata legit $\pi\rho\delta\varsigma$. . $\sigma\epsilon$, quam tamen lectionem codex D et quidam minusculi habent; sed praefenda est lectio: $\pi\rho\delta\varsigma$. . $\alpha\delta\tau\eta\gamma$, ad eam, ita ut post allocutionem Jerusalem sermo trans-eat in tertiam personam: quae occidit et lapidat eos, qui ad eam missi sunt. (Cf. Schegg). — *Quoties volui congregare*, quoties vos Judaeos per prophetas aliosque servos meos ac denique per me ipsum excitare studui ad vitae animique mutationem in melius et ad me tamquam Messiam agnoscendum adducere. Loquitur ita Christus ut rex et dux populi Israël inde ab ejus electione in populum Dei. Comparat Christus se suumque amorem, providentiam, sollicitudinem salvandi Judaeos, gallinae; filii sunt cives Hierosolymitani omninoque Judaei; nam Hebraei civitates saepe comparare solent matribus, adeoque cives nominant filios. — *Sed noluisti*, quia prophetas et me internecino odio persequeris.

V. 38. *Ecce*, jam in proximo est. — *Domus vestra*; alii ¹⁾ intelligunt per verba haec: templum; alii ²⁾ rectius urbem Hierosolymam et totam regionem Judaicam. — *Relinquetur*; in graeco est praesens: relinquitur, i. e. jam in eo est, ut relinquatur. Sensus: Praeteriit tempus, quo civitas et tota regio Judaea in meo erat patrocínio et tutela; subtraham ei meam tutelam, meumque patrocínium, ideoque sors ejus, utpote sibi ipsi relictæ, erit excidium urbis et gentis. Vulgata, textus receptus

¹⁾ Hieron., Theophyl., Euthym., Arnoldi. — ²⁾ Beda, Jans., Schegg, Bisp., Kuin.

et Tischendorf. h. l. et Luc. 13, 35. legunt vocem deserta (ἐρημος), quae tamen merum est interpretamentum, quo explicatur sequela denegati patrocinii.

V. 39. *Dico enim.* Hisce probat, domum eorum desertum iri. Sensus est: Nam me post breve tempus ex hac vita et terra discessurum videndi occasio vobis non erit, donec tempus illud veniat, quo me Messiam agnoscetis. Intelligendum esse tempus aliquod post Christi mortem et discessum ex his terris, non vero tempus ultimi ejus ante mortem adventus in metropolin, elucet ex eo, quia verba haec dicta sunt a Christo post suum ultimum adventum Hierosolymam, paucis (tribus) diebus ante suam mortem. Cogitandum est cum s. Chrysostomo de adventu Christi glorioso ad iudicium extremum, quando Judaei in fine mundi per Eliam ad fidem Christi conversi, majestate ejus aspecta, dicent: Benedictus, qui venit in nomine Domini. Cui sententiae suffragatur locus Rom. 11, 25. 26.

Caput XXIV.

Sermo Christi propheticus de Hierosolymae templique excidio et Christi reditu ad iudicium.

(Marc. c. 13. Luc. 21, 5—38.)

A. Sermonis hujus occasio (v. 1—3).

V. 1. *Et egressus de templo, ibat;* graece ἐξελθὼν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐπορεύετο, i. e. et postquam Jesus (e templo ex τοῦ ἱεροῦ coll. 21, 23.) egressus est, discessit a templo, ut se conferret in montem olivarum (v. 3.). ¹⁾ — *Aedificationes templi*, i. e. admirandam structuram, pulchritudinem, firmitatem et magnificentiam templi (τοῦ ναοῦ) ceterorumque aedificiorum templo adstructorum et ad id pertinentium (in graeco enim est ἱεροῦ vide 4, 5.). Occasionem praebuit dictum Christi in fine capitis praegressi (v. 38.), quo Christus praedixerat urbis, hinc et templi

¹⁾ Cf. Berl.

excidium. Verosimiliter ipsi discipuli inter se de templo collocuti sunt (uti Lucas indicat); deinde autem unus eorum nomine omnium rogavit Christum, ut lapides templi structuramque consideraret (uti Marcus 13, 1. refert). Hoc autem ideo fecit, quia fors dubius haerebat, an verba Christi praegressa rite intellexerit nec ne; nam ita sperabat, Christum mentem suam clarius patefacturum esse. De pulchritudine templi scribit Jos. Flav. (Bell. Jud. VI. c. 6.)

V. 2. *Videtur haec omnia.* Alii ¹⁾ legunt sine negatione et vocem βλέπειν sumunt significatu considerare, admirari: attente considerate seu admiramini magnificentiam hanc. Nonnulli codices graeci legunt cum negatione: οὐ βλέπετε, quae lectio praefenda est, quum prior esse videtur emendatio facta ob locum Marci (13, 2.), hoc sensu: num non revera adest illa magnificentia? Sed praefenda est explicatio eorum, qui verbum βλέπειν sensu proprio: videre sumunt et πάντα referunt non ad aedificationes, sed ad tristem earum aedificationum sortem, quam Christus futuram eis ostendit, quasi diceret: num deest vobis omnis aspectus in ea, quae mihi ostenditis, ut cognoscatis, quomodo se habeat cum iis (Bisp.). — *Hic*: Jesus templum digito monstrasse putandus est. — *Non relinquetur lapis , qui non destruat.* Dictione hac proverbiali significatur plenaria templi eversio; simulque praedictio haec Christi ad literam impleta est. Nam sub Juliano apostata (a. 362.), cum Judaei fundamenta veteris templi, quae in excidio terrae infossa remanserant, nudassent, ut novum templum imponerent, terrae motus excitatus (ex imis fundamentis erumpentes flammae) lapides veterum fundamentorum concussit ac longe lateque disturbavit. ²⁾

V. 3. *Sedente*, nimirum e regione templi (coll. Marc. 13, 3.). — *Secreto*, seorsim, non praesentibus aliis, qui etiam adfuerunt in monte olivarum. — *Discipuli*, juxta Marcum Petrus, Jacobus, Joannes et Andreas. — *Haec*, nimirum urbis et templi excidium, de quo Jesus v. 2. locutus est. — *Signum adventus tui et consummationis saeculi*, de quo saepius locutus es (13, 40; 16, 27; 19, 28.). Conjungunt h. l. apostoli Christi adventum gloriosum ad exstruendum regnum et finem mundi tamquam

¹⁾ Chrys., Jans., Mald. — ²⁾ Cf. Ammian. Marcell. c. 23.

talía, quae simul cum urbis templique excidio, vel saltem paulo post futura esse existimant. Communis erat Judaeis opinio, innixa locis Danielis (9, 26; 12, 1; 9, 13.), antequam initium sumat regnum Messianum, fore magnos labores, sic dictos dolores Messiae (cf. Hos. 13, 13.), nimirum excidium urbis et templi et unacum hoc etiam finem hujus mundi expectandum esse. Judaei enim putabant, aetate Messiae desitutum esse mundum hunc (*αἰὼν οὗτος*) et alterum, novum, proditutum (*αἰὼν μέλλον*), in quo justí aeterna felicitate sint fruituri. Cf. 12, 32. Poterant itaque etiam apostoli, e Judaeorum gente orti, cogitare, Christum, dum de urbis templique excidio est locutus, simul loqui voluisse de mundi excidio et cum eo conjuncta parusia sua, quos eventus Judaei simul adfuturos esse existimabant; et hoc tanto magis, quia ipsum Christum (13, 39.) de consummatione mundi (*συντέλεια τοῦ αἰῶνος*) prius jam loqui audiverant, et quidem tali in nexu, in quo simul de parusia sua ad iudicium loquebatur. Quum Christus ad apostolos saepe et modo clarissimo de sua passione et morte locutus esset, hi per parusiam hanc non poterant nisi alterum Christi adventum gloriosum intelligere (cf. Act. 1, 6. 11; 3, 20.).

B. Prophetia de signis excidium Hierosolymae et alterum Christi adventum praegressuris (4 — 14).

(Marc. 13, 5—13. Luc. 21, 8—19.)

Secutus est Christus in hoc suo sermone prophetico morem veterum prophetarum, qui ab ipsa scriptura (Ezech. 3, 17.) speculatoribus ex alto loco prospicientibus (inde videntes, *נִבִּיִּם*, dicti) comparati, res futuras, quas viderant, non semper successione chronologica distinguunt, sed haud raro ab alia re ad aliam remotam transiliunt et ita aetate distantia similitudinis lege connectunt, quin intervallum, quod intercedit, innuant. Sic v. c. Jes. 45, 1, ubi propheta permixtim de Judaeorum per Cyrum liberatione ac de salute per Christum speranda loquitur. Cf. Joël 2, 28—32; Jesaias 9, 6; 11, 1. 6. Ita poterat etiam Christus more prophetarum A. T. speciale iudicium de Israël (excidium Hierosolymae) conjungere cum universali

judicio totius mundi, cum extremo judicio a se habendo, idque tanto magis, quia populus Israël, electus ex omnibus reliquis, repraesentaret cunctos reliquos populos; quapropter etiam sors hujus populi est typus sortis totius mundi generatim, in judicio populi Israël est praefiguratum judicium universale omnium populorum (cf. dicta 16, 28.). Quum itaque apostoli v. 3. Dominum interrogarent, videbantur tantum pro se id interrogasse; ast interrogatio eorum, quum repraesentarent omnes futuros doctores christianos, facta erat simul nomine futurorum doctorum christianorum. Quapropter etiam responsio Christi data est pro omnibus temporibus, spectans ad universum apostolatam ecclesiae catholicae. Ast Christus in hoc responso suo simul sat clare disjunxit ratione temporis ab invicem excidium Hierosolymae et templi atque consummationem saeculi adventumque suum ad judicium; alterum hoc quidem incerto tempore, ast non simul cum interitu Hieros. et templi adfuturum esse docens, quo occurrit opinioni illi Judaicae superius (v. 3.) commemoratae. Et quamvis non accurate definiri possit, quae nam dicta speciatim spectent ad excidium urbis et quae nam ad excidium orbis, haud tamen negari potest successivus progressus ab uno ad alterum actum (excidii). Potest enim sermo Christi apte in 5 partes dividi: 1) Responsio generalis ad quaestionem apostolorum, qua significantur signa tum excidium Hieros. et templi, tum finem mundi praegressura (v. 4—14.); 2) specialis praedictio excidii Hieros. (v. 15—22.); 3) specialis praedictio excidii orbis (v. 22—41.); 4) adhortatio ad vigilantiam, quum dies et hora finis mundi ignota sit (v. 42—25, 30.); 5) descriptio extremi judicii (25, 31—46.).

I. Signa excidium Hieros. et finem mundi praegressura (4—14).

(Marc. 13, 5—13; Luc. 21, 8—19.)

V. 4. et 5. Nominat nunc primum signum inter plura excidium Hierosolymae et orbis terrarum praegressura, scil. seductionem ex parte pseudoprophetarum. Teste Jos. Flavio (Antiq. XX. 5, 1.) jam ante Hierosolymae excidium erant falsi prophetae, qui Judaeos variis promissionibus decipere et ad seditio-

nem movere studuerunt. Talis erat Theudas (cf. Act. 5, 36.); dein Aegyptius quidam (Act. 21, 38.) alique; imo, dum Titus urbem obsidebat, prodierunt pseudoprophetae et zelotae, qui populum seducentes in exitium abripiebant. Praecipue autem famosi et horribiles impostores venient ante mundi finem (2 Thess. 2, 3—10; Apoc. 13, 2.), postquam Muhamedes alique impostores ecclesiae Christi terrorem incusserint. — *In nomine meo*, Messiae nomen sibi arrogantes, vel ejus auctoritatem secum communicatam praetendentes.

V. 6. et 7. Alterum signum (bella et seditiones). — *Proelia et opiniones proeliorum*, bella varia et rumores bellorum, qui saepe magis turbant ac terrent homines, quam ipsa bella. Lucas addit: seditiones, quas multas narrat Jos. Flavius (Bell. Jud. IV. c. 5.) praecessisse eversionem Hierosolymae per totam Judaeam. — *Ne turbemini*, ita ut aequo animo esse desinatis. — *Oportet enim haec fieri*, nimirum posita hominum malitia, qui ad ea mala, quae Deus sapienter permisit, sua sponte et culpa ferebantur. Haec (ταῦτα), qua lectione essent intelligenda bella et rumores bellorum; sed praeferenda est lectio: πάντα, omnia, scil. mala et calamitates. — *Finis*, scilicet malorum, calamitatum (non speciatim: finis Hieros. et mundi), quasi diceret: adhuc graviora mala ventura sunt, quorum ista tantum sunt praeludia. — *Surget gens in gentem et regnum in regnum*. Verbis his explicatur dictum praegressum: *audituri proelia*. Samaritani, Syri et Romani non semel cum Judaeis bella gesserunt; Judaei etiam saepius in multis suae regionis locis contra Romanos rebellaverunt.¹⁾ — Respectu ad rumores cogitari potest de romani imperii turbis post Neronis obitum. — *Pestilentiae et fames*, graece: λοιμοὶ . . λοιμοὶ, fames et pestilentiae; bellum enim plerumque sequitur fames, famem pestiferi morbi. Gravissimae famis, quae quater saeviit, regnante Claudio, Romae, in Palaestina, mentio fit in Act. 11, 28.; dein in Graecia iterumque Romae.²⁾ — *Terrae motus per loca*, i. e. in multis locis. Tales contigerunt in Asia minori, Macedonia, Achaia et Italia;³⁾ imo paulo ante excidium Hierosolymae erant terrae motus Smyrnae,

¹⁾ Cf. Jos. Flav. bell. Jud. II. 18, 19. XXI. c. 2. Tacit. hist. 1, 2. annal. 16, 13. — ²⁾ Cf. Jos. Flav. Antiqq. XX. 2. — ³⁾ Tacit. annal. 14, 27.

Mileti, Chii et Sami. S. Lucas (21, 11.) addit: *et signa magna erunt*. Etiam talia evenisse ante excidium Hierosolymae, testis est Jos. Flavius (Bell. Jud. VI. 30.), qui scribit: orta crebra fulgura, horrendaque tonitrua, concussaeque terrae vasti mugitus.¹⁾ Sine dubio longe horribiliores erunt eventus in fine mundi, quo et ipsa natura participabit redemptionem; quapropter recte hoc signum alterum plures interpretes antiqui imaginem simul esse dicunt signi similis, excidium orbis praecessuri.

V. 8. *Initium dolorum*, i. e. haec mala, si cum iis, quae postea consecutura sunt, conferantur, exigua sunt et similia primis doloribus, partus instantis praenuntiis, qui si cum doloribus in ipso partu irruentibus comparantur, exigui et quasi praeludia sunt. Metaphora a mulieribus parturientibus sumpta est (cf. v. 3.).

V. 9. A descriptione malorum, quae generatim hominibus (non christianis) eventura sint, transit Christus ad ea, quae ipsis apostolis reliquisque christianis ante eversionem Hierosolymae sint perferenda; per apostolos enim docente s. Hieronymo, omnium fidelium persona significatur. — Signum tertium: persecutio apostolorum et christianorum. — *Tunc*, si scil. initium partus dolorum advenerit. Lucas habet: *ante haec omnia*, quasi diceret: Ne verò vos ipsos putetis ab omnibus malis immunes futuros, interim dum ita affliguntur improbi. — *In afflictionem*, i. e. tradent vos, ut malis vexemini; seu (coll. Marc. 13, 9. Luc. 21, 12.) vos accusabunt in judiciis Judaicis, in carcerem conjicient, flagellis caedent, imo et interficient. — *Et eritis odio omnibus*, permultis exosi eritis (cf. 10, 22.). Vid. dicta 10, 17—22. Eventum respondisse huic vaticinio, historia testatur, docens apostolos et christianos a Judaeis et ethnicis jam ante excidium Hieros. graves persecutiones esse perpassos (cf. Act. et epist. Pauli). Eventus hi omnes ante excidium orbis redibunt.

V. 10. *Tunc*, exortis his insectationibus, quas praedixi (v. 9.). — *Scandalizabuntur*, a fide in me deficient, timore persecutionum et tormentorum. — *Et invicem tradent*, apostatae tradent eos, qui perseverabunt; imo (coll. Marc. 13, 12. et Luc.

¹⁾ Cf. Euseb. hist. eccl. III, 8.

21, 16.) et illi, qui sanguinis vinculo (i. e. parentes, fratres et cognati) sibi arctissime juncti sunt, inimico animo se invicem sunt persecuturi.

V. 11. *Pseudoprophetae*, falsi doctores, qui se divinitus missos esse jactabunt. — *Seducunt*, scil. a fide per doctrinam suam falsam. Quamvis in epistolis s. Pauli ad Timotheum (II. 2, 17.) de defectione a fide sermo sit, hoc tamen praeprimis fiet ante excidium orbis, quo tempore pessimi doctores falsi surrecturi sunt. Cf. 7, 15.

V. 12. *Quoniam abundavit iniquitas*, propter ingravescentem improbitatem, se manifestantem odio et persecutione, defectione et seductione. — *Refrigescet charitas multorum*, christianorum, qua antea erga Deum et proximum fervebant.

V. 13. *Qui autem perseveraverit*, qui non defecerit a fide in me propter odia et persecutiones (v. 9.), nec falsorum prophetarum sermonibus victus fuerit (v. 11.), et inter haec mala amorem non amiserit (v. 12.). — *Usque in finem*, scil. vitae respectu singulorum; respectu universitatis fidelium: usque ad finem calamitatum, quod id est ac: usque ad gloriosum Christi adventum ad judicium. — *Salvus erit*, is aeternam salutem animae (seu aeternam beatitatem) consequetur. Qui verba: usque in finem referunt ad excidium Hieros., verba: salvus erit explicare debent de salute corporali, de liberatione per fugam, quam teste Eusebio (Hist. eccl. III, 5.) multi christiani Pellae locisque montanis invenerunt.

V. 14. Versu hoc commemorat novum (quartum) signum, finem mundi praegressurum, scil. praedicationem evangelii in universo terrarum orbe. — *Et praedicabitur hoc evangelium in universo orbe*, i. e. quamvis calamitates illae, supra expositae, Hierosolymitani excidii tempore evenerint, existimandum tamen non est, finem mundi propterea instare; prius enim evangelium in toto terrarum orbe praedicari oportet* (Mald.). Hoc evangelium, hoc, quod ego praedico evangelium, seu evangelium, in quo praedicando occupatus sum. — *In testimonium omnibus gentibus*, ut haec praedicatio testimonio inserviat, ex quo gentes convincerentur omnes, scil. aeternam salutem fuisse eis a Deo oblatam; seu: in accusationem eorum, qui non credunt, ne in supremo iudicio semet excusare possent, ipsos

evangelium non audivisse (Mald.). — *Tunc*, postquam evangelium (doctrina christiana) in toto terrarum orbe praedicatum fuerit. — *Veniet consummatio*, erit finis mundi. Adhuc tertiae generis humani parti (in Africa et Asia) nondum est praedicatum evangelium. Ex quibus consequitur, mundi finem non prius futurum esse, quam evangelium per universum terrarum orbem praedicatum sit; non autem, evangelium in universo terrarum orbe praedicatum, certum esse signum, mundi finem proxime instare, quia incertum est, an tum, simul ac omnibus praedicatum fuerit evangelium, venturus sit statim mundi finis (Mald.). Quum ex parte hoc etiam ante Hierosolymae excidium contigerit, quatenus evangelium annuntiatum fuit non Judaeis modo, verum etiam universis late gentibus, quae Romanis parebant caeterisque terrarum partibus, quae eo tempore noscebantur (cf. Rom. 1, 8; 10, 18. Col. 1, 6. 23.), non rejicienda videtur sententia eorum, qui hoc signum etiam ut signum excidium Hierosolymae praegressurum sumunt; si hoc simul conjungitur, tum per finem simul est intelligendus finis Hierosolymae, et verba: universus orbis exponenda sunt vel de mundo romano, vel de magna mundi parte.

II. Prophetia de Hierosolymae excidio (15 — 22).

(Marc. 13, 14 — 20. Luc. 21, 20 — 24.)

V. 15. Postquam commemorarat signa tam Hierosolymae, quam totius orbis excidium praegressura, nunc proprie assignat signa, praevia excidio urbis. — *Ergo* (οὖν). Voce hac redit ad quaestionem v. 3., atque accuratius respondet ad primam illius quaestionis partem. — *Abominationem desolationis* (βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως). Vox βδέλυγμα est nomen verbale a βδεύσσομαι abominor, ergo res abominanda; cum genitivo τῆς ἐρημώσεως denotat rem abominabilem, quae vastationem efficit vel secum fert. — Quid autem sit intelligendum per abominationem desolationis, interpretes dissentiunt. Nonnulli intelligunt exercitum Romanorum, dum ille sub Tito Hierosolymam expugnabat et templum etiam oppugnabat. Sed huic explicationi obstat monitum: tunc, qui in Judaea sunt, fugiant ad montes; quia fugae tum locus esse non potuisset. Alii intelligunt eundem exercitum

Rom., dum urbem Hierosolymam obsideret; sed his obstant verba: in loco sancto, quae solum de templo (id ipso loco Danielis postulante), non autem de Judaea, aut locis Hierosolymae vicinis, possunt explicari. Quum juxta Matthaeum et Marcum abominatio illa stare in templo et fuga possibilis perhibetur, praefenda est interpretatio eorum, ¹⁾ qui per abominationem desolationis intelligunt templi profanationes per Zelotas, homines scelestos, causatas quibuslibet flagitiis in templo, eo tempore, quo Romani Galilaea jam occupata, in eo erant, ut Judaeam expugnarent urbemque obsiderent. Verba haec ita explicanda esse, poscit locus Lucae (21, 20.): „*cum videritis ab exercitu circumdari Jerusalem*“; quae verba, quia fuga adhuc possibilis perhibetur, intelligenda sunt de initio obsidionis, ita ut sensus utriusque loci (Matthaei et Lucae) sit sequens: Cum videritis illas templi violationes, causatas per Zelotas, et accedentem exercitum, ut urbem obsideret, fugite ad montes (Calm.). Explicationi huic favet ipse locus Danielis (9, 27.), ubi is celeberrimum edidit vaticinium de 70 hebdomadibus, unde verba abominatio desolationis desumpta sunt. Per illa verba Daniel (et scriptor 1. lib. Macchabaeorum) intelligunt profanationem templi per Antiochum Epiphanem, qui statuam Jovis Olympii in altari holocaustorum collocari jusserat. — *Qui legit, intelligat.* Nonnulli ²⁾ putant esse verba haec Christi, admonentis ad attentionem verbis Danielis praebendam, ad verborum illorum sensum recte assequendum. Sed, quum apud Marcum (13, 14.) verba: *quae dicta est a Daniele propheta*, ad quae illud: *qui legit, intelligat*, referri possit, non leguntur, praefenda est sententia eorum, ³⁾ qui dicunt, ea esse Matthaei, ab hoc evangelista Christi orationi inserta, quo lectores suos Judaeos admoneret, ut caute hanc Christi praedictionem a se descriptam attenderent, utpote qua pronuntiaretur, quid ipsorum genti atque urbi haud longo post tempore esset expectandum (Patri.).

V. 16. *Tunc*, quum videritis abominationem desolationis in loco sancto stantem. — *In Judaea*, in universa terra Israël. Nam statim post eversionem urbis et templi iisdem calamitatibus invo-

¹⁾ Jans., Calm., Kistemaker, Arnoldi, Reischl, Bisp. — ²⁾ Chrysost., Euthym., Schegg. — ³⁾ Jans., Hug, Arnoldi, Bisp.

lutae sunt Galilaea ceteraeque provinciae et urbes, quae debellatae et miserrime vastatae sunt a Vespasiano et Tito. — *In montes*, ubi nimirum speluncae amplae erant, in quibus profugi poterant facilius latere, quam in regione plana.

V. 17. *Qui in tecto*; graece: ἐπὶ δώματος, super tectum, uti apud Marcum (13, 15.) vertitur. Vid. 10, 27. — *Non descendat*, nimirum in interiorem domus partem (cf. 9, 2.) — *Tollere aliquid*, ut tollat suppellectilem, pecuniam aut aliud subsidium itineris aut fugae.

V. 18. *Qui in agro*, operandi causa. — *Non revertatur*, scil. ex agro domum. — *Tollere tunicam suam*, ut tollat pallium suum, quo se tegat (cf. 5, 40.). Sensus v. 17. et 18. est: Noli tempus consumere conquirendis rebus, etiam maxime necessariis, sed via brevissima fuge. S. Lucas (21, 21.) generalius hoc exprimit: „*Qui in regionibus fuerint*, scil. extra Hierosolymam, *non intrent in eam.*“ Causam addit (v. 22.): „*quia dies ultionis hi sunt*“, quia instat tempus, ut sumatur ultio de tota illa rebelli et pertinacissima natione.

V. 19. *Praegnantibus*, gravidis. — *Nutrientibus*, lactantibus, quia nimirum illae onere embryonum, quos utero gestant, hae autem sarcina infantium lactentium gravatae, fugere non poterunt.

V. 20. *Ut non fiat fuga vestra*, ut non occurrat ista fugae necessitas. — *Hieme*, quia in ea ob frigus, pluvias, lutum, dies breves, fuga est difficilior. — *Sabbato*, quia hocce die exiguum, bis mille cubitorum (gressuum) spatium, emetiri licitum putabant Judaei. Hisce Christus non contradicit sibi respectu ad sententiam suam de sabbato (cf. 12, 1—8. 10—12.); sed ita loquitur, quia praevidit, fore, ut multi christiani, qui antea Judaei fuerant, ob nimiam et anxiam diligentiam sabbatum observandi, fugam non arripiant. Vult dicere: Orate, ne tali tempore fuga vobis instituenda esset, quo illa aut ob hiemis tempestates, aut conscientiae scrupula difficilis reddi, aut detineri posset.

V. 21. Versus hic causam continet, cur illa precatio (v. 20.) praeprimis necessaria sit. — *Tunc*, tempore obsidionis urbis. — *Tribulatio magna*, scil. in Judaea et Hierosolymae praeprimis. — *Qualis non fuit . . neque fiet*, i. e. calamitas tempore excidii urbis gravitate sua superabit omnes calamitates, qui-

bus unquam homines affecti sunt; quia scil. extremum scelus occisi Filii Dei extremis tribulationibus vindicandum erat (Chrys.). — *Usque modo*, usque ad hoc tempus (cf. Rom. 8, 22.). Judaei enim nec in captivitate Aegyptiaca, nec Assyriaca, nec Babylonica, nec Syriaca sub Antiocho Epiphane tantas clades passi sunt, quales a Tito et Romanis. Josephus Flavius (Bell. Jud. V. 10.) describit illa mala, imo refert, obsessa urbe eo res adducta est, ut mater filium lactantem suis ipsa manibus jugularet igneque tostum comederet.

V. 22. *Nisi breviati fuissent dies illi*, nisi numerus dierum calamitosorum imminutus fuisset, scil. aeterno Dei decreto. Ideo adest tempus praeteritum, quia decreta divina aeterna, quum immutabilia sint, ita considerantur, ac si jam evenisset, quod illis decretum erat. — *Non fieret salva omnis caro*, omnes omnino homines, Judaei (Palaestinenses) et Judaeo-christiani periissent. Omnis caro est hebraismus pro: quivis homo. — *Propter electos*, i. e. propter christianos, qui e Hierosolyma fugere vel non poterant vel noluerant, et propter Judaeos praesentes eorumque posteros, quos Deus ad salutem in Christo adducere ab aeterno decrevit (cf. a Lap.). — *Breviabuntur dies illi*, i. e. propter probos illos, ne simul cum reprobis pereant, Deus numerum dierum calamitosorum, sicut aeterno Dei decreto pauciores constituti fuerant, imminuet et contrahet; efficiendo scil. ut Romani celerius superent. ¹⁾

III. Prophetia de fine mundi.

a) Signa finem mundi praegressura et modus interitus ejus (23—31).

(Marc. 13, 21—27. Luc. 21, 25—27.)

V. 23. Incipit nunc Christus loqui de excidio orbis; Hierosolymae enim excidium fuit typus excidii orbis, respondens ita ad alteram quaestionis v. 3. propositae partem. — *Tunc*, i. e. tempore Hierosolyma eversa praeterlapso, quod ex Dei decreto ab Hierosolymae eversione usque ad finem mundi labi debet (Mald.). — *Vobis*, discipulis scil. meis; nam sub apostolis omnes

¹⁾ Cf. Jos. Flav. bell. Jud. VI. 9, 1.

fideles intelligit. — *Christus* (ὁ Χριστός), Messias, promissus a Deo. — *Nolite credere*, quia unus est Christus, qui jam venit.

V. 24. *Pseudochristi*, qui me reprobato Messiae dignitatem sibi arrogabunt, et qui multo peiores multoque nocentiores ac perniciosiores erunt illis, de quibus antea (v. 4.) locutus sum. Hi pseudochristi diversis saeculis diversi sunt. (Cf. Bisp.) — *Pseudoprophetae*, falsi prophetae, i. e. tales, qui nomen et dignitatem prophetae sibi arrogabunt, quin essent missi a Deo. Sicut Christus veros habuit prophetas, ita pseudochristi suos habebunt pseudoprophetas. — *Dabunt signa et prodigia*, edent miracula, non vera, sed mendacia ope Satanae. Tali potestate instructum praedicat s. Paulus (2 Thess. 2, 9. seqq.) antichristum (cf. Apoc. 13, 2.); hinc et pseudochristi, praecursores antichristi, simili potestate instructi dici possunt. Cf. Mald. ad 7, 22. De discrimine inter σημεῖα et τέρατα vid. comment. in Joan. pag. 94. — *Ut in errorem inducantur electi*, eo consilio, ut etiam, si fieri possit, illos ipsos homines, qui propter merita sua ad aeternam salutem aeterno divino decreto praedestinati sint, a fide in Christum abducerent. — *Si fieri potest*, si id iis obfortiorem Dei voluntatem et decretum non impossibile factum esset, si in iis (electis) gratia Dei non omni seductione praevaleret.

V. 25. *Ecce praedixi vobis*, scil. periculi magnitudinem, ut illud sollicite magis caveatis; hinc non mea, sed vestra culpa est, si nihilominus seducamini. Praedixi, praeteritum positum respectu fidelium, qui tunc temporis verborum Domini recordabuntur.

V. 26. *Ergo*, quum nimirum v. 24. dicta sciatis. — *Est*, scil. Christus (Messias). — *Nolite exire*, ut eum videatis. Teste Jos. Flavio (Bell. Jud. II. 13, 4.) solebant impostores, qui se a Deo actos venditabant, populum in deserto colligere, ac si ibi Deus eis signa liberationis eorum daret. Ita fiet etiam in fine mundi. — *In penetrabilibus* (ἐν τοῖς ταμείοις), in hoc vel illo conclavi aut cubiculo, quasi digito monstrans, in antithesi ad desertum. Sic hoc versu magis particulatim explicat id, quod antea dixerat: Ecce hic est Christus, aut illic.

V. 27. Verbis hujus versus Jesus rationem indicat, cur variis ejusmodi nuntiis, Messiam adesse asserentibus, fidem

habere nefas sit. Sensus est: Sicut fulgur, quod lumen suum ab oriente usque ad occidentem extemplo diffundit, non indiget praecone, sed in momento omnibus hominibus apparet, ita ego Messias, cum rediero (ad iudicium), omnibus hominibus extemplo ero conspicuus. Unde concludendum relinquit: hinc omnis nuntius, Messiam in deserto, vel hoc aut illo conclavi apparuisse, est commenticius et ementitus.

V. 28. Nunc aliam addit causam, cur fides non habenda sit illis, qui Messiam in occulto apparuisse, et hic illic latitare nuntiant. Partic. γὰρ (enim) ob codices praestantissimos et versiones, Italiam et Vulgatam, quae istam non habent, delenda est. — *Corpus*; videtur Vulgata legisse σῶμα, sed textus graecus habet πῶμα, cadaver. — *Aquilae*, graece ἀετοί, quae vox significat aquilas, vultures. Sed h. l., quum vulgares vultures (aquilae) a cadaveribus abstinent, cogitandum est specialiter de vulturibus percnopteris (Ναῖγεῖς), quos antiqui speciem generis aquilini esse putabant. Sententia haec eadem occurrit apud Lucam (17, 37.), quae tamen a Christo alio tempore prolata erat. — Quod dictum hoc h. l. attinet, interpretes in eo explicando divergunt. Nonnulli ¹⁾ illud exponunt de excidio Hieros., per cadaver Hierosolymam aut Iudaeos generatim intelligentes, per aquilas vero copias Romanorum cum ipsorum signis. — Sed huic obstat contextus, quum h. l. non est sermo de excidio Hieros. et de Iudaeis, sed de adventu Christi ad iudicium. — Alii ²⁾ aquilae sunt pseudochristi et pseudoprophetae (v. 24.), cadaver autem moraliter putrescentes, pravi christiani ultimis temporibus (Bengelio Iudaismus); sed etiam huic explicationi obstat contextus. — Alii ³⁾ cadaver est Messias (propter mortem corporis), aquilae vero fideles, iusti, huncque statuunt sensum: Sicut non est opus, aquilis ostendere cadaver, quia ipsi naturali sensu sentiunt ad illudque advolant; sic etiam, cum rediero ad iudicium, non erit opus, fidelibus meis dicere, ubi ego Messias sim, nam illi per vim divinam me praesentient et ad me advolabunt, ut me meaque gloria felicissime reficiantur et beentur in aeternum. Cui explicationi favet locus

¹⁾ Lightfoot, Wetsten., Rosenmüller. — ²⁾ Schegg, Bengel. — ³⁾ Hilar., Jans., a Lap., Arnoldi.

Pauli (1 Thess. 4, 17.): Rapiemur in nubibus obviam Christo in aëra et sic semper cum Domino erimus (a Lap.). — Aliis ¹⁾ cadaver est etiam Messias, sed per aquilas intelligunt generatim homines, hoc sensu: Sicut aquilae naturali sensu ad cadavera convolare solent, ita, cum gloriose rediero ad iudicium, omnes homines ad me iudicem, ut iudicentur, convolabunt. Utrique huic explicationi favet contextus. — Aliis ²⁾ haec utraque explicatio ideo non placet, quia ipsis inconveniēns videtur, ut filius hominis in suo glorioso adventu, qui immediate antea comparatus fuerat cum fulgure, ubique locorum conspicuo, h. l. sub imagine cadaveris repraesentaretur, fideles vero sub imagine vultuum; quapropter cadaver est iis imago hominum cadaveri similitum, i. e. hominum corruptorum, poenis aeternis dignorum, vultures autem sunt eis (praeunte Irenaeo) imago angelorum, qui Christum ad iudicium comitaturi, executores erunt sententiae ejus condemnatoriae, prolatae in pravos, hoc sensu: ubicunque fuerint homines pravi, poenae digni, ibi Messias punientem per angelos suos se manifestabit (ubi culpa, ibi poena) ³⁾. Ceterum locutio haec proverbialis est ducta ex Jobo (39, 30.), ubi aquila dicitur in editissimis rupibus considerare, atque ex iis veluti speculis praedam intueri, et longe prospicere; hujus pulli cruorem avidissime bibere, ipsaque (aquila), ubicunque fuerit cadaver, statim adesse.

V. 29. *Statim* (εὐθὺς), i. e. paulo post calamitosa illa tempora, quibus falsi Christi et falsi prophetae (v. 23. 24.) existent, miraculis (ope Satanae) potentes, erit finis hujus mundi. Nam graecum εὐθὺς non semper significat: statim, repente, seu eo ipso momento, quo antecedentia fiunt aut facta sunt; sed saepe indicat ea, quae sequantur, non ita longo intervallo ab iis, quae antecesserint, distare. (Berl.) Sed, etiamsi vocis εὐθὺς propria significatio (statim) teneatur, poterat tamen Christus, etsi jam tot annorum centuriae transierint, ita loqui, quia iudicio Dei, apud quem (coll. 2 Petr. 3, 8.) mille anni sicut unus dies, tempus istud est momentaneum. Cf. Marc. 13, 32. — *Sol obscurabitur*, lucere desinet. — *Luna non dabit lumen suum*, nimirum propter lumi-

¹⁾ Theophyl., Beda, Mald., Berl. — ²⁾ Bisp., Meyer., Reischl. — ³⁾ Cf. Kistemaker.

nis defectum solis, a quo lumen suum mutuatur. — *Stellae cadent de coelo*, suo loco dimovebuntur (cf. Mald.). Similibus imaginibus describunt prophetae interitum regnorum (Babylonis, Tyri, Aegypti, Idumaeae), aliosque eventus futuros terribiles (Jes. 13, 10; 24, 18; 34, 4; Ezech. 32, 7. Joël 2, 10. 28. Hagg. 2, 21.). Quum autem h. l. eadem imagines inserviunt indicandis eventibus horrendis, praegressuris judicium universale, ubi plena rerum universitatis immutatio et renovatio futura sit (coll. 2 Pet. 3, 10—13. Apoc. 21, 1. Rom. 8, 19—21.), utique dicendum est, verba haec maximam partem sensu proprio esse accipienda. — *Et virtutes coelorum commovebuntur*. Est hic gradatio sententiae praegressae: stellae cadent de coelo. Per virtutes coelorum non sunt intelligenda sidera (coll. Jes. 34, 4. ps. 33, 6.), quia dein ob praegressa esset tautologia; nec angeli (abstracto posito pro concreto), quia huic obstat verbum commovebuntur; sed intelligendae sunt coeli vires, quae universum, ne corruat, continent sustinentque, ergo idem: quod (Job. 26, 11.) *columnae coeli contremiscent*; aut (Proverb. 8, 26.) *cardines orbis terrae*. Stante hac explicatione, intelligitur, cur sol et luna non amplius lucere poterunt, et astra suo loco dimovebuntur (cf. Mald.).

V. 30. *Tunc*, factis illis, quae versu antecedente exposita sunt. — *Signum*, scil. crucis, mundo et hominibus notum. Nam loquitur Christus de signo certo, quod articulus ante σημεῖον aperte indicat. Ita plerique Patres et theologi imo et ecclesia, quae canit: Hoc signum crucis erit in coelo, cum Dominus ad judicandum venerit. Prorsus arbitrariae sunt explicationes aliorum, qui per signum intelligunt aut stellam, quae ex opinione Judaeorum (coll. Num. 24, 17.) Messiam portendit; aut lumen, nubem, schechinam, qua Messias aliquamdiu involutus est, sed mox ex ea se emergit; aut Messiam ipsum, cui ultimae explicationi obstant sequentia: et videbunt filium hominis. — *Et tunc*, illo scil. signo viso. — *Plangent omnes tribus terrae*, ex omnibus nationibus universi orbis terrarum lamentabuntur impii, quod judicem mundi contempserint. Sed praeferenda est explicatio eorum, qui dicunt, omnes terrarum gentes viso illo signo, etiam bonos esse plancturos; nam etiam justus septies (saepius) labitur, neque ulli unquam exploratum est, fore, ut aeterna bea-

titate donetur; praeprimis vero plangent improbi (cf. Apoc. 1, 7. Zach. 12, 10.). Cf. Bisp. — *In nubibus coeli*; vide 17, 5. — *Cum virtute et majestate*; vide 16, 27. — (2 Thess. 1, 8.).

V. 31. *Angelos*, qui nimirum eum comitaturi sunt. — *Cum tuba et voce magna*. Et ante: voce, si legitur, est exegeticum: nempe. Sed lectio sine et est praeferenda, ita, ut sensus sit: buccina graviter sonante. Ubique cum tuba Christus venturus dicitur (1 Cor. 15, 52; 1 Thess. 4, 15.). Significatur autem metaphoricè nomine tubae signum aliquod universale, evidentissimum et praeclarissimum (Aug. epist. 140.), quod verosimiliter erit vehementissimus clangori tubae similis sonitus quidam, angelorum ministerio per universum orbem terrarum diffusus, quo omnes mortui suscitandi sint ad vitam et convocandi ad tribunal judicis Christi ¹⁾. Metaphora sumpta est ex Judaeorum consuetudine, qui ad festa sono tubae convocabantur (Num. 10, 27.). — *Congregabunt*, nimirum coram se, Messia, et quidem facta resurrectione mortuorum (1 Thess. 4, 15.). — *Electos*, probos, quos ab aeterno Deus ad salutem in Christo aeternam elegerat et qui salutem hanc etiam consecuti erant. Reproborum nullam facit mentionem, quia non immediate de judicio fit sermo, sed modo in id incidit sermo, quod Messias ad suos beandos veniat (cf. Luc. 21, 28.). — *A quatuor ventis*, a quatuor mundi plagis, unde spirant quatuor venti. — *A summis coelorum usque ad terminos eorum*; graece est: ab extremis coelorum usque ad extrema eorum, i. e. ab una extrema coeli parte ad alteram usque. Sic verba haec praegressam sententiam efficacius exprimunt.

b) De tempore finis mundi et de necessitate vigilandi (32—51).

(Marc. 13, 28—37. Luc. 21, 29—38.)

V. 32. *Discite parabolam*, percipite a ficu desumptam similitudinem, exemplum; παραβολή h. l. = παράδειγμα. — *Ramus*, sensu colectivo pro: rami. — *Tener*, mollis, nimirum effuso per arborem post veris initium succo. — *Nata* (ἐκφοῦν aor. 2. pass.) fuerint, scil. in fico. — Tischendorf legit ἐκφοῦν

¹⁾ Cf. Estius 1 Cor. 15, 52.

(praes. conj. act.) hoc sensu: et folia progerminet, scil. ramus, quae lectio praeferenda videtur.

V. 33. *Et vos*; in apostolorum persona omnes assecclas suos alloquitur. — *Haec omnia*, scil. dicta v. 23—29.). — *Scitote*, intelligite. — *Prope est in januis*, scil. id, quod v. 30. et seq. de Messia praedictum erat. Lucas in loco parallelo (21, 31.) supplet: regnum Dei, quod quoad sensum non differt; nam post judicium Messianum incipiet statim gloriosum Dei regnum originarium (1 Cor. 15, 28.).

V. 34. *Non praeteribit generatio haec*. Alii ¹⁾ per generationem intelligunt generationem credentium, fidelium, seu coetum fidelium, hoc sensu: ecclesia mea ad finem usque durabit, nullo impetu evertetur, etsi tam multae tamque magnae calamitates venturae sint; cui tamen explicationi obstat usus loquendi, quum *γενεά* nunquam significet coetum fidelium, ecclesiam. — Alii ²⁾ de genere humano generatim, hoc sensu: genus hum. durabit, usque dum evenerint, quae praedixi. Sed stante hac explicatione languidus fit sensus hujus loci (coll. v. 30.); prouti, si vox generatio (*γενεά*) cum Maldonato explicetur de toto mundo, de rerum universitate. Alii ³⁾ vocem: generatio haec, exponunt, de gente Judaica, aetate Christi vivente, et verba: donec omnia haec (*πάντα ταῦτα*) fient, referunt ad praedicta de excidio Hierosolymae et templi, hoc sensu: Plurimi Judaei hac aetate seu nunc temporis viventes, non obibunt mortem, donec omnia fiant, quae de Hieros. templique excidio praedixi. — Alii ⁴⁾ per generationem intelligunt gentem seu nationem Judaeorum generatim, et verba: omnia haec latius sumunt, quam versu 33., intelligentes scil. cuncta, quae ad discipulorum quaestionem v. 3. propositam tum de Hieros. templique excidio, tum de suo adventu ejusque signis praedixerat. Quae explicatio praeferri meretur. Nam, quae Dominus de urbis templique interitu praedixerat (v. 15—22.), 40 circiter annos postea eventu comprobata sunt, quo tempore adhuc in vivis erat magna pars Judaeorum, qui aetate Christi vivebant. Joannes apostolus, adhuc 30 annos post Hieros. excidium vixe-

¹⁾ Chrys., Theophyl., Euthym. — ²⁾ Hieron., a Lap. — ³⁾ Calm., Kistemaker, Schegg. ⁴⁾ Jansen., Arnoldi, Reischl, Bisp., Patrit.

rat. Sed etiam tempore redeuntis Messiae ad iudicium Iudaei, quamvis inter omnes gentes dissiti quidem, sed impermixti ac minime dubia origine, in vivis erunt, donec praedicta omnia de fine mundi evenerint, quo tempore Iudaei ad Christum convertentur (cf. Rom. 11, 30. seqq.). Sic etiam h. l., uti 10, 23., continet vaticinium Christi duplicem impletionem, propiorem et remotiorem.

V. 35. *Coelum et terra transibunt*, coelum et terra, quibus nihil est in rebus creatis firmitus et immobilius, peribunt, non quoad substantiam, sed secundum praesentem conditionem et statum, seu mutabuntur (cf. 5, 19.). — *Verba mea non praeteribunt*, verba mea, quae hactenus locutus sum, ut incommutabilis veritas, non peribunt, seu certissime evenient, complebuntur ea, quae praedixi vobis.

V. 36. *De die illa et hora*, scil. adventus mei ad iudicium (et excidii orbis). — *Nemo scit, neque angeli coelorum*, nemo in terra, neque in coelo. Et ut efficacius occurreret curiositati, addit juxta Marcum (13, 32.) *neque Filius*, i. e. ego Messias; qua sententia Ariani abusi sunt. Inter varias interpretationes praeprimis verosimiliores sunt duae. Quidam praeceuntibus s. Athanasio, Ambrosio et Greg. Naz. dicunt, Christum nescire illum diem ex eo, quod est homo; nam divina natura (λόγος) ea tantum communicabat humanae Christi naturae, quae hominibus ad salutem scitu necessaria erant revelanda ¹⁾. Alii cum s. Chrysost., Augustino, Hieronymo aliisque Patribus dicunt, Christum loqui hic de se, quatenus Filius Dei quidem, simul vero legatus Patris cum mandatis Patris ad homines missus erat (Mal. 3, 1.). Jam vero legati est, illa solum nuntiare atque aperire, quae, qui eum legavit, nuntiari atque aperiri vult; quod ad cetera, si quae forte legatus sciat, ita se gerere debet ac si nesciat, sique de iis rogetur, respondet se nescire ac verum respondet, ut legatus enim loquitur, ut autem legatus nihil scit, nisi quae dicere jussus est. Hinc etiam Christus, qui qua legatus Patris non haberet in mandatis, manifestare diem hunc et horam, id quod ab ipso qua legato Patris hominibus non erat manife-

¹⁾ Cf. Stern Offenb. Johann. S. 107. 108. nota; Reischl. in Marc

standum, nescire se dicere potuit, etsi pro natura sua divina sciret. Simili modo Christus dicit apud Joannem (15, 15.), *se apostolis omnia nota fecisse, quae audiverat a Patre suo*, scil. quae communicare deberet, cum plurima divinitatis secreta non fecisset nota. Quum docente contextu adsit gradatio, altera explicatio praeferenda est ¹⁾. — Causa celandi fuit, quia cognitio ejus homines negligentes redderet, dum expectatio perpetua eos facit ferventiores. — *Nisi Pater*. Non excluditur Filius, nec Spiritus s.; nam eadem est omnibus essentia, hinc et scientia.

V. 37. Nunc v. 37—39. depingit inadvertentiam hominum ante judicium extremum, et causas istius enumerat. Prima causa erit universalis malitia hominum. — *Sicut in diebus Noë*, scil. accidit, ut homines non parati deprehensi sint. — *Ita erit adventus Filii hominis*, ita accidet quoque tempore adventus mei. Nam etiam diluvium erat judicium mundi, quo absoluta fuerat prima periodus generis humani, eratque typus judicii extremi, quod concludet universum tempus.

V. 38. Causa altera voluptatum cupiditas; sensus est: Sicut tempore Noachi homines per longius tempus vitam ducebant voluptatibus sensualibus deditam, sine ulla sollicitudine ac timore futurorum. — *Erant comedentes, bibentes, nubentes* (*ἔσθοντες, πρῶγοντες* etc.). Participium praesentis cum verbo auxiliari *εἶναι* est periphrasis verbi finiti; sed structura haec h. l. adhibita fuit ad designandam actionem durantem ²⁾.

V. 39. Tertia causa incredulitas. — *Non cognoverunt*, non crediderunt, nimirum imminere sibi exitium diluvii, quamvis esset a Noacho praedicatum (cf. 1 Thess. 5, 2.). — *Tulit*, scil. e medio, i. e. perdidit. — *Ita erit adventus Filii hominis*. Inest his verbis apodosis ad v. 38., hoc sensu: ita quoque se gerent homines ante reditum meum ad judicium; vacabunt epulis, voluptatibus, lucris et negotiis hujus mundi. Apud Lucam (17, 28.) additur in alia similitudine de diebus Loti: „*Emebant et vendebant, plantabant et aedificabant*, i. e. rebus terrenis toti immersi erant.

V. 40. *Tunc*, in adventu Filii hominis. — *Duo erunt in agro*, nimirum opus rusticum facientes, sed nihil minus, quam de

¹⁾ Cf. Patrit. in Marcum, Calm., a Lap. — ²⁾ Cf. Beelen pag. 380.

die iudicii cogitantes. — *Unus assumetur*, nimirum (coll. v. 31.) ab angelis in coetum electorum (seu in regnum Messiae gloriosum). — *Unus relinquetur*, non assumetur, damnabitur ad poenas aeternas. Ceterum praesens in graeco est positum de re futura, quia Jesus, quae eventura sint, voluit auditoribus quasi ob oculos ponere.

V. 41. *Duae*, scil. ancillae. — *Molentes in mola*, in molendo occupatae. Cogitandum est hic de molis versatilibus, quae apud Iudaeos ab ancillis agebantur. Constabant tales molaee duobus lapidibus, quorum ille, qui alteri erat impositus (lapis superior) versabatur. — Lectio: ἐν τῇ μύλῳ tenenda, cum ea: ἐν τῇ μύλῳ (in loco, quo mola versatur) est correctura. Apud Lucam (17, 34.) additur: *In illa nocte erunt duo in lecto uno; unus assumetur, et alter relinquetur*. Ergo homines ejusdem conditionis et muneris tunc temporis diversam sortem experientur.

V. 42. *Vigilate ergo*, ne dies illa, qua severissime fiet hominum separatio, vos imparatos opprimat, illam semper prae oculis habete, pie et sancte vivendo. — *Qua hora*, (lectio: qua die, ποῖα ἡμέρα, praeferenda, sensus idem) — quo tempore. — *Dominus vester*, scil. Filius hominis. — *Venturus sit*, ad vos nimirum iudicandos. Ne autem apostoli putarent, hoc solis hominibus tunc victuris, dici, addit apud Marcum (13, 27.): „*Quod vobis dico, omnibus dico, vigilate.*“

V. 43. Vigilantiam perpetuam esse necessariam, exemplo patris familias declarat. Quae ab hoc versu usque ad 51. leguntur, occurrunt etiam apud Lucam, alia vice a Christo prolata (12, 39—46.). Patritius (II. 415.) putat, haec dicta fuisse a Christo eo ordine, eoque die, quo a Luca referuntur, Matthaeum vero, qui etiam alias temporum ordinem non semper observat, ea addidisse, utpote consilio Christi congruentia. — *Qua hora*; graece: ποῖα φυλαχή, qua vigilia; vide 14, 25. — *Vigilaret*, vigilasset, nimirum tempore, quo fur venerit. — Sensus est: Solliciti et providi patrisfamilias est, semper vigilare, ne per fures damnum patiatur, quia fures non solent tempus indicare, quo venturi sint. Nunc sequitur applicatio.

V. 44. *Ideo*, ne vos, inopinate a Messia redituro opprimamini. — *Venturus est*, ad vos iudicandos, sive in particulari iudicio, sive in universali. Quae de suo adventu dicit Christus, ex-

plicari commodè possunt de singulorum vocatione ex hac vita. „Imparatum autem, ait s. Aug., inveniet ille dies, quem imparatum invenerit suae vitae hujus ultimus dies.“ Ceterum adventus Christi comparatur cum adventu furis, quia uterque improvisus et inopinatus est ratione temporis.

V. 45. *Quis putas*; in graeco: τίς ἀρα, quis igitur, quum nimirum praecepi vobis, ut sitis vigilēs, vigil est? Is est, qui praecepta mea servans, quovis temporis momento me redeuntem exspectat. Ita dicere debuisset Jesus, sed cogitatum suum exprimit per relationem servi ad dominum, atque eam extollit proprietatem, qua vigilem servus se praeprimis exhibet, scil. fidelitatem, manifestantem se in religiose exequendis praeceptis domini absentis, et dicit: quis igitur est fidelis servus et prudens? Per patremfamilias significatum esse Christum, per servum apostolos et antistites ecclesiae, per famulitium fideles, membra ecclesiae, dubium non est. — *Ut det.* Sermo est de servo, qui reliquis famulis praepositus erat, qui dispensator (οἰκονόμος) dicebatur (coll. Luc. 12, 42.). — *Super familiam suam*, graece: ἐπὶ τῆς οἰκετείας αὐτοῦ, famulitio suo, i. e. reliquis famulis. — *Cibum*, alimentum congruum. Pro: *cibum*, apud Lucam legitur: *tritici mensuram*, i. e. frumenti demensum. — *In tempore*, tempore stato. Alluditur ad antiquum morem, quo servis dabatur in singulos menses certa frumenti mensura ad victum (quaterni vel quini tritici modii).

V. 46. Responsum ad quaestionem praegressam simpliciter esset: ille, quem, cum venerit dominus ejus, invenerit sic facientem; Christus vero sententiis abundans et unice occupatus, quam felix fortunatusque sit servus fidelis (i. e. ille, qui domini absentis praecepta religiose exequatur), rapitur in felicitatem illius praedicandam, hoc modo: *beatus servus*. — *Sic facientem*, dantem stato tempore servis alimentum, seu: attentum in officium suum (Mald.).

V. 47. *Super omnia bona sua*, non solum famulitio suo eum praeficiet, sed quia fidelitatem ejus expertus est, super omnia sua constituet; faciet eum socium dominii sui (2 Tim. 2, 12.). „Conregnabit, ait Origenes, cum Christo, cui Pater omnia tradidit.“

V. 48. 49. *Ille*, quasi eum videns ostendensque. — *Coepit percutere*, coeperit non tantum non fungi officio, sed abuti potestate sua in aliorum injuriam. — *Manducet et bibat cum ebriosis*, commensationibus indulgeat cum ebrietati deditis.

V. 50. 51. *Non sperat*; graece *προσδοχῇ*, non exspectat. — *Dividet eum*, separabit eum a reliquis servis. Sed in graeco est: *διχοτομήσει*, quod proprie significat; discindet, in duas partes secabit (scil. serra), quod crudelissimum supplicii genus etiam Judaeis cognitum erat (2 Sam. 12, 31; 1 Reg. 3, 25.); qua voce poena gravissima significatur (Chrys.) — *Et partem ejus ponet cum hypocritis*, eandem cum simulatoribus sortem ei assignabit. Particula *et* est explicativa. Hic solum mentio fit hypocritarum, quibus tristis sors exspectanda sit, quia etiam servus est hypocrita. — *Illic*, in gehenna, quae sors erit simulatorum. Hic iterum transit ab imagine significante ad rem significatam. Cetera vide 8, 12.

Caput XXV.

1. Parabola de decem virginibus (v. 1—13).

V. 1. Duabus parabolis, quae hocce capite proponuntur, altera de decem virginibus, altera de talentis, similiter adhortatur Christus ad perpetuam vigilantiam. — *Tunc*, quum Messias ad judicium ex improvviso redierit. — *Simile erit regnum coelorum*, simile quid fiet in ecclesia (militante) (cf. 13, 24.). — *Decem virginibus*, quod accidit decem virginibus, quae ad convivium nuptiale invitatae erant (Mald.). Respicitur mos aevi illius. Solebat nimirum sponsus cum amicis suis vespere adire domum sponsae, quam amicae ejus circumdebant. Nuntio facto, sponsum adventare, hae lampadibus accensis prodibant obviam sponso eumque in domum sponsae comitabantur, quae honorifice sponsum excipiebat, dein autem ab eo cum virginibus (amicis sponsae) in aedes suas ad coenam nuptialem deducebatur. — *Lampades suas*, vascula ellychnio et oleo instructa, quae perticae inserta tamquam faces praeferri solebant. — *Sponso et sponsae*,

primum sponso et dein cum eo sponsae. Hinc non erant in domo sponsae, sed in alia, expectantes sponsum.

V. 2. et 3. *Fatuae*, insipientes, stultae. — *Non sumpserunt oleum*, vasa oleo repleta non sumpserunt secum, quod lampadibus, oleo absumpto, denuo infundere possent. Explicationem hanc postulat v. 4., ubi vasa oleo repleta aperte distinguuntur a lampadibus.

V. 5. *Dormilaverunt*, nictarunt (νυστάζω est: dormio capite nutans, sive oculis somno gravatis conniveo). — *Dormierunt*, obdormiverunt, seu in somnum inciderunt.

V. 6. *Clamor factus est*, scil. a custodibus constitutis. — *Exite obviam ei*. Exiisse dicuntur virgines, quia, quum sponsus diu non adveniret, ex via in domum quamdam, ut ibi adventum expectarent, devertisse finguntur.

V. 7—9. *Ornaverunt*, purgarunt, poliverunt. — *Exstinguuntur*, in eo sunt, ut exstinguantur. — *Ne forte non sufficiat nobis et vobis*. Si legitur cum textu recepto: μήποτε οὐκ ἀρξέσῃ, adest locutio elliptica, et supplendum ante μήποτε: φοβούμεθα (veremur) hoc modo: veremur, si oleum vobis dederimus, ne nobis et vobis non sit satis futurum. Si autem cum plerisque testibus, Lachmanno et Tischendorffio legitur: μήποτε οὐ μὴ ἀρξέσῃ, tunc μήποτε pro se sumendum, atque γενέσθω τοῦτο supplendum, hoc modo: nunquam nullatenus id fiat; forte non sufficeret oleum nec nobis, nec vobis ¹⁾).

V. 10. *Dum autem irent emere*. — Quum nimirum virgines insipientes putarent, ipsis tantum temporis restare, ut, priusquam pompa nuptiarum adveniret, oleum sibi emere possent, ibant ad mercatores vicinos.

V. 11. *Domine, domine*. Ingeminatio est indicium magni affectus et anxietatis.

V. 12. 13. *Nescio vos*, quia vos non vidi in numero eorum, qui me comitati sunt, ideo vos pro nuptiarum convivis non agnosco, nec ad nuptias admitto. — *Horam*, scil. reditus mei.

Significatio parabolae: Virgines sunt omnes christiani (fideles), et non solum, qui vere virgines sunt. Designantur autem tamquam virgines, quia simili modo ad sublimius, spiri-

¹⁾ Cf. Beelen gram. 505.

tuale, convivium nuptiale veniant oportet, sicut virgines ad terrenum, ad quod invitatae erant. Lampas significat fidem; oleum sunt bona opera; virgines, lampadibus et oleo instructae, sunt christiani fide viva instructi, ergo tales, qui praeter fidem etiam bonis operibus perficiendis operam dant; virgines vero nonnisi lampadibus instructae, sunt christiani, qui in externa religionis christianae professione acquiescentes, solam fidem curant, caritatem vero, in genere bona opera negligunt. Sponsus est Christus; sponsa ecclesia; nuptiae sunt ejus conjunctio cum ecclesia, quae (nuptiae) in futura resurrectionis gloria erunt aeternae. Mora sponsi significat moram adventus Christi ad judicium. Dormitatio et dormitio sunt variae rerum occupationes in hac vita. Media nox est tempus inexpectatum et repentinum, quo Christus ad judicium redibit. Coenaculum (seu convivium nuptiale) est beatitudo aeterna; introductio virginum lampadibus et oleo instructarum significat assumptionem christianorum fide viva instructorum in regnum Dei gloriosum; exclusio vero virginum insipientium est exclusio christianorum solam fidem prae se ferentium ex illo beatitudinis regno. Finis parabolae est: docere, ut christiani semper vigilant, i. e. ut semper parati sint ad digne recipiendum Christum, quando ad judicium venturus est ¹⁾).

2. Parabola de talentis (14—30).

(Marc. 13, 34. seqq. Luc. 19, 12—27.)

V. 14. Parabola haec non est una eademque cum illa apud Lucam (19, 12. seqq.); sed solum ei similis. Quilibet evangelistarum alio in nexu aliaque occasione eam propositam refert; dein (coll. Luc. 19, 11.) parabola apud Lucam dicta erat ad populum, illa apud Matthaeum ad discipulos. Exinde etiam facile intelligi potest diversitas formae parabolae utriusque (Mald.). — *Enim* (γὰρ). Particula haec indicat, Jesum exhortationem suam: vigilate etc. (v. 13.) velle probare. — *Sicut homo*. Deest apodosis, quae fere haec esse deberet: Sic et Filius hominis faciet. Cf. Marc. 13, 34. Rom. 5, 12. — *Tradidit*, scil. administranda.

¹⁾ Cf. Mald., Jans.

V. 15. *Unicuique secundum propriam virtutem*, cuique dedit ratione habita ipsius facultatis in rebus administrandis et dispositionis (capacitatis) naturalis. — *Statim*, quin nimirum praecepta eis dedisset, quomodo bona ipsius sint administranda, id libero illorum arbitrio relinquens. Homo, peregre profectus, est Christus, qui, quum hanc parabolam diceret, in eo erat, ut in coelum revertatur. Servi sunt fideles (christiani) et praesertim apostoli omnesque illi, qui apostolico in munere his succedunt. Talenta sunt dona externa (opes, honores, status, ut episcopatus, apostolatus, sacerdotium, magistratus coll. Eph. 4, 11.), dein gratiae gratis datae (donum faciendi miracula, donum linguarum, discretio spirituum, prophetia, donum scientiae, eloquentiae 1 Cor. c. 12.) apostolis eorumque successoribus aut aliis fidelibus collatae (Chrys., Hieron.).

V. 16. *Operatus est in eis*, negotiatus est iis. — *Lucratus est alia quinque*, recto donorum Dei usu gratiae aliae ei datae sunt.

V. 18. 19. *Fodit in terram*, gratia sibi a Deo collata non est usus. — *Post multum temporis*. Insinuatur tempus a Christi ascensione usque ad iudicium (Hieron.); pro singulis tempus vitae, quum in morte et iudicio particulari cujusque Christus privatim init rationem et computum cum quolibet. — *Veniet* (ἐρχεται), scil. ad iudicium exercendum. — *Posuit rationem cum eis*, in illo iudicio rationem inivit (contulit).

V. 20. *Superlucratus sum*, ad ea, quae mihi tradidisti, talenta, negotiando acquisivi.

V. 21. *Euge*; in graeco est: εὖ bene, recte, et connec-tendum est verbis: super pauca fuisti fidelis. — *Intra in gaudium domini tui*, sis particeps gaudii, quo dominus tuus perfruitur. In applicatione: sis consors gaudii, felicitatis et gloriae illius (δόξης), quae fidelibus Christi ut haereditas est destinata, et quidem majoris vel minoris pro labore et meritis cujusque (Joan. 17, 24. Rom. 8, 18.).

V. 22. 23. Idem dicit dominus et alteri servo, qui duo talenta multiplicaverat, quia non tam considerat lucri magnitudinem, quam studii voluntatem (Hier.).

V. 24. *Scio*, noveram. — *Melis, ubi non seminasti*, tibi approprias, quod tuum non est. Verbis his explicat probatque,

dominum esse durum, imagine de re agraria desumpta. Idem et sententia sequenti edicit. — *Et congregas*, in promptuarium ab illa area. — *Ubi non sparsisti*, scil. semina, seu, quae non seminasti.

V. 25. *Timens*, ne nimirum talentum in negotiando amittam. — *Habes, quod tuum est*, ita ut non habeas, quod a me amplius postules.

V. 26. *Sciebas, quia meto*, nostine, me mihi appropriare, quod meum non est. — Est interrogatio mirantis; sed non concedit dominus, calumniam esse veram, sed loquitur ex opinione servi.

V. 27. *Oportuit ergo*, i. e. si meto, ubi non semino, quanto magis metam, ubi seminavi (dando nimirum pecuniam). — *Committere*, locare; βαλεῖν h. l. id, quod δέσθαι, seu διδόναι, uti legitur apud Lucam (19, 23). — *Numulariis* (τραπεζίταις), argentariis, qui numos cum lucro permutant et pecuniam mutuo acceptam cum foenore restituunt. — Significatur, nos gratiis acceptis omni studio, omni diligentia ita uti debere, ut majores nobis afferant gratias; quemadmodum diligentes mercatores solent pecuniam, ne otiosa jaceat, argentariis in foenus dare (Mald.).

V. 28. *Tollite itaque ab eo talentum*. Verba haec in applicatione possent quidem significare: Detrahuntur beneficia gratiaeque divinae illis, qui non utuntur eis juxta Dei voluntatem; sed, quum sequentia: „et date ei, qui habet decem talenta“, nullam admittant significationem, quia in judicio extremo nullae gratiae concedentur, ideo etiam sententia praegressa (tollite etc.) meri ornatus causa addita censenda est, qua solum edicitur, quod rex humanus facturus esset. — *Itaque*, quia nimirum inexcusabilis est.

V. 29. 30. Sensus est: Qui bonis sibi concessis, gratiis ac beneficiis a Deo acceptis, recte ac conscientiose utitur, ei plura concedentur, insignibusque praemiis ornabitur; qui vero illa, qualiacunque, non recte aut plane non adhibet, ei etiam haec adimentur, et maximam sibi causabit miseriam (cf. dicta 13, 12.). Sic dictum suum (v. 28.) firmat. — *Ei autem, qui non habet*. Lectio τοῦ δὲ μὴ ἔχοντος (ἔχοντος ut genit. absolutum sumendo) tenenda, ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος est grammaticalis correctura. — *Loco: ὁ ἔχει* habet Vulgata: quod videtur habere

(ὁ δοκεῖ ἔχειν), quae lectio in paucis codicibus invenitur et apud Origenem; quae tamen lectio est mutatio facta juxta locum Lucae (8, 18.). — *Illic erit fletus* etc.; vid. dicta 8, 12.

3. Judicium extremum (31—46).

V. 31. *Cum*. Ergo (δὲ) metabatice: Cum rationibus conferendis cum servis (v. 19.) et cum remunerandis ac puniendis servis, res autem ita se habebit. — *Venerit filius hominis*, scil. in judicio extremo ut judex et rex triumphans (cf. Joan. 5, 22. 27.) — *In majestate sua*, indutus illa majestate et gloria, qua ante suam incarnationem ab aeterno usus est, qua autem, dum in terris versabatur, non indutus erat. Cf. 19, 28. 24, 30; 2 Thess. 1, 9. — *Omnes angeli*; videsis 16, 27. — *Super sedem majestatis*; vide 19, 28.

V. 32. *Congregabuntur*, ab angelis (coll. 24, 34). — *Omnes gentes*, omnes omnino homines, omnium gentium, nationum et aetatum. — *Et separabit eos*, homines bonos a malis, et quidem ministerio angelorum (coll. 13, 49.). — *Sicut pastor*, vespere scil. reversus ab agro. — *Segregat oves ab hoedis*, qui mixtim toto die in agro pasti fuerant, ut tunc tandem in diversis stabulis collocentur. — Ovis comparantur boni, hoedis vero mali juxta alios, quia hoedi (capri) minoris aestimantur, quam oves. Sed rectius juxta alios comparantur boni ovibus, quia hae sunt mites, obediens, patientes; mali vero hoedis, quia hi sunt asperi, petulci et lascivi.

V. 33. *A dextris suis*; locus enim dexter faustus et bene ominatus, hinc et honoratior; sinister infaustus et male ominatus, hinc et abjectior habebatur ¹⁾. — *Hoedos*; graece: ἐρίφια, diminutivum vocis ἐρίφος (hoedus), ab ἐρίφιον hoedulus contemptus causa.

V. 34. *Rex*. Ante descriptam majestatem se Filium hominis dixerat (v. 31.), nunc regem, quia regis, utpote absoluta potestate praediti, est, in regnum suscipere et ab eo proscribere (Jans.). — *His, qui a dextris*. Incipit Messias judicium a dextris, quia propensior est ad beandum, quam ad condemnandum (Mald.). — *Venite* (δεῦτε); est invitatio teneri affectus et favoris.

¹⁾ Cf. Wetstenius in h. l.

— *Benedicti*. Dicuntur benedicti, quia benedictionis promissionis coelestis (Gal. 3, 14.) nunc revera et in perpetuum consortes facti, utpote donandi a Patre beatitate aeterna. Dicuntur: benedicti Patris. Nam Pater benedixit eis in et cum Filio suo unigenito, cum eos vocaret, ut essent cohaeredes regni ipsius et etiam fecit, ut facti sint. — *Possidete*, graece: *κληρονομήσατε*, haereditate, seu haereditario jure accipite, nimirum, uti s. Chrysostomus dicit, quasi proprium, quasi paternum, quasi vestrum, vobis a principio debitum. — *Paratum*, praeparatum. — *Vobis*, i. e. omnibus probis, justis. — *Regnum*, coelum omniaque ejus bona (uti visio, fruitio Dei, societas angelorum et beatorum). — *A constitutione mundi*, ab aeterno. Inde autem minime sequitur, regnum istud eis paratum fuisse nulla ratione habita operum eorum, quae perfecturi sint; quod obstaret verbis sequentibus: esurivi enim etc. . . . rationem continentibus; sed solum, quod opera eorum respectu Dei non proprie fuissent motivum ad regnum istud praeparandum.

V. 35. *Esurivi enim*. Opera haec misericordiae loco exempli posuit pro toto genere bonorum operum. — *Collegistis me*, me recepistis in domum vestram.

V. 36. *Nudus*, male vestitus. — *Venistis ad me*, nimirum ad me consolandum, vel ad me redimendum.

V. 37. *Respondebunt*. . . *Quando te vidimus esurientem*; hoc non dicent ex humilitate, sed (coll. v. 40.) ideo, quia, quum numquam Christo ipsi cibum, vel potum, vel aliud quoddam suppeditaverint, non statim intelligent, quomodo dicere possit, se ipsi cibum vel potum suppeditasse, quod pauperibus fecerint (Mald.).

V. 40. *Quamdiu*; graece: *ἐφ' ὅσον*, in quantum, seu quatenus. — *Fecistis*, nimirum ea, quae modo enumeravi (v. 35. et 36.). — *Ex his fratribus minimis*; non solum apostolis, quia inter hos non multi erant minimi, et quia maxima hominum pars nulla in illos contulit beneficia, sed fidelibus generatim, quos vocat minimos propter indolem eorum modestam, et quod in mundo habiti sunt abjecti. — *Mihi fecistis*, quatenus illi sunt membra corporis, cujus caput ego sum. Tota enim ecclesia et Christus tamquam caput ejus, unum est completum corpus, in quo fit capiti, quod corpori fit, et contra.

V. 41. *Discedite a me*, procul abite, tamquam mihi prorsus dissimiles. His significatur poena damni, quae est privatio gloriae coelestis in aeternum (cf. 7, 23.). — *Maledicti*; non addit: *Patris mei*, sicut dixerat justis, quia maledictionis auctor non est Deus, sed unusquisque sibi sua improbitate (Orig., Chrys.). — *In ignem aeternum*. His significatur poena sensus; videsis 13, 42. — *Paratus est diabolo*, malorum spirituum principi, Deo superbe rebellanti. — Ad vocem: paratus non addit, uti v. 34., *a constitutione mundi*, quamvis poena propter praescientiam peccati angelorum ab aeterno esset destinata, ne quis putet, poenam eodem modo esse paratam a Deo, uti regnum coelorum; nam regnum coelorum (beatitatem aeternam), quia Deus homines ideo creavit, ut eos aeternum bearet, in charitate praeparavit, ignem aeternum autem nonnisi necessitate, et quodammodo coactus, ut angelos seditiosos puniret (Mald.). — *Et angelis ejus*, daemonibus ceteris, illi consentientibus. Diabolo et angelis ejus, non autem hominibus paratum ignem dicit, quia ante peccatum hominis diabolo puniendo paratus fuit; hominibus vero nonnisi consequenter, quia improbitatem diaboli imitati sunt.

V. 44. *Et ipsi*, i. e. mali, sicut nimirum probi (cf. v. 37.). — *Quando te vidimus esurientem* etc., i. e. nunquam occasio nobis oblata est, tibi ministrandi; nam nunquam te cognovimus esurientem etc.

V. 46. *In supplicium aeternum* (εἰς κόλασιν αἰώνιον = πῦρ αἰώνιον), i. e. afficientur poenis aeternis. — *In vitam aeternam*, beatitatem aeternam. — Inde recte inferitur, poenas inferni esse aeternas, prouti est beatitudo seu vita aeterna.

Caput XXVI.

Jesus Christus ut summus sacerdos.

1. Christus mortem suam proximam praedicens. Concilium habitum de modo interimendi Christum (v. 1—5).

(Marc. 14, 1. 2. Luc. 22, 2.)

V. 1. *Quum consummasset*, scil. sermones omnes, inde a 24, 4. usque ad finem capitis 25. Ita plerique. Sed praeferranda est explicatio eorum (Mald., Bisp.), qui s. Thomam secuti, per sermones hos intelligunt omnem Christi doctrinam, quam toto volumine hucusque evangelii exposuerat. Apertus transitus ab officio doctoris (prophetarum) ad sacerdotale; quasi diceret: Cum doctoris explesset officium, ad sacerdotis officium se accinxit (Thom. Aq.). Hoc autem factum est vespere feriae tertiae ante pascha. Christus nimirum sexto ante pascha die advenit Bethaniam (Joan. 12, 1.) i. e. vespere feriae sextae (cf. c. 21). Die dominica, feria prima (i. e. die solis) Hierosolymam solemniter ingressus est (Joan. 12, 12.). Vespere ex urbe egressus est, pernoctavitque Bethaniae. Postridie (feria secunda) iterum ivit Hierosolymam (Marc. 11, 12. seqq.) negotiatoresque ejecit e templo (Matth. 21, 12. seqq. Marc. 11, 15. seqq. Luc. 19, 45. seqq.), sub vesperum egressus est ex urbe, pernoctavitque iterum Bethaniae. Postridie (feria tertia) mane venit Hierosolymam (Marc. 11, 20) et vespere hujus diei locutus est de excidio Hierosolymae, mundi et de extremo judicio (Marc. 13, 1.). Post biduum, ergo feria quinta sub vesperum, initium sumsit festum paschatis ¹⁾.

V. 2. *Post biduum* (μετὰ δύο ἡμέρας), i. e. feria quinta sub vesperum, quia illa feria tertia sub vesperum locutus est. — *Pascha*, i. e. festi paschae dies celebrantur. De hoc nomine vid. comment. in evang. Joannis pag. 58. — *Tradetur*; graece praesens, positum pro futuro, quum sermo est de re certissime eventura, hinc

²⁾ Patrit. III, 497.

id ac: certissimum est, ut tradatur. Quando Christus damnatus et crucifixus fuerat, vid. comment. in evang. s. Joan. p. 217.

V. 3. *Tunc*, i. e. tunc temporis, quum Dominus ad discipulos locutus est: Scitis etc. . . . , ergo vespere feriae tertiae. — *Principes sacerdotum et seniores*; cf. 2, 4. Verba: et legisperiti (καὶ οἱ γραμματεῖς), uti habet textus receptus, sunt additamentum ex Marco (14, 1.) et Luca (22, 2.), quare delenda. — *In atrium* (εἰς αὐλὴν). Utrum per αὐλὴν sit ipsum palatium pontificis intelligendum, an vero atrium, locus palatii subdialis, aedificiis et muris cinctus, certo dici nequit. Similiter non potest certo dici, utrum fuerit concilium habitum extraordinarium, an tantum consilia arcana habita de Christo capiendo; prius videtur verosimilius. ¹⁾ — *Qui dicebatur Caiphas*. Vid. comment. in evang. s. Joan. p. 193.

V. 4. *Et consilium fecerunt*, inter se consultabant, seu deliberabant. — *Ut Jesum dolo tenerent*, quomodo Jesum dolo caperent. — *Et occiderent*, et palam tempore opportuno interficerent. Nam quae post *ἴνα* (ut) sequuntur verba, continent id, de quo sacerdotes deliberabant. ²⁾

V. 5. *Non in die festo*, non durante festo (quod octo dies celebrabatur) hoc fiat, seu occidatur. — *Ne forte tumultus fieret in populo*; quum scirent, multos in eum credere multosque eum ut prophetam et benefactorem venerari. Mos erat apud Judaeos, maleficos diebus festivis morte multare, ut poenae atrocitas exemplo esset quam plurimis; supplicium tamen capitis de Jesu durante festo exigere nolebant, quia verebantur, ne tumultus fieret in populo, quum tum temporis infinita turba Judaeorum conflueret Hierosolymam, inter quos multi, praepremis Galilaei, Christum ut prophetam et benefactorem colebant. Quum tamen paulo post ex proditione Judae opportunitas eis oblata esset, Jesum facile capiendi, desistebant adversarii Christi de consilio suo et Jesum ipso paschatis die raptim in crucem agebant. Quum enim unum ex asseclis ejus, imo unum ex 12 ejus familiaribus, ab eo deficientem viderent, facile poterant suspicari, etiam reliquos non tanto cum ardore et fervore ei adhaerere, ut, si ipso durante festo eum occiderent, tumultus esset pertimescendus.

¹⁾ Schegg 328. — ²⁾ Cf. Beelen gram. p. 366.

2. Christi unctio Bethaniae (6—13).

(Marc. 14, 3—9. Joan. 12, 1—10.)

V. 6—12. Vid. comment. in evang. s. Joan. 12, 2—8.

V. 13. *Hoc evangelium*, hic nuntius de morte mea. — *In toto mundo*, connecti debet cum verbo: praedicatum fuerit. — *Dicetur . . . in memoriam ejus*, narrabitur haec unctio ad perpetuam ejus apud omnes laudem.

3. Judas Christum prodit (14—16).

(Marc. 14, 10. 11. Luc. 22, 3—6.)

V. 14. *Tunc*, tunc temporis, quum summi sacerdotes cum reliquis ad Christum perdendum congregati sunt (coll. v. 3.); et non: post illam unctionem. — *Abiit*, scil. a Jesu ad summos sacerdotes; et quidem, ut Lucas (22, 3.) dicit: *intrante in eum Satana*, i. e. inspirando ei pessimam prodicionis voluntatem; seu uti s. Joannes (13, 2.) habet: *cum diabolus jam misisset in cor*. — *Unus de duodecim*; verba haec addidit s. Matthaeus ideo, ut sceleris magnitudinem indicaret atque efferret (Chrysost.).

V. 15. *Quid vultis?* Quaeri solet, quid Judas ad tantum facinus committendum impulerit? — S. scriptura (Joan. 12, 6.) docet, eum fuisse furem et avarum (Matth. coll. v. 8.); haec avaritia eum ad summum scelus seduxit; radix enim omnium malorum cupiditas (1 Tim. 6, 10.). — *Et ego*, cui hoc propter domesticam consuetudinem et familiaritatem perfacile est. — *Constituerunt* (ἐσθησαν), promiserunt se daturos esse (coll. Marc. 14, 11. Luc. 22, 5.). Nam ἐσθησαν ἀδωφ potest denotare tum: ei appenderunt, i. e. solverunt (expressione desumta a more antiquorum, pecuniam, aurum et argentum pendendi), tum constituerunt, i. e. promiserunt. Huic non obstat, si Judas postea (27, 3.) argenteos acceptos reddidisse perhibetur. Poterat enim Judae pecunia promissa dari, postquam Christus traditus erat. Nec obstat ei locus Zachariae (11, 12.), ad quem 27, 9. respicitur, in quo (ἐσθησαν) tantum significat: appenderunt, quia non absolute opus est statuere, locum illum jam h. l. menti evangelistae obversatum fuisse (Bisp.). Sed, si etiam significatio: appenderunt ei, teneatur, inde tamen non sequitur, tunc jam, quum

prima vice Judas conveniret synedros, argenteos istos ei datos fuisse; nam Matthaeus, uti saepe alias generatim scribit: appenderunt ei, quin determinaret, quando id factum fuerit ¹⁾. — *Triginta argenteos* (ἀργύρια, ἀργύριον numus argenteus, ἡρῶν, σίκλος, siclus, nummus, quo Judaei a Simonis, ipsorum principis, aetate, ab anno 141. a. Chr. n. utebantur). Hic loci de siclis sacris cogitandum est, quod genus pecuniae gravioris erat ponderis, quam siclus communis, et aequivalebat juxta Jos. Flavium (Antiq. III. 8, 2.) quatuor drachmas atticas ²⁾. Ceterum constat, illum, cujus bos servum aut servam occidisset, in compensationem totidem argenteos solvere debuisse (Exod. 21, 32.). Quam ob causam adversarii Christi tam parvam pecuniae summam promiserint Judae, num fors ita ostendere volebant, quantopere despicerent Christum, an alia ex causa id fecerint, nescitur; hoc certum est, ita impletum fuisse, quod apud prophetam Zachariam (11, 12.) praedictum fuerat.

4. Praeparatio coenae paschalis (17—19).

(Marc. 14, 12—16. Luc. 22, 7—13.)

V. 17. *Prima die azymorum* (πρώτῃ . . ἀζύμων). Vid. comment. in evang. s. Joan. 13, 1. — *Ubi*, in quo loco, vel in qua domo Hierosolymae. — *Tibi*, Jesus est ut paterfamilias in apostolorum familia. — *Paremus* (ἐτοιμάσωμεν) conjunctivus deliberativus, hinc haud opus *ἵνα* supplere. — *Pascha*, i. e. agnum paschalem, seu coenam paschalem. Deligendus erat agnus mas integer, unius anni, isque a quovis homine Israëlitico in atrio templi sole vergente versus vesperam mactandus, etsi non sine sacerdotum agni sanguinem excipientium ministerio, qui istum ad altaris crepidinem effundere debebant. ³⁾ Sed praeter carnem agni assati comedebantur herbae amarae et panes non fermentati. De modo coenam paschalem celebrandi vid. comment. in evang. s. Joan. 13, 2. pag. 218.

V. 18. *In civitatem*, scil. Hierosolymam. Nam coll. v. 6. fuit Jesus Bethaniae. — *Ad quendam* (δεῖνα), ad illum quemdam. Voce ὁ δεῖνα utuntur Graeci, si aliquem nominare nolunt vel

¹⁾ Cf. Langen S. 41. — ²⁾ Cf. Wilke — Loch lex. — ³⁾ Patrit. III, 499.

nesciunt. Apud Marcum (14, 13. seqq.) et Lucam (22, 10. seqq.) homo hic clarius designatur. Cur autem Christus ipsam domum non distinctius indicaverit, nec nomen illius hospitis pronuntiaverit, Euthymius et Theophylactus putant, id factum esse propter Judam, ne hic locum praesciens, eum, antequam coenam paschalem egisset, adversariis traderet. S. Augustinus ¹⁾ autem dicit, Matthaeum ex sua persona hoc interposuisse (ad quemdam), non quod Dominus sic locutus sit, sed ut compendio insinueret, fuisse missos ad certum quemdam, nomine non expresso. — *Tempus meum*, nimirum tempus moriendi, scil. a Patre mihi constitutum. Verba haec non sunt excusatio, quod ante aliorum Judaeorum tempus pascha celebraret (Mald., Arnoldi), sed indicant vehementiam petitionis; sunt quasi ultima Christi his in terris petitio. — *Facio* (ποιέω praesens), i. e. facere decrevi, seu certo facio. — *Pascha*, coenam paschalem. — *Cum discipulis meis*. Verba haec Christus adjecit, ne ille paterfamilias de convocandis suis aut peregrinis ad coenam sollicitus esset, quum coenae interesse deberent ad minimum decem homines. Verba haec docent, familiarem fuisse Christi hominem illum.

V. 19. *Discipuli*, scil. Petrus et Joannes (cf. Luc. 22, 8.).

5. Postrema coena, Eucharistia instituta (20—30).

(Marc. 14, 17—25. Luc. 22, 14—23.)

V. 20. *Discumbebat*; erat videlicet mos, mensae accumbendo coena paschali frui. Factum est vero hoc vespere post solis occasum die 14. Nizanis juxta computum Judaeorum, quo tempore juxta legem comedendus erat agnus paschalis.

V. 21. *Edentibus illis*, i. e. inter epulum paschale, sed ante eucharistiae institutionem. — *Unus* (εἷς). Cur non nominet proditorem vid. comment. in evang. s. Joan. 13, 21. — *Dixit*. Antecessit, quod Joannes (13, 18.) narrat. — *Traditurus est*, prodet me hostibus. De ipsa proditoris significatione vid. comment. in s. Joan. 13, 21. pag. 226.

V. 22. *Et contristati valde, coeperunt singuli dicere: Numquid ego sum, Domine?* Vide comment. in evang. s. Joan. 13, 22.

¹⁾ Lib. 2. de consensu evang. c. 80.

V. 23. *Qui intingit*; graece: ὁ ἐμβάψας intinxit, ita verendum; respicitur ad primam patinam herbis amaris repletam, ex qua jam omnes comedebant. Verbis his Christus proditorem accuratius significaverat, quam prioribus: unus ex vobis (v. 21.). (Cf. Mald.). Ceterum vid. comment. meum in evang. Joan. 13, 21. et 26.

V. 24. *Vadit*, scil. sua sponte in mortem; cf. Joan. 7, 33., ubi mors proponitur tamquam abitus ad Patrem. — *Sicut scriptum est*, scil. in prophetis; quibus verbis indicat, mortem suam unice pendere ex div. decreto per prophetas promulgato. — *Bonum erat ei, si natus . . .*, melius ei esset, si natus non esset, quia non casurus fuisset in gravissimas illas poenas aeternas. Verbis enim his proverbialiter sors maxime infelix et misera designatur. — *Homo ille*, ille homo miserrimus (emphatice dictum). Quaeritur, quomodo Judas in prodendo Christo peccaverit, quum haec res ab aeterno a Deo decreta praedestinataque esset? Respondet Maldonatus et cum eo alii, Deum non decrevisse et praedestinasse, ut Judas Christum vendendo morti traderet, sed praevidisse, fore, ut Judas pontificibus Judaicis in mortem traderet Christum; quod, quum ab omni aeternitate Deus prospexisset, eum decrevisse, ut Christus a Juda venditus moreretur; itaque Deum, ut Judas Christum venderet, non praedestinasse, sed praevidisse, id scelus non commisisse, sed permisisse. Vid. commentar. in Evang. s. Joan. 12, 38; 13, 18.

V. 26. *Coenantibus eis* (ἐσθιόντων αὐτῶν), i. e. quum adhuc mensae accumberent, sed coena paschali jam peracta (coll. Luc. 22, 20; 1 Cor. 11, 25.). Evangelista his filum narrationis parenthesi v. 21—25. interruptae reassumit. Christus verosimiliter post sumptionem quarti calicis (vid. comm. in Joan. 13, 2.) et antequam canebatur altera hymni Hallel pars, sumsit panem. — *Panem* (ἄρτον), nimirum, qui a coena paschali supererat. Si autem legitur ante ἄρτον articulus τὸν, (qui in locis parallelis Marci, Lucae et Pauli multisque codicibus praestantissimis B. C. D. G. L. Z. deest), tunc designatus est panis ille omnibus notus, quo Jesus ss. eucharistiam instituit. — *Benedixit*, (εὐλογήσας), oratione ad Deum Patrem fusa invocavit super panem sanctificationem, utique mox futuram per mirabilem ejus in suum corpus transmutationem (a Lap.); et etiam, uti Lucas narrat (22, 19.),

gratias egit, idque oculis in coelum elevatis, uti habetur in Canone nostro. Benedictione hac panis quodammodo ad immutationem in corpus Christi apparabatur. — Alii parum recte καὶ εὐλογήσας hoc loco interpretantur: et quum consecrasset, i. e. panem in corporis sui substantiam immutasset; consecratio facta est verbis: Hoc est corpus meum ¹⁾. — *Fregit*, scil. panem. Panes videlicet apud Hebraeos habebant formam oblongarum vel longarum placentarum atque magnitudinem patellae, crassitudinem digiti pollicis, ideo in coenis frangi solebant. — *Dedit discipulis suis*, utrum in os, an in manus dederit, non constat; sed verosimilius videtur in manus dedisse; tum quia dicit: accipite, quod ad manus potius, quam ad os pertinere solet, tum quia ista in veteri ecclesia diu consuetudo fuit, ut sacrum Christi corpus in manus fidelium traderetur (Mald.). — *Accipite et comedite*. Sunt verba exhortantis (incitantis), quia sumpto agno paschali nil amplius comedebatur (vid. dicta in comment. in evang. Joan. de modo celebrandi coenam paschalem). Marcus omittit: comedite; Lucas et Paulus utrumque omittunt verbum, tamquam id, quod per se intelligitur. — *Hoc est corpus meum*, τοῦτό τὸ σῶμά μου. Verba haec continent rationem comedendi. In calice expressa est particula: enim. Inde a saeculo 16. ex parte acatholicorum innumerae fere prolatae sunt horum verborum interpretationes, quamvis verba haec adeo clara sunt et aperta. Subjectum est τοῦτό (hoc). Jam pronomen τοῦτό, hoc, potest sumi vel adjective ²⁾ ita, ut identicum sit cum ipso praedicato (τὸ σῶμά μου, τὸ αἷμα μου); ergo τὸ hoc, non aliud, quam corpus, et τὸ hic, non aliud, quam sanguis est; uti v. c. Latinorum: haec est voluntas Dei; vel vero substantive: ³⁾ hoc, quod in manibus teneo et vobis comedendum porrigo. Quamvis juxta utramque explicationem sensus idem remanet, altera tamen explicatio praeferenda est. — *Est corpus meum*, est substantiae meae humanae pars materialis et solida, caro, distincta non solum ab anima, verum etiam a sanguine, quae sola vi verborum hic ponitur, sicut in calice solus sanguis existit ex virtute verborum; anima vero et divi-

¹⁾ Cf. a Lap., Estius 1 Cor. 10, 16. Concil. Trid. sess. 13. — ²⁾ Mald., Jans., a Lap. — ³⁾ Thom., Arnoldi, Schegg, Bisp.

nitas ponuntur per concomitantiam utrobique, sicut et sanguis cum corpore sub specie panis et vicissim corpus cum sanguine in calice per concomitantiam ponitur (qua partes Christi Domini, qui jam ex mortuis resurrexit non amplius moriturus, inter se copulantur), uti totam rem hanc explicat Concilium Tridentinum (sess. 13. cap. 3. ¹) Verbis his itaque Christus consecravit panem, i. e. substantiam panis in sui corporis substantiam immutavit; verba enim Christi non sunt simpliciter ac nude enuntiativa, sed operatoria, quibus nimirum id, quod significabat, effecit; ergo verbum est h. l. est esse effectivum. Quum verbum *ἐστι* semper esse significat, etiam h. l. suam propriam et consuetam significationem retinere debet; quapropter falsa est haereticorum expositio, qui verbum *ἐστι* reddunt per: significat, repraesentat, aut est symbolum, imago corporis mei, provocando ad loca scripturae, v. c. septem boves sunt septem anni (Gen. 41, 26.) aut; petra erat Christus (1 Cor. 10, 4.), affirmantes, linguam syriacam nullum habere verbum pro voce: significat. Id falsum est, ut Wisemann comprobavit, quum lingua syriaca 41 habeat voces, quae denotant: imaginem, figuram, repraesentare (cf. Schegg). Nam ibi tantum adhibetur vocabulum rem denotans pro imagine rei, ubi illud vocabulum vel natura sua imago rei alicujus est, v. c. messis est (significat) consummatio saeculi; vel in explicatione somniorum aut parabolarum; ibi enim in his omnis scit, quod parabola aut somnium nil sit, nisi symbolum et imago rei. Sed etiam in his figuratis locutionibus, si qua figura est, uti recte ait Mald., non haeret in verbo: est, sed aut in subjecto aut in praedicato. Nostro autem loco et parallelis evangelistarum neutrum obtinet; nam Christus non dicit: *ὁὗτος ὁ ἄρτος ἐστὶν τὸ σῶμά μου*, sed *τοῦτό*, quod ob generis diversitatem non potest ad *ἄρτος* referri; nec panis et vinum natura sua denotant aut repraesentant carnem et sanguinem, neque unquam quis panem imaginem corporis sui dixit ²). Praeprimis autem verba addita apud Lucam: quod pro vobis datur (*τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον*), uti verba parallela in calicis

¹) Cf. Estius, a Lap. in 1 Cor. 11, 24. Schwetz III, pag. 70. — ²) Cf. Mald., Estius.

porrectione: in remissionem peccatorum (εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν), quae oblationem in sacrificium, non in symbolum indicant, postulant, ut vox corpus de vero corpore, et non de figura (imagine) corporis sumatur. — Ne autem quis dicat, praesens (διδόμενον) positum esse pro futuro, et verba illa de sacrificio crucis intelligenda (ita ut sensus esset: hoc est symbolum corporis mei, quod pro vobis in sacrificium dabitur, scil. in cruce), obstat tempus praesens, quo omnes (Matthaeus, Marcus, Lucas) utuntur: *quod traditur* (διδόμενον); *qui effunditur* τὸ ἐχχυνόμενον). Praeprimis autem explicationi illi obstant verba, quae Lucas in calicis porrectione habet: *Hic calix novum testamentum in sanguine meo, qui pro vobis funditur* (τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐχχυνόμενον). Si h. l. ἐχχυνόμενον referendum esset ad effusionem sanguinis Christi in cruce, in graeco esse deberet dativi casus: τῷ ὑπὲρ ὑμῶν ἐχχυνομένῳ. Quum vero sit casus nominativi, tantum potest ad ποτήριον referri, et ideo adest praesens, quum calix (sanguinem continens) nunc ipse effundebatur. Explicationi huic obstat etiam vox κλόμενον (frangitur) ad σῶμα addita apud s. Paulum (1 Cor. 11, 24, si est genuina); nam solummodo id de eucharistico corpore dici potest, quia species panis, sub qua continetur, frangitur, minime autem de corpore Christi in cruce, quia hoc non fuit fractum ¹⁾. Quod et illa Lutheranorum explicatio: corpus Christi esse cum pane conjunctum, falsa sit, facile intelligitur, quia Christus non dixit: in hoc vel cum hoc pane est corpus meum. Ceterum apostoli de verbis Christi nil dubitant, nec interrogant, quomodo sint intelligenda, quia sermone Christi Capharnaumi ante annum habito praeparati erant ad hoc sacramentum ²⁾.

V. 27. *Gratias egit* (εὐχαριστήσας). Egit gratias, ait Estius (1 Cor. 11, 24.) Patri, tum generatim pro beneficiis ab eo vel in sua persona acceptis, vel in humanum genus collatis, tum etiam specialiter pro beneficio sacramenti mox instituendi. Ab hac gratiarum actione sacramentum, cujus hic institutio refertur, eucharistia vocatur. — *Bibite omnes*, i. e. in orbem bibite. Lucas habet: dividite inter vos, ut in orbem

1) Mald., Arnoldi. — 2) Cf. Schwetz theolog. dogm. III, 33—36.

vos omnes ex eodem calice bibatis, et ita factum est, declarat Marcus, dicens: *et biberunt ex eo omnes*, nempe praesentes apostoli. Addidit haec verba Christus, quod poculum non unicuique (ut fecerat in distribuendo pane transsubstantiato), sed dederat uni; hinc, quia poculum uni tantum tradidit, ne videretur velle, ut ille solus inde biberet, dixit: Bibite ex eo omnes (Mald.).

V. 28. *Hic* (τοῦτο), hoc, quod in hoc calice continetur; non autem: hoc poculum (referendo τοῦτο ad ποτήριον) est sanguis meus. Nam non poculum in Christi sanguinem immutatum est, sed quod in poculo erat, i. e. vinum. Hinc τοῦτο est h. l. subjectum indefinitum. Articulus τὸ ante ποτήριον in multis codicibus deest et verosimiliter ex Luca (22, 20.) huc illatus est. Si legitur significat poculum illud, quod paterfamilias (qui Christus erat) in coena paschali convivis porrigere solebat (biberat). Ast quum Matthaeus nullam hujus poculi mentionem faciat, verosimiliter scripsit: poculum quoddam. Aliter Lucas, qui jam antea (22, 17.) poculi in coena paschali adhibiti meminit. — *Enim* (γάρ); nam redditur verbo hoc ratio, cur omnes bibere debeant, quia sanguis ejus est. — *Novi testamenti* (τὸ τῆς καινῆς διαθήκης), i. e. ille sanguis, quo novum Dei foedus cum hominibus sancitur et confirmatur. Legendum est τὸ αἷμά μου τῆς διαθήκης, et non: τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, quum τὸ est exegeticum, καινῆς vero liturgicum additamentum ex Luca (22, 20. 1 Cor. 11, 25.). Videtur ad verba Mosis (Exod. 24, 8.) alludere, qui sumpto aspersoque sanguine in populum dixit: „*Hic est sanguis foederis, quod mandavit ad vos Deus.*“ Vetus foedus fecerat Deus cum Abrahamo (Gen. c. 12.), renovaverat cum Isaaco (Gen. c. 26.) et Jacobo (Gen. c. 28.), ac tandem mediatore Mose cum populo Israëlitico repetiit, quod (foedus) sanguine victimarum et aspersione populi cum sanguine confirmatum erat (Exod. 24, 5—8.). Si jam Christus sanguinem suum in ultima coena porrectum tamquam talem designat, quo novum foedus sancitur et confirmatur, utique novum foedus non incepit cum oblatione Christi in cruce, ubi nec ullum verbum de foedere vel testamento locutus est; desertus erat, cum sola matre et Joanne locutus est, sed de rebus tantum privatis, non de publico foedere locutus est (Mald.). Quum ergo sanguinem eucharisticum opponit sanguini vitulorum, qui

olim in primo foedere ineundo effusus erat, utique sanguinem suum designat tamquam sanguinem sacrificii, quia etiam sanguis in primo foedere sanciendo effusus, talis erat. Foedus autem novum per Christum cum hominibus initum, factum est testamentum, quia sancitum et sigillatum erat morte Christi, testatoris, qui qua pater novi generis humani Spiritum s., qui originarie vinculum erat Deum inter et homines, et quem suo redemptionis opere promeruit, quasi testamentarie legavit (Hebr. 9, 15—17.). „Testamentum dicitur, ait s. Ambrosius ¹⁾, quoniam in sanguine (morte Christi) dedicatum est, vetus in typo (morte victimarum), novum in veritate (morte Christi).“ Ceterum apud Lucam (22, 20.) sic legitur: *Hic (est) calix, novum testamentum est in meo sanguine*; et sensus est: Id, quod hoc calice continetur, est sanguis meus, per quem novum foedus (testamentum) sancitur et confirmatur. — *Pro multis* (περὶ πολλῶν); cf. dicta 20, 28. — Lucas (22, 20.) loco περὶ πολλῶν habet ὑπὲρ ὑμῶν. Quum in ultima coena incruentum N. T. sacrificium offerretur, soli apostoli praesentes erant, hinc Christus recte dixit: pro vobis funditur, nam illa prima vice pro solis apostolis praesentibus erat oblatum; uti hoc refert Lucas (et Paulus). Quum autem juxta Paulum 1 Cor. 11, 25. et Lucam verbis: „*hoc facite in meam commemorationem*“ repetitionem illius sacrificii incruenti ad recolendam memoriam passionis et mortis praeciperet, utique ex ipsa rei natura sequitur, eum simul addidisse etiam: pro multis (περὶ πολλῶν); quapropter in canone Missae utrumque conjungitur: pro vobis et pro multis. Ceterum ὑπὲρ nec differt a περὶ, quum utraque praepositio significet: in commodum. Matthaeus contra et Marcus (14, 24.) nonnisi sensum verborum Christi afferentes, et tum primam, tum repetendam illius sacrificii celebrationem respicientes, iterum recte sistunt Dominum dicentem: *qui pro multis funditur* (τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον ²⁾). Vulgata habet futurum: effundetur, respiciendo ad effusionem, quae facta est in sacrificio crucis; sed in graeco est praesens: ἐκχυνόμενον, effunditur, i. e. offertur (scil. nunc in hac celebratione eucharistiae) tamquam sanguis sacrificii, nimirum Deo, eodem sensu

apoc.
agnoscit origi-
nalem occisum

¹⁾ De Cain et Abel. L. I. c. 9. — ²⁾ Cf. Mald.

ac supra de corpore dictum est: quod pro vobis datur (= offertur). — *In remissionem peccatorum*. Verba haec accuratius explicant istud *περὶ* (pro, in commodum), hoc nexu et sensu: sanguis effunditur in commodum multorum, quatenus nimirum per eam sanguinis effusionem peccatorum remissionem assequi possint. Ex quibus verbis patet, eucharistiam non tantum esse sacramentum, sed et sacrificium. Ceterum in forma consecrationis calicis, qua jam utimur in sacrificio Missae, adduntur haec verba: aeterni testamenti, mysterium fidei ¹⁾.

V. 29. Verba haec juxta plerosque ²⁾ Christus ante institutionem s. eucharistiae de coena et calice agni paschalis locutus est; nam Lucas, qui utramque Christi coenam, id est, tam agni, quam eucharistiae (quas Matthaeus brevitatis studiosus convolvit et in unum redegit) distincte enarrat, haec a Christo dicta esse ante eucharistiam in coena agni, de ejus calice (de poculo quarto) (22, 15—19.). — *A modo* (*ἀπ' ἄρτου*), i. e. inde ab hac coena agni paschalis (coll. Luc. 22, 16.). — *De genimine vitis*, de hoc vino. Nam genimen vitis est circumlocutio vini in sermone poetico et augusto. Quum verba haec de calice, qui in coena agni paschalis a patrefamilias inter accumbentes distribui solebat, dicta sunt, utique falsa est eorum collectio, Dominum verbis his, id, quod eucharistico calice continebatur, merum vinum declarasse. Sed, etiamsi verba haec cum nonnullis ³⁾ referantur ad calicem eucharisticum, ita, ut Christus finita coena paschali daret eucharistiam sub specie panis, dein vero in quinto poculo discipulis praeberet calicem sanguinis sui, inde haud sequitur, in calice non fuisse verum sanguinem Christi, sed merum vinum. Nam sicut apud Joannem (c. 6.) Christus carnem suam appellaverat panem, ita etiam poterat suum sanguinem dicere vinum, quia prius erat vinum, et hoc per consecrationem mutatum est in sanguinem. — *Novum* (*καινόν*), i. e. tamquam praestantius (Mald.). Ita sumptum respondet hic locus verbis, quae juxta Lucam (22, 16.) de coena paschali dicta sunt, *quia ex hoc non manducabo illud* (scil. pascha, coenam paschalem), *donec* (scil. paschalis coena) *impleatur* (perfecta fuerit) *in regno*

¹⁾ Cf. a Lap. — ²⁾ Jans., a Lap., Arnoldi, Schegg, Bisp. — ³⁾ Orig., Cypr., Hieron., Aug., Mald., Langen.

Dei. Utraque expressio desumpta est ex idea immutationis et renovationis (perfectionis), quam experturae sunt omnes res terrenae (coll. 2 Petr. 3, 13; Apoc. 21, 1.). Inde autem non est colligendum, Christum in coelo revera novam coenam paschalem acturum esse cum discipulis suis, sed verbis his, uti illis apud Luc. 22, 29. 30.): „*ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus regnum, ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo*“, metaphorice significatur suavitas felicitatis aeternae (coll. 8, 11.), uti psalmista (35, 9.) dicit: „*Inebriabuntur (beati) ab ubertate domus tuae.*“ Falsa est explicatio vocis *xa-vov* per: denuo (Fritschius), quia dein deberet esse graece: *ἐκ xavvης*; uti et: novo modo, i. e. glorificatus illud bibam (Chrys.), quia nimis dura est locutio talis, et quia pronomen illud postulat, ut ad vinum, de quo antea sermo erat, referatur (Mald.). Obstant et verba: in regno Patris mei, quae significant tantummodo consummatum regnum Messianum (coelum). Sensus totius sententiae est: Brevi a vobis ex hac vita mihi discedendum est, sed vos aliquando mecum in coelo perfruemini summa beatitudine aeterna.

V. 30. *Et hymno dicto*; graece: *ὕμνῃσαντες*, cum hymnum dixissent et quum carmine vel recitato vel cantato laudes Dei celebrassent; nimirum alteram hymni Hallel partem, constantem e ps. 115—118. — Prior pars (ps. 113 et 114) ante coenam canebatur. — *Exierunt*, scil. ex domo, in qua coenam paschalem sumpserant, versus montem olivarum.

6. Ingressus in hortum Gethsemani et anxietas Christi (31—46).

(Marc. 14, 26. 32—42. Luc. 22, 39—46. Joan. 18, 1.)

V. 31. *Tunc*, sub egressum, sed antequam excederent, quum essent adhuc in coenaculo. Vid. comment in evang. s. Joan. 13, 36. Matthaeus enim et Marcus ordinem ut saepe neglexerunt ¹⁾. — *Scandalum patiemini in me*, i. e. ex iis, quae mihi accident, me deserendi occasionem capietis. — *Scriptum est*, scil. apud Zachariam (13, 7.). Adducit vaticinium, ut intelligerent discipuli, nihil inopinatum sibi contingere, quum haec eorum offen-

¹⁾ Cf. Koessing p. 28.

sio a Deo praevisa fuerit. Ceterum vaticinium hoc solummodo quoad sensum allegatum est; nam apud prophetam Deus per prosopopoeiam alloquitur gladium, ut ejus jussu populi rectorem interimat: „Percute (occide tu, o gladio,) pastorem, et (pastore necato) dispergentur oves.“ Jesus vero id Deo tribuit. — *Percutiam*, nimirum gladio persecutionis et tribulationis, ut in manus hostium suorum perveniat et ab iis occidatur. — *Pastorem*, Christum (qui est pastor bonus coll. Joan. 10, 11.). — *Et dispergentur oves*, et hoc pacto dispergentur apostoli ceterique discipuli, fugiendo eum deserentes.

V. 32. *Postquam autem resurrexero, praecedam vos in Galilaeam.* Verbis his erigit apostolorum animos, cum se et resurrecturum affirmat et cum eis in Galilaea appariturum. Ceterum verba haec quoad sensum respondent verbis apud Zachariam, „et convertam manum meam ad parvulos.“

V. 33. *Et si omnes*; lectio sine *zai* praeferenda. — *Nunquam*, nullo unquam tempore, ut nimirum te deseram; seu: nec hac nocte, nec alio tempore. Ad haec dicenda amor vehemens erga Christum Petrum impulit, quo nimirum putabat, viribus suis se id posse, quod tantum vi gratiae div. fieri poterat (nimirum ut perseveraret in bono).

V. 34. *In hac nocte*, hac ipsa nocte, quae ex parte jam praeteriit. — *Antequam gallus cantet.* S. Marcus (14, 30.) accuratius scribit: *priusquam gallus vocem bis dederit.* Primum cantum solet edere gallus ad mediam noctem (tertia noctis vigilia), qui vero cantus non proprie et usitate gallicinium vocatur, sed is, quem gallus edit ante auroram sub lucis adventum circa initium quartae vigiliae (Luc. 22, 34. Joan. 13, 38.). Sensus est: Intra tempus, quo prima vice gallus cantum edet, et ante initium proprie et usitate dicti gallicinii, ter me negabis. — *Me negabis*, dices, me tibi esse incognitum.

V. 35. *Etiamsi oportuerit me mori tecum.* Putabat se posse, ait s. August. (de grat. et lib. arb. c. 17.), quod se velle sentiebat. — *Non (οὐ μὴ)*, nullo modo. — *Similiter et omnes discipuli dixerunt*, ut nimirum amorem suum erga Christum testarentur. Christus eis non contradixit ulterius, quia in animi sui concitatione non erant capaces monitorum ipsius considerandorum.

V. 36. *Gethsemani*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. p. 266. — *Sedete hic*, sedete hoc, quo versamur, loco; ἀποῶ adverbialiter (scil. τόπου) pro ὧδε (coll. Marc. 14, 34.) — *Vadam illuc*, i. e. paulo ulterius ad jactum lapidis (coll. Luc. 22, 41.). Videtur Jesus locum, quo precaturus erat, digito monstrasse.

V. 37. *Et assumpto Petro et duobus filiis Zebedaei*. Hos tres voluit testes esse agoniae suae, quia verosimiliter in his, qui testes erant gloriae ejus in monte Thabor, minus aderat offensionis periculum, quam in reliquis (cf. 17, 1.). — *Coepit*; verbum hoc indicat, Jesum nunc demum coepisse moestitia semper crescente affici. — *Moestus esse*, summo angore affici, seu: gravissime angī; et ut Lucas habet (22, 44.) tam vehementer, ut crassae guttae sanguineae ex ejus corpore in terram delluerent ¹⁾. Cuncta haec docent, Christum humanis affectibus obnoxium.

V. 38. *Illis*, scil. Petro, Joanni et Jacobo. — *Tristis*; graece: περιλυπός, quod est proprie: undique obsessus tristitia; hinc: pertristis. — *Anima mea*, animus meus; emphatice dictum pro: ego. — *Usque ad mortem*, ita tristitia agitor, ut morti proximus sim, seu, ut mortem mihi afferre videatur (Mald.). Videntur Christo ob oculos fuisse verba ps. 22, 16. et ps. 40, 13. Ceterum constat, Christum tanto angore correptum fuisse ut hominem. Nam pro natura sua humana, sicut reliqui homines, capax erat gaudii, tristitiae, doloris, famis, sitis, lassitudinis etc. (cf. Hebr. 4, 15.). Quaeritur: qui fieri potuerit, ut Christus, cum ob unionem hypostaticam naturae suae humanae cum divina, beatus fuerit, tristitiam habuerit? Divina in Christo natura ad tempus recessit, se occultavit, influxum suum in humanam ejus naturam cohibuit, eumque pati permittebat ac si purus esset homo (cf. Mald.). Causa tristitiae ejus summae erat viva apprehensio instantis passionis et mortis; dein peccata omnia, ingratitude hominum, quum praevideret, tam paucis hos suos dolores profuturos esse ad salutem; dein praevisionis dolorum omnium, quos passuri erant asseclae ejus (a Lap.). — *Sustinete, manete*. — *Vigilate*; vigilare hos tres jubet, quia propiores periculo erant.

¹⁾ Cf. Mald., a Lap.

V. 39. *Et progressus pusillum* (προεληθὼν legendum juxta B. M. Vulg., et non προσεληθὼν, quae lectio errore librariorum inducta est), breve spatium progressus, nimirum a Petro filiisque Zebedaei. Lucas in loco parallelo (22, 41.) pusillum illud accuratius expressit, dicens: *quantum jactus est lapidis*. Secessit autem a discipulis, quia noluit, ut illi infimas preces fundentem viderent. — *Procidit in faciem*, genua flexit, et cernuus faciem in terram inclinavit (coll. Marc. 14, 35.); partim prae summo angore, partim prae reverentia Patris. — *Pater mi*; apud Marcum (14, 36.): Abba, pater, quasi interpretans vocem chaldaicam. Vox haec est filialis amoris. — *Si possibile est*. Verba haec, si respiciantur loca parallela Marci (14, 36. *omnia tibi possibilia sunt*) et Lucae (23, 42. *si vis*), idem valent ac: si vis. — *Trans-eat a me*, praetereat me. Imago desumpta a convivio, in quo bibere nolentem calix praeterire solet. — *Calix iste*, passio illa terribilis et imminens mors (cf. 20, 22.). Natura Christi humana (corporalis), quam, uti ait Maldonatus, partes suas agere Christus relinquebat, veluti solam, compressa divinitate, mortem imminentem abhorrebat, et ideo voluntate naturali desiderabat, ut passio illa et mors ipsum praetereat. Quum autem simul pro divina natura sciret, id Patrem non velle, quia div. decreto constitutum erat, per mortem Filii genus hum. redimere, naturae Christi humanae pars rationalis (sublimior), illud naturae corporalis, voluntatis naturalis, desiderium superans, rem totam divinae voluntati subjicit, dum dicit: verumtamen. (Cf. a Lap.). — *Verumtamen non sicut ego volo*, ast non juxta desiderium naturae meae humanae corporalis, quae passionem abhorret, fiat. — *Sed sicut tu*, scil. vis, fiat; seu tuae divinae voluntati conformiter fiat. Ex hoc loco theologi recte colligunt, duas esse in una Christi persona voluntates, alteram humanam, divinam alteram ¹⁾.

V. 40. *Ad discipulos*, scil. Petrum, Joannem et Jacobum. — *Dormientes*, prae moerore animi (coll. Luc. 22, 45.). — *Petro*; non solum Petrum, sed etiam Joannem et Jacobum verba sequentia spectabant. Soli autem Petro hoc dixit, quia hic caput ceterorum erat, et quia ceteris audacius fidelitatem suam Christo usque ad mortem sponderat (coll. v. 33. et 35.). — *Sic*; graece:

¹⁾ Cf. Petavius theol. dogm. tom. IV. lib. 9. cap. 6—9.

ὁὕτως, i. e. siccine? nam ὁὕτως in interrogationibus ita ponitur, ut sit index admirationis cum exprobratione conjunctae. — *Una hora*, tempus brevissimum.

V. 41. *Vigilate et orate*, nimirum vestra causa, uti sequentia docent. — *Ut non intretis in tentationem*, ne tentationi succumbatis, seu: ab ea supprimamini (cf. v. 31.). Tentatio eis imminens erat offensio ob ejus comprehensionem. — *Spiritus quidem promptus, caro infirma*. Verbis his rationem reddit, quamobrem vigilare et orare debeant. Per spiritum (πνεῦμα) h. l. intelligi debet spiritus (mens) apostolorum. Promptus, nimirum ad resistendum tentationi et ad mihi adhaerendum, utpote meo influxu sanctificatus, purgatus et ad omne bonum promptus redditus. — *Caro* (σὰρξ) autem est eorum natura sensualis (animalis), infirma et prona ad peccandum. De voce caro (σὰρξ) vid. com. in evang. s. Joan. 1, 13.

V. 42. *Iterum secundo*; est pleonasmus. — *Si non potest hic calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua* (εἰ οὐ δύναται-εἰ ἀδύνατον ἔστι), si passio morsque cruenta, quam tu, Pater mi, decrevistis, a me averruncari non possunt, voluntati tuae obtemperans, ad ea subeunda paratus sum. Pater mi est intimius, quam solum: pater (v. 39.). Verba: (τὸ ποτήριον) et a me (ἀπ' ἐμοῦ) codices plures omittunt; verosimiliter ex v. 39. huc illata sunt, sensu tamen eodem manente, quia si tantum τοῦτο (hoc) legitur, sensus est: hoc, quod mihi bibendum est. Eadem est haec oratio, uti ait Marcus, quamvis in verbis aliqua videatur discrepantia.

V. 43. *Et venit iterum et invenit*. Vulgata ergo iterum conjungit cum venit, sed rectius connectitur cum verbo invenit. — *Erant oculi eorum gravati*, aut somno, quia multa jam erat nox (coll. Luc. 9, 32), aut humore prae tristitia (coll. Luc. 22, 45.); nam moeror animi, sicut solet lacrymas exprimere, ita et vapores in cerebrum excitat, unde nascitur somnus.

V. 44. *Oravit tertio eundem sermonem*, in eandem sententiam oravit, seu eandem rem oratione petens. Dum tertia vice oravit, tanta angebatur tristitia, ut docente Luca (22, 44.) mortis agoniam subiens ex ea sudarit sanguinem, ideoque angelus confortarit eum.

V. 45. *Tunc, quum finitis precibus* (coll. Luc. 22, 43.) *confortatus est ab angelo* ¹⁾. — *Dormite jam et requiescite* (καθεύδετε λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε). Nonnulli verba graeca ut modos indicativi et interrogativi accipiunt: Dormitisne adhuc et requiescitis? i. e. num vultis nunc dormire et requiescere? nam nunc tempus non est ad dormiendum et requiescendum! — Sed ad hanc explicationem verba τὸ λοιπὸν (quum non significant: adhuc, sed: quod ad reliquum tempus attinet), non quadrant. Unice vera est explicatio, quae verba haec ut modum imperativi sumit; attamen in ipsis verbis explicandis interpretes valde divergunt. Permulti antiqui et recentiores interpretes ²⁾ putant, hoc ironice dictum esse a Christo, hoc modo: Dormite jam et requiescite, si potestis, ecce appropinquant hostes, somnum isti excutient, et vel invitos vigilare facient. Ast psychologicè non potest concipi, Christum hocce tragico momento discipulos suos ob moerorem et lassitudinem somno indigentes irridere voluisse. — Alii ³⁾ verba haec ita explicant: Dormite in posterum, alio opportuniore tempore et requiescite; ita, ut verba haec contineant exhortationem surgendi a somno. Sed obstat explicationi huic usus loquendi, quum τὸ λοιπὸν non significat alio opportuniore tempore, et etiam sensus languidus evadit. Videtur itaque explicatio eorum ⁴⁾ praeferenda esse, qui s. Augustinum secuti, verba Christi permissive sumunt, quod scil. compatiens infirmitati apostolorum aliquantulum somni eis indulserit (dormite modico tempore), donec post breve temporis intervallum appropinquante Juda dixit: sufficit, ut addit Marcus (14, 41.), et ut subdit Matthaeus: surgite, eamus. Cui explicationi praeter locum Marci etiam usus loquendi suffragatur, quum τὸ λοιπὸν significat: in reliquum tempus, quod reliquum tempus attinet, i. e. modico tempore. — *Ecce appropinquavit*, adest. — *Hora*, scil. illa (ἡ) fatalis, id ac: tempus meum (v. 18.). — *Tradetur* (graece praesens). — *In manus peccatorum*. Per peccatores proxime sunt intelligendi membra synedrii magni; dein autem etiam omnes, qui ad mortem ejus conferebant.

¹⁾ Cf. Langen 209. — ²⁾ Chrysost., Euthym., Theophyl., Mald., Menoch., Grot., Fritsch. — ³⁾ Arnoldi, Berlepsch. — ⁴⁾ A Lap., Winer, Beelen, Schegg, Bisp.

V. 46. *Eamus*, scil. obviam proditori ac turbae eum comitanti. Prorsus enim quietus et pacatus erat nunc Salvator. Dicit: *eamus*, ut ostendat, se non alicujus voluntate compulsus, sed ultro mortem obire. Prorsus inepta et verbis antecedentibus: et tradetur etc. adversa est explicatio eorum, qui dicunt, Jesum verbis his discipulos ad fugam capessendam provocasse.

7. Christi comprehensio (47—56).

(Marc. 14, 43—52. Luc. 22, 47—53. Joan. 18, 2—11.)

V. 47. *Ecce (ἰδοὺ)*, nota est rei admirandae et inauditae. — *De duodecim*, scil. apostolis; ergo ex apostolo factus dux sceleratorum. — *Turba multa*; juxta Joannem (18, 3. 12.) cohors romana cum tribuno, cui ministri pontificum et pharisaeorum sese adjunxerant. Vid. commentar. meum in evang. s. Joan. 18, 3. — *A principibus sacerdotum (ἀπὸ τῶν.)*; verba haec pertinent ad verbum: venit, hoc modo: Judas magna turba comitatus... advenit a principibus sacerdotum profectus. Hinc participium: missi in Vulg. superfluum est.

V. 48. *Dedit*, cum nimirum ad Jesum cum turba illa accessit. — *Osculatus fuero*. Osculum erat signum amicitiae et dilectionis. Usus est autem hoc signo, quia eadem re, qua militibus Christum prodebat, Christum et discipulos proditorem suam celare volebat, quam non celasset, si inusitatum elegisset signum. Erat autem usitatum, ut osculo se Judaei, praesertim discipuli magistros, salutarent, et quicumque magnum erga eos, quos salutabant, amorem ostendere volebant (Mald.). — *Tenete eum*; juxta Marcum (14, 44.) addidit: *et ducite caute*, ne evaderet Christus; sciebat enim, saepe illum, cum eum Judaei tenere vellent, evasisse, quapropter timebat, ne iterum hoc fieret, ipseque pecuniam promissam perderet.

V. 49. *Et confestim*, statim, postquam turbae signum, quo Christum cognosceret, Judas dederat, ad Jesum accessit. — *Osculatus est*. In graeco est: *κατεφίλησεν*, quod plus significat, quam simplex *φιλεῖν*, nimirum: multum osculatus est, i. e. multa oscula dedit. Hoc fecit ideo, ut majorem erga eum simularet dilectionem, et ut eo magis, quis comprehendendus sit, turba cognosceret. — *Ave rabbi*. Conatur non tantum osculo, sed etiam verbis scelus suum dissimulare.

V. 50. *Amice*. Est blanda et charitatis plena allocutio; docent hoc addita apud Lucam (22, 48.) verba: *Juda, osculo* (signo amicitiae et dilectionis) *filium hominis tradis?* — *Ad quid venisti* (ἐφ' ὃ praeferendum lectioni ἐφ' ᾧ), quo consilio ades (ἐπὶ τῷ)? Alii (Meyer) praeceuntibus jam Euthymio et Maldonato interrogationem omittunt statuuntque aposiopesis in hoc modo: *amice*, ad quod ades, id fac; ita ut verbis his Christus perfidas osculationes repellat excitetque proditorem ad id faciendum. Sed languida evadit sententia; ideo prior explicatio praeferenda est. — *Tunc*, non statim; nam prolatis illis verbis Jesus uti Joannes (18, 4—8.) refert, obviam ivit turbis hostilibus easque interrogavit, quem quaeritis? Vid. comment. meum in evang. s. Joan. 18, 4—9.

V. 51. *Unus*, Petrus (coll. Joan. 18, 10.). — *Gladium*, unum scil. e duobus, quos discipuli sumpserunt in coenaculo, putantes id se a Christo juberi (Luc. 22, 38.). — *Servum*, cujus nomen juxta Joannem (18, 10.) erat Malchus. — *Auriculam* (ὠτίον deminutivum, qualia dialectus vulgaris plura habet), nimirum dexteram (coll. Joanne), quam autem, uti Lucas (22, 51.) refert, Dominus iterum sanavit.

V. 52. *In locum suum*, in vaginam reconde. — *Omnes, qui acceperint gladium*, nimirum ut eo interficiant. Per se patet, non esse sermonem de magistratibus (coll. Rom. 13, 4.), sed de hominibus privatis, et quidem eatenus, quatenus interimant, quin ad id conscientia sua cogerentur. — *Gladio peribunt*, nimirum plerumque. Datur enim exceptio. Sententia haec generalis spectat proxime ad istam legem talionis, quae habetur Gen. 9, 6.: „*Quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius.*“ Postea vero locutio haec facta est proverbialis, ita et h. l.

V. 53. *An* (ἤ), proprie: aut, hoc sensu: aut, si dicta non sufficiens tibi videntur ratio ad gladium in vaginam recondendum. — *Et exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones angelorum*, et ipse (nunc, in hoc rerum discrimine), si auxilio indigerem, quin a vobis duodecim infirmis illud petam, ingentem angelorum copiam ad meum praesidium mittet. Verba haec sunt secunda ratio, qua Christus inhibet praetensam a Petro defensionem. Duodecim legiones angelorum hic pro ingenti angelorum copia. Duodenarius numerus juxta Maldonatum adest

respectu ad duodecim apostolorum numerum; juxta alios (Bisp.) respectu ad Jesum et 11 apostolos, oppositos adversariis. Modo (ἀρτι), nunc, in hoc rerum discrimine. Vulgata vocem hanc post: *exhibebit mihi*, habet, dum in textu graeco occurrit post: possum, sensu eodem. Lectio *πλείω δώδεκα* praeferenda lectioni *πλείους*, quae est emendatio.

V. 54. *Ergo*, si aut tuo utar auxilio, aut Pater per angelos mihi opem ferret. Post vocem scripturae nonnulli (Mald.) mente supplent: quae dicunt (λέγουσαι); sed etiam absque ellipsi, quum vox scripturae (γραφαι) immediate ante *ὅτι* posita est, aptus evadit sensus: quomodo implebuntur scripturae, seu scripta, quod ita (uti fit), fieri debeat. Alii post *γραφαι* signum interrogationis ponunt, et *ὅτι* sumunt significatu: nam. Sed si ita esset interpungendum, Matthaeus certe *οὕτως γὰρ* pro *ὅτι οὕτως* scripsisset. Cogitandum est h. l. de locis Jesaiae (53, 10.) et Danielis (9, 26.). — *Quia sic oportet*, i. e. oportere sic fieri, scil. me comprehendi et occidi. Cf. 16, 21. S. Joannes (18, 11.) quartam addit rationem, dicens; *Calicem, quem dedit mihi Pater, non vis, ut bibam illum?*

V. 55. *Turbis*, nimirum, uti Lucas refert (22, 52.) principibus sacerdotum, praefectis templi et senioribus. — *Illa hora*, illo tempore, quo, quae hucusque inde a v. 47. retuli, facta sunt. — *Quotidie*, ex populari dicendi genere id quod: saepissime; sed respectu dierum proxime superiorum (ultimae hebdomadis) revera quotidie. S. Lucas (22, 53.) addit: *Haec est hora vestra* (nunc potestis me comprehendere, quia hora venerit, qua a Patre decretum est, ut moriar), *et potestas tenebrarum* (satanae, cui nunc a Deo concessum est, ut per sectatores suos me morti tradat).

V. 56. *Hoc totum*, nimirum, quod me tam indigno modo tractetis. Sunt verba Christi (coll. Marc. 14, 49.). — *Fugerunt*, quia videlicet viderunt, Dominum nunc non esse effugiturum, quum ipsis sponte se tradiderit atque dixerit, haec omnia fieri, ut vaticinia impleantur. S. Marcus (14, 51. 52.) addit, quemdam adolescentem Christum esse secutum, quem satellites apprehensa veste (sindone, i. e. veste e linteo subtili confecta, qua noctis tempore orientales uti solebant) tenere voluerunt, qui vero

relicta veste, nudus profugit ab eis. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 11. pag. 269.

S. Christi accusatio et vexatio (57—68).

(Marc. 14, 53—65. Luc. 22, 54. 55. 63—65. Joan. 18, 12—15. 19—24.)

V. 57. *Ad Caipham*. Juxta Joannem (18, 13.) duxerunt Dominum primum ad Annam, socerum Caiphae. Vid. comment. in evang. Joan. 18, 13. — *Convenerant*. Concilium hoc erat privatum (extraordinarium); nam publici synedrorum consessus in templo habebantur (cf. v. 3.).

V. 58. *Petrus sequebatur*, amore scil. erga Christum victus. — *A longe*, quia amori mixtus erat timor. — *In atrium* (ἔως τῆς αὐλῆς). Vid. v. 3. et commentar. in evang. s. Joan. 18, 15. — *Ut videret finem*, exspectaturus, quem exitum haberet causa Christi. Ceterum Matthaei relationem complet Joannes (18, 15. seqq.), qui refert, primum eos de doctrina inquisivisse, dein testes ex auditoribus quaesivisse. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 19. seqq.

V. 59. *Quaerebant falsum testimonium*, i. e. undique a pontificibus excitabantur homines, qui contra Christum falsa dicerent testimonia.

V. 60. *Et non invenerunt*, scil. falsum testimonium contra Jesum, nimirum tale, in quo duo convenirent testes falsi (coll. Marc. 14, 56.), et quod esset idoneum ad necem Christi; nam duorum testium consensus requirebatur ad decernendum supplicium (Num. 35, 30. Deut. 17, 6.). — *Novissime venerunt duo falsi testes*, tales scil., quorum testimonium (falsum) pontifici sufficiens videbatur ad necem Christi decernendam.

V. 61. *Possum destruere . . templum Dei*, manufactum addiderunt, ut ait Marcus. Perverterunt maligni homines verba Christi; nam Christus non dixerat: Possum destruere, sed (coll. Joan. 2, 19.): solvite (i. e. si solveritis, scil. vos, non ego). Dein non dixit: templum Dei (manufactum, uti juxta Marcum addiderunt), sed templum hoc, et tandem dixit: excitabo, et non: possum reaedificare (aut juxta Marcum: aedificabo). Pariter et sensum depravabant, quia Christus non cogitabat de templo (ac si vellet destruere cultum ibi procuratum

et novum inducere), sed de suo corpore, uti subdit Joannes. Quapropter, uti Marcus addit, pontifici insufficiens videbatur testimonium. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 24. — *Post triduum*, intra tres dies, intra triduum.

V. 62. *Et surgens princeps sacerdotum ait.* — Caiphas nimirum indignationem simulat, ac si res adversus Jesum prolata, esset blasphema, et ita ex ore ejus vult elicere aliquid, ex quo damnationis causam posset arripere. — *Nihil respondes ad ea, quae isti adversum te testificantur*, nihilne respondes ad ea, quae hi tibi crimini dent? Alii duplicem interrogationem, alteram post respondes, alteram post testificantur, collocant, hoc modo: nihilne respondes? quid illud est, quod contra te testantur? putantes duplicem interrogationem animo, indignatione commoto, magis respondere. Sed posterior quaestio, quum accusatus non solet interrogari: quid contra te testentur, languescit.

V. 63. *Tacebat*, quia accusatio nullum crimen morte dignum continebat; quia testimonia, utpote sibi repugnantia, confutatione non indigebant; et quia omnis responsio vana et inutilis fuisset. — *Adjuro te per Deum vivum*. Adjurare aliquem per Deum est jubere aliquem aliquid dicere vel non dicere, facere aut non facere, invocato in testem Deo, qui poenas ab secus agente exigat (Mald.). — *Vivum*, verum, qui ut talis poenas ab secus agente exigere potest et debet; cf. 16, 16. — *Christus*, ille Messias promissus et exspectatus. — *Filius Dei* (ὁ υἱός), scil. natura et proinde aequalis Deo, quem non semel te jactasti. Marcus (14, 61.) habet: *Filius Dei benedicti*; graece: ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ. Judaei vulgo Deum ita nominant: Sanctus, benedictus ipse.

V. 64. *Tu dixisti*; cf. v. 25. Marcus clarius scribit: Ego sum. Ceterum affirmatio adjurationis prorsus aequalis erat solemnii juramento. (Num. 5, 19—22.). — *Verumtamen*; graece: πλὴν, quod debet verti: praeterea, i. e. non solum vobis dico, me esse Messiam Deique Filium, verum etiam inde a morte mea (ἀπ' ἀπτε), visa exaltatione et gloria mea, vos ipsi experiemini, me esse Messiam Dei Filium. Impletum est hoc statim ab ascensione, viderunt gloriam ejus in admirabilibus effectibus praeconii apostolorum eorumque miraculis; experti sunt hoc in templi, urbis et reipublicae interitu; maxime

tamen implebitur in novissimo iudicio, de quo intelligi debet: et venientem in nubibus coeli. Quibus verbis alludit ad locum Danielis (7, 13.): „*Ecce cum nubibus coeli quasi filius hominis veniebat*;^a quare sensus verborum Christi synedris non poterat ignotus esse. Videre h. l. sensu latiori: experiri. — *A dextris virtutis Dei*, a dextris Dei omnipotentis (cf. 22, 44.). In graeco deest: Dei, sed solum occurrit: τῆς δυνάμεως; hinc abstractum hoc positum est pro concreto, potestas pro: Deo omnipotenti. Sensus est: Non solum cognoscetis, me esse Messiam Deique Filium, sed etiam mundi gubernatorem et iudicem. Sic ergo plus respondet, quam interrogabatur; nam agebatur de eo, ut libere veritatem profiteretur (Mald.).

V. 65. *Scidit vestimenta sua*, quasi ad testandum dolorem de tanta blasphemia (praetensa). Hoc facere solebant Iudaei in indignatione et in audiendis impie in Deum dictis. Cf. Num. 14, 6; 2 Reg. 18, 37. Vestimenta sua, excepta interula (tunica) et pallio. — *Blasphemavit*. Pontifex enim pro re certa sumpsit, Jesum esse merum hominem; quum ergo Messiam Deique Filium propalam se professus esset, sibi que divinam potestatem et maiestatem vindicasset, ex ejus opinione divinam laeserat maiestatem, quod maximum erat crimen. — *Quid adhuc egemus testibus*, quid indigemus amplius testibus, quum se ipse Messiam Deique Filium confessus sit?

V. 66. *Quid vobis videtur*, quam poenam commeret? — *Reus est mortis*. In criminibus videlicet, quae ad religionem spectabant, Iudaeis jus vitae et necis a Romanis concessum quidem erat, sed non poterant latam ab iis capitis sententiam exsequi, nisi eam ratam faceret procurator romanus. Cf. comment. in evang. s. Joan. 18, 31.

V. 67. *Tunc*, cum esset ad mortem damnatus, et concilium solutum et indictum iterum in mane. — *Exspuerunt*. — *Colaphis ceciderunt*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 24. — *Palmas dederunt*, graece: ἐράπισαν, quod est: alapas inflixerunt. Vid. comment. in evang. s. Joan. 18, 22.

V. 68. *Prophetiza*, dic nobis qua propheta, Messias, quis te percusserit? Quia vulgo insignis propheta habebatur, et ipse se Messiam Deique Filium confessus fuerat, per irrisorem,

obvelatis oculis (coll. Marc. 14, 65. Luc. 22, 64.), eum caedentes, ita interrogabant.

9. Petri negatio (69—75).

(Marc. 14, 66—72. Luc. 22, 56—62. Joan. 18, 16—18. 25—27.)

Quod Petri lapsus attinet, Joannes tres ejus lapsus suo quemque loco ex ordine narrat, interjectis tamen inter primum et secundum iis, quae tunc acta fuerunt. Lucas quoque illos omnes ex ordine in loco descripsit, continenter tamen, atque iis omissis, quae inter primum et secundum leguntur apud Joannem (18, 19—23.). Matthaeus autem et Marcus ex ordine continenterque, ut Lucas, non tamen in loco: primum enim continua serie exponunt, quibus injuriis contumeliisque Christus in pontificis domo affectus fuerit, moxque ad Petrum redeunt, hujusque lapsus omnes in unam narrationem cogunt ¹⁾.

V. 69. *Petrus vero*. Redit nunc evangelista ad Petrum, quem v. 58. Christum secutum usque in atrium narraverat, et refert, quae durante examine Christi contigerunt, trinam ejus Christi negationem, etiamsi illae horis diversis contigerint, in unam narrationem cogens. — *Sedebat*, scil. ad ignem cum ministris se calefaciens (Joan. 18, 25.). — *Foris in atrio*, foris in compluvio. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 15. — Nec illud intro (ἔσω), quod v. 58. legitur, pugnat cum his verbis. Nam illo loco Petrus a plateis in compluvium intrasse dicitur; hic loci autem foris esse perhibetur, quia non erat in ipsa domo, ubi de Jesu quaerebatur (Mald.). — *Una*, i. e. quaedam (τῆς); cf. 8, 19. — *Ancilla*, quae juxta Joannem (18, 17.) fuit janitrix.

V. 70. *Coram omnibus*, scil. ministris pontificis, qui in compluvio palatii pontificii aderant. — *Nescio quid dicis*, non tantum non sum, quem me esse dicis, sed etiam ne intelligo quidem, quid dicas. Sic solet homo respondere, cum ab eo crimine, quod ei objicitur, se abesse longissime significare vult (Mald.). Petrus igitur primo Christi magistri notitiam infitatus est.

V. 71. *Ereunte*, quum exiret ex compluvio. — *Alia ancilla*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 25.

¹⁾ Patrit. II, 429.

V. 72. *Hominem*, illum, de quo tu ancilla dicis.

V. 73—75. *Post pusillum*, nimirum post unius horae spatium, ut Lucas (22, 58.) dicit. — *Qui stabant*; inter hos etiam erat cognatus Malchi, qui affirmabat, se Petrum in horto cum Christo vidisse (coll. Joan. 18, 26.). Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 26. 27.

Caput XXVII.

Passio et mors Christi.

1. Altera de Christo quaestio coram synedrio, Christus Pilato traditur (v. 1—2).

(Marc. 15, 1. Luc. 22, 66—71; 23, 1.)

V. 1. *Mane*. Iterum se mane congregabant; partim, ut sententiam jam latam solemniter confirmarent et comprobarent; partim, quum (coll. Joan. 18, 31.) tunc temporis jus vitae et necis Judaeis a Romanis ademptum fuit, ut deliberarent, qua via mortis sententiam latam exsequerentur.

V. 2. *Et vinctum*. Dum de Christo quaerebatur, relaxatus est (Joan. 18, 12. 24.). — *Tradiderunt*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 31. — *Pontio Pilato*. De eo vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 29. — *Praesidi* (ἡγεμόνι). Vox ἡγεμών adhibebatur tum de imperatoribus romanis, tum de legatis Caesaris, tum de procuratoribus (ἐπιτρόποις) et propraetoribus, qui inde ab Augusti aetate in provincias senatorias mitti solebant. Pontius Pilatus sextus erat procurator Judaeae. Horum sedes erat Caesarea; sed durantibus festis diebus commorabantur Hierosolymae. Erant hi simul praediti potestate vitae et necis. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 28.

2. Desperatio et mors Judae (3—10).

(Act. apost. 1, 16—20.)

V. 3. *Videns*, quum vidisset, nimirum ex ejus abductione ad Pilatum. — *Quod damnatus esset*, scil. capitis a synedrio magno (coll. 26, 66.). — *Poenitentia ductus*, poenituit eum,

quod Jesum pontificibus tradidisset; sed quum defuit ei amor et fiducia in Dominum, dolor iste non fuit erigens animum ad emendandum, sed horrore quodam crucians et obruens conscientiam ad desperandum (Jans.). — *Retulit* (ἀπέστρεψε); putabat, pontifices ideo Christum libertati restituturos esse. — *Triginta argenteos*, triginta illos (τὰ) siclos, quos ei pontifices promiserant (26, 15.) et nocte superiore, quum Christum in suam potestatem accepissent, dederant.

V. 4. *Sanguinem justum*, qui sanguinem insontem tradidi effundendum, seu: qui insontem prodidi ad mortem. — *Quid ad nos*, quid nostra refert, si nimirum id fecisti? — *Tu videris*, tu videas, quomodo de hoc facto apud Deum te purges (seu rationem reddas).

V. 5. *In templo* (ἐν τῷ ναῷ); alii ¹⁾: in aliqua templi parte, (quam Judae adire licuit), provocantes ad scriptores profanos, et sacros (Joan. 2, 20.), apud quos graeca vox ναός saepe generatim significat templum, nulla ratione habita alicujus templi partis, ut ἱερόν. Alii ²⁾: in ipso sancto, ubi solis sacerdotibus licuit introire, in quem tamen locum Judas desperatione adactus irruit. — *Laqueo se suspendit*, nimirum ex desperatione; stimulos enim et flagella conscientiae non sustinebat, et ita peccato prodicionis gravissimo addidit aliud desperationis, quod eum in aeternum reddidit infelicem. (Cf. s. Leo serm. 3.). In actibus apostolorum (1, 18.) Judas praeceps factus, disruptus esse medius ejusque viscera effusa omnia perhibentur. Difficultas haec evanescit, si dicimus, Matthaeum necis initium, Lucam autem necis exitum narrare, quum rupto (aliquo casu) laqueo, Judas pronus deciderit et medius disruptus viscera effuderit. (Cf. Mald.).

V. 6. *In corbonam* (εἰς χορβανᾶν), in aerarium sacrum seu thesaurum templi. Nam χορβᾶν vel χορβανᾶς (hebr. חֶרֶב) proprie significat munus Deo oblatum sive offerendum; dein aerarium sacrum, gazophylacium; (vid. commentar. in evang. s. Joan. 8, 20.). — *Non licet*; argumento ducto ex Deut. 23, 18., ubi interdicitur, pecuniam turpi quaestu aut ulla re illicita partam inferre sacris eaque sacrum thesaurum augere. — *Quia pretium sanguinis*, pretium pro hominis caede datum; seu pretium, quo

1) Berl., Fritschius, Arnoldi. — 2) De Wette, Meyer, Bisp.

homo ad sanguinis effusionem est venditus. Vide hypocrisin sacerdotum, qui simulant studium honoris templi, dum ipsum Dominum templi non timent occidere!

V. 7. *Emerunt*, nimirum posthac. — *Agrum figuli*, agrum omnibus notum (τὸν ἀγρὸν), quem figulus omnibus notus (id notat τοῦ) possedit. — *In sepulturam peregrinorum*, ut sepulturae inserviret Judaeis exteris, qui e longinquis regionibus Hierosolymam venerant ad festa, ibique tempore festorum dierum mortem obibant.

V. 8. *Propter hoc*, quia nimirum pretio sanguinis emptus erat. — *Vocatus*, non a principibus sacerdotum, sed a vulgo, cum res innotuisset. — *Ager sanguinis*, (chald. אֶרֶץ דָּמָא), i. e. ager pretio sanguinis emptus, seu ager emptus pecunia, quae tamquam merces data erat ad sanguinis effusionem. — *Usque in hodiernum diem*, quo nimirum scribebat evangelista. — *Divino nimirum consilio factum est*, ut, qua ratione pontifices nefarium suum scelus una cum illa pecunia obruere voluerunt, ea id tanquam sempiternum nequitiae monumentum in omnem posteritatis memoriam transferrent. Nam quoties nomen illius agri pronuntiabatur, toties renovabatur sceleris eorum memoria (Mald.). Ager hic situs est ad australem urbis partem, a monte Sion per vallem Hinnom sejunctus.

V. 9. *Tunc impletum est*, hac pontificum agendi ratione factum est, ut effatum adimpleretur. — *Dictum per Jeremiam*. Sed recitatum h. l. vaticinium apud Jeremiam non legitur, reperitur autem apud Zachariam (11, 12. 13.) locus, qui cum nostro loco magnam habet similitudinem. Unde difficultas haec permultas diversas peperit opiniones. Alii ¹⁾ s. Augustinum et Hieron. seculi, evangelistam memoria lapsum existimant, ita ut loco Jerem. 18, 2. seductus Jeremiam pro Zacharia scripserit. Alii ²⁾ putant, errore librariorum positum fuisse Jeremiam pro Zacharia, uti habet versio syr. Philoxen. et quidam codices minusculi. Alii ³⁾ ajunt, nullius prophetae nomen ab evangelista hic positum fuisse, postea vero librarium, qui loci Jeremiae (18, 2.) recordatus putaret, hunc locum animo

¹⁾ Beda, Thomas, Schegg. — ²⁾ Euseb., Bern. — ³⁾ Jans. Mald. Kistemaker, Reischl.

Matthaei obversatum fuisse, nomen Jeremiae (ὁ δὲ Ἰερემ.) ad marginem adscripsisse, quod postea in ipsum Matthaei textum graecum irrepserit. Alii ¹⁾ putant, Matthaeum duo loca, alterum Jeremiae (32, 8. autc. 18. et 19.), alterum ex Zacharia (11, 12.) in unum conjunxisse, et uni (Jeremiae) attribuisse, quod utique (Jeremiae et Zachariae)tribuendum sit, eodem modo, quo fecit Marcus (1, 2.). Alii ²⁾ putant, desumptum esse testimonium ex scriptis Jeremiae, quae perierunt (coll. 2 Macchab. 2, 1.). — Jam sententiae primae obstat inspiratio auctorum sacrorum, pro qua ab omni errore tutati sunt; alteri autem et tertiae obest, quod lectionem Ἰερειμίου omnes fere codices exhibent; quartae vero adversatur, quia nullus adest nutus talis duorum locorum in unum combinationis, et quia prorsus nil reperitur in nostro loco, quod ex Jeremia depromptum esset, excepto nomine agri (32, 7—14.) aut figuli (c. 18. et 19.), potius respectu rei differunt, quum Jeremias loquitur de rejectione Hierosolymae et populi, Zacharias vero de rejectione Messiae. Quapropter praeferenda videtur sententia ultima, cui sententiae et id suffragatur, quod s. Hieronymus refert, ostensum sibi fuisse a quodam Nazaraco apocryphum Jeremiae volumen, in quo haec ad verbum scripta fuerint. Ex hoc ergo loco Jeremiae maturius depedito verosimiliter depromptus est locus Zachariae; nam, uti Bleekius ³⁾ probaverat, vaticinium, quod legitur 11, 4—17., non convenit temporibus Zachariae (post exilium), sedtribuendum est temporibus ante exilium. Quod jam nexum attinet, in quo hic locus apud Zachariam occurrit, est sequens: Propheta nomine Jehovae (personam Jehovae gerens) tamquam pastor curam gerit populi Israël; sed ob ejus contumaciam, abdicans se munere pastoris, petit a populo sibi dari mercedem suam. Judaei, qui huic petitioni non consentire debuissent, prophetae, quasi pastoris sui officium respuant, triginta argenteos (siclos) in libra appendunt, ut minuta hac summula, qua servus vulgo aestimabatur, maximum erga prophetam contemptum declarent. Quum autem propheta nomine Jehovae munere pastoralis in populo illo functus esset, illa agendi ratione etiam Jehovae ignominia illata est.

¹⁾ Grotius, Arnoldi, Bucher. — ²⁾ Orig., Kuinoel, Menoch., Bisp. —

³⁾ Theol. Stud. und Kritik 1852 S. 247 ff.

Quapropter dicit ad eum Jehova: „*Projice illud* (illam mercedem tibi datam) *ad figulum, magnificum* (ex ironia pro: vilissimum) *pretium, quo appretiatus sum ab eis* (quo me meamque operam ipsis praestitam aestumarunt). *Et tuli triginta argenteos, et projecit illos in domum Domini ad figulum.*“ — Discrepantia adest inter interpretes respectu vocis hebr. אֶל הַיִּצֵּר, ad statuarium, figulum. Septuaginta versores reddunt: εἰς χωνευτήριον (in fornacem aerariam). Plerique vero recentiores ¹⁾ volunt pro הַיִּצֵּר legere הַיִּצֵּר et יִצֵּר est iis idem ac אוֹצָר, thesaurus, ita ut sensus sit: projice illud in thesaurum, nempe in thesaurarium seu aerarium sacrum (templi). Sed posito, non concesso, vocem הַיִּצֵּר significare aerarium templi, prorsus ineptum apparet, si Jehova illos 30 argenteos acciperet. Diceret quasi: Est quidem merces vilissima, attamen projice eam in meum aerarium templi. Id est prorsus certum, quod evang. Matthaeus vocem illam sumpserit significatu figuli; id enim patet clare ex verbis ejus: εἰς τ. ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, quibus illud prophetae אֶל הַיִּצֵּר ita expressit, ut simul contineat historicam impletionem. Pro hisce ergo verba: *projice illud ad figulum*, id valent ac: projice illud tanquam rem nihili faciendam in figlinam (Menoch.), seu in locum, quo cadavera conferuntur. Propheta enim illis verbis significat illam impuram et maledictam vallem Hinnom, ubi (teste Jeremia 19, 2.) figuli et laterarii suas officinas habebant. Ast pastor illos 30 argenteos projicit ad figulum in templo, ut significaret, etiam templum impurum redditum et maledictum esse. Pastor hic, qui vult curam gerere populi Israël, est Christus, sed omnia ejus consilia et conamina contumacia populi irrita reddita sunt. Quum postularet pro sua cura pastoralis justum pretium, ut nimirum sibi crederetur et ut Messias Deique Filius haberetur, illi, ut pastore suo liberarentur, solvunt 30 siclos, pretium quasi vilissimum, quo eum aestimarunt, amorem ejus ita rependentes. Sed Judas, Deo moderante, illam pecuniam sacerdotibus projicit in templo; quam tamen pecuniam Deus non sumit, non venit in aerarium sacrum, sed divina providentia et impulsu factum est, ut pecunia in illum venerit locum, quem jam propheta

1) Berl., Arnoldi.

significaverat, quatenus ea emeretur ager figuli omnibus noti (Bisp.). — *Et acceperunt triginta argenteos*, nimirum pontifices, et quidem illos argenteos, quos in templo Judas projecerat. Propheta loquitur h. l. in prima persona, ut declaret, se fecisse, quod illi Dominus praecepisset. Evangelista sensu eodem per tertiam personam expressit (acceperunt, dederunt), ut ostenderet, id per sacerdotes impletum fuisse, quorum in ea re propheta personam gerebat (Mald.). — *Pretium appretiati*, i. e. pretium Christi (qui inaestimabilis est). Verba haec continent appositionem verborum: triginta argenteos. — *Quem appretia-verunt*, quem (Christum) pretio hoc (triginta argenteorum) aestimarunt nonnulli (nimirum pontifices) ex filiis Israël. Ceterum apud prophetam loco: pretium appretiati (aestimati) legitur pretium aestimationis (אֶרְכָּרִי לְיֶקֶר); legit ergo evangelista: יָקָר, aestimati (Mald.).

V. 10. *In agrum figuli*, i. e. et collocarunt triginta siclos ad emendum figuli agrum. — *Sicut constituit mihi Dominus*; verba haec respondent iis: *et Jehova dixit ad me*; quibus verbis significat, se ea Dei jussu fecisse.

3. Christus coram Pilato ejusque condemnatio (11—31).

(Marc. 15, 2—20. Luc. 23, 2—25. Joan. 18, 33—38. 19, 15.)

V. 11. *Jesus autem* (ὁ δὲ). Hisce reassumit historiam Jesu v. 2. Narratio Matthaei est valde brevis et succincta, quae ex Joanne (18, 29—32. coll. Luc. 23, 2—5.) supplenda est. Vid. comment. in evang. s. Joan.

V. 12. *Nihil respondit*, quia nimirum respondendo nihil profecisset, et quia jam prius declaraverat, quo sensu sermo ejus de regno suo sit intelligendus (cf. 26, 64.).

V. 13. *Quanta adversum te dicunt testimonia*. Nonnullas harum criminationum refert Lucas (23, 5.). — *Non audis*; optabat videlicet Pilatus, ut Jesus loquatur atque criminationem repellat, sciverat enim (coll. Joan. 18, 38.), Jesum esse insontem, atque a synedris ex invidia fuisse traditum (coll. v. 18.).

V. 14. *Non respondit*, quia nimirum nil adversum eum probatum erat, et quia intellexerit, ipsum judicem hoc non latere. —

Ita, ut miraretur, nempe animi aequanimitatem et celsitudinem Jesu in tanto adversariorum suorum furore (cf. Joan. 18, 33—38.). Nunc in historiae ordine sequitur, quod narrat Lucas (23, 6—12.). Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 38.

V. 15. *Per diem solemnem*, i. e. festo paschatis; nam id vox *ἑορτή* pro contextu et loco parall. Joannis (18, 39.) h. l. significat. — *Consueverat . . dimittere vinculum*. Lucas (23, 17.) dicit: *Necesse habebat* (scil. ex consuetudine) *dimittere*. Marcus tantum habet (15, 6.): *ἀπέλυνεν* (dimittebat), quod vero idem est ac: *ἐδώθει ἀπολύειν* (solebat dimittere). Vide dicta in commentar. in evang. s. Joan. 18, 39.

V. 16. *Habebat*, nimirum publicis in vinculis detentum. Graece est: *εἶχον* pro: *εἶχετο* (habebatur), vinculis tenebatur. — *Insignem* (*ἐπίσημον* insignem, h. l. sensu malo), i. e. famosum. — *Barabbas*. Vid. comment. in evang. s. Joan. 18, 40.

V. 17. *Congregatis illis*, nimirum pontificibus et multitudine Judaeorum (coll. Luc. 23, 13.), qui Jesum ad Herodem abductum comitabantur. — *Qui dicitur Christus*, qui vulgo habetur, vocatur Messias.

V. 18. *Sciebat*, tum ex fama publica, tum ipsa re, i. e. cupiditate accusatorum et modestia Christi. — *Per invidiam*, invidia ducti, quia auctoritatem Christi apud populum in dies crescere, suam autem imminutam videbant. — *Tradidissent eum*, nimirum sibi occidendum.

V. 19. *Sedente pro tribunali*. Vid. comment. in evang. s. Joan. 19, 13. — *Uxor ejus*, nomine Claudia Procula. Inde a Tiberii temporibus moris fuit, magistratus in provincias abeuntes uxores secum ducere ¹⁾ — *Nihil tibi et justo illi*, nihil tibi rei sit cum justo illo; seu: nihil acerbi in eum statuas. — *Multa passa sum per visum*, proprie in somnio, i. e. multa somniavi proxima nocte, quae animum meum angore impleverunt. Verosimiliter somniavit de tristi fine mariti sui. Celeberrimi Patres ²⁾ docent, somnium hoc fuisse divinitus immissum. — Qui dicunt, immissum fuisse a diabolo, ut mortem Christi et salutem hominum impediret, diabolo nimiam in redemptionis opus intelligentiam adscribunt, cui obstat locus epistolae ad Ephesios (3, 10.).

¹⁾ Tacit. Annal. 3, 33. 34. — ²⁾ Ambros., Aug., Hier., Chrysost., Leo.

Recentioribus, qui somnium hoc psychologice explicant, dicentes, animum mulieris, cum haec Jesum, quem ex fama doctrinae et miraculorum sanctissimum esse noverat, publicis vinculis detentum esse intellexisset, utraque hac re occupatum, natura sua in hoc somnium erupisse, faveret quidem id, quum mulier haec fuerit pia, dummodo hic non ageretur de summo historiae facto. Cur autem uxori et non Pilato hoc somnium fuerit immissum a Deo, putant Patres (Chrys.) et interpretes (Theophyl.) alii, quia Pilatus indignus fuerit, cui Deus id revelaret; vel quia id non credidisset, vel illud apud se in mente retinuisset. — *Hodie*, proxima nocte. Jansenius notat, in tota passione neminem pro liberatione Domini esse locutum, nisi duos gentiles, Pilatum et uxorem ejus.

V. 20. *Persuaserunt*, variis promissionibus et largitionibus, dum Pilatus cum nuntio uxoris suae collocutus est. Quo non obscure indicatur, a populo alias Jesum in libertatem restituendum expetitur fuisse.

V. 21. 22. *Respondens* (ἀποκριθεὶς), ut 11, 25. — *Quid igitur*, si nimirum Barabbam in libertatem restitui vultis, Christo faciam?

V. 23. *Omnes*, populus et synedri. — *Crucifigatur*. Non tantum postulabant, quia criminis laesae majestatis accusabatur Christus, ut moriatur, sed ut cruci affigatur, quia crucis supplicium omnium suppliciorum atrocissimum erat ac maxime infame, quo servi et scelestissimi homines multabantur. — *Quid enim mali fecit?* (τί γὰρ), quid enim, si nimirum crucis supplicio multandus est, sceleris commisit?

V. 24. *Nihil proficeret*, se flectere non posse animos turbae in furorem actae. — *Magis*, pertinet ad verbum: fieret, hoc sensu: magis fieri, i. e. augeri. — *Accepta aqua lavit manus*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 15. — *A sanguine*, a morte; constructio hebraistica per ׁ. — *Vos videritis*; cf. v. 4. — Sic ergo Pilatus declarabat, Jesum esse innocentem.

V. 25. *Sanguis ejus super nos et super filios nostros*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 15. et Matth. 23, 35.

V. 26. *Flagellatum*. Hoc non est ita intelligendum, ac si Pilatus Christum nunc, quum capitis sententiam jam dixerat, flagellis caedi jussisset; flagellatio haec jam antea facta est,

nimirum tunc, postquam Jesus ab Herode ad Pilatum remissus fuerat, et Pilatus Judaeis, Barabbae dimissionem et Jesu crucifixionem pertinaciter postulantibus, iterum protestatus: nullam causam mortis invenio in eo, iterum dixisset: *corripiam ergo illum* (coll. Luc. 23, 22.), Jesus flagellis caesus est. Matthaeus (et Marcus) autem nunc istam flagellationem refert, ut ostendat, etiam Christum ante crucifixionem istam poenam perperessum fuisse, qua omnes in crucem agendi prius afficiebantur. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 1. — *Tradidit*, non statim post flagellationem. — *Eis*, i. e. Judaeis et imprimis pontificibus.

V. 27. *Tunc*, i. e. peracta flagellatione. — *In praetorium*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 18, 28. — *Universam cohortem*. De cohorte vid. commentar. in evang. Joan. 18, 3. Vox universa h. l. hyperbolice, i. e. de illa cohortis parte intelligenda, quae tunc temporis in praetorio erat.

V. 28—30. *Et exuentes eum*, scil. vestibus propriis, quibus eum jussu Pilati a flagellatione iterum induerant. — *Chlamydem coccineam*. Vid. commentar. in evang. Joan. 19, 2. 3. Hic subnectenda sunt et ordine historico intexenda, quae tacente Matthaeo supplet Joannes 19, 5—16.

4. Christi crucifixio et mors (32—56).

(Marc. 15, 21—41. — Luc. 23, 26—49. Joan. 19, 17—30.)

V. 32. 33. *Exeuntes*, quum exirent scil. ex urbe. Nam apud Judaeos supplicia a maleficis extra murum exigebantur (coll. Num. 15, 35. Act. 7, 58.). — *Cyrenaeum, nomine Simon*. Vid. commentar. in evang. Joan. 19, 17. — *Angariaverunt*; videsis 5, 41. — *Ut tolleret* (*iva ἀρῆ*). Joannes (19, 17.) dicit: *bajulans*.

V. 34. *Vinum . . felle mixtum*, i. e. amaritudine mixtum, nimirum myrrha, uti Marcus (15, 23.) habet, quae propter nimiam quantitatem potum amarum reddidit. Nam graeca vox *χολή* a 70 interpretibus adhibetur de quavis amaritudine. Alii loco *οἶνον*, quod ex Marco illatum putant, legere volunt: *ὄξος*, sed etiam haec vox poterat ex ps. 69, 22. depromi. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 17. pag. 287. — *Noluit bibere*, quia nimirum mentis suae plane compos mortem subire volebat.

V. 35—37. Vid. commentar. meum in evang. s. Joan. 19, 18—24.

V. 38. *Tunc*, postquam nimirum Jesus cruci affixus est. — *Crucifixi sunt*, verosimiliter ab aliis militibus (coll. v. 36.). — *Unus a dextris, et unus a sinistris*, absque dubio, ut videretur esse caput et dux horum hominum facinorosorum; qua ignominia nova juxta Marcum (15, 28.) impletum est vaticinium prophetae Jesaiae (53, 12.): „*Et cum iniquis reputatus est.*“ Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 18.

V. 39. *Praetereuntes*. Locus igitur supplicii erat ad viam publicam. Falso ex hoc verbo nonnulli (Bisp.) colligunt, diem illum fuisse negotiosum, hinc Christum non 15., sed 14. Nizanis crucifixum fuisse. Id verum esset, si mons Calvariae longius, quam iter sabbaticum ab urbe distasset atque in ejus vicinia nullae fuissent villae, quod tamen neutrum fuit ¹⁾. — *Moventes capita sua*. Quassatio capitis non solum erat signum misericordiae, sed etiam irrisionis (cf. 4 Reg. 19, 21. Thren. 2, 15. ps. 21, 8.).

V. 40. *Vah* (ὦἂ); interjectio h. l. iridentis et exprobrantis. Sed vox haec, quum in plerisque codicibus desit, videtur ex Marco (15, 29.) illata esse. — *Qui destruis templum* (destructor templi!) *et reaedificas*; pervertunt locum Joan. 2, 19., uti Matth. 26, 61. — *Salva te ipsum*, scil. e cruce, quod longe facilius, quam templum destruere et triduo erigere. Nonnulli ante: descende legunt: et (χαί) sensu non diverso.

V. 42. Ut summum ejus contemptum ostendant, de eo loquantur in tertia persona. — *Alios salvos fecit*, nimirum miraculis, hoc vel ironice dixerunt, ergo negantes miracula ejus; vel serio, sed supponentes, illa ope satanae fuisse facta. — *Nunc*, quum sit cruci affixus eique optima data occasio ad potestatem et amplitudinem suam Messianam propalam monstrandam. — *Credimus ei*, nimirum illo ipso temporis momento, quo de cruce descendit, eum esse, quem se jactat, Messiam. Nonnulli codices omittunt εἰ (si) ante rex Israël, et loco praesentis legunt futurum et pro ἐπ' αὐτῷ tantum αὐτῷ sensu eodem manente.

V. 43. *Confidit in Deo*, fiduciam posuit in Deo. — *Si vult eum*, si eum amat (eo delectatur). Utuntur hic pontifices et le-

¹⁾ Cf. Jos. Flav. Bell. Jud. V, 2, 2.; V, 3, 2.

gisperiti iisdem plane verbis, quibus hostes Christi usuros illique illusuros esse praedixit David (ps. 21, 9.); sic quoad verbum prophetia illa impleta est. Cf. Mald. — *Dixit enim*; rationem reddunt, cur illis verbis: liberet nunc etc. eum deridere sit fas. — *Filius Dei sum*; ergo impossibile, ut filium suum, si eum amet, negligat Deus.

V. 44. *Id ipsum*, iisdem conviciis eum prosciderunt. — *Latrones*. Quomodo latro alter alterum reprehenderat, et quomodo roganti: *memento mei, cum veneris in regnum tuum*, Christus responderat: *amen dico tibi: hodie mecum eris in paradiso*, vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 24. pag. 290. — Hic ordine historico intextenda sunt dicta Christi ad matrem: *Mulier, ecce filius tuus!* et ad Joannem: *Ecce mater tua*, quae fuerunt tertium Christi in cruce verbum. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 26. 27.

V. 45. *A sexta hora*, ab hora duodecima meridiana (cf. 20, 3.). Marcus (15, 25.) hora tertia (τρίτη) crucifixum ait Dominum; juxta Joannem (19, 14.) autem hora sexta (ἑκτῇ) Pilatus pro tribunali sedit et judicariam in Christum sententiam crucifixionis protulit. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 14. — *Tenebrae factae sunt super universam terram*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 28.

V. 46. *Eli*, hebr. אֱלִי, Deus meus. Marcus habet: *Eloi*, eodem sensu. — *Lamma*, hebr. לֶמָּה, cur; quare. — *Sebachthani*, chald. שְׁבַחְתָּנִי, hebr. עֲבַדְתָּנִי, dereliquisti me; Hebraei enim Babylone redeuntibus linguae suae hebraeae plures inferebant voces chaldaicas. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 28.

V. 47. *Quidam*, non milites (romani), nam hi vix quidquam de Elia cognitum habebant, sed Judaei plebeji. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 29. Quod Lucas (23, 36.) narrat, factum est ante horam sextam, durantibus irrisionibus et cavillationibus. — *Eliam vocat iste*. Verba Jesu, quasi ea non intelligerent, malitiose detorquent, ut eum deriderent. — Iste (ὁὗτος) cum contemptu.

V. 48. 49. *Continuo currens unus*, scil. postquam Jesus clamasset: Sitio, uti explicat et supplet Joannes (19, 28.). — *Unus*, (τὶς), scil. miles. — *Spongiam aceto plenam*. — *Ceteri*

dicebant: Sine, videamus, an veniat Elias liberans eum. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 28, 29.

V. 50. *Iterum*; prima vice v. 46. — *Clamans*; graece: *ᾠδῆας*, ergo: postquam clamavit; et quidem primum, uti Joannes (19, 30.) habet: Consummatum est. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 30.

51—54. *Ecce*, particula haec indicat, velum templi scissum esse, simulatque Christus exspiravit (August.) — *Velum templi*. Vid. cuncta in comment. in evang. s. Joan. pag. 296. seqq.

V. 55, 56. *Mulieres multae*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 25.

5. Christi sepultura (57—66).

(Marc. 15, 42—47. Luc. 23, 50—56. Joan. 19, 38—42.)

V. 57, 58. *Quum sero factum esset*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 38. Juxta legem Mosaicam (Deut. 21, 23.) cruci affixi ante solis occasum tollendi et humandi erant. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 31. — *Homo dives*. Addit Matthaeus, fuisse divitem, ut tacite rationem reddat, cur ausus sit Christi corpus a Pilato expetere, et cur hic tam facile ei obsecundaverit. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 38.

V. 59. *In sindone munda*, linteo puro. Joannes (19, 39. seqq.) narrat, ad Josephum venisse Nicodemum (cf. 3, 1; 7, 50.) et attulisse 100 libras aromatum (myrrhae et aloës), quibus condiebant corpus Christi. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 39.

V. 60. *Et posuit in monumento suo*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 42.

V. 61. *Altera Maria*, scil. Jacobi et Joseph mater (cf. v. 56.). — *Sedentes contra sepulchrum*, e regione sepulchri. Non enim decebat eas, ut ipsae etiam Christum linteis involverent et sepe- lissent; attamen scire volebant, ubi a viris sepeliretur, ut et ipsae postea, quod instante jam sabbato, facere non poterant, cum ungerent (coll. Luc. 23, 55. 56.).

V. 62. *Altera die, quae est post parasceven*, postero vero die, qui excipit feriam sextam, i. e. die sabbati. Verba enim: quae est post parasceven, quum vox *παρασκευή* sit nomen

proprium diei sextae hebdomadae, sunt periphrasis sabbati ¹⁾. Vid. commentar. in evang. s. Joan. pag. 216.

V. 63. *Recordati sumus*; verbis his se quasi excusare volunt, quod iterum procuratori incommodent, non autem initio militarem custodiam petierint. — *Ille*, scil. notus. — *Post tres dies resurgam*. Christus nunquam his adeo apertis verbis palam praedixerat, se in vitam rediturum esse. Verosimiliter verba haec sunt interpretatio sermonum 12, 39. et Joan. 2, 19.

V. 64. *Veniant*, nimirum clam. — *Plebi*, vulgo, non nobis, qui hujusmodi fabulis non credimus. Praetexerunt cautioni suae fraudem discipulorum; sed revera metuebant resurrectionem ejus, territi tum propria scientia, tum prodigiis illis mirandis; ideoque revera vel impedire vel obscurare volebant resurrectionem (Jans.). — *Et erit*, i. e. quo facto. — *Novissimus error*, scil. fama de ejus resurrectione. — *Priore*, quum se Dei Filium et regem Judaeorum esse dixisset.

V. 65. *Habetis custodiam*, petitam custodiam habetis a me vobis concessam, seu: custodia vobis concessa est (Mald.); alii vero rectius graecum *ἐχετε* pro imperativo sumunt, ita ut sensus sit: habeatis custodiam. Milites hos autem, uti e 28, 14. patet, non fuisse Judaicos, sed Romanos. — *Sicut scitis*, potestis. Verbis his significat Pilatus, ipsum nolle rebus ipsorum ulterius se immiscere.

V. 66. *Munierunt sepulchrum*; verba haec nectenda sunt cum verbis: cum custodibus, i. e. adhibita militum custodia, ne nimirum quis posset sepulchrum ingredi, vel aggredi. — *Signantes lapidem*, obsignantes, sigillantes lapidem, fors funiculo lapidi imposito, utrimque obsignato. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 19, 42.

¹⁾ Cf. Patrit. III, 508. Langen p. 139.

Caput XXVIII.

1. Resurrectio Christi.

a) Mulieres sepulchrum Christi visentes; apparitio Domini et angelorum (v. 1—10.)

(Marc. 16, 1—8. Luc. 24, 1—11. 22. 23. Joan. 20, 1. 2.)

Quod ad historiam resurrectionis attinet, vid. comment. in evang. s. Joan. initio c. 20.

V. 1. *Vespere autem sabbati, quae lucescit in prima sabbati, venit Maria Magdalene.* Vid. commentar. in evang. s. Joan. 20, 1. — *Videre sepulchrum;* Marcus (16, 1.) aperte dicit, mulieres venisse, ut ungerent Christi corpus, quod et Lucas (24, 1.) haud obscure indicat. Ante sabbatum in fine feriae sextae (coll. Luc. 23, 56.) statim post mortem et sepulturam aroma-ta ad eum unguendum comparare incipiebant, et quae deerant, transacto sabbato comparabant (Marc. 16, 1.).

V. 2. *Ecce (ἰδοὺ);* particula haec indicat, terrae motum factum esse, cum mulieres essent in itinere ad sepulchrum. — *Terrae motus*, scil. extraordinarius, et quidem, ut ait Euthymius, propter milites, custodes sepulchri, ut timore terrae motus erecti, et horrore ejus, qui lapidem revolverat, consternati fugerent, et haec Judaeis nuntiarent, ac testes ipsi fierent veritatis. — *Enim (γὰρ)*, causam reddit, cur terrae motus factus sit, nimirum, quia angelus de coelo descenderit. — *Revolvit lapidem*, non, ut Christus ex eo resurgeret; hoc non erat opus, quia habebat corpus transfiguratum, sed propter mulieres, ut eis ostenderet, Dominum jam resurrexisse; et propter milites, et universum mundum, ut huic per priores ostenderet, Dominum resurrexisse, antequam lapis esset revolutus (clauso sepulchro), Cf. Mald. — *Sedebat*, ut custodes terreret et ostenderet, se esse, qui lapidem revolvisset.

V. 3. 4. *Aspectus*, figura, forma. — *Sicut fulgur*, coruscans instar fulguris. — *Sicut nix*, nimirum candens. — *Timore ejus*, scil. angeli.

V. 5. *Respondens*, loqui incipiens. Cf. 11, 25. — *Nolite timere vos*. Vos, nervose additum est, quasi angelus dicat: Milites timeant, qui malo huc animo venerunt, non vos. — *Scio enim, quod...* Verbis his causam reddit, cur non timendum sit mulieribus, nimirum, quia bono pioque accesserunt animo, ut Christi corpus quaerent et religiosum illi unctionis officium exhiberent (Mald.). — *Qui crucifixus est*. Hoc addit, ut ostendat, se nosse eum, et crucifixum et mortuum, eo loco sepultum fuisse; sed simul se scire, eum resurrexisse (Mald.). Vide commentar. initio capitis 20. evang. Joan.

V. 6. *Non est hic: resurrexit enim, sicut dixit*. Maldonatus observat: „Non satis habet angelus dicere: Non est hic; poterat enim Christus illic (in sepulchro) non esse, nec tamen resurrexisse, quia inde translatus, aut furto sublatus; propterea addit: resurrexit enim. Quod ne novum et incredibile videatur, addit: sicut dixit, confirmans ex verbis Christi ipsius resurrectionem et earum incredulitatem tacite notans, tamquam dicat: Si Christo credidissetis, dicenti, se tertia resurrecturum die (16, 21.), facile nunc, etiam sine meo testimonio, eum resurrexisse, crederetis.“ — *Venite, videte locum, ubi positus erat Dominus*. Quod et suo et Christi testimonio probaverat, nunc experientia confirmat et ipso visu nititur fidem facere (Mald.), quum eas invitet, ut in sepulchrum ingrediantur, et eo vacuo reposito oculari experientia cognoscant, Christum ex eo resurrexisse. — *Dominus*. Vox haec ob codices praestantissimos tenenda. Christus enim qua creator est Dominus angelorum et hominum.

V. 7. *Et cito euntes, dicite discipulis, quia resurrexit*. Cito ire jubet mulieres, ait Maldonatus, tum ut quam primum discipuli, qui ob Christi mortem tristes erant, laetissimo resurrectionis nuntio recreentur, tum ut nutans eorum fides sustineatur. Ideo apud Marcum (16, 7.) nominatim etiam Petro id dici jubet, qui propter trinam negationem praeprimis molebat (Greg. M.). — *Quia surrexit*. Verba haec usque ad: *ecce praedixi vobis*, ex mandato angeli mulieres ad apostolos referre debebant (cf. 26, 32.). — *Praecedit*, jam in eo est, ut vos praecedat, vel: certe vos praecedet. — *Vos*, scil. apostolos. — *In Galilaeam*. Christus in Galilaea potius, quam in Judaea se

apostolis ostendere voluit, tum ut liberius cum iis ageret eosque docere posset, in Judaea enim sacerdotum metus impedire discipulos poterat (Chrys., Euthym.); tum quia in Galilaea maxima erat discipulorum multitudo, quos omnes confirmare volebat. Sed etiam mulieribus et apostolis jam Hierosolymae apparuit, ut statim initio fidem eorum corroboraret, et hi sine mora in Galilaeam proficiscerentur (Ambros.). — *Videbitis*, scil. apostoli. — *Ecce praedixi vobis*, scil. mulieribus (verba ad mulieres directa), quasi diceret: Ut cum factum fuerit, vos mulieres credatis, non esse phantasma aliquod, sed ipsum Dominum, quia ita factum, uti a me praedictum fuit. Alii loco: praedixi vobis (ἐλεπον ὑμῖν) ob Marc. 16, 7. legunt: praedixit vobis (ἐλεπεν ὑμῖν) scil. Christus, ita ut angelus non se, sed Christum hoc praedixisse dicat, alludens ad verba Christi 26, 32.: et postquam resurrexero, praecedam vos in Galilaeam. Cui tamen conjecturae codices obstant ¹⁾).

V. 8. *Exierunt* (ἐξῆλθοῦσαι), quo significatur ingressas fuisse monumentum; haec lectio praeferenda lectioni ἀπελθοῦσαι abeuntes. — *Cum timore*, ob eventus mirabiles (resurrectionem Christi et angeli visionem). — *Gaudio magno*, ob laetum resurrectionis nuntium. Utrumque eas festinare cogeabat. Adjectivum: magno etiam ad vocem: timor referendum est.

V. 9. *Illis*. Juxta versum 1. inter mulieres erat quidem *Maria Magdalene*, sed tamen h. l. non est de ea cogitandum; nam juxta Joannem (20, 11.) Christus ei non in itinere in urbem, sed ad sepulchrum apparuit. Dein (coll. Joan. 20, 17.) ei non erat permissum, ut tangeret pedes Christi, quod his mulieribus concessum erat. Matthaeus ergo diversose eventus in unum conjunxit. Cf. initio capitis dicta in commentario in c. 20. evang. Joan. sub num. 12—14. — *Tenuerunt*, complexae sunt pedes ejus, et quidem ideo, ut eum adorarent.

V. 10. *Nolite timere*. Vult nimirum Christus eas liberare a timore, quem eis visio rerum supernaturalium iniecerat, ut mente pacata possent, quae eis Christus diceret, percipere (Hieron.). — *Ite, nunciate*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 20, 18.

¹⁾ Cf. Kuin.

b) *Corruptela custodum* (11—15.)

V. 11. *Quae quum abiissent*, abeuntibus illis, scil. altero itinere versus urbem. Non mirum, si nunc demum venerant nonnulli custodum in urbem; viso enim angelo instar fulguris coruscante, qui amovebat lapidem (coll. v. 4.) perculsi, stupefacti et exanimati quasi facti sunt; quum jam angeli visio disparuit, et illi ad se redierunt, in urbem iverunt.

V. 12. *Congregati*, scil. principes sacerdotum. Subita subjecti mutatio etiam apud optimos scriptores graecos legitur. Ceterum non est statuendum, omnes synedrii assessores convocatos fuisse (cum clam omne negotium peragendum esset), sed acerrimos Christi hostes.

V. 13. *Nobis dormientibus*. Vid. commentar. in evang. s. Joan. 20, 18.

V. 14. *Si hoc auditum fuerit a praeside*, si fama hujus rei ad procuratorem pervenit. — *Nos*, cum vi et gravitate: nos, quibus multum auctoritatis est apud procuratorem. — *Suadebimus ei*, ei persuadebimus.

V. 15. *Verbum istud*, fama mendax, corpus Christi ab apostolis furtim sublatum fuisse, dormientibus militibus. — *Usque in hodiernum diem*, usque ad hoc tempus, quo ista evangelista scribebat.

2. Apparitio Christi facta undecim discipulis in Galilaea (16—20).

Quomodo apparitiones sese exceperint, vid. commentar. in evang. s. Joan. pag. 309. S. Matthaeus omissis ceteris apparitionibus illam solum recenset, quae undecim discipulis facta est in Galilaea: tum quia illam promiserat angelus (v. 7.) et Christus (v. 10.); tum quia ostendere vult, munus Christi triplex tamquam regis, prophetae et pontificis semper in mundo perdurare, quum illud translatum sit in ejus apostolos, ut hi opus redemptorium in genere humano continuent. Quum autem id contigerit tunc temporis, quo undecim discipulis in monte Galilaeae apparuit, evangelista hanc apparitionem refert ¹⁾.

¹⁾ Cf. Bucher.

V. 16. *Undecim*; Judas enim laqueo se praefocaverat. — *In montem*, in quem abire et ibi adesse eos jusserat Jesus. Quis ille mons fuerit, nescitur; evangelista id non dicit, nec etiam, qua occasione Christus illum apostolis designaverat. Alii cogitant de monte Thabor, alii de monte quodam juxta mare Tiberiadis; alii putant, montem, in quo sermo montanus habitus est.

V. 17. *Dubitaverunt*, non, num Dominus resurrexerit (quod contextui obstat, quum excepto Thoma omnes bis jam eum viderint), sed utrum ille, qui coram ipsis praesens esset, sit Dominus. Major pars apostolorum Christum adoraverat, perpauci autem, qui dubitarunt, num sit ipse Dominus, non adoraverant.

V. 18. *Accedens*, scil. propius, ut se ipsum esse, luculentius nossent. — *Data est mihi*, non tanquam Deo, quia eam ab aeterno habuit, sed tanquam homini, tanquam hominum redemptori, propter meritum passionis et crucis (Phil. 2, 9.). — *Omnis potestas in coelo et in terra*, i. e. omnis gloria, quam ut unigenitus Dei Filius ab aeterno habui, dum datum est ipsi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine ejus omne genu flectatur coelestium, terrestrium et infernorum, et dum ad dexteram Patris exaltatus particeps factus est omnis potestatis et domini divini; quasi dicat: ego ad dexteram Dei exaltatus, constitutus ac declaratus sum Dominus coeli et terrae, in cujus nomine omne genu flectatur coelestium, terrestrium et infernorum. Hoc praemittit, ut intelligerent, se non temere eis dare potestatis plenitudinem et jubere id quod sequitur. Quia triplex munus Christi ad genus humanum redimendum usque in finem mundi durare debeat, istud confert in apostolos.

V. 19. *Euntes*, scil. in mundum universum (coll. Marc. 16, 15.). — *Docete*; graece est: *μαθητεύσατε*, quod est: discipulos facite (cf. 13, 52.), nimirum praedicantes doctrinam evangelicam, seu: estote prophetae, quales ego fui. — *Baptizantes eos in nomine Patris etc.* (*βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς*), i. e. eos (qui doctrinam receperint) aquae immergite eum in finem, ut nomini Patris et Filii et Spiritus s. fide et pio cultu obstringantur. Nam formula graeca *βαπτίζειν* (scil. *τινὰ*) *εἰς τινα* vel *εἰς τὸ* generatim significat: aquae immergere aliquem eum in finem, ut junctus, addictus, mancipatus sit ei, cujus nomen cum praepositione *εἰς* conjunctum est. Hinc *βαπτίζειν εἰς τὸ ὄνομα πατρὸς* ...

est aliquem per baptismum nomini Patris etc. (seu Patri) addicere, mancipare, consecrare, ita ut obstringatur nomen Patris (Patrem) profiteri eique obedire; seu aquae immergere eum in finem, ut nomini Patris etc. fide et pio cultu obstringatur ¹⁾. Vulgata habet: in nomine, ac si esset: ἐπ' ὀνόματι, vel ἐν ὀνόματι, quod non idem est ac: εἰς ὄνομα; nam βαπτίζειν ἐπ' ὀνόματι est: aquae immergere super confessionem nominis, i. e. praemissa confessione nominis, (quae igitur conditio est, sub qua baptismus confertur); et βαπτίζειν ἐν ὀνόματι est: aquae immergere invocato et appellato nomine vel auctoritate. Ex his verbis simul patet, Filium et Spiritum s. aequalis cum Patre esse dignitatis. Quum autem ad salutem neque sola fides, neque baptismus sufficit, sed requiritur observatio praeceptorum, ideo adjungit:

V. 20. *Docentes eos servare omnia, quaecunque mandavi vobis*, i. e. omnia praecepta. — *Ecce*; verbo hoc attentos reddit, velut rem magnam dicturus. — *Ego*, cui nimirum data est omnis potestas, et quem vos pro Domino et Deo vestro agnoscitis. — *Vobiscum sum*, nimirum auxilio et gratia. — *Usque ad consumptionem saeculi*, omnibus diebus usque ad adventum meum ad iudicium; vide 13, 39. Haec verba sunt addita ad consolationem eorum, qui in apostolorum locum successuri sunt. Simul his promittit, nunquam re ipsa interituram esse ecclesiam ipsius.

¹⁾ Cf. Beelen Act. apost. 2, 38; 19, 3.

Corrigenda.

Pag.	78.	lin.	23.	lege:	geritis.
"	148.	"	10.	"	intererant.
"	153.	"	7.	"	estis.
"	156.	"	6.	"	attenti.
"	159.	"	2.	"	ipsa.
"	162.	"	10.	"	illos.
"	174.	"	8.	"	occurrit.
"	196.	"	22.	"	Arabia.

Pag.	225.	lin.	22.	lege:	munditiem.
"	250.	"	38.	"	quum id.
"	287.	"	27.	"	aetates.
"	298.	"	9.	"	בְּכֹרִים
"	"	"	19.	"	maledictione.
"	310.	"	1.	"	gravius.

